ЕЛИН ПЕЛИН

съчинения

2

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

ЕЛИН ПЕЛИН

Съчинения в шест тома

ПОД РЕДАКЦИЯТА НА
ТОДОР БОРОВ, КРЪСТЬО ГЕНОВ
ПЕНЬО РУСЕВ

Български писател

ЕЛИН ПЕЛИН

Том втори

ПОВЕСТИ, РАЗКАЗИ, ОЧЕРЦИ
1906 — 1948

София • 1977

РЕДАКЦИЯ И СЪСТАВИТЕЛСТВО
ТОДОР БОРОВ

ГЕРАЦИТЕ

I

Най-заможният човек в селото беше дядо Йордан Геракът. Пъргав и трудолюбив, той бе работил през целия си живот и бе сполучил да удвои и утрои имотите, останали от баща му. Надарен с ум практичен и с търговски способности, той бе съумял да направи и пари и да се издигне между съселяните си като пръв човек. Той имаше меко и добро сърце. И макар да беше малко скъперник, не беше строг в сметките си, помагаше на хората и се грижеше за селските работи. Затова всички го обичаха и почитаха.

Неговата голяма и бяла къща, в която живееше многолюдното му семейство, беше на лично място сред селото, виждаше се отдалече и отдалече личеше, че е чорбаджийска. Всред широкия двор, в който можеше да се смести една махала и който околовръст бе ограден като кале с бели зидове, се издигаше високо и право като стрела самотен кичест бор — единственият бор в цялата околия. Той бе донесен като малко борче от светите рилски гори и посаден тук в незапомнени времена от прадедите на Гераците. Това бе тяхното семейно знаме, с което се гордееха. Под неговата света сянка бяха отраснали няколко поколения. Под нея бяха преживели последните си дни много старци от рода им.

Дядо Йордан имаше трима синове, народени един след друг. Най-големият беше Божан, по него идеше Петър и най-малкият — Павел. И тримата бяха женени, имаха деца, и всички живееха в една къща със старите — къща голяма, хубава, дето имаше място още за толкова души.

Синовете и снахите на Герака, под главния негов надзор, гледаха къщата и вършеха полската работа, подпомагани от двама млади ратаи и от стария Матей Маргалакът — самотна душица в света, прибрана по милост от дядо Йордан. А сам дядо Йордан държеше кръчмата, едно старо, ниско и дълго здание до пътя, което стоеше като глава и камък на големия зидан пръстен, който обграждаше двора.

Дядо Йордан държеше синовете си по-далеч от кръчмарската работа, на която сметките си знаеше и гледаше сам. Синовете му бяха свикнали с това и когато случайно заместваха баща си или се намираха по друга някоя работа там, те не се чувствуваха като господари, а като слуги. Затова пък те бяха царе на полето, на нивите и на ливадите, особено най-големият — Божан. Полската работа бе неговата стихия. Всичките му грижи и мисли бяха там. Лицето му имаше прегорелия цвят на пшенично зърно и душата му гледаше небето, облаците и слънцето с надеждите и тревогите на плодородната земя.

Когато почваше жътва, в къщата на Гераците настъпваше усилена работа. Сутрин, пред зори още, по двора се чуваше бодрият глас на стария Герак, който обикаляше обора и сайванта, дето спяха ратаите, и викаше високо:

— Ставайте, момчета! Хайде на работа!

Около него радостно въртеше опашка едро, жълто

куче и скачаше галено въз коленете му. Куп бели гъски, които лежаха на двора, подплашено се разбягваха и съскаха. От стрехите на плевника се вдигаха облак гълъби и отлитаха към стърнищата. Ситни врабчета се боричкаха в клоните на бора. Работници — жени, мъже, деца — се разщракваха нагоре-надолу и се отправяха на дружини към полето. Дядо Йордан ги изпращаше до портата и като гледаше изток — ясен, побелял от предвестни зори, говореше възхитено:

— Ех, че време ли си отваря! Пак ще се къпе в човешки пот майката земя.

След това той отваряше за малко кръчмата, поливаше и помиташе сам пода, направяше си кафе и сядаше да го изпие пред вратата на чист въздух. По пътя минаваха селяни и селянки и го поздравяваха с почит. Той отговаряше на всички братски и на всички пожелаваше лек труд и добър берекет. Къде ручок той се качваше на кончето си и пак побесняваше из полето, както казваха селяните — отиваше да навиди работниците.

Единственият и главен помощник в кръчмата на Герака беше неговата жена, баба Марга. Тя бе едра, породиста жена, запазена, здрава и пъргава, с весело сърце и с търговска душа. Дядо Йордан беше главата, баба Марга — душата на кръчмата. Тя се грижеше за всичко и нареждаше нейното домакинство. Тя чистеше и миеше съдовете, редеше двете стаи, определени за нощуване на пътници, поддържаше огъня в огнището, проветряваше зимника, запарваше бъчвите и прислужваше на селяните като момче.

Цели четиридесет години — от млада булка до старица — тя се движеше в кръчмата между мъже усмихната, жизнерадостна, кога с хурка и вретено, кога с

малко дете на ръце, и никога за нея не се чу лоша дума. Тя не позволяваше в кръчмата кавги и мръсни приказки и пъдеше пияниците. Всички я уважаваха и селяните не смееха да пущат пред нейно лице любимите си изобилни попръжни.

Геракът ценеше нейните способности, доверяваше ѝ всичко, осланяше се на нейния ум и грижи и се гордееше с нея. Двамата бяха живели в обич и доверие, помагаха си и искаха да оставят на децата си добро име и добро наследство.

Баба Марга и в къщи беше пълна господарка. Тя обичаше снахите и внучетата си, но се държеше строго с всички и когато кажеше нещо, искаше да бъде изпълнено. Когато мъмреше или съдеше за нещо синовете си, те макар и възрастни, стоеха пред нея с наведени глави и не възразяваха. Тя тичаше цял ден от кръчмата до къщи, обикаляше из двора да види всичко ли е в ред, хранеше кокошките, свинете и гъските, хокаше ги като хора и когато ги мамеше, гласът ѝ се чуваше по цялата махала. Тя говореше високо и се смееше със звънлив глас като мома.

Но на пролет баба Марга се помина съвсем ненадейно. Заедно с нея от къщата на Гераците изчезна добрият и строгият дух, който държеше всичко в ред. Косата на дядо Йордан бързо посребря, неговата силна господарска ръка отслабна, отпусна юздите, и домашната колесница, която вървеше толкова равно и спокойно, изскочи от пътя си и затропоти по камъняка.

В къщи изпълзяха като змии, незнайно откъде, сръдни, недоразумения, крамоли и отровиха мекия домашен покой, сладко сгряван толкова дълги години от любогрейната топлина на общото огнище.

Никой не знаеше как стана това, отде се роди тая

завист между снахите, това недоверие между братята, което ги караше да се подозират. Дядо Йордан се опита да ги сплаши със своята строга дума, но тя бе изгубила тежестта си. Той гълчеше силно и сърдито, но усещаше, че думите плачат в душата му, и той правеше неимоверно усилие да скрие тая слабост. Той знаеше, че доброто и злото се излупват в човека, както пиленцата се излупват из яйцето, но той не знаеше, защо именно злото трябваше да се излупва в душите на неговите деца. Защо? И той дълго мислеше. От тая мисъл косата му бърже побеляваше и сънят му стана безпокоен.

Почти всеки ден той чуваше между снахите си остри надумки и караници, пълни с груби и непристойни думи. Поводите на тия караници бяха всякога дребни и нищожни. Веднаж едно от децата на Петровица беше опръскало с кал детето на Божаница и тя се спусна и го удари. Обидена, Петровица защити разплаканото си дете:

— Ела, мило, ела, че тая змия ще те изяде.

— Змии да раждаш! — отвърна Божаница.

Петровица беше по-мека и носеше добри чувства в душата си, но тя бе крайно честолюбива и когато избухнеше, мъчно можеше да се въздържи.

— Змии очите да ти изпият! — отговори тя.

Божаница носеше една копаня с трици. Тя зашапи колкото можа в ръката си и хвърли гневно върху лицето на Петровица. Двете жени се хванаха за косите и дворът се огласи от нечовешки викове и клетви. Дядо Йордан изскочи от кръчмата. Като видя как снахите му, разскубани и окървавени, се хвъргаха една срещу друга като гневни кокошки, неговата чорбаджийска гордост се възмути. Той отиде при тях, вдигна тежката си ръка и с всичка сила залепи и на двете по една плесница.

— Ако не от мене, от децата си се засрамете! — каза им той.

Петровица, сконфузена, се скри в зимника, но Божаница се изправи срещу него като квачка, на която са похитили пилците, и каза троснато:

— Изветрял дъртак! Ти в чужди работи да се не месиш!

И като грабна копанята с разсипаните трици, тя се отдалечи с походката на вълчица, която е отхапала къс месо от някое живо добиче.

След тая случка двете етърви не си проговориха нито думица цял месец. Те шетаха из къщи начумерени и фучаха като змии. Тяхната злоба се изливаше върху главите на децата и най-много върху тихата, нежната, блага и мечтателна Елка — невеста на най-малкия дядов Йорданов син, Павел. Сега върху нея бе паднала цялата къщна работа. И тя работеше пъргаво, мълчаливо, безропотно. Не мислеше никому злото. Желаеше предишния мир и сговор и искаше да види двете си етърви помирени. Те сумтяха, караха ѝ се за нищо и никакво, хокаха детето ѝ — мъничкия Захаринчо — и постоянно ѝ намираха грешки, и постоянно бяха недоволни от нея.

Дядо Йордан ходеше угрижен и замислен. Нему не му се стоеше вече в кръчмата. Той се опита да продължи търговията заедно със синовете си, но не тръгна добре. Божан, който беше прехвърлил вече тридесет и пет години, обичаше премного пара̀та, трепереше над нея, беше хитър и стислив. Той криеше от чекмеджето, надписваше в тефтерите и правеше нечестни сделки с простите и бедни селяци. Петър, средният син на дядо Йордан, беше пък съвсем друг човек. Той имаше широко и безгрижно сърце, беше голям нехайник, денгубеше се по лов, напиваше се и пущаше вересия — и комуто трябва, и комуто не трябва. По неговото мъничко лице всякога играеше една чиста, нехайна усмивка, която го правеше безкрайно обичлив. Той беше наивен, доверчив и способен да даде душата си на оня, който знаеше изкусно да го поласкае и подлъже.

Дядо Йордан видя, че така не може да върви, и скоро затвори кръчмата. Това не беше лесно за него. Кръчмата той държеше от четиридесет години, с нея бе спечелил пари, в нея се чувствуваше господар и силен, в нея се радваше на почитта и страха, който му имаха селяните.

«Ако беше си дома Павел — мислеше старият Герак, — тая работа нямаше да бъде така, но кой знае. . .»

II

Павел беше най-малкият син на дядо Йордан. Той беше пъргав, пресметлив и очоваден човек. Някога баща му възлагаше големи надежди на него. Пращ́а го да се учи до трети клас и всякога като споменеше името му пред хората, не изпущаше да каже:

— Както и да е, Павел има образование.

За да не се изхайти, той го ожени още на осемнадесетата му година за най-хубавото момиче в селото. За Елка. Тя беше от бедно семейство, но Павел я обичаше страстно. Тя бе стройна и напета мома, с мъничко смугло личице, с големи жални очи, които гледаха мило и благо. Беше весела и жива, и когато запееше на нивата, гласът ѝ кънтеше по цялото поле и хората оставяха жътвата си, да я послушат.

Наскоро след сватбата Павел отиде войник. В

казармата го обикнаха, защото беше весел и хубавец и, главно, защото разполагаше с много пари и черпеше кого де види. Там той се разгали и пропи. Службата му се хареса, той не пожела да се уволни и остана свръхсрочно.

Тая негова постъпка огорчи баща му и озлоби братята му. Снахите почнаха да гледат накриво жена му, която живееше при тях и работеше покорно и мълчаливо. Но тогава беше още жива баба Марга. Тя обичаше Елка като свое дете, жалеше я и я покровителствуваше. След смъртта на свекървата младата булка остана беззащитна.

През първите години Павел си дохаждаше често в отпуска. През всичкото това време той пиеше със селяните, караше циганите да му свирят, ловеше бас на големи суми, пееше някакви си мръсни руски песни и на хорото пред всички щипеше булката си за бузите и я караше да не знае къде да се дене от срам. Тя държеше постоянно към земята своите черни угаснали очи и в погледа ѝ се четеше тъга и замисленост, дълбока и потайна. Тя никога не се смееше с висок глас, както другите жени в село, а само се усмихваше бледо и сдържано с малките си уста. Тогава блясваха зъбите ѝ, гъсти, бели, красиво криви отстрана, и тя ставаше по-хубава.

След някоя и друга година Павел почна да си идва по-рядко, само на по-големите празници, и то за по два-три дена.

— Не пущат повече — говореше важно той, — служба!

Той пишеше често на баща си отчаяни писма за пари, оплакваше се от положението си, молеше се и казваше, че ако не му изпратят, той ще се убие.

Старецът бързаше да изпълни желанието му и по цели дни прекарваше в неспокойство.

Снахите и братята му гледаха вече на Павел с истинска завист и омраза. Постоянно говореха за дълговете на баща си, които в последните години бяха нараснали, негодуваха, че те носят всичкия товар на плещите си, и го коряха, че хранят жена му и детето му, а той не иска да знае.

Старецът всякога срещаше Павел с бащинска радост и милостивост, забравяше домашния несговор, прощаваше му всичко и не се отделяше от него. Това още повече ядосваше синовете му, а особено снахите му, но той се преструваше, че не забелязва. Само сутрина, когато отиваше по стар навик в затворената кръчма, хванала паяжина, станала глуха, пуста и тъмна, той дълго време се разхождаше с наведена глава, мислеше и въздишаше, скрит от всички. Павел разбираше братята си, догаждаше страданията на баща си и се чувствуваше чужд в къщата, дето бе се родил и пораснал, теготеше се и гледаше по-скоро да се махне. Животът на братята му, на баща му, на селяните и на всички тук му се виждаше прост и глупав. Той бе изстинал към Елка. Тя му се виждаше грозна, неинтересна, той се чудеше в себе си как се е оженил за нея, и сълзите, които тя мълчаливо лееше пред него нощем, го ядосваха и му омръзваха.

Една зима той вика́ Елка да живее в града при него, но скоро я изпрати пак в село. Етървите ѝ от завист я кръстиха «гражданката» и скарваха ли се малко, сè ще я прекорят:

— Е, ние сме прости, ние в град не сме живели!

Най-после Павел престана съвсем да си идва. При това той се премести в друг полк, в един далечен край-

дунавски град, и никой го не виждаше, и никой нищо не чуваше за него. Само от време на време достигаха в село тъмни слухове, че се пропил, че станал лош, живеел с държанка и го ударил на разврат. Не се знаеше отде идат тия слухове, но те дълго и упорито се мълвяха, растяха и хората им вярваха. В празник, когато Елка отиваше в черква, всички я изглеждаха съжалително и говореха зад гърба ѝ:

— Горката невеста, какво ѝ било писано! Как ли носи, как ли трае!

Елка се преструваше, че не чува, и заминаваше със своя Захаринчо, без да погледне настрана. Но тия съжаления бодяха душата ѝ като тръни и дълго я мъчеха.

Често етървите ѝ злорадо се нахвърляха върху нея и говореха с ненавист:

— Ние не сме слугини на твоя мъж да му гледаме жената. Нека те вземе там, па правете каквото знаете. Той, човекът, си криви шапката нагоре-надолу, пък утре ще се довлече да иска дял, ама на трески ще го надялат. С пръст той не е пипнал тази земя. Ние си губим здравето над нея, нека си я разделим овреме, та всеки своето да си знае.

Дядо Йордан, пред когото нарочно подхвърляха тия думи, се топеше от мъка.

— Докато съм жив аз — не давам да се делите, а като умра, тогава ми разделете и парцалите — казваше той със задавен глас.

И дълго в душата му се бореха клетвата и прошката, и той мълчеше бледен, с душа, обидена и препълнена с горчивина. И едвам се съвземаше да каже:

— Деца, деца, защо се ядете! За всички ви има, за всички съм приготвил. Какво ви пречи да живеете братски, защо ме мъчите на стари години!

Той вземаше на колене малкия Захаринчо и дълго го милваше. Захаринчо беше две-тригодишно дете, тихо момченце с болнав вид, с тъжния поглед на майка си и със смело закривения нос на баща си. Децата на стрините му, насъсквани от майките си, често го биеха. Стрините му го уриваха и мразеха. Когато то, като всички деца, захленчваше да поиска хляб, те му викаха:

— У, път тая мечка няма никога да се наяде!

Ако майка му не беше наоколо, ще замахнат и да го ударят. Тогава детето тичаше при дядя си захлипнало от плач и не можеше да се умири.

— Мълчи, сине, мълчи — казваше старецът, като триеше сълзите му, — те скоро и дядя ти ще бият.

Мекият глас на дядо Йордан, който излизаше от дълбочината на обиденото му сърце, ядосваше повече снахите му. Божаница не можеше да трае, ами казваше надуто:

— Тате, тебе като никой не те закача — мълчи си!

Захаринчо не разбираше нищо от това, което ставаше в къщи, но усещаше, че майка му страда, и когато стрините му я гълчаха и обиждаха, той се хващаше за коляното ѝ и говореше нежно:

— Мамо, мамо, не плачи!

Най-зла от всички в къщи беше Божаница, суха, висока жена, с дълго, кокалесто, грубо лице, посеяно с едри месести брадавици, с мустаци като на мъж. Тя се караше на всички и всички мразеше, дори и мъжа си. Той често я биеше немилостиво и за нищо. Тогава тя скришом се напиваше с ракия, която държеше в долапа, затваряше се в стаята си, преструваше се на болна и не излизаше по цяла седмица. В къщи всички знаеха, че тя лежи от инат, и не я жалеха. Само дъще-

ря ѝ Йовка, най-голямото ѝ дете, постоянно я обикаляше, седеше дълго около нея и я питаше:

— Мамо, какво ти е? Не искаш ли нещо? Нà ти ракия, пийни си, мамо!

Божаница вземаше шишето и жадно пиеше. Страните ѝ се запалваха като от треска, очите ѝ се зачервяваха, тя мляшеше грозно с уста и говореше на дъщеря си:

— Скрий шишето, да не видят ония косестилници!

Йовка беше висока и грозновата като майка си, но имаше меко и добро сърце. Лицето ѝ бе сухо, бледно, дори прозрачно. Тя боледуваше постоянно. Някакъв незнаен недъг гризеше здравето на това нежно и мило дете и то от ден на ден линееше и съхнеше като цвете, в чийто корен живее червей. Тя всички обичаше и на всички желаеше да угоди. Домашните крамоли измъчваха душата ѝ. Неи беше жално за стрина ѝ Елка. Нея тя обичаше най-много и сърцето ѝ беше безкрайно привързано. Тя често спеше в стаята при нея, сгушена до малкия Захаринчо, и често я сънуваше в страшни и чудновати сънища. Всяка вечер тя обичаше да стои на високия тропозан пред къщи, да гледа как слънцето захожда зад далечни и незнайни планини и как оставя след себе си кървави следи, които горяха на небето като пожар. Очите ѝ бяха замислени и лицето ѝ приличаше на светица. Бедното дете мечтаеше нещо, но никой не знаеше какво, защото то не говореше за себе си. Най-често Йовка мислеше за стрина си Елка. Техните души се разбираха и обичаха мълчаливо. Когато майка ѝ побесняваше от яд срещу Елка и разпенено я обсипваше с клетви и укори, Йовка се изправяше бледа, с широко отворени очи, с разперени ръце, изкрещяваше безумно:

— Мамо! Мамо!

И падаше като убита.

III

Смъртта на баба Марга, постъпките на Павел и караниците в къщи съвсем сломиха здравата душа на стария Герак. По неговото кръгло и благо лице тия житейски несгоди изписаха дълбоки бръчки. Посивялата му глава се наведе към земята и сякаш се всади в плещите му. Стъпките му станаха тежки и бавни, погледът — виновен. Веселият му нрав се изгуби, сърцето му стана тъжно, лицето замислено.

Сега той равнодушно посрещаше жътвата — най-щастливото време за него, което го съживяваше, подмладяваше, повикваше на усилена работа, правеше го могъщ, весел и пъргав като дете. Той пак ставаше по-рано от всички и пак подканяше другите към работа, но гласът му вече не беше бодър — нямаше сила. Синовете и снахите му не го слушаха покорно като някога, а правеха това, което те сами мислеха за добро. Това обиждаше дълбоко стареца, но той мълчеше и не знаеше кому да се сърди. Когато сутрин станеше и по стар навик погледнеше небето, той не казваше, както преди:

— Ех, че време ли е, момчета! Пак ще се къпе в човешки пот майката земя — ами бавно и с въздишкаречеше: — Тежък ден ще бъде тоя — може и да вали. Човек не трябва да вярва всякога на утрото.

Дядо Йордан влизаше рядко в къщи. Къщата му се виждаше грозна и проклета. В нея, дето с радост и любов бе отчувал децата си, сега нямаше ни радост, ни любов. Нямаше вече какво да го влече и задържа там освен старите му спомени, които не го оставяха, и мал-

ките му внучета, които той обичаше да милва и които имаха бели хвъркати душици, както казваше той.

— Какво ли ги чака! Какво ли ги чака миличките? — мислеше с тъга той и ги гледаше мило и дълго, като че никога не беше ги виждал.

Случваше се, че някоя работа задържаше стареца повече в къщи. Тогава той ставаше неспокоен и му се струваше, че е душно. В тая стая влезе, в оная стая влезе, сякаш търси нещо, и никъде не го сдържаше. Бивало е да го видят отстрана, че приказва нещо сам на себе си и се усмихва. Понеже синовете му нарушиха стария обичай да ядат всички заедно на софрата, а се явяваха кой когато си ще или никак се не явяваха, то и старецът не сядаше редовно. Понякога, когато той си работеше нещо из двора около къщи, някоя от снахите ще го извика от вратата:

— Тате, ела да обядваме, че те чакаме! Ще изстине чорбата!

Но дядо Йордан всякога схващаше някаква подигравка в тия думи и продължаваше да работи, занесен в нерадостни мисли. Тогава чуваше зад гърба си надуто и сърдито мрънкане:

— Кой ти е крив, като не щеш. Стар човек, пък се подетенил. Който е гладен, той и неканен ще дойде.

В празник или когато нямаше работа, дядо Йордан прекарваше повече от времето си в затворената кръчма, ключът на която държеше сам той. Той там и нощуваше. В тая кръчма, мрачна, пуста, неприветлива и тъжна като неговата душа, беше тихо и пусто, не достигаше никакъв шум ни от улицата, ни от къщи, и той можеше спокойно да се предава на своите мисли.

— Какво бях и какво станах! — въздишаше той и дълго и неподвижно седеше на леглото си.

През дупките на затворените кепенци влизаха игриви слънчеви лъчи, падаха върху прашните предмети из кръчмата и полека-лека се местеха, местеха се, докато съвсем изчезваха и вътре ставаше тъмно. Старецът вдигаше глава, озърташе се, сякаш търсеше тия зари, и търкаше челото си като човек, излъган от някой сън.

В къщата на Гераците, па и в цялото село се знаеше и говореше като таинствена приказка-небивалица, че старият Герак има скрити пари. Мълвата изкарваше неговите богатства на няколко хиляди жълтици. Синовете му не вярваха в това — едно, защото беше за невярване, друго, защото баща им имаше дългове. Но хорската мълва дразнеше въображението им. Божаница и Петровица скришом една от друга дебнеха стареца и се мъчеха да открият скривалището на неговото злато. Когато Петър се напиеше, той говореше в кръчмата пред всички:

— Добре прави старецът! Нека ги крие тия пущини. Кога да е, пак тая душа ще пие и ще яде от тях.

Божан, наопаки, като хитър и скритен човек, уверяваше всички, че това е лъжа, че баща му няма нито стотинка готови пари, че тоя имот, който имат, е с пари купуван, че в тая земя са заровени те. Така говореше Божан, но душата му не беше спокойна. Нему се щеше да тури ръка на тия пари и умът му кроеше разни планове.

Понеже старецът държеше ключа на кръчмата сам и сам отваряше и затваряше, когато някой от къщните отиваше в нея по работа, то Божан подозря, че той там крие парите си, и почна да го следи. Често той ще влезе при баща си без никаква работа, ще се повайка насам-нататък като сънен, уж търси нещо, ще промърмо-

ри на себе си и ще излезе. Старецът не допущаше лоша мисъл или съмнение против сина си, но това негово поведение го дразнеше. Божан усещаше това и хитро се предпазваше. Той ограждаше баща си с особени грижи. Когато старецът бе обиден, страдаше от нещо и дълго не идеше на софрата, Божан отиваше при него и като го гледаше нежно, говореше мазно:

— Тате, ела бе. . . Зарад мен ела! Свидно ми е, татко. Деца сме ти, а бягаш от нас. Хора сме — грешим, па ти ни прощавай!

Също с такава престореност Божан пазеше баща си от нападките на Петровица и на злодумната си жена.

Отвореше ли уста някоя да каже нещо пряко и остро на стареца пред него, Божан се спущаше въз нея и острият му нос побеляваше от гняв. Много пъти той вдигаше ръка да бие, но старецът го спираше с трептящ глас:

— Синко, недей! Не се смразявай заради мен!

Божан намираше случаи да остане насаме с баща си и тогава му говореше с престорено участие:

— Не поддавай се на мисли и на грижи, татко, всичко ще се поправи. Мама, бог да я прости, отиде по реда си, па ние, вика се, сме живи — няма да те оставим. Жените ти не слушай. Па и за Павел не мисли толкова. И нему ще му дойде ума в главата. Ще се прибере и той. Тѐ, птичката — нищо животно, па и тя не забравя гнездото си! Дай си широко сърце, татко! Бъди като напред! Помниш ли какво беше някога, когато бяхме мънички! Когато ти си весел, татко, цялата къща е весела!

Мекото сърце на дядо Йордан се топеше от такива думи. Той заклащаше глава, като че искаше да каже:

— Не, мина се то! Всичко се свърши!

Но само въздъхваше тежко и очите му се наливаха със сълзи.

IV

Едно лято, скоро по Петровден, в село пристигна Павел.

Беше ясно и хубаво утро, прохладено от току-що изчезналата нощ. Селото се бе пробудило и селяните бързаха из улиците към полето.

Дядо Йордан седеше гологлав пред вратата на кръчмата, поправяше някакъв скъсан оглавник и говореше с дядо Матей Маргалака, който стоеше пред него с вила на рамо.

Павел ги приближи, спря се и ги поздрави. Едър, снажен войник с бяла ленена риза, със сабя през кръста. Баща му изправи глава, вгледа се в него и не можа изпърво да го познае. Лицето на Павел беше бледно, слабо и болничаво. Около очите му имаше тъмни, седеми кръгове. Той се наведе да целуне ръка на баща си, който сѐ още го гледаше някак странно и не знаеше какво да продума.

— Как си, татко, добре ли си? — проговори Павел, като триеше с кърпа потта от лицето си.

— Я. . . Павелчо, добре дошъл, сине! — изправи се старецът и почна да целува сина си по челото. — Как така, сине? Аз мислех, че си ни забравил. . . Не се обаждаш. Нещо слабичък си. . . Седни де, седни си почини тук. Е, синко, дойде си, а. . . Сети се за бащиното си огнище!

— То птичката, Йордане, дето се е мътила, тамо ще си отиде — заговори дядо Маргалак с тънкия си пре-

гракнал глас и немощно заклати бялата си като сняг глава. — Ще зарадваш баща си, Павелчо, и булката ще се утеши, и Захаринчо, и. . . Той току те вика вечери от ореха. Татко, татко, каже, ела да видиш, колко пораснах!

Павел седна на прага, а баща му застана пред него със скъсания оглавник в ръка и не знаеше как во да каже от радост и от милост. Само повтаряше:

— Я гледай, я гледай! Дойде си, а!

Очите му бяха се налели и гласът му трепереше.

Дядо Матей, нисичък старик с почерняло, измъчено лице, с брада на светец, сплъстена и бяла като косата му, свали вилата от рамо и почна да трие очите си. Той на старини беше останал без жена, без деца, без род, без нищо и без никого. Една дъщеря имаше, но тя още малка беше дадена слугиня в града. Там порасна тя и потъна някъде. Никой не знаеше какво стана с нея. Разправяха, че тръгнала по лош път. Тя имаше очи сини, сини като мъниста, които връзват на конските оглавници. Дядо Йордан беше купил двора му, който беше до неговия, и една-две нивици, които имаше, па беше го прибрал у дома, да му помага, колко може, и да не мре от глад на старини. Той беше душа, пораснала в покорност на съдбата — мека, блага, изпълнена с вяра и надежда, че всяко зло има край, че тоя свят не ще се тъй да върви, а един ден ще се оправи.

— Често съм думал на баща ти — проговори през сълзи дядо Матей, — и на булката съм думал: «Павел ще си дойде, той има сърце.» А тя, Елка, светица е станала, синко, от скърби. И пак устата ѝ не проронва хулна дума. Чисто сърце е тя.

Павел наведе глава и не каза нищо. Тоя разговор не беше му приятен. Той простря краката си и като опъна

набърчените чизми към колените си, рече с дебел дрезгав глас:

— Много прашуляк, брей! На станцията нямаше кола и аз блъсках пеши. Е, ти как си, дядо Матей, как живееш?

— Слава на бога, синко. Живеем като всички хора. Ето, тръгнах да обърна сенцето горе у валога, па се заприказвах с баща ти и закъснях. Прощавай, синко. Да вървя, че докато стигна. . . Остарях, много паднах. . .

И дядо Матей, като се заклатушка на слабите си крака, скриви в уличката с вила на рамо и се изгуби.

Зад гористите върхове на изток се показа слънцето. Големите сенки, които постилаха баирите, и малките, които пълнеха долините, се вдигаха. Потоци светлина рукнаха над полето, изпълниха доловете и преляха над земята. Голямата дворска порта край кръчмата се отвори полека. Из нея с припрян говор излязоха снахите на дядо Герак. Боси, забрадени с бели пребрадки на главите и със сърпове в ръце, те бързаха за нивата. Елка излезе последна и тихо притвори портата.

Като видяха Павел, те и трите се спряха изненадани и учудени.

— Я! Това е братец Павел ма! — рече Петровица, като бутна Божаница с лакът.

— Гледай, гледай, гост сме имали, а не знаем — пристъпиха да го здрависат те, като говореха весело.

А Елка застана настрана смутена, изненадана и бледа от вълнение. Малкото ѝ личице бе мило и хубаво под бялата забрадка, чиито крайща бяха пуснати свободно. Тъжните ѝ големи очи овлажняха и пригледаха плахо. Тя, като неопитно момиче, не знаеше какво да прави пред тоя човек, когото пазеше в душата и мислите си като мъртвец, в чието възкресение не вярваше.

Тя приличаше на гугутка, която, скрита в гората, гледа през гъстата шума как под небето бавно се вие сокол.

— Елке, Елке ма. . . я каква се е възправила! Ела му речи добре дошъл де! — викна ѝ шеговито Петровица, която в добри часове ставаше наистина добра.

Елка, чийто боси крака се препъваха от срам, приде като сянка и подаде ръка на Павел, без да може да продума. Павел ѝ пое ръката тежко, сухо и я погледна със студено любопитство. Елка отстъпи настрана, смутена още повече, и обърна лицето си да скрие сълзите си.

— Много сте подранили — рече Павел на снахите си, които стояха пред него и го запитваха това-онова.

Елка гледаше мъжа си отстрани сѐ с тоя поглед на подплашена гугутка, учудено, изпод вежди и не вярваше. Струваше ѝ се, че това е сън, който я е лъгал толкова често.

Дядо Йордан държеше оглавника в отпуснатите си ръце и не можеше да се нагледа на своя син. И добрината на снахите му, и тяхната радост, която в тая минута той не намираше престорена, топяха сърцето му и той забравяше в душата си обидното минало, прощаваше всичко и мислеше:

«Ще се оправят работите. Злото не е трайно, доброто — то е господар на човешкото сърце.»

— Е, ти прощавай, братче Павле, ние да вървим, че денят напредва — рече Петровица, — пратили сме жътварки на нивата, трябва да се бърза. Петър и Божан отидоха на горната нива да връзват ръкойки. Вие с тате се гощавайте тук, каквото бог дал, ние довечера ще се върнем по-раничко.

— Гледайте си работата, како! — рече Павел.

— Невесто, добре е Елка да остане в къщи — обърна се старецът към Божаница.

— Е, нека остане, ако иска. Каквото с нея, така и без нея, не ѝ е много спорна работата — рече със злост Божаница и като се засмя престорено, настави сопнато: — Хайде, хайде, че закъсняхме!

И двете етърви, като се успоредиха, обърнаха се назад, метнаха към Елка поглед, пълен с подигравка и завист, и тръгнаха.

Елка остана смутена, повайка поглед към Павел и към баща си, но те ѝ не казаха нищо и тя тръгна след етървите си мълчешком, с наведена глава, и забърза. Краищата на бялата ѝ пребрадка се развяха назад като крилата на гълъб.

Старецът, изненадан от внезапната злост на двете си снахи, седна на прага наскърбен и мълчаливо почна да поправя скъсания оглавник.

Павел проследи с поглед Елка, която се затули в уличката зад реката, стана и като разкърши плещите си, метна очи към полето.

Оттук се виждаше голяма част от селото, тая част, дето течеше селската рекичка, дето Павел толкова обичаше да играе, когато бе малък, и дето посрещаше Елка, когато бе ерген.

Сега селото бе безлюдно и тихо. Само сънни детски гласове и тропот от кола идеха отнякъде. Широкият песъчлив път, който дели селото, разградените и боклукчиви дворища, червените керемидени покриви, високите върби и орешаци край реката, всичко току-що събудено от новия ден, изглеждаше прясно, радостно, спокойно и доволно от хубавото утро.

Зад селото се ширеше надалече узрялото поле, позлатено от слънцето, украсено с тъмни кичести круши

и сливаци, зелени храсталаци, тревисти синури, пълно с работници и жетварки. През полето се виеше път. Павел видя снахите си и жена си как излязоха от селото и тръгнаха по тоя път. Петровица и Божаница вървяха напред заедно. Далечко след тях вървеше Елка самичка, с наведена глава. Сърпът блестеше в ръцете ѝ и краищата на пребрадката ѝ още трептяха като крилца.

Павел я гледа дълго, дълго, докато тя изчезна зад нивите. Гледаше я той и не чувствуваше нищо, ни жалост, ни мъка, ни любов, ни радост, гледаше я като нещо чуждо, далечно, неинтересно и си мислеше равнодушно:

— Как ли живее тая жена?

Зад полето спокойно се синееха далечни разхвърлени планински върхове и заграждаха хоризонта. Над тях се пушеше малко памучно облаче и блестеше на слънцето като сребърно.

Павел гледаше тая широка картина. Пред нея душата му се разтваряше лист по лист, като книга, и той неволно четеше далечни, неясни и мили спомени, които го натъжиха.

Старият Герак видя как снахите му обидно погледнаха Елка и как тя, усамотена и разплакана, тръгна след тях. Неи навярно се искаше да остане, но тя, хулена и тъпкана толкова години, не можеше да надделее над себе си. Очите и сърцето на Павел не я повикаха, не я задържаха. Думите на стария останаха нечути. Той заплака. И наведен над работата си, той не смееше да погледне сина си, за да не издаде сълзите си, не смееше да проговори, за да не проридае.

— Така е тръгнало и така ще върви — нареждаше

в ума си той, — няма да стане по-добре. Любовта бяга от човешките сърца, хората не са вече братя.

Бащата и синът дълго мълчаха. Бащата не можеше да говори, задавен от плач, синът, паднал в скука, отегчен, не знаеше какво да запита.

Най-после измъчената душа на стареца не удържа, избухна в едно дълбоко ридание. Той захвърли оглавника и като вдигна треперящи ръце към сина си, който стоеше пред него, заговори, задавен от сълзи:

— Синко, видиш ли, как я уриват? И няма кой да се застъпи за нея. Ти се пропъди, мене не слушат вече, а тя все мълчи и мълчи. Грях берем с нея, синко, и тя е човек. Нашата къща ѝ почерни младостта.

Тия думи на стареца не трогнаха Павел. Напротив, от тях той почувствува в душата си нещо пепеливо, блудкаво, като че някой плю в нея. И обхвана го едно лугаво и тъпо разкаяние, че се е върнал тук.

— Е, мразят я. . . Какво им пречи да я мразят — отговори сухо той, без желание да продължи тоя разговор.

— Не пречи им нищо, синко, какво ще им пречи — заговори уталожено старецът. — И тя работи като всички. . . Ама я гонят, нямат бога, нямат смирение в душата си. Всякой него си гледа, а за другите не иска и да знае. Всеки зинал като ламя и прибира, мъкне, крие, като че ще векува на земята. Имот, колкото искаш. Има за всички и още за толкова, и пак за врабчите трохици се карат. Захаринчо — дете-шикалка, незлобно, мило, обича ги, а с капка вода биха го удавили. Не може вече да се живее в къщи. И братята ти, и снахите ти, всички са викнали да се разделим, та да се разделим. Всеки своето да си поеме, всеки своето да си знае. А що им пречи да си живеят братски, да си помагат,

да се обичат? Пречи им завистта, своещината, лошото сърце, пречи им дяволът. Той ги държи в ръцете си. Отворил е в душите им бакалница и търгува с доброто и злото.

Думите на стареца се задушиха от вълнение. Той подпря глава на ръце и млъкна.

— Гледай си работата, тате. Всяка болка си има цера — рече сухо и безчувствено Павел, комуто дотегнаха бащините думи, и почна да се разхожда нервно назад-напред, като теглеше дългите си сърповидни мустаци и гледаше разсеяно по четирите страни на селото.

Душата на стареца не намери ни съчувствие, ни утеха от сина си, пред когото изля набраните с години мъки, и отново се усети самотна, обидена и изоставена. Дядо Йордан втренчи поглед надолу към селото, дето между четири високи стройни тополи се издигаше синята селска черква с червен керемиден покрив, високо над който блестеше като звезда кръстът, и дълго и неподвижно гледа̀ нататък. После отново наведе глава над скъсания оглавник и не можеше да се види плаче ли, мисли ли.

V

Пристигането на Павел беше неочаквано, но то не промени работите и не зарадва никого. Обидената, изгоряла като безводна градина душа на Елка остана неудовлетворена. Сега тя страдаше по-дълбоко, защото бе унизена от тоя, когото обичаше и когото мислеше и чакаше денонощно. Павел я не помилва и не приласка. Първата вечер, когато влезе в стаята при него, тя пристъпи прага с трепета на млада невеста, която отива

първи път при своя избраник. Тя бе жадна за прегръдки, изтомена от вечното желание за взаимност, за ласки, които лекуват мъката на самотността. Тя, задъхана, смутена, страхлива, припадна на леглото до него като ранен войник, който с мъка се е привлякъл в горещините до живителното изворче. Но Павел спеше или се преструваше на заспал. От него идеше оттласкваща студенина като от мъртвец. Тя надвеси своето бледо лице над неговото, хвана отпуснатата му ръка и я стисна с всичката сила на любовни желания. Павел отвори очи и я погледна студено, недружелюбно, като че искаше да ѝ каже: махни се оттук! Тя разбра. От удареното ѝ сърце протече кръв, но тя държеше до гърдите си своето мечтано щастие, своите блянове, своите надежди, своето едничко свето упование и не искаше да го изпусне, а искаше да го вземе, да го завладее, да го има. Тя го прегърна близко, сладко, обви го с малките си ръце, покри го с тялото си, потопи го в гърдите си и впи устата си в устата му. Но Павел бързо я оттласна със силните си ръце и каза с неприятен глас:

— Остави ме, какво си се разглезила!

Елка усети всичката острорезна студенина на тоя глас, всичкото равнодушие на тоя човек. Тя се дръпна мълчаливо, угаси свещта и легна до Захаринчо, който спокойно и сладко си спеше в ъгъла под иконостаса. Тя се усети съвсем изоставена, хвърлена, непожалена от никого, в една пропаст, дето не се чува ничия топла дума, дето не свети ничий сърдечен поглед. Само това мъничко създание, чието невинно сладко дихание покриваше нежно лицето ѝ, само то беше близко, нейно, родно. Тя го прегърна като спасение и цяла нощ плака при него.

Павел бе студен и към детето си. Няколко пъти той го взема на коленете си, говори му, но то го гледаше като чужд и не привикна към него. Тоя странен мустакат човек, когото то виждаше за пръв път, беше интересен, и сабята му, и копчетата му, и златните ширити на ръкавите му привличаха детското любопитство, но думите му не бяха родителски и не го привързаха.

Божаница и Петровица виждаха, че Елка страда, подозираха причината за нейната тъга и замисленост и тайно злорадстваха. Те се отнасяха към нея с едно убийствено съжаление, което тя усещаше на всяка стъпка. Те не я караха на работа, сутрин не я викаха с тях, като тръгваха на жътва. Говореха ѝ с предпазлив, мек и хитър глас, като на болник, обречен на смърт, и я огорчаваха повече. Само Йовка със своята изострена чувствителност усещаше колко се нуждае стрина ѝ Елка от близост и утеха. Тя беше постоянно около нея, помагаше ѝ в домашните работи и бавеше Захаринчо, когато той своеволничеше и пречеше на майка си.

Братята също посрещнаха хладно Павел, особено Божан, който знаеше слабостта на баща си към него. Това дохождане на Павел му се виждаше подозрително. Защо си идеше той сега в това работно време и така ненадейно, след като не беше се обадил цели години? И той почна да мисли по-често за скритото богатство на баща си и да следи двамата, когато си говорят случайно насаме.

Петър не знаеше да подозира. Ненавистта против Павел, която непрестанно се засилваше в къщи, не бе хванала корен в неговото широко и открито сърце. Той посрещна брата си с добродушна усмивка и дълго го разпитва за живота му. В близката света неделя той излезе с него по кръчмите, да се видят с хората, поръча

вино и го черпи с видима радост, че са били живи и здрави пак да се срещнат.

— Ти, Палю — говореше той, като пийна повече, — зарежи тая глупава служба, стига си скитал по градовете, ами се прибери тук, да си живеем тук, както господ дал. Три аршина мустаци си пуснал и пак не ти иде на ума, че тая пуста служба не е за теб. Да сме някои сиромаси, да нямаме нищо, върви — пилей се, ами ние, какво? Не сме ли първи по имот в селото? Не скитай като слуга, ами ела да бъдеш господар тука. Да излезеш хей тъй на полето, па да свалиш шапка като в черква, да погледнеш и да кажеш хей така с ръка — те́ това хиий е мое! Па и парици има баща ни, Палю. Нека ги крие, да ги не гори слънцето, те пак си са наши.

Петър говореше прав, с чаша в ръка и правеше широки кръгове с нея като оратор, който трисилно е господар на своята безсмъртна мисъл. Хората в кръчмата слушаха и се усмихваха недоверчиво. Някой каза с насмешка:

— Божан, Божан да е жив, той ще хване златния дявол за опашката.

— Божан ми е брат. . . Нека се възползува, ако умее. Отвореният капан лисица лови, не затворения. . .

Освен от виното, което пиеше чаша след чаша, Петър се опиваше и от собствените си думи, които той хвърляше пред хората като артист, ясни, цъфнали като големи цветя.

Павел се въздържаше и от думи, и от пиене. При всяка нова чаша, която Петър му въвираше пълна под носа, той казваше:

— Стига, брате, не ми е добре и не искам повече. — Но Петър не го оставяше.

— Пий, бе Палю! Жаба на сухо кряка ли бе. . . Видели сме се веднаж в толкова години, дай барем да се напием!

И Павел не можеше да откаже.

Те се върнаха вечерта късно и пияни. Домашните бяха вечеряли и легнали да преспят краткия летен сън, за да станат рано пред зори за жътва. Елка не бе легнала. Тя ги чакаше да им сложи вечерята. Сутринта тя бе ходила в черква и бе облечена празнично. Тя зашета, и се засуети из къщи. Леките ѝ шарени чехли, обути върху зелени чорапи, хлопаха тихо из утихналата къща. Мъничко щурче усърдно църкаше нейде. Сянката ѝ бягаше бързо по стените, осветени от кроткия огън на огнището. Тя редеше софрата, навеждаше се, изправяше се, отиваше някъде и пак се връщаше. Павел я следеше с очи, възбуден от виното, и трепетът на нейните млади форми, които той усещаше през ризата ѝ, го съблазняваше. Но това не бяха светите желания на любовта, а намеренията на един развратен човек.

Подир вечеря, когато влязоха в стаята да си легнат, той посегна към нея и поиска да я прегърне. Но тя го отстрани тихо, с опрощаваща усмивка, скръбна и загубена.

— Какво искаш от една жена, която не обичаш!

Той се засмя и посегна втори път. Усмивката му беше грозна и цинична. Елка се отдръпна настрана, погнусена от това грубо отнасяне с нея. Но той беше силен и едър. Той я събра на топка в обятията си и я целуваше с влажните си пиянски уста и бръщолевеше мръсни думи, които тя никога не бе чула, които я унижаваха и задушваха от срам. Тя плачеше и се молеше, тя се блъскаше като уловена риба, тя мислеше, че не е в обятията на своя мъж, а в ноктите на някой гнусен

кошмар и се чувствуваше осквернена и обезчестена. Но той душеше риданията ѝ в мощните си прегръдки, наслаждавайки се безумно на своето победоносно насилие.

VI

Защо беше дошъл Павел? Той имаше само петнадесетдневен отпуск. Не изглеждаше, че тук го е довело желанието да види родното си гнездо, близките си, жена си и детето си. Той скучаеше страшно и не знаеше как да прекара времето си. Дните му се виждаха безкрайно дълги. В къщи го не свърташе, домашните разправии го ядосваха и той не можеше да ги търпи. Денем всички отиваха на работа и селото запустяваше. Само бабички, недъгави и стари, дремеха в дрипите си по пътните сенки или се мяркаха като влечуги към чешмата. Даже децата и кучетата се отмъкваха към нивите.

Над селото трептеше нетърпима душна мараня. Павел седеше на судурмата пред къщи, вял, тежък, гледаше лениво полето, дето светеше узрялата жътва, шибаше се с една тънка върбова пръчица по ботушите и се клатеше на стола дълго, неспирно, като дервишин. После той слизаше бавно по стълбите, разхождаше се малко из двора, поглеждаше слънцето да види кое време е, зяпаше с равнодушно любопитство върха на големия бор, пълен с врабчета, излизаше на пътя, поглеждаше още един път слънцето и тръгваше лениво по кръчмите да дири живи хора. Там намираше някой пътник или селянин, откраднал се от нивата да пие чаша ракия или да купи тютюн.

Понякога, привечер, когато денят се поразхладя-

ваше, Павел излизаше на разходка по полето и отиваше на нивата при жътварите. Там бяха баща му, братята, жена му и снахите му с всичките дечурлига. Там беше и болничавата Йовка. Тя не работеше нищо, а седеше под сянката на някое дърво, плетеше полюлеи от класове и бавеше децата.

— Помози бог! — казваше Павел, като заставаше малко разкрачено на стърнището, угъваше тънката пръчица, която всякога носеше, и се шляпаше по дланта на ръката си.

Десетина момичета загорки, които им женеха, му отговаряха живо и високо. Петър също му отговаряше от сърце и се спираше да си направи цигара. Ризата му беше мокра от пот. По прашното му лице течеха малки черни поточета. Той снимаше сламената си шапка, избрисваше лицето си, поправяше шарената си кърпа, превързана на шията му, сядаше на някой сноп под слънцето, разтваряше широко разкопчаната си риза, да му влезе хлад, и почваше жадно и шумно да пуши, като поемаше навътре края на устата си.

— Ех, че жега бре, плаче нивата, плаче. Рони се онова ми ти жито като сълзи — казваше той и си въртеше погледа по цялата околност, пълна с жетвари, които ту изправяха, ту забиваха ниско глави, сякаш правеха някакви обредни поклони пред лицето на благословената майка земя.

Снахите на Павел женеха редом със загорките. Елка също. Но тя беше малко поотдалечена, самичка, като че ли изгонена от пъстрия ред, и не вземаше участие ни в разговора, ни в смеха на момите, който избухваше от време на време висок, силен, еклив и отведнаж млъкваше, сякаш пламваше и изгаряше в мараната.

Когато идеше Павел, дъхът ѝ се спираше, сърцето ѝ силно и бързо биеше и неи ѝ се струваше, че то ще изскочи из нагръдките ѝ и ще пръпне из нивата като яребичка. Пред очите ѝ се посипваха ситни искри като звезди и замрежваха погледа ѝ. Тя се изправяше да си почине и поеме дъх, но не поглеждаше мъжа си. Тя усещаше очите на всички устремени към нея и в тоя момент би била радостна, ако се отвореше земята под краката ѝ и я погълнеше.

Две малки момлячета и една стара жена събираха ръкойките, а Божан и Петър връзваха снопите с въжета, които правеше бързо дядо Йордан, като изтръгваше най-дългите сламки от всеки вързан сноп.

Божан сега бе в стихията си. Съблечен по риза, с голяма като палария сламена шапка на главата си, той се хвърлаше да връзва снопите, като върху скъпоценна плячка. Той работеше бързо, неуморно, кат че се състезаваше. Той повдигаше всеки вързан сноп, както скъперникът повдига торба със злато, и после ги редеше на кръстци със свещенодействие, като че градеше жертвеници.

Павел сядаше на сянка при Йовка. Той сваляше фуражка и се облягаше подпрян на лакът. При това движение лицето му се мръщеше болезнено, като че бе засегната някоя рана по тялото му, и очите му се свиваха от досада и от златния блясък на полето. Йовка му се радваше с детско чистосърдечие и го питаше наивно:

— Чичо, дето си ти, жените госпожи ли са, или селянки?

— Госпожи — отговаряше неохотно Павел.

— И сé с чадъри ходят, нали?

— Разбира се.

— Пък ние тук се печем на слънцето.

Павел мълчеше.

— Ами наистина ли има хора, които ядат жаби?

— Швабите и талиянците ги ядат.

— Тю — казваше Йовка и се мръщеше погнусено.

Малките, които слушаха с любопитство и с ококорени очи отстрана, се разбягваха с вик, като че между тях падаше жаба, и плюеха.

Павел нямаше желание да говори. Той не бе някогашния весел, жизнерадостен и приказлив Павел. Понеже децата продължаваха да го запитват, той ставаше, повайкваше се празно и се отдалечаваше разсеяно и сънно през стърнищата към ливадите, които бяха покосени и безлюдни.

Той не вървеше ни по пътищата, ни по пътечките, а сè край синурите, иззад храсталаците и не му се искаше да среща хора. Ако някой познат или връстник го запиташе как е, добре ли е, кога е дошъл — нему се струваше, че тия въпроси са хитри изследвания, и той отговаряше виновно, пънеше се и не гледаше събеседника си в очите.

Веднаж Павел, като обиколи жетварите и се повайка около тях, отби се в съседната долина и седна на сянка до студеното кладенче, което извираше изпод старите корени на три дъба-братя. Там беше тихо, спокойно, сънно и прохладно. Павел дълго лежа по гърба си, затъпен, без никаква мисъл в главата си. Наоколо неуморно и еднообразно свиреха дръгачи. Павел ги слушаше и му се струваше, че той цял се разплесква на тънки метални кръгове, каквито се образуват в тиха вода от хвърлянето на камък, и че наоколо по края на тия кръгове са накацали всички горски щурци и ги дърпат равномерно бързо, разширяват ги, умножават ги и те се въртят и звънтят, звънтят.

В близките храсти се изшумоля. Павел повдигна глава. При кладенеца спря баща му и свали шапка. Беше привечер. Грамадните сенки на дъбовете бяха прехвърлили дола и лежаха на срещните стърнища. Една гургулица наблизо усърдно и нежно зовеше другаря си.

— Ти тук ли си? — каза дядо Йордан с бащинска ласка на сина си. — Аз мислех, че си отишъл вече в село.

— Не ми се оставяше хубавото място — каза Павел, — пък трябва и да съм позадрямал малко.

— Ти не изглеждаш добре. Болен ли си, какъв си?

— А. . . нищо. . .

Павел смънка и започна да върти пръстена на пръстите си.

Изглеждаше смутен.

— Дойде си, пък не си весел и страниш, като че сме ти чужди.

Геракът каза това нехайно и шеговито, но в гласа му звучеше болка. Той седна на поляната редом със сина си. Откак беше се върнал, Павел за пръв път остана така насаме с баща си.

— Е, как живееш там, Павле, защо не се прибереш вече да поемеш работа? Ето, аз остарях. Скоро ще ида при майка ти. . . Ти по чужбина. На служба. . . Каква е тая служба, не знам. Защо ти беше?

Слънцето клонеше да зайде. Вечерта падаше полекичка. И сенките, и светлината, и въздухът бяха станали меки. Бодливите стърнища, полето, покосените ливади, реките, нивята, цялата земя се беше някак разнежила, като че ли невидима божествена милувка бе минала по нея.

Така мека и така нежна беше и душата на стария Герак.

— Какво да правя! Тръгнах веднаж по тоя път и не мога да се върна — отговори с тъга Павел.

— И какво добро намери по тоя път? Нищо. Нито пари спечели, нито нещо за полза в живота си намери. Далеч от нас, кой знае как живееш по градищата? Отмиляло ти е всичко от сърцето, отчужди се от земята, дето те е родила и откърмила. Я погледни! Тия ниви и ливади, които виждаш насреща, се́ са наши. За вас съм ги печелил и на вас съм мислил да ги оставя. Земя хубава, плодородна, мека като душа — едно да посееш, сто се ражда. Е?. . . Но твоите ръце вече се срамуват от ралото!

Геракът говореше меко и укорите му бяха нежни, топли и гальовни. Зад думите му се криеше страшно и скришно желание да бъдат те послушани.

Павел не отговори. Той не погледна баща си в очите, а наведен късаше бързо и нервно тревата под себе си.

— Е, не мислиш ли вече да се прибереш? — попита баща му след дълго мълчание.

— Не! — отговори твърдо Павел. — Моите намерения са други.

— Какви?

— Искам да заловя търговия в града.

— Това е много по-умно, отколкото да киснеш на тая нищо и никаква служба. Само че търговия без капитал не може.

— Аз за това съм и дошъл — каза Павел оживено. — Ти ще ми помогнеш, татко. Искам да отворя магазин, нещо като бакалница, ама по-голяма.

— Късно си дошъл, сине — каза старецът с въздишка и заклати безнадеждно глава. — Баща ти вече няма пари.

Павел пребледня. Полазиха го тръпки като мравки. Баща му не забележи това. Той бе изненадан и обиден от предложението на сина си. Той гледаше замислен в земята и клатеше глава леко и продължително, като че там заравяше тежките думи, които би казал.

— Ти сам виждаш, татко, че службата дотегна и на мене. Тя ме развали, аз съзнавам самичък. Сгреших много и пред вас, и пред себе си. Сега искам да поправя грешката и всичката надежда ми е в тебе. Мислех — той ми е баща, ще ми помогне, а ти ми казваш друго.

На стареца му стана жално.

— Колко пари ще ти трябат? — попита той.

— Пет хиляди лева. . .

— Пет хиляди лева! — удиви се Геракът. — Че ти знаеш ли какво нещо са пет хиляди лева?

Старецът се обиди. Той всякога и пред всички от край време криеше, че има пари. Сега нему се стори, че син му го изобличава, като иска такава голяма сума.

— Пет хиляди лева! Пет хиляди лева! — повтаряше той. — Вие мене за милионер ли ме смятате? Мога ли да имам аз пет хиляди лева! Че от какво съм ги спечелил?

— Ако ти сам ги нямаш, ще ипотекираш част от имота и ще ги земеш от Земледелската банка. Само ти можеш да ми помогнеш, татко!

— Какво! — пресече го баща му и стана. — Ами какво ще кажат братята ти! Ще допуснат ли те да сторя това? Ти не мислиш какво приказваш, бе синко!

— Ако може — каза твърдо Павел и също стана, — ако не може, аз ще се запилея пак в полка и така ще си

окапя в службата. Добра стъпка без твоя помощ не мога да направя.

Бащата и синът несъзнателно тръгнаха, минаха дола и поеха пътя през стърнищата за село.

Половината от голямото огнено слънце бе паднала зад планинските върхове.

Двамата вървяха успоредно, един до друг, и мълчеха. Павел наблюдаваше как баща му, без да погледне настрана, дърпа края на мустака си и го гризе нервно.

Към село от всички страни се връщаха жетвари, уморени и съсипани от труд и пек. Мъжете вървяха напред с широки крачки, а далеч след тях се тътреха жените с изгорени и погрознели лица, заденати с разни товари или с малки деца. Момичетата се опитаха някъде да запеят, но се изсмяха високо и млъкнаха. Полето заспиваше, непоженатите ниви, прохладени от вечерта, изправяха класовете си към небето и сякаш дишаха успокоени. Закъснели гълъби, два по два, бързо отлитаха към гората, наситени и благодарни.

Павел и баща му навлязоха в село. Старецът веднага се спря.

— Павле, ти тая работа обмислил ли си добре?

— Ако не съм я обмислил, няма и да ти говоря.

— Хубаво! Тия пари аз ще ти дам, но ми дай дума, че няма да кажеш никому. Нито на братята си.

— Ще мълча!

В това време ги настигна Божан на кон. Той ги погледна подозрително, спря коня, поздрави ги и каза, като че ли сърдито:

— Къде сте толкова закъснели?

— Заприказвахме се при кладенеца. . .

Божан изсумтя неприязнено, бутна коня и ги замина.

VII

Валеше дъжд. От два деня не можеше да се работи. Полето си почиваше мокро, овлажнелите стърнища бяха изгубили златистия си цвят и бяха потъмнели. Пътищата бяха кални и хората се събираха по кръчмите като мухи, пиеха и приказваха за лошото време, за запарени снопи и гинещи невързани ръкойки.

Божан лежеше в стаята си и не излизаше. Той се оплакваше от настинка. Жена му месеше хляб. Петровица переше под сайванта, а Елка шеташе из къщи. От мрачното време тяхната злост беше изострена, те бяха се карали за нещо и не си приказваха. Йовка седеше на судурмата с глава, подпряна на преградката, гледаше как ситно и полека вали и летеше с крилата на мечтите си в своето таинствено, добро, неземно царство. Около нея се трупаха децата и играеха със ситни бели камъчета, събирани покрай реката.

На сушина под стряхата Петър поправяше някакво си колело. Той беше гологлав и залисан цял в работата си. Павел седеше на стълбата и препрочиташе десети път писмото, което току-що бе получил. То бе подписано от някоя си Любица, почваше с нежности, написани на развален език, и свършваше със закана: «Да не мислиш ти, свиньо бугарска, че ко доджеш без паре, я че тебе да узму. . .» Колкото пъти стигаше до тия последни редове, Павел стискаше зъби и ченетата му отстрани шаваха. При все това той изглеждаше доволен и не се насищаше да чете.

Отведнаж из малката врата на тяхната затворена кръчма излезе баща им и се спря с един страшен вик:

— Е. . . сега. . . свършихте и това! Свършихте и това, а?

Лицето му беше тъмнобледо и страшно, очите му бяха широко отворени и косата чорлава. Той почна да се бие по главата и гърдите, като разтваряше широко и отчаяно ръце.

— Проклет да е! Проклета да е душата му!

Той стенеше нечовешки, искаше да крещи и не можеше, защото го душеше някаква тъмна, непреодолима сила.

Йовка, стресната в своите мечти, като видя дядя си, че се бие и стене, издаде ужасен вик и избяга. Павел и Петър претърчаха през двора и уловиха баща си отстрани.

— Назад, назад! — изкряска им той и се помъчи да се освободи. — Вие не сте мои деца! Да оберете баща си! Проклети да сте, проклети да сте!

Павел и Петър се погледнаха в очите. Те разбраха отчаянието на баща си и застанаха поразени, без да знаят какво да му кажат. Старецът увисна на ръцете им и се сгромоляса на прага като камък, изпаднал от някой стар зид.

— Обраха ме, обраха ме! — застена пак той, като хвана главата си с ръце.

В това време при стареца се притекоха Петровица, Божаница и Елка. Те се разплакаха. Около полите им се усукваха децата и също почнаха да плачат. Малкият Захаринчо и болната Йовка прегърнаха коленете на дяда си и се разридаха сърцераздирателно. Те не знаеха какво бе станало, но страданието на дяда им бе ги поразило.

Дойде и Божан.

— Какво има, какво има? — запита той плахо.

— Някой обрал тато — отговори през плач жена му.

— Знае се кой го е обрал! — намекна Божан, блед и треперящ.

— Кой? — викнаха изведнаж Павел и Петър.

Старецът се изправи бързо. Той бе събрал силите си, но трепереше.

— Слушайте, хей! Това е ваша работа — обърна се той към синовете си. — Да ми върнете парите! В черкова ще ви прокълна. Петстотин жълтици сте ми взели. Да ми ги върнете. Кой ги е взел — да ги върне, ще му простя. Инак в черкова ще го прокълна, в литургия. . .

— Кой ги е взел, да ги върне — рече Божан и погледна към Павел с каиновска неприязън.

— Аз ли? Мен ли обвиняваш! — изкрещя Павел гневно и обиден, цял треперящ, вдигна ръка срещу Божан. Елка се спусна с писък и прегърна мъжа си.

— Павле, Павле, недей. Моля ти се.

Той бишна жена си настрана. Петър се изпречи между двамата.

— Ти немà за добро си дошъл — викаше Божан. — И ръка ще вдигаш, а! Разбойник, хайдутин!

— Божане — обърна се към него Петър, — не Павел, а ти, ти, хитра лисица. Откога дебнеш. Мислиш, че ние не виждаме!

Петър вдигна ръка и сложи тежък удар по главата на Божан. Жените писнаха и процепиха селото. За миг от всички страни се стекоха селяни. Любопитни глави почнаха да надзъртат иззад оградата. Павел и Петър свалиха брата си Божан на калната земя и сипеха върху му тежки удари. Около тях пищяха жените и децата. Елка плачеше безпомощно около Йовка, която бе припаднала. А дядо Йордан, когото подкрепяха няколко души селяни, се теглеше из ръцете им и викаше:

— Избийте се, кучета! Избийте се! По-добре е да не сте се пръкнали!

По улиците тичаха разтревожени хората и се питаха:

— Какво има? Какви са тия писъци?

— Гераците се изтрепаха един други!

— Обрали старика!

— Това е Божанова работа. Павел и Петър не умеят.

Някои се смееха високо.

Пристигна кметът и пóлякът с тежка кримка, закачена на рамото му, с небръснато четинесто лице. Те отведоха Герака в кръчмата му и почнаха да го разпитват. Отстрана стоеше дядо Матей Маргалакът и по бялата му брада течеха сълзи. В кръчмата беше тъмно и непроветрено. По тавана висяха големи паяжини, натежали от прах. Геракът заведе кмета при леглото си, дръпна шареното черджe пред него и повдигна една от плочите, с които бе постлан целият под. Под нея се отвори малка дупка, колкото с ръка да бръкнеш, добре измазана, дълбока и празна.

— Ето — каза Геракът с отчаяние. — Тука си държах всичкото богатство — петстотин жълтици. Една по една бях ги спестявал четирисет годин време. Сега. . . Проклети да са!

— Кой, мислиш ти, дядо Йордане, е посегнал? — попита кметът.

— Кой? Знам ли кой? Трябва Божан да е. Господ да го убие! Той често се въртеше тъдява. От вчера се преструваше на болен. Искам да го претърсим.

Кметът, пóлякът и дядо Йордан повикаха Павел и Петър и отидоха да претърсят стаите, дето живееше Божан. Те разхвърлиха всичко, счупиха два сандъка,

отваряха дулапи, качваха се на тавана, но нищо не намериха.

Божан седеше под сайванта върху процепа на една колесарка с превързана кървава глава и мълчеше. Около него седеше жена му с разплакано дете на ръце и кълнеше. Очите ѝ бяха червени от плач, лицето ѝ изкривено и грозно. Косматите брадавици по него го правеха още по-грозно. Гласът ѝ, дрезгав и плачлив, се чуваше по цялото село.

— Що дирите в къщата ми, чумата да ви подири! Ние хайдути ли сме! Като си имал пари, да си ги вардил! Оня със сабята нима за добро е дошъл!

Хората, които се бяха струпали на портата, се подсмиваха на думите ѝ. Всички бяха убедени, че Божан е обрал баща си. Като го гледаха с увиснала, превързана глава под сайванта, казваха:

— Каква лисица е той! Преструва се на светец.

Кметът и Геракът отидоха в общината и дълго си говориха насаме. След това дядо Йордан се върна в къщи с наведена глава. Хората се отстраняваха от пътя му и го гледаха съжалително. Той не се обърна настрана.

Селяните полека-лека се разотидоха по домовете си. Само куп деца, плахи и любопитни, останаха да надничат около портата на Гераците.

Петър и Павел отидоха в кръчмата. Те бяха съкрушени и печални, като че току-що бяха се върнали от погребение. Петър стискаше ръце в джобовете си и говореше на селяните, които го бяха заобиколили със съчувствуваще любопитство.

— Не ми е за парите, ами за стареца ми е мъчно. Съсипан е човекът. Пък и той. . . В сегашните времена пари в земята държат ли се?

— Вампирясуват се — обади се с насмешка един пияница.

— Аз моите защо ги не държа в земята — каза дребният Ило Търсиопашката, който минаваше за най-големия сиромах в селото. Той беше толкова дрипав, че даже ушите му приличаха на кръпки.

Всички се изсмяха на думите му. Той сам се ухили и отиде настрана, като продължи духовитостите си.

Павел беше се подпрял до тезгяха и водеше дълъг и таинствен разговор с кмета. Зад тях се стъписваха разни сиромаси, чешеха се, побутваха се и се стараеха да дочуят нещо.

Вечерта дъждът престана. Облаците се разкъсаха на големи парцали и през тях надникна луната — чиста, хубава, светла, като че ли излязла от баня. Скоро всичко се потаи и помири. Само дълго през нощта се чуваха бръщолевенията на пияния Ило Търсиопашката, който викаше от къщата си:

— Селяне, обраха ме! Откраднаха ми парите!

Той се изсмиваше високо, с глас зловещ и ехиден, който измъчваше нощната тишина като викът на кукумявка.

VIII

Павел не дочака края на отпуската си, а замина. Животът в родната му къща беше непоносим за него. Той се прости с баща си, който лежеше в тъмната кръчма и пъшкаше като ранен.

— Прощавай, татко, и не се грижи много — каза Павел с просълзени очи. — Ние няма да те оставим. Аз ще си дам оставката и ще се върна пак.

Старецът заклати недоверчиво глава и не отговори нищо. Той се завърна към стената и пак застена.

Петър, Петровица и децата изпратиха Павел до портата. Елка със Захаринчо вървяха последни. Когато Павел си взе сбогом и тръгна, тя заплака и сълзи обилно потекоха по страните ѝ.

— Де не плачи де, не плачи — каза сухо Павел с видима неприятност.

Той щипна по бузата детето си, качи се на коня, каза още един път сбогом и замина. След него се заклатушка на слабите си крака дядо Маргалак. Той тръгна пеш за гарата да върне коня.

В къщата на Гераците стана непоносимо и тежко. Като че не парите на стареца, а честта на целия дом беше открадната. Божан беше дал Петър и Павел в съд за побой. Той не бе ранен тежко, но лежеше още и се преструваше на смазан. Петър сам наглеждаше цялата работа. Старецът по цял ден стоеше в кръчмата си и никъде не излизаше. Вече нищо не го интересуваше. Той или лежеше със стенание на леглото си, или мълчаливо се разхождаше назад-напред из стаята, дълбоко замислен и помрачен от нещастие. И в тая мъничка пустиня шумът от неговите бавни, тежки и отмерени стъпки се носеше таинствено и глухо. Нему се струваше, че някой дебнешком върви след него, и той се обръщаше плахо и бързо. Той не говореше с никого и за нищо. Вечер и на обед Елка идеше при него и му носеше храна като на затворник. Тя го състрадаваше дълбоко и често пъти искаше да го заговори, но той мълчеше. Веднаж тя изпрати при него Захаринчо. Понеже детето не можеше да отвори вратата да влезе, то почна да вика.

— Дядо, отвори ми, дядо!

Старецът пусна внучето при себе си, взема го на ръце и дълго го милва с овлажнели очи.

Геракът колкото повече мислеше, толкова повече се убеждаваше, че Божан е турил ръка на парите му. Но той знаеше коравото сърце на сина си и не вярваше, че ще му ги върне.

Той реши да прокълне крадеца в черква, но когато поиска да каже това на попа, бащиното сърце се сви от болка и той скри мисълта си.

Животът в къщи беше непоносим. Подозрението и престъплението не можеха да живеят под един покрив. Вражда и обида пълнеха домът и тежеха на душите. Божаница и Петровица, които къщната работа туряше в близост, се гледаха като исконни врази. Те не позволяваха вече на децата си да се събират и играят заедно. Между тях се мяркаше Елка като далечна сянка, като странно безтелесно видение и мълчеше. Тя страдаше скрито и дълбоко. Вечер, когато всички заспиваха, тя отиваше в стаята на Йовка. Болната седеше на постелята си слаба, бледа, сякаш че хрупкото й тяло не беше в дрехите й. В стаята цареше тайнствен полумрак, беше тихо и чисто. До леглото на болната стоеше една зелена стомна. Нямаше нищо друго. В иконостаса мигаше кандилото и тантелената сянка от отворената резбарска вратичка пред иконата покриваше почти половина стаята и трепкаше неспирно. През отворения прозорец се виждаше осветеният от месеца двор. Там всички предмети заедно с техните неподвижни сенки, изглеждаха заспали. Виждаше се разтворената кола и стърчащият на ритлите остен, стълбата, възправена въз стряхата на сайванта, веячката, стожерът, големият бор, под който лежеше и сладко преживяше биволицата.

Елка сядаше тихо до болната, милваше нежно бледото й лице и казваше:

— Днес изглеждаш по-добре, сестрице.

Йовка се усмихваше, като пред някое свето видение, и погледът й оставаше неподвижен срещу мътния прозорец.

— Днес мама пак ти се кара! — казваше виновно тя.

— Е, нищо, нищо, аз не й се сърдя — отговаряше Елка.

— Какво приказват, стрино? Наистина ли татко е взел парите на дядо? — питаше Йовка и поглеждаше плахо настрани.

Душата й се пълнеше с непонятен страх.

— Дрънкат си хората. Нямат грях пред бога.

Двете дълго мълчеха, потънали всяка в своите самотни нерадостни мисли. После се прегръщаха и плачеха. Плачеха тихо, с горещи сълзи, облекчаващи и сладки.

Старият Герак виждаше, че съвместният живот в къщи е невъзможен, и реши да раздели синовете си.

След жътва той повика по-първите хора и най-напред разделиха снопите по равно на четири дяла: един за Божан, друг за Петър, трети за Павел, а четвърти за него самия. Така той раздели и двора. За нивите и ливадите хвърлиха жребий. Къщата, която бе голяма и имаше от две страни стълби, той прегради надве — едната половина за Божан, другата за Петър. За себе си старият взема кръчмата с припадащия се към нея двор, при който присъедини и двора на Павел. Елка и Захаринчо той взема при себе си.

Делбата бе справедлива. Тя не породи у никого недоволство. Божан още на другия ден отдели с плет своя двор, бързо направи харман и си хвана ратай. Той бе

щастлив и доволен. Беше постигнал своите въжделения. Той цял ден ходеше гологлав из двора, измерваше, даваше заповеди и гълчеше високо на жена си и на децата си. Хората минаваха по пътя, спираха се, поглеждаха и казваха:

— Отсега нататък той ще царува — другите ще робуват!

Божан вършееше и сипваше житото в хамбара си с една трескава алчност и ненаситност. Той събираше класовете, закачени по плета, и зърната, паднали на земята. Гонеше с псувни врабците, които страхливо се застъпваха за своя мъничък дял. Той пъдеше с викове и попръжни калугерите и просеците, които идеха с благословия за шепа жито, сега по харман, когато бог толкова изобилно го сипеше, и дълго не можеше да се успокои, като че бяха го нападнали разбойници.

Вечер той седеше самичък в къщи и при светлината на огъня правеше нескончаеми сметки с голям дюлгерски молив и се озърташе да го не види някой.

Божан не излизаше никъде и се боеше да похарчи пет пари за нещо. Той събираше яйцата по полозите и в празник киснеше в къщи като в засада и чакаше да чуе вика на Моше кокошара, за да му ги продаде. Той се пазареше дълго с него, караше се, сърдеше се и след като получеше парите, броеше ги с треперящи ръце три-четири пъти, да не би да са го излъгали.

Неговото скъперничество стана пословично. Селяните почнаха да разправят всевъзможни истории. Ило Търсиопашката се кълнеше, че видял как Божан събрал няколко динени кори, хвърлени на пътя, и лакомо изял остатъка по тях, като ги изстъргал тънко с ножчето си.

На Петър му беше мъчно.

На своето ново собствено огнище той погледна без ищах. Неговото сърце се изпълни с безсилна завист към Божан. Едно време, когато мислеше, че ще падне и в неговата ръка нещо от приказните пари на баща му, на широката му душа не тежаха грижи и той беше спокоен.

Но сега!

Сега той имаше само земя, широка и корава земя, с която трябваше да се бори. Труд и нищо друго. Но неговото сърце беше леко, птиче сърце. То обичаше да живее тъй, само по себе си. Трудът го плашеше. Той гледаше тая обширна буренлива земя, облещена към небето за бл годат, и мислите му се носеха над нея черни и нерадостни като орляк врани.

Той почна да мечтае и да пие. Мечтите убиваха волята му за работа. Пиянството го угнетяваше.

Жена му ходеше да го търси по кръчмите, тътреше го в къщи, сърдеше се и го кълнеше люто. Хората се подсмиваха и шегуваха над нейното нещастие, а тя се оправдаваше като виновна, махаше силно с ръце, като се обръщаше към всички и говореше високо:

— Не може така! Всичко на моите ръце оставил. Няма кой да ми помага. Децата са слаби, не ги бива за никаква работа.

IX

Скоро след заминаването на Павел Елка се измени страшно. Тя отслабна съвършено. Лицето ѝ увехна и доби жълт, болничав цвят. Около очите ѝ се изписаха големи тъмнобакърени кръгове. Тя работеше цял ден, но в движенията ѝ имаше усилие. Нейната хубава,

пъргава снага гаснеше от немощ и когато ходеше, краката ѝ се подкосяваха, тя се заваляше, като че току ще се сгромоляса да падне. Тя изгуби охота и не мижеше да яде. Едвам преглъщаше два-три залъка и ставаше от трапезата.

Това не беше вече Елка, а нейната странна блуждаеща сянка, която всеки ден се топеше и чезнеше.

Изпърво тя се държеше и не се оплакваше никому. Когато хората ѝ казваха, че е отслабнала и я питаха какво ѝ е, тя се мъчеше да се усмихне и отговаряше, че ѝ няма нищо. Но на душата ѝ падаше камък. Съжалението, с което я гледаха близките и чуждите, я съкрушаваше.

Най-после силите я напуснаха съвършено. Тя едвам можеше да донесе пълни менци от чешмата до дома, ако не си починеше по пътя. Често тя падаше внезапно в някой кът на къщата или под стряхата, свиваше се на купчинка, лежеше дълго и скимтеше болезнено и страшно, като някое недобито псе. Понякога тя се затваряше в стаята си, лежеше безпомощна, смазана, плачеше и нареждаше с неизразима горчивина:

— Боже милостиви, боже милостиви, защо ме не прибереш!

Това глухо стенание пълнеше с ужас мрачната тишина на кръчмата. Като че ли дълбоко в нейните основи бе заровен жив човек.

Старият Герак излизаше полека от своята тъмна, нерадостна стая, в която не обитаваше вече златният дух на неговото съкровище, отваряше бавно вратата на стаята, дето плачеше болната, и питаше от прага с глас убит и безсилен:

— Какво ти е, невесто? Болна ли си? Току плачеш и пъшкаш! Защо не кажеш?

Елка отговаряше глухо, задавена от сълзи, с покъсано сърце:

— Лошо ми е, лошо ми е! Ще умра!

Нищо повече.

Цялата къщна работа остана върху слабите ръце на дядо Маргалак. Той носеше вода, той метеше двора, той посрещаше и изпращаше добитъка, доеше кравите, а понякога и месеше. Той се грижеше и за Елка, и за господаря си, и за Захаринчо с нежността на ангелпазител, и плачеше над тяхното нещастие. От време на време идеше да му помага Петровица, да навиди Елка и свекъра си и да им донесе нещо. Йовка лежеше в къщи и постоянно мислеше за стрина си Елка и за дяда си. Искаше ѝ се да иде да ги види, но майка ѝ не я пущаше и тя скърбеше в къщи и по цял ден се молеше пред иконостаса на кротката божа майка да прати мир и изцеление на всички.

За Елкината болест се пръскаха различни слухове. Някои говореха, че оградисала, други — че Божаница ѝ направила магия, че мъжът ѝ Павел я отровил, за да се ожени за друга. Но малцина бяха налучкали истината. Павел бе заразил невестата си с нечиста и срамна болест, която тя криеше. Жените в селото със страх и шепот си съобщаваха това една на друга, жалеха болната, но се бояха и срамуваха да я посетят.

Елка не излизаше вече никъде. Сгушена в ъгъла до прозореца върху постелята си, с увиснала глава, със скръстени на гърди ръце, тя мълчеше неподвижна като камък.

При нея идеха само няколко стари жени, близки роднини, и носеха понуда. Те влизаха в стаята ѝ предпазливо и полека, като при умиращ, с ръце, мушнати в широките ръкави на кирливите си ризи, с печален

израз на лицата, сядаха спуском на земята при нея, подпираха бръчкави лицà на колената си, цъкаха със зъби и се клатеха печално със зловеща безнадеждност като орисници.

— Бедната Елка, хубавата невестица, на какво е заприличала!

Тия посещения мъчеха Елка. Тя се срамуваше и ненавиждаше своите доброжелателки. Тя искаше да бъде сама, да се стопи и да си умре самичка.

Тя не преставаше да мисли за Павел. Но в нейното въображение не се явяваше тоя Павел — груб мъж, който почерни младостта ѝ, опозори я и я погуби. Тя мислеше за един друг Павел, любящ, далечен и желан, когото тя като че ли никога не бе виждала, който бе се мярнал някога в чудните ѝ momински сънища. И унесена в спомени, които приличаха на мечти, тя за миг забравяше мъката си и се усмихваше приветливо на тоя мил и далечен образ. Тая усмивка светваше по лицето ѝ мигновено и нетрайно, както светва последният слънчев лъч по върха на самотната бреза в гората. Тя замижаваше, за да задържи повече тоя образ във въображението си, и изсъхналите ѝ устни шепнеха:

— Павле, Павле, мили Палю!

Идеше есента. В стаята на Елка вятърът хвърляше от време на време по няколко жълти листа. Децата и момите се кичеха вече с есенни корави цветя с печални болезнени шарки. Старият бор плачевно шумеше нощем и съскаше, като че в клоните му се бореха змии.

Елка гледаше от леглото си как по планините в далечината падат тъмни дъждовни облаци и намръщено гледат към полето. Непоносима мъка пълнеше душата ѝ. Тя почна бързо да унива и гасне.

Един ден дойде при нея Петър. Лицето му беше

небръснато, обраснало с четина до очите, мустаците увиснали, избелели по върха като класове. Душата му миришеше отдалече на ракия. Той влезе и не знам защо си свали шапката. От това на Елка ѝ стана страшно. Тя знаеше, че шапка свалят не пред болник, а пред мъртвец.

— Елке — каза той разчувствуван, — това не може така. Утре ще впрегна воловете да те карам в града в болницата. Не е хубаво да се мъчиш.

— Ох, не ща, не искам! — простена Елка.

Думата болница ѝ подействува страшно.

— Не може така. Докторите знаят цяр на всичко. Близка си ни — защо да те оставим да гинеш.

— Не искам, не искам! — каза почти с ужас Елка и хубавите ѝ очи, пълни с болезнена светлина, се спряха умоляващи към Петър. Тя се дръпна в ъгъла, като че искаше да се запази.

— Е, пък ти. . . Защо да не искаш? Там няма да те колят, ами ще те лекуват. . .

— Не искам, не искам! О, не искам!

Петър се повъртя, помачка шапката в ръце, почеса се и излезе.

— За твое добро го правя. . . Пък ти, ако щеш. . .

X

Свършваше се краят на есента. Зад начумерените хоризонти изскачаха сиви мъгли, лежаха цели дни по върховете и гледаха с тежки мисли полето. По оголелите вейки на дърветата трепереха умиращи последните листа и падаха със суха въздишка. Нощем излизаше неукротим вятър и с бесен вой се бореше с мрака из

пустите селски улички, свиреше и играеше вихром по мегдана, по разградените сиромашки дворища, шибаше по кепенците и по вратите, тичаше като зъл дух по покривите, викаше обезумял по комините и се заканваше немилостиво на сиромашта.

Елка не излизаше никъде. Тя седеше в стаята си, свита на куп до прозореца, с ръце, кръстосани в скута, забрадена като вдовица с тъмна кърпа, надвесена над челото, за да прикрие лицето си. Тя гледаше навън с премрежени очи жално и безнадеждно. Мислите ѝ се носеха като разпокъсани облаци и в тях не блесваше ни една лъча, ни едно късче синьо радостно небе. В къщи беше тихо като в пропаст. Дори менците, окачени на водника, самички прозвънтяваха от напрежението на тая тежка тишина. Елка чуваше как от време на време на тавана скърцаше мишка и по керемидения покрив бавно минаваха меките стъпки на котка. Геракът не излизаше никъде. Захаринчо играеше навън с децата. Само старият дядо Маргалак се мяркаше като пустинник в тая мрачна къща, която изглеждаше необитаема.

Дните сè пак минаваха по-лесно. Но нощите бяха страшно мъчение за Елка. Щом навън изчезнеха сенките на стрехите и мрак напълнеше стаята, душата на Елка изпитваше смъртно безпокойство. Тя не можеше да спи. Цяла нощ лежеше по гръб, с очи, отворени в мрака, едвам осветен от мъждивото кандило, и мисли една от друга по-скръбни горяха мозъка ѝ. Нощта вървеше бавно. Отвън не идеше никакъв шум. Само понякога капак се хлопне. Нервно засъскат оголелите вейки на дърветата. Куче в просъница проскимти — и нищо друго. Тогава на Елка се струваше, че лежи в гроб жива заровена и стенеше глухо.

А в съседната стая от време на време се чуваше

тежката въздишка на стареца или неговите бавни отмерени стъпки по пода. Той ходеше дълго назад-напред, като някой затворен звяр.

Една такава нощ дядо Маргалак, който спеше до огнището, се пробуди внезапно. Стори му се, че някой хлопна вратата и излезе. Разтревожената нощ приплака навън. Старецът стана и запали свещта. Бучеше грозна буря и стените пукаха под напора на вятъра. Старецът опита вратата. Тя беше отключена. Той отвори бързо. Халата нахлу вътре, развея бялата му коса и духна свещта. Дядо Матей погледна навън. В мрака му се мярнаха белите ръкави на жена, която скриви към пътните врата. Той се повърна бързо и надникна в стаята на Елка. Под сянката на иконостаса сладко спеше Захаринчо. Постелята на Елка беше пуста. Смътна, лоша догадка изпълни със страх и милост душата на стареца. Той се впусна бързо навън, като забрави да вземе даже шапката си, и излее на улицата. Мрак. Бурята беснееше немилостиво и старецът едвам се задържа на краката си под напора на студения вятър. Косата и брадата му се развяха. Очите му се насълзиха и той не можеше да види нищо. Дърветата наоколо хвучаха и се прегъваха доземи. По небето се гонеха като страшни демони черни облаци. За миг те се разпокъсаха, през тях надникна студеният смъртнобледен лик на луната и освети глъхналото село. Далече на пътя старецът съгледа белите ръкави на жена. Тя вървеше нататък и се бореше с мъка срещу вятъра. Старецът събра всички сили и извика:

— Невесто!

Бурята задави немощния му глас.

— Невесто! — повтори той, но не можа и сам да се чуе.

Тогава той хукна след нея. Насреща му изскочи вятърът с бесен порив, завали го, повърна го назад и го спря. Черни демони наново забулиха луната. Старецът събра сили и се спусна пак. Той тичаше със слабите си крака, наведен напред, като че искаше с удара на главата си да разбие стихията и да хвръкне. Втренчените му в мрака очи не виждаха нищо. Дъхът му се спираше и старешкото му сърце биеше страшно от умора. Но Маргалакът не падаше. Той тичаше срещу вятъра, краката му се спъваха по неравния каменист път и той с нечовешки усилия се мъчеше да викне и да прати своя спасителен зов на оная самотна сиротица, която блуждаеше в нощта и отиваше към погибел.

— Невесто!. . . Елке!

Но устата му се отваряха неми.

Тъмните облаци на небето се развяха пак като големи черни знамена, покъсани по битки. През тях надникна разсипващата се луна и пред очите на дядо Маргалак светна полето пусто, настръхнало от бурята. Той бе излязъл вън от селото.

Старецът се спря и загледа в далечината по пътя. Някъде пред него пак се мярна странната фигура на Елка, която вървеше с усилие срещу вятъра. Тя се отби и тръгна по воденичарския път. Далече шумеше водата на бента и се надвикваше с вятъра. Милост и отчаяние задушиха стареца. Към кого да се обърне за помощ, кого да вика? Той вдигна побеляла глава към мрачното небе и протегна отчаяно костеливи ръце.

— Божичко милостиви, закрили невинната душа!

Луната пътува студена и безучастна. Големите сенки на дърветата край пътя играят таинствено и лудо по земята. Вятърът неудържимо бушува из полето и бесни вихри се кикотят нейде в мрака.

Старецът видя как Елка слезе бързо по пътя и се изгуби зад тъмните дървета.

— Невесто!

Дядо Матей се спуща с всичка сила надолу по пътя. Вятърът за малко спира своя порив и старецът тича по-леко. Той е капнал от умора, краката му тежат.

Воденичният бент шуми наблизо. Старецът вижда големите брести около него. Между тях стои самодива с бели ръкави, със скръстени ръце, с наведена глава и гледа над водата.

— Невесто!

Старецът тича обезумял от отчаяние, маха с ръце, като че иска да разреди мрака. Той поема с нечовешко усилие малкото възвишение, като се държи за трънките и къпините, и най-подир се изкачва при брестите до бента. Там стои като посадена Елка с кръстосани ръце, загледана в тъмната неподвижна вода.

— Невесто! — извика дядо Маргалак и седна безсилен на земята.

Елка се обърна изтръпнала. Старецът с последни усилия простираше ръце към нея и се мъчеше да каже нещо.

— Дядо! — извика тя и се спусна към него.

— Невесто, чедо! Какво правиш тук?

Старецът я улови за ръката.

— Седни, чедо, седни, че се уморих. Ох, душата ми запря.

— Искам да умра, дядо. Не мога да живея. Не съм вече човек за тоя свят.

— Не говори така, мила, не греши пред бога, чедо — помилва я като дете дядо Маргалак.

Сълзи бликнаха от очите на Елка. Тая родна сърдечна милувка досегна с топло участие нейната страдна

болна душа и сладкото усещане, че не е самичка, я трогна. Тя заплака умилена:

— Искам да умра, дядо Матей, искам да умра!

— Слушай, Елке, не говори така. Я си помисли за детето. Кому ще го оставиш? Какво ще прави то без майчица? Уповавай се на бога, мила, той ще ти прати изцеление.

— Никой не може да ми помогне, дядо.

— Не е така, чедо. Послушай ме. Аз ще ти заведа на Сеславския манастир, да се помолиш на чудотворния образ на света Богородичка. Тя ще те излекува, мила, тя, милостивата, ще те изцери.

— Сполай ти, дядо Матея, сполай ти. Пропадна вече моя живот. . . Кому съм потребна? Кой милее за мене? — каза задавена от сълзи Елка и приседна до него.

Тя беше боса, гологлава и трепереше от студ.

Дядо Матей я загърна с абата си.

— Плачи, миличка, поплачи си, то ще ти олекне.

Вятърът духаше сѐ така силно. Старите брести клатеха голите си клони и шумяха плачливо. Листа и сухи съчки падаха по набриждената вода на бента, в която се оглеждаше мъртвешкото лице на луната.

— Дядо, как ще живея вече? Дядо, срам ме е от хората — каза захлипнато Елка, посиняла и трепереща от студ, изнемогнала от страдание.

— Не мисли така, чедо, всички сме грешни, всеки си има своята мъка, Бог е милостив. Ще оздравееш и ще забравиш, че си страдала. Ще отгледаш детето си и ще му се радваш. Ти не се отчайвай, не губи надежда. . .

— Сполай ти, дядо, сполай ти.

— Сега стани да си ходим. Виж как си премръзнала. Стани, чедо!

Старецът стана и помогна на болната невеста да се повдигне. Той я хвана през кръста и като я подкрепяше нежно, каза бащински:

— Хайде, чедо!

Те тръгнаха назад като две странни видения на милосърдието и на страданието. Бурята беснееше още и развяваше косите им. Падащата от бента вода бучеше страшно. Облаци наново покриваха луната.

XI

Елка падна тежко болна. Нейната последна надежда да иде да целуне чудотворния образ на божията майка не се сбъдна. Тя умря наскоро. Тя легна в простия дървен сандък, успокоена завинаги, но страданието не бе снело в последния ѝ час печата си от милото ѝ лице. Погребаха я в един зимен ден, изгубен в лапавица. Земята тънеше в кал. Колата водеше гологлав дядо Матей. Бялата му като сняг коса бе чорлава. На колата, до ковчега на мъртвата, седеше захлупена по очите си Йовка, плачеше с глас и нареждаше най-мили думи за стрина си. След колата вървяха няколко баби и дядо Йордан, съкрушен и отчаян. Хората дълго време не бяха го виждали и сега се чудеха, като го гледаха грохнал и побелял, отслабнал, с увиснали бръчки и повехнало лице. Той водеше за ръка Захаринчо. Детето вървеше полека и триеше очичките си с ръка. То не можеше да си представи ясно какво е станало, но общата скръб и писъците на леля му Йовка бяха поразили душата му. Петър плачеше със сълзи. Божан не дойде на погребението. Той ограждаше някаква си нива вън от селото. Шествието, отивайки за гробищата,

мина край него. Той свали шапка като чужд и щом заминаха, пак почна работата си.

Геракът остана в къщи само със Захаринчо и дядо Маргалак. Той живееше усамотено и не излизаше никъде. Силите му от ден на ден го напущаха. Ушите му заглушаха и очите му полека-лека отслабваха. Краката му не го държеха вече. Зиме той стоеше в стаята си по цял ден, сгушен зад собата, и не можеше човек да познае спи ли, или е буден. Пролети, когато пекнеше слънце, и лете той излизаше пред вратата, лягаше на нагорещените плочи и се печеше цял ден на слънце. Петровица му носеше ядене, но той не можеше да се храни и разсипваше лъжицата, докато я поднесе до устата си. Ако някой го запитваше как е, той не отговаряше веднага, помислюваше, като че ли не схващаше добре въпроса, после казваше, но като човек съвсем чужд на себе си:

— Добре съм. . . Припичам се на слънцето!

Очите му хлътнаха, намаляха и почнаха да сълзят. Изглеждаше като че постоянно плаче.

Той дотегна на всички. Никой вече го не жалеше. Само Захаринчо, който бързо растеше, отиваше често при него, запитваше го едно-друго и му помагаше да стане.

— Да си жив, сине, да си живо, моето момче — казваше старецът и го милваше по главата.

Една зима Петър взема Захаринчо, овърза му ушите с кръпа и му каза:

— Сега да вървим!

Захаринчо тръгна, без да знае къде. Той беше на осем години.

Край село ги срещнаха селяни, спряха се и запитаха:

— Къде така?

— Ще го водя в града, да му търся работа — отговори Петър, като бързаше. — Няма кой да го гледа — притури той.

На Захаринчо му стана жално. Той заплака мълчешком и не каза нищо. Сълзите мръзнеха на очите му. Пътят виеше през безкрайна снежна пустиня. Те вървяха през нея. Чичо му крачеше напред и бързаше. Захаринчо теркаше след него и се силеше да не изостане. На сърцето му тежеше камък. Нещо го душеше. Той вървеше като насън и се отдалечаваше от селото, дето оставаха връстниците му, дяда му, стрините му, големия бор. Щеше ли да може да ги види още веднаж?

Подир някоя година от обширния двор на Гераците не остана нищо. Той бе разделен, преграден и по него безразборно се издигаха недоправени плевници, сайванти, купи със сено. Навсякъде личеха локви и боклуци. Пред стълбите у Петровица имаше мръсен трап, помийник, в който се валяха свине.

Петър отсече големия бор, който пречеше на харманa му. Това свето дърво, обожавано от прадедите, рухна под брадвата на внуците и дълго лежа в калта.

Божан купуваше имоти. Неговото скъперничество нямаше край. Йовка се оправи и почна да момува, но сѐ още беше слаба и хилава.

Павел не се обади. Никой вече не знаеше къде е и какво прави.

А старият Герак съвсем грохна. Той с мъка се извличаше на слънцето, печеше се като стара змия и постоянно се оплакваше, че е студено.

Веднаж през един пролетен ден, хубав, топъл и светъл, Герака бе се извлякъл пред вратата на кръчмата си и лежеше по очите си на припек. Дядо Маргалак

мина край него и се спря да го пита нещо. Старецът лежеше неподвижно. Около главата му бръмчеха рояк мухи.

— Йордане, Йордане! — викна му дядо Матей и го бутна по рамото.

Дядо Йордан се не помръдна.

Маргалака се наведе над него, хвана ръката му, постоя и каза:

— Я, той е умрял! Съвсем, съвсем изстинал!

МОИТЕ ПРИЯТЕЛИ

Върбови ливади е името на една малка долинка, далече от селото, отворена като пазуха между високи гористи върхове, стоплена от слънцето като стая.

Сред долината има буйна и красива китка от стройни брези, високи каваци, ели, стари лески, млади буки и две тополи. Сред тая китка минава малка бистра река, която слиза от върха. На това място, в клоните на тая голяма китка, се събират на игри и любовни срещи отбрани хвъркати песнопойци от съседната гора, всеки ден, като почнеш от април, та чак до края на август.

Обичах да се промъквам тихо до това място, да легна на миризливата трева и да наблюдавам. Познавах лично много от тия песнопойни приятели и през май почти всеки ден им отивах на гости. Там имаха гнезда два славея, облечени в сиво, скромни в държането си. Техните млади съпруги мътеха. Отнякъде дохождаше един топчест, тъмночервен врабец, когото обичаха всички зарад неговите остроумия, но малко го почитаха. Той ухажваше твърде нахално една пъстра кадънка. На върха на брезите един до друг кацваха два коса, които известяваха изгряването на слънцето и които бяха жив пример на съпружеска вярност. На една леска кацваше кокетна червеношийка с голе-

ми гърди, която завиждаше на косойката и влюбено гледаше нехайния врабец. На стария дрян кацваше една безпринципна кукувица, която винаги закъсняваше. Срещу нея подскачаше една глупава сойка, която надценяваше хубостта на перата си и се присмиваше на вечните траурни одежди на кукувицата. Високо в широките клони на един явор беше гнездото на две кадънчета, младоженци още, които се ревнуваха ужасно, умираха от любов един към друг и преследваха стъпките си. При все туй женската беше дала вече дума на безпощадния врабец.

На почтено разстояние от това място, върху една висока круша с полуизсъхнали клони, простряни към небето като ръце в отчаяние, кацваше самотен гълъб, тъжен, потънал в размишления, и от време на време изгукваше занесено и сам на себе си. Въпреки явното любовно предизвикателство на сойката, той не се намеси и не се запозна с това весело общество.

Аз лежех по корема си като голяма буболечка в цветистата миризлива трева и моята сламена шапка, която пазеше главата ми, приличаше на гъба, израснала в ливадата. Веселият народ от китката не обръщаше внимание на мене и не подозираше присъствието ми. Само врабецът, усъмнен веднаж, хвръкна ниско над главата ми и тревожно зачурулика, но аз му шъкнах силно, и той не обади, каква е работата. Освен това, два пъти го подкупих, като му хвърлих тайно няколко житни зърна.

Славеите кацваха по пепеляво-кафените клони и ставаха почти невидими. В гъстите сенки между едрите листа едвам след дълго взиране можех да виждам гнездата им, дето търпеливо и с чудни блянове и надежди мътеха техните мили. Двата славея заставаха всеки

срещу своята другарка и пееха по цели часове, без да се поместят. С отпуснати треперящи крилца, с вдигнати глави, те пееха, и малките им тела цели трепереха от вдъхновение и творческа треска.

Тъмночервеният врабец беше голям немирник. Често пъти той пущаше такива остроти, че срамежливата червеношийка по цял час не смееше да повдигне очи и да погледне някого. Понякога той биваше особено разположен. Събере всички наоколо, почне да им разправя нещо и отведнаж подметне такъв въпрос, че всички се запрепират и в китката се вдигне ужасен шум.

Сойката, като всяка глупава птица, която не разбира умен разговор, само викаше отстрани:

— Глупци! Глупци!

А червеношийката скачаше на един самотен трън отстрани и свиреше с въздишка:

— Боже, колко обичам този врабец! Колко е лош и колко го обичам!

Кадънката го гледаше умилено и като побутваше своя ревнив пъстрьо, казваше наивно:

— Какъв духовит и безгрижен врабец — за нищо не иска да знае.

— Остави го тоя безнравственик, той няма никакво бъдеще. Виж как е почерняла яката му — отговаряше треперящ от завист мъдрия съпруг на кадънката.

— Напротив, милички, той е облечен, според мене, с голям вкус. Виж какъв хубав тъмночервен цвят имат крилата му, като кожичката на узряла вишня. Виж погледа му, виж колко е весел. Нима не ти се нрави?

— Да, да — писваше, треперящ от ревност, съпругът. — Аз зная, че ти го харесваш, зная много добре и не искам да ми го доказваш. Да, не искам.

Гласът на влюбения притреперваше. Очите му се

наливаха. Той хвъркаше настрана, да не видят сълзите му и слабостта му.

На бедната кадънка ѝ ставаше мъчно. Тя бързо отиваше при него, намираше го във вейките и го обсипваше с нежности и мили чуруликания.

Той, стопен от ласки, молеше за прошка със сълзи и наричаше своята пъстра кадънка с хиляди хубави и мънички имена.

— Мила, миличка! Ти, мъничка частица от небесната дъга, дошла при мене с някой слънчев лъч! Ти, за която бог създаде семките на слънчогледа! Прости ми, кадо, кадънке моя, не ми се сърди! Не се сърди на твоя ревнив и лош мъж. Вярвай, моя малка пъстрокрилке, страдам ужасно, че те обидих, но това е от любов, от ревност. О, ако зная, че ти няма да ми простиш, аз сам ще се предам в ноктите на сокола!

— Прощавам, прощавам, прощавам ти, мили! О, не говори така! Твоята мъничка кадънка знае, че ти си глупав, и ти прощава.

Тия истории се повтаряха всеки час.

Като ги чуваше кукувицата, която беше птица учена и върла защитница на свободната любов, казваше им право в очите:

— Фю — нещастници, вашата глупава любов ме отвращава!

— Ами ти? Ти, която подлъгваш чуждите мъже с користна цел и подвеждаш жените им! — изкрещяваше към нея сойката с предран от ненавист глас.

Кукувицата се изсмиваше пренебрежително и хвъркваше с думите:

— Предразсъдъци, предразсъдъци!

— Amour! Amour! — казваше по френски гълъбът от своето старо дърво и пак потъваше в размишление.

Тук често идеше и един черен кълвач, педант до костите. Той минаваше за учен. Беше доктор на философията, държеше речи по естетика, мразеше врабеца и говореше вдъхновено за славеите, по чиито дървета събираше мравки. Своята дълбока наука и всичките си знания той беше добил от безчислените писмена, които времето чертае по корите на старите дървета и по йероглифите, които хората дращят по сивите обвивки на кавационите.

Врабецът го не уважаваше, наричаше го лъжец, буквоядец и шарлатанин. Другите птички му се бояха, но не го обичаха заради надменността му и злодумството му.

Понеже кълвачът един път каза чувствителни комплименти на кадънката за нейната хубост, тя почна да кокетничи с него и поиска да взима частни уроци по теория на поезията и по естетика.

Врабецът умря от мъка, като се научи. Той срещна мъжа на кадънката и какви не думи му каза.

Но благоверният съпруг мразеше врабеца, знайно по какви причини, и не повярва на интригите му.

Врабецът се хвана на работа.

Една ранна сутрин той дойде тук, поздрави любезно червеношийката и кацна при нея, без да погледне кадънката, която разглеждаше едно начертано сърце върху бялата кора на близката бреза.

— Благодаря, благодаря за вниманието — обърна се към него тя с прикрита ревност и с обидено до болка сърце.

— Извинете — каза врабецът, — боях се да не ви отвлека вниманието от науката. Чухте ли, вашият професор е отворил в гората училище за младите славейчета — учи ги как да римуват.

— Да, аз чух за това от самия него. Какво добро дело!

— Той също мисли да отвори и училище за любов — каза врабецът, — но му липсва още практика.

Думите удариха кадънката право в сърцето. Тя се качи на една вейка и заплака.

А врабецът отвори разговор със срамежливата червеношийка.

— Вие — каза ѝ той — изглеждате влюбена. Постоянно тъжна, постоянно самичка и замислена.

— Всеки сам знае тайните на сърцето си — каза мъдро червеношийката.

— Но се́ пак вие сте влюбени.

— В един хубав господин, който не иска и да ме знае.

— Той може би мисли за вас повече, отколкото предполагате — каза врабецът и се приближи до треперящата от любов червеношийка.

Тогава кадънката хвръкна от своята вейка и кацна наблизо срещу тях, за да им попречи. Тя беше готова да откъсне с малките си крачка главата на червеношийката, да оскубе червените пера от шията ѝ и да ги пусне в калта, но се въздържа.

Възприемчивото сърце на врабеца усети всичко това. Той се поклони на червеношийката, каза ѝ довиждане и отлетя в гората.

Скоро малката кадънка, обидена и готова на отчаяни сцени, хвръкна по дирите му.

Червеношийката, в чиито гърди угаснаха наново мимолетните надежди, остана пак самичка и тихо запя една тъжна песен. Тъжна песен за краткостта на щастието, за нетрайността на любовта, за жестокостта на пролетта.

Беше ясно и хубаво утро. В ливадите свиреха щурци. Пеперуди се гонеха по цветята. Над реката се оглеждаха тревите. Тишина и слънце. Славеите пееха утринни песни на своите мили. Косът и сойката славословеха слънцето от върха на брезите. Бог благославяше започващия ден за нова любов. Пукълът отваряше червеното си око в ливадите и бели маргаритки си говореха за нежните ръце на влюбени момичета.

В китката пристигна съпругът на кадънката и не я намери в гнездото си. Той попита косовете не виждат ли я някъде там от високото. Те не отговориха нищо, защото името на падналата кадънка обиждаше благонравието им. Тогава той се качи на върха на кавака и дълго я вика:

— Кадо, кадънке, де си, миличка?

Никой не се обади. Той слезе при гнездото си. Неговата пустота и самота го ужасѝ. Той кацна близо до него на едно клонче и заплака жално и безутешно. Славеите го гледаха съжа ително. Поразени от неговата скръб, те престанаха да пеят. Червеношийката, която знаеше всичко и имаше милостиво сърце, избяга в гората да не чува плача на нещастника.

— Е, хей, престани! — извика му сойката, която долетя от гората. — Една неверница не заслужава такава скръб. Ти тук плачеш за нея, а тя там, в гората, знаеш ли какво прави с врабеца?

И сойката нахално се изсмя.

Поразен от тая вест, съпругът на кадънката престана да плаче и с решителност отлетя в гората.

Скоро там се вдигна шум, писък, вик. Птичките от китката се разбягаха, настръхнали и уплашени.

И в тревата сред ливадите паднаха с шум врабецът и съпругът на кадънката, счепкани с ожесточение.

Вдигна се вик и перушина. Двамата врази си нанасяха по главите страшни удари с яките човки и се шибаха в тревата като две еластични топки, дърпани с конец. Кадънката хвърчеше с писък над тях и викаше отчаяно:

— Помощ, помощ!

Борбата ставаше страшна. Кръв обагри гърдите на мъжа, който се бореше за честта си. Две пера паднаха от опашката на врабеца.

— Помощ, помощ! Няма ли кой да ги разтърве? — пищеше кадънката и с ужас гледаше как мъжа ѝ все повече отпада, удрян от яката човка на врабеца.

— Помощ, помощ!

Възмутен от тоя шум и писък, от гората долетя сокол, сви се над ливадите и погледна. Изпокриха се наоколо птичките, коя де свари. Само кръвните врази се биеха на живот и смърт в тревата и не виждаха нищо наоколо.

Изви се соколът над борещите се и с бързината на вятър грабна и двамата.

След тая случка животът в китката се промени.

Червеношийката, съсипана от скръб, не повери никому мъката си, отиде да живее в манастир. Кукувицата и сойката още се мразеха. Славеите и косовете измътиха, и по цели дни бяха заети с грижи по малките си.

Много дни наред плака̀ овдовялата кадънка, без да знае за кого от двамата ѝ бе по-мъчно. Тя прибра от бойното поле попадналите от двамата перушинки и ги турна в гнездото си за спомен.

Тя плачеше, защото беше самичка, но се гордееше страшно, че от любов по нея са загинали двама.

А гълъбът сѐ така самотен кацваше на своето старо изсъхнало дърво, мислеше, и щом си спомнеше за страшната случка в ливадата, казваше по френски:

— Amour, amour!

СТАРИЯТ ВОЛ

Всякога, когато си спомня за детинството, за топлото домашно огнище, за родното селце, кацнало на високото право срещу слънцето, за малката рекичка, при която си играехме, в паметта ми изпъква и едрата кокалеста снага на Белчо — нашия стар вол.

Влачил оралото дълги години безропотно, с великото мълчание на волската душа, той беше вече изнемощял и остарял. Баща ми беше го отгледал от мъничко теленце и знаеше целия му живот, прекаран в труд и покорност на съдбата. Той обичаше тоя стар труженик — негов другар, не помнеше нищо̀ лошо за него, жалеше го от сърце и макар и негоден, не иска́ да го продаде, нито да го мъчи повече с работа, а го остави да живее свободно и леко на старини.

Бедният Белчо! Какъв мъченишки изглед имаше и каква кротка душа носеше! Той беше най-едрото животно в селото, бял като пряспа сняг, с големи тъмнобисерни рога, извити над челото му като лира.

Белчо обикновено лежеше на двора, под сайванта, обиколен от грижите на дечурлигата. Ние го чешехме, милвахме, носехме му храна и кичехме рогата му с големи китки. С тях той приличаше на стар сватбар, изглеждаше смешен, но не ни се сърдеше. Тоя стар добряк ни гледаше приятелски с големите си черни очи,

толкова спокойни, мили, умни и жални, като че искаше да каже нещо. Ние се взирахме в тях, и питахме приятелски:

— Какво, Белчо? А? Кажи, искаш ли нещо?

Белчо заклащаше глава, въздишаше дълбоко и почваше бавно да преживя с беззъбата си уста.

Ние му давахме много храна. Той вечно ядеше, вечно преживяше и при все това беше страшно мършав. Хълбоците му бяха хлътнали дълбоко, ребрата му се четеха, и кокалите, и плешките, и прешлените на гръбнака му изпъкваха като зъбестите чуки на Стара планина.

Всяка сутрин Белчо ставаше, отърсваше се от сламата, облизваше си натрътналите от лежане места, излизаше изпод сайванта и тръгваше към реката да пие вода. Той вървеше бавно, спокойно, равнодушно и държеше главата си гордо, сякаш съзнаваше великото дело, което е оставил зад себе си. И със своите хлътнали хълбоци, с красивите си рога, на които стоеха нашите китки, с чистотата на космите си, с цялата си едра господарска фигура, той будеше почит и всички се спираха да го гледат.

Белчо отиваше до реката, пиеше вода и пак спокойно, без да погледне настрана, се връщаше на мястото си под сайванта. Привечер той пак излизаше самичък, непоканен и неподкаран от никого, и пак се връщаше. Той никога не грешеше часовете на тия малки разходки и хората по тях си мереха времето като по часовник.

Лете понякога го пращахме на паша със селските говеда. Но те ходеха далече по горите, катереха се по баирите и камънаците, а това беше трудно за него. Вечери изоставаше и се връщаше късно. Един път той

се изгуби, и баща ми цяла нощ го търси по гората. Намериха го изостанал и уморен да лежи на един път.

Тогава баща ми реши да изпраща Белчо не вече с говедата, а с телците. Те не ходеха далече, не се завираха по горите и за него нямаше опасност да се загуби.

Първия ден Белчо не искá да върви с тия палави дечурлига и се върна обиден, още неизлязъл от селото. Телчарчето напразно бе се опитало да го откара. Белчо беше му изхвучал така сърдито и така страшно бе си навел рогата към него, че то се уплашило и го оставило. Втория ден пак го изкарахме. Той отиде. Но към обед се върна сърдит и недоволен, с пострадало честолюбие. Телците, тия луди малчугани със завити опашки и волни подскачания, бяха го обидили със своите немирства.

След няколко деня Белчовата упоритост беше победена. Той се покори на съдбата с примирението на мъдрец. Хората излизаха нарочно да го гледат, като тръгва. Когато телците се събереха и тръгнеха сред облак прах, подкарани от телчаря, Белчо се успоредваше с тях и тръгваше отстрана, като учител край децата. От време на време той изхвучаваше към някое немирно теле и му показваше острите си рога.

Сутрин рано, щом Белчо чуеше гласа на телчаря, излизаше из портите и се изпречваше на мегдана с очи, отправени към зеленото поле, над което първите слънчеви лъчи току-що пукаха росните капчици, и дълго гледаше нивята, които е порил, ливадите, дето е работил, дето някога е пасъл млад и як. Влажните му очи гледаха тъжно, дълго и не можеха да се нагледат. Той въздишаше дълбоко като човек.

Какво ли ставаше в тая безропотна, мълчалива душа!

Веднаж Белчо заболя. Той не излезе из сайванта, не отиде на мегдана да погледне полето, и остана да лежи. Тялото му беше нафуняло, космите настръхнали, той трепереше трескаво, очите му гледаха болно, и в тях се четеше мъка. Покрихме го с чул, дадохме му храна,но той не посегна към нея. Дадохме му вода, той натопи ноздрите си, извърна главата си, като че ли отвратен, и изпъшка тежко. Повикахме бързо налбантина, който знаеше да лекува. Той го прегледа внимателно, дърпá го за опашката, тегли му ушите, обръща му клепачите, най-после му надуха с цев някакъв лютив черен прах в носа и го остави.

Няколко деня Белчо лежа страдащ, съсипан, като не поглеждаше нито храната, нито водата, която му носехме. Той отслабна страшно. Тялото му стана плоско като дъска. Когато почна да яде и да се изправя, той едвам се държеше на краката си.

Един хубав пролетен ден, празник беше, хората се връщаха от черква весели и пременени. В нашата градина бяха нацъфтели старите сливи и бяха се привели една към друга засмени като баби, натруфени за сватба. През нощта беше валяло дъждец. Въздухът беше пресен, небето чисто и ведро. Слънцето бе изскочило над баирите светло, хубаво, празнично, като че бе излязло из черква заедно с хората.

Белчо имаше по-бодър вид. Зарадвани от неговото оздравяване, ние му вързахме на рогата големи пресни китки от млада коприва, иглика и сливов цвят. Изрешихме го, изчистихме го. Той ни гледаше другарски и примижаваше от удоволствие.

По едно време той стана и бавно се отдели от нас. След това тръгна и, като се крепеше с усилие на краката си, излезе из портата сѐ така величествен и хубав,

какъвто си беше, само че много по-слаб. Поискахме да го спрем, но мама ни каза да го оставим да се разходи. Тръгнахме след него.

Белчо се отправи по пътя към реката. Хората, които не бяха го виждали няколко време, се спираха и казваха:

— Бедният Белчо!

Той спря до малкото мостче, пи вода, стоя дълго и като никога, не се върна обратно дома, а прегази реката и се упъти към близката наша нива, дето се люлееше току-що вретенила ръж, в чиито вълни се обаждаше пъдпъдък и над която играеха малки пеперуди. Белчо спря край нея, погледна я като нещо познато, близко и откъсна няколко стърка трева от синура. После пристъпи един-два пъти и отведнаж се заклати цял и се струполи с болна дълбока въздишка. Изплашени, ние припнахме да кажем в къщи.

Като се върнахме пак с баща ми, Белчо лежеше мъртъв край нивата, с глава, изопната върху цветистия слог, с очи, отворени широко към синьото небе, жални, мълчаливи и хубави, но вече без поглед.

Така умря тоя стар труженик, тоя мълчалив наш приятел.

Край нивата, която той някога беше орал и край която дойде да сложи уморената си глава, ние погребахме стария вол в дълбок гроб, както се погребва човек. Над тоя гроб, обиколен с бели камъни, пролети расте разкошна трева.

Местността, дето се намира тоя самотен покой, хората нарекоха «Белчов гроб».

И до днес, когато посещавам селото си, не забравям да се поклоня на два мили гроба — майчиния и Белчовия.

АНГЕЛИНКА

Леля Станка имаше някаква далечна роднина, гражданка, която живееше в София, дето имаше собствена къща и получаваше пенсия за не знам какви заслуги на покойния ѝ мъж. Тя се казваше леля Дъмша. Нямаше ден, през който леля Станка да не помене най-малко три пъти за тая своя роднина. Нямаше срещнат човек, пред когото да пропусне да не каже нещо за нея. И как тя произнасяше името ѝ! Каква щастлива усмивка озаряваше нейното червено лице, когато произнесеше думите: наша Дъмша, или леля ви Дъмша! С каква сърдечна радост пееше и играеше безконечния поток от думи и похвали, на които леля Станка не знаеше мярка! И ако случайно понякога тя млъкваше, да се прокашля, да си вземе дъха, или да свърши нещо на бърза ръка, то в очите ѝ се виждаше, как мислите ѝ продължават сѐ още да се усмихват на нейният светъл идеал.

Леля Дъмша! Това беше великата гордост на леля Станка.

Ние, дечурлигата, никога не бяхме виждали леля Дъмша. Тя съществуваше в нашето детско въображение като далечна, всемогъща и непостижима вълшебница, която живее някъде си, в някакъв приказен град и държи сметка за всички наши добри и лоши постъп-

ки. Нейният образ ни се представяше прекрасен и усмихнат, обкръжен от светъл ореол. Нашите наивни мечти я търсеха в оня лазурен небесен мир, дето поставяхме дядо господ и скърбящата негова майка — пречистата света Богородица.

Кого тя повече обича? Това беше един от най-честите детски спорове, които свършваха понякога дори и с бой. Леля Дъмша! Това беше най-силното оръжие на леля Станка против нашите сръдни и немирства, Достатъчно бе само да каже:

— Мълчете, че ще пиша на леля ви Дъмша!

И ние ставахме кротки и тихи, и нашите добродетели се тълпяха под светото знаме на тая незрима леля Дъмша като смирено стадо агнета.

На същото небе, върху което на своя слънчев трон седеше леля Дъмша, живееше още едно създание, кротко и добро, русокосо като звездица. Това беше мъничката Ангелинка, детето на леля Дъмша. Нейното име се споменаваше винаги редом с името на леля Дъмша и будеше в нашите сърца затаена завист.

Аз бях тогава на дванадесет години. Моята служба у лелини беше да паса овцете и всяка събота, възседнал на магарето, да нося храна на говедарите в планината, дето преспивах по две нощи, две чудни планински нощи под самите звезди. Легнал край тлеещия огън в малката колиба, аз слушах вълшебните приказки на пастирите, гледах как по техните изпечени лица играе отражението на пламъка и заспивах магьосан като в скутите на някоя горска самодива. Вън цареше върховно планинско мълчание, и аз чувах само лекия шум на самодивските хора́, сънното проскимтяване на кучето, тайнствените гласове на нощните птици, сладкото преживяне на говедата и тежката въздишка на някоя

крава. През малкото открито прозорче на покрива над мене бдяха кротко от синия небесен купол белите звезди. През тия нощи, изпълнени с видения и страх, аз не мислех за никого на света освен за Ангелинка. Нейното име ми навяваше хиляди невинни и щастливи мисли. Представлявах си я мъничка, хвърчаща, прилична на някакво бяло врабче, с лице, сияещо и усмихнато като на ангелчетата, изписани в черковата. Аз бях нейният юначен покровител, мислено я съпровождах по света и я пазех от всичко зло. Убивах огнения змей, който искаше да я открадне. Търсех я в таинствените подземни царства и я спасявах върху крилете на орел, когото свалях от облаците само с погледа си. Развързвах страшни магии, които я бяха преобразили в златна пчела и завладявах незнайни земи, дето царувах заедно с нея.

И колко, колко желаех аз да видя с очите си царицата на моята фантазия, с която неотлъчно живеех!

Един понеделник, като се връщах от планината, на портата ме срещна леля Станка, загубена от щастие.

— На́, чети! Писмо от леля ти Дъмша.

Като погледнах леля Станка, стори ми се, че се смее радостно всичко по нея: лицето ѝ, и кривнатата ѝ напухана с брашно пребрадка, и дрехите ѝ, и обиците ѝ, и възпретнатите ѝ ръкави, и тестените ѝ до лакти ръце.

Наоколо се натрупаха дечурлигата и аз, подпрян на шията на магарето, засричах, премалял от вълнение, щастливото писмо на леля Дъмша, написано с детски почерк, без главни букви и без знаци, просто и наивно поздравление: «Съобщавам ти, мила сестрице Станке, че на Възнесение ще дойдем да се поклоним

и да поднесем дар на вашата черкова. Тогава е храмовият празник и аз съм обрекла пред бога да доведа дъщеря си.» На края имаше много здраве на всички поименно освен на мене.

— Видите ли, видите ли! — възклицаваше трогната до сълзи леля Станка и ме караше да повторя и потретя писмото.

Радваха се всички, но не и аз, аз, чуждият в тая къща. Усещах как в моето сирашко сърце се събраха всички нещастни сълзи и тръгнаха към очите ми. Отведох магарето в обора и, скрит от щастливите на земята, прегърнах братски главата му и пролях пред него изблика на всичката си непоносима горчивина.

Почувствувах се трижди по-нещастен, като си помислих, че на Възнесение ще бъда не дома, а на планината, и нямаше да мога да видя ни леля Дъмша, ни Ангелинка.

Леля Станка се хвана на работа с трескава бързина. В два деня цялата къща се преобрази. Стените бяха белосани, дворът и пътят пред него поляни и пометени, като че идеше не леля Дъмша, а самият дядо владика. Но аз се не радвах, аз гледах с тъга на всичко.

Когато в събота, пред Възнесение, се качих на магарето и тръгнах към планината, изпращан от леля Станка, не можах да скрия горестта си и още на портата заплаках като момиче, с безпомощни сълзи.

Добрата леля Станка, която ме обичаше и гледаше като съща майка, остана зачудена:

— Ами защо плачеш, лели? У-у, гледай сега, бива ли тъй! Цял мъж да плаче. Какво ще каже леля ти Дъмша, като те види.

При тия думи на леля Станка, мъжът, когото тя утешаваше с такъв нежен укор, се разплака повече.

Той се захлупи върху гривата на магарето и едвам можа да каже с хълцания:

— Аз отивам в планината и няма да видя леля Дъмша.

— У, ти да не останеш там, лели. Забравих да ти кажа. Утре рано да си дойдеш.

Тя ме помилва с коравата си ръка, прекръсти ме и ме изпрати. Аз смуших магарето и хвръкнах, успокоен и пълен с надежди. Когато се обърнах, аз видях леля Станка, че тича след мене и със страшни ръкомахания вика, колкото може:

— Па да не останеш там, ами да си дойдеш, чу ли!

Рано сутринта на Възнесение, аз се спущах бързо по стръмния планински път към село. Мислех за леля Дъмша и за Ангелинка, и душата ми се вълнуваше. Аз бързах, пеех и дразнех с вика си птиците, които се пробуждаха и скачаха из клоните. Слизах по полянките и берех още росната иглика, която се жълтееше навред из храсталака. Набрах цял сноп от нея и го носех пред себе си, прегърнат с две ръце като дете.

Когато слязох долу, прегазих реката и стъпих в ливадите, посрещна ме набожният утринен звън на камбаната и ме придружи чак до село.

Като стигнах дома и отседлах магарето, от вълнение нямах сили да вляза в къщи. Краката и ръцете ми трепереха, а лицето ми трябва да е било по-бледо от игликата, която носех.

Най-после тръгнах боязливо, застанах на прага и надникнах. Сред къщи на едно триножно столче седеше като на трон леля Дъмша — гордостта на добрата леля Станка и нашия свещен идеал. На главата ѝ стоеше смачкана черна шапка, украсена с две избелели рози, до които стърчаха две черни проскубани страусови

пера и трепереха почти до тавана. С тия пера цялата леля Дъмша приличаше на голяма черна пеперуда, която бе разперила пипалата си и чакаше нещо. Върху плещите ѝ висеше малко червено шалче. Лице сухо, кокалесто, с цвета на ощавена гайда, с голямо мъхнато разстояние между носа и устата, с редки дълги косми по брадата, с вежди, паднали отстрани, дърпани от безчислените бръчки около свитите ѝ очи. Тя говореше гръмко, и из устата ѝ се показваха два стари зеленясали зъба като камъни пред някоя тъмна пещера. Тя ме погледна приветливо и в нейния кротък кравешки поглед имаше толкова обич, простодушие и доброта, че аз, неподбутнат от никого, пристъпих сам и целунах жилестата ѝ ръка смирено и страхопочитателно.

Около леля Дъмша стоеха дечурлигата, прехласнати в съзерцание, а до коленете ѝ седеше леля Станка, умилена до сълзи, като пред някоя чудотворна икона.

Докато да се опомня, от стаята излезе и застана в тъмната къща като слънчево петно, което падна от зирките на тавана, едно същество, каквото моето въображение не знаеше дотогава. Това беше Ангелинка. Тя беше по-малка от мен, цяла облечена в бяло, отрупана със сини и червени панделки, с мека златна коса, спусната свободно по плещите, също превързана с панделки. В нея нямаше нищо земно. Тя надминаваше сънищата ми. Усетих се слаб и недостоен, но сърцето ми се изпълни с радост, както цветната чашка се пълни с лъчи. Аз носех прегърнат до гърдите си големия сноп иглика. Тя почна да пада на стръкчета от треперящите ми ръце.

Ангелинка седна на едно столче до майка си. Панделките по нея затрепераха и зашумяха, и на мен се стори, че в къщи влязоха и заиграха хиляди полски

пеперуди. Веднага тя се обърна и големите ѝ сини очи се спряха удивени към мене. Тя отвори устата си и каза с чуден глас, като че изпя песен:

— Колко цветя! Колко цветя!

Тогава аз пристъпих треперящ, примрял от срам, и сложих на скута ѝ като на жертвеник всичката иглика. Тя се посипа и попада по крачката ѝ. Ангелинка я прие с благодарствен и радостен вик.

Леля Станка и леля Дъмша се засмяха и казаха нещо одобрително, но аз нищо не чух. Не можех да стоя повече от срам, повърнах се и избягах при овците.

На другия ден леля Дъмша и Ангелинка заминаха, без да мога да ги видя още веднаж.

Но дълго време след това, когато и да вървях, свирейки с цафарата си подир моето кротко стадо, в гърдите ми под скъсаната овчарска абица биеше едно мъничко сърце, безкрайно влюбено.

И до днес още, когато си спомня за тая мъничка Ангелинка, не мога да разбера, истина ли беше това, или сън.

САМОДИВА

Това лято прекарах в село, моето хубаво село, вечно огряно от слънцето, кацнало върху живописна рътлина, от която се открива, заградена в широки рамки от далечни планини, безкрайна картина от хълмове и равнини, светнала под небето, напостлана с големи знамена от черни угари, зелени посеви и цветни ливади.

Бях на осемнадесет години. Нямах никакви грижи. Имах пушка и куче и горях от ловджийска страст. Летните селски нощи, напоени с лекия дъх на полски билки, ме люлееха в сладък сън до гърдите на майката природа. Сутрин, когато над сънните гори се вдигаха като бели воали тънки леки пáри и се стопяваха под първия поглед на деня, нарамвах пушката и скитах до вечерта из горските околности, пълни с извори и с дивеч. Дишах планинския въздух, пиех вода от потоците, хранех се с коравия хляб, който носех в чантата си, говорех с птиците и подражавах гласовете им, прегръщах големите мъхнати буки, стройните грани на дъбчетата и играех из гората като някое младо животно. И когато отнякъде се понесеше екливата млада песен на момичетата, които работеха по нивите, аз трепвах и чувах шума на топлата кръв, която пълнеше жилите ми, провиквах се, гърмех с пушката, и гората трепере-

ше от възторжено ехо. Вечери, когато планинските върхове се позлатяваха и долините се пълнеха със сенки, гората стихваше и нощта със своите странни видения дебнешком нахлуваше в нея, аз и моето куче се спущахме по каменистите чукари и по пътя край Лилови кошари се връщах в село.

Всякога избирах тоя път. Там по това време прибираше стадото си Лилова Калинка, малката пастирка, и нещо ме теглеше нататък.

Като минавах по дола, аз виждах отвъд на рътлината върху голямата канара край пътя тънкия силует на Калина, изрязан върху вечерното небе. Тя стоеше на канарата боса, гологлава, с пръчка под мишница, плетеше чорап и пееше. Около нея кротко пасеше пръснато стадо овци и мекия глас на звънците успокоително трептеше в здрача. Щом ме виждаше, тя преставаше да пее, подвикваше нещо на стадото и се скриваше. Когато отминех далече, там пак екваше нейната сочна песен, високо, проточено, със странни провиквания.

Нейният глас се носеше в спокойната вечерна тишина някак диво и будеше в ума ми спомени за страшни работи, за разбойничества, грабежи и кръвнини. Кучето, и то като че предчувствуваше някаква опасност, тръгваше до краката ми и се озърташе плахо.

Калина беше на шестнадесет години, слаба, стройна и мила. Наричаха я Пшеничката. Очите ѝ бяха големи, сини като синчец и светли. Лицето ѝ беше меко и нежно, като че слънцето самó беше я пазило.

Нещо ме теглеше да я чуя, да я видя и ми се струваше, че и тя ме чака. Но когато исках да ѝ кажа нещо, тя се изчервяваше, шъкваше на овците и избягваше подире им.

Веднаж я заварих при едно кладенче в гората. Бе-

ше се навела и пръскаше лицето си с вода. Като ме видя, тя трепна. Мокрото ѝ лице, зачервено от студената вода, лъхаше преснота и младост. Тя се смути, прибра краищата на пребрадката си и застана пред широката плоча на кладенчето като малка търсиопашка. Аз поисках уж да я поздравя, но не казах нищо. Кучето слезе при една локвичка и почна шумно да пие вода.

— Колко е жадно! — каза тя.

— Уморено е.

— То се знае, като скитате толкова! — Тя се засмя и почна да гледа с внимание кучето, което беше застанало отстрана, и от мократа му муцуна падаха капки. То пърхаше и се облизваше. Тя направи с ръка жест на отвращение.

— У, какъв е, не мога да го гледам.

И каза на мен:

— Толкова скиташ, пък никога не съм те видяла да се върнеш с лов.

Тя позна, че нейните думи ме клъвнаха, и се засмя. Аз не ѝ отговорих нищо. Тя ме гледаше упорито със своите чудни сини очи.

— Таквиз ловци съм виждала много!

По лицето ѝ заигра пак загадъчна, обидна и хубава усмивка. Зъбите ѝ блеснаха бели и чисти като налягали овци.

— Завчера, ако да не бях аз, ти щеше да убиеш заек...

— Как тъй?

— Кучето гонеше добре, но аз го подмамих и го забърках.

— Защо?

— Е тъй, да те ядосам.

Тя пак се засмя. Нейната усмивка приличаше на

слънце, което в миг пробие облаците, светне над полето и пак се скрие.

— Значи, мразиш ме?

— Отде-накъде да те мразя? Мога да ядосвам някого и да не го мразя.

Облак пак затули слънцето.

— Къде си ходила?

— Търсих едно звънче... Не си ли намирал някъде звънче?

— Не! Какво звънче?

— Мъркушка вчера си изгуби звънчето.

— Коя Мъркушка?

— Мъркушка, една наша овца. Не ме е яд за звънчето, а за герданчето — първото герданче, което съм уплела от мъниста. Колко беше хубаво и колко бях мъничка, когато го плетох!

— Ти и сега си мъничка.

Тя се обиди и направи строго лице.

— Не сам толкова колкото мислиш. Боже — каза тя, — всички ме ядосват, че съм мъничка. И всички ме подиграват.

— Това не вярвам. Такова хубаво момиче...

— Да, хубаво! Виж каква съм руса! Прекръстили ме Пшеничката, защото съм приличала на узрял клас, и очите ми били като на котка. По нас не обичат русите хора.

— Ти приличаш повече на божур сред нива, а не на клас.

— Ето, пък ти измисли дуго. Боже, пък на кого съм се метнала! На никого в село не приличам. Всички черни като циганки, аз руса като някоя самодива.

— Ти трябва да се гордееш с тая златна коса и с тия морски очи.

— Какви — морски ли?

Тя се изсмя високо и звучно с един смях, свеж и сочен, който като че изблика от кладенчето. После изведнаж попита:

— Ти обичаш ли руските хора?

— Разбира се.

— Колко си глупав!

Калина ме погледна трогателно и продължително. Радост и обида се сборичкаха в мене. Усетих, че пропадам, че съм завладян всецяло от това мъничко създание, прилично и на сърна, и на лисица, и на клас, и на цвете, и на врабче, и на дяволче.

В гората бавно проникваше вечерта. Ние с Калина тръгнахме мълчаливо. Наоколо всичко се спотайваше. Само някъде тревожно и непрестанно гукаше гургулица. Въздухът миришеше на вода и шума. Без да си проговорим нито дума, ние прехвърлихме баира, отдето се виждаха техните колиби, и се спуснахме по каменистата пътека надолу. Запад гаснеше. Душата ми се пълнеше с нещо топло, приятно, неизразимо хубаво и се топеше като деня в нежността на тихата лятна вечер. Калина, Пшеничката, вървеше успоредно с мене и от време на време се навеждаше да къса цветя из храстите. Тя ми се струваше по-хубава от царската дъщеря в приказката. Тя вървеше леко, и аз мислех, че с мен върви някакво видение, изскочило от гората да ме изпрати с тая полска китка.

— Кого обичаш? — попитах аз.

Тя се възпря, погледна ме и не отговори. В здрача очите ѝ изглеждаха тъмни.

— Нашият ратай Лукан често ми говори за тебе.

Тя се засмя и веднага скриви в храстите към колибите.

— Сбогом!

Останах сам и мъка сви сърцето ми.

Не зная отде-накъде ѝ споменах за Лукан, нашия ратай. Той беше двадесет и пет годишен момък, беден, срамежлив и тих, с добра, спокойна и мечтателна душа. С него ние често нощувахме в дъсчената колиба край нашата ливада, дето почваха кукурузите, недалече от колибите на Калинкини. Вечер, седнали край тлеещия огън, Лукан ми разправяше дълги приказки за бедни момци, които се женили за царски дъщери с помощта на вещици, на чудеса, на врани и на лисици. Неговият тих и равен говор приличаше на еднообразното шумолене на кукурузите. Някога той сядаше на вратата, изваждаше кавала и засвирваше тъжно, унесено проточени мелодии. Цялата негова мечтателна душа се превръщаше в поток от сладки и нежни звуци, в които имаше ширината на полето, шума на класилата ръж, игривото бърбукане на извора, напева на реката, далечен отглас на momински смехове и песни, страхотната тайнственост на горските усои.

— Познаваш ли Калина, Пшеничката? — попита ме веднаж той.

— Познавам.

— Хубаво момиче, нали?

— Много хубаво.

Той въздъхна.

— Защо? Обичаш ли я?

— Как може такова нещо? Колко, колко е далеч тя от мен. Тя е слънцето, аз — калната земя.

Той каза това красиво, сърдечно и хубаво като поет и ме погледна тъжно с кроткките си очи. В тях светна и угасна сладка мечта. Една въздишка, препълнена с

копнеж, се изтръгна от гърдите му. Лицето му стана тъжно, каменно.

Веднаж срещнах пак Калина в гората. На главата си беше турнала венец от букова шума, цветя и буренак. Очите ѝ бяха необикновено сини. Тя въртеше в ръката си дълга пръчка, подскачаше по пътеката и пееше скокливо. Като ме видя, смути се.

— Още ли търсиш звънчето? — попитах аз.

— Не, кой знае де е паднало. Ако го намериш случайно, ще ми го дадеш ли?

— Ще го дам на Лукан, да ти го даде. — Пак неволно ѝ споменах за Лукан.

Моята шега беше неуместна. Калина се разсърди, блесна като светкавица, застана пред мене права, зла като усойница, и ме погледна люто. Стана ми тежко и аз се разкаях, по-скоро — уплаших се. Но тласкан от някакво ревниво, острозъбо чувство, на което не можех да противостоя, аз продължих:

— Лукан е добро момче. Знам, че ти го обичаш.

Тя ми каза със злост:

— Отде-накъде ми вевираш в очите тоя Лукан?

И отсече:

— Обичам го, разбира се.

Тия думи ме клъцнаха отровно в сърцето. То се сви от болка.

Тя пристъпи към мен, стисна зъби, удари юмручетата си и каза:

— Пукни от мъка, де!

И се заля в смях, висок и проклет, който се чу далеч в гората. Насмалко щях да заплача. Веднага тя омекна, погледна ме състрадателно, пусна пръчката, разтвори мъничките си ръце, хвърли се диво и безмълвно на шията ми, впи устата си в моите и остана дълго така.

Аз притисках до себе си трепeрящ нейното малко телце, дишах горския мирис на косата ѝ и не знаех какво да кажа. Тя ме пусна и отскочи назад.

— Разбра ли!

И като ме удари нежно с едно цвете по лицето, рече ми галено:

— Гражданче.

И шумна из храстите.

Останах шеметен и не можах да я повикам. Краката ми трепереха от вълнение и аз седнах на тревата. През листите на гората играеха слънчеви лъчи и се сипеха като златни монети по земята. Душата ми се изпълни с тия игриви лъчи и цял ден там бе светло, топло и цялата гора миришеше на чудната Калинкина коса.

Когато вечерта се спущах по козята пътека към тъмните колиби, аз примирах от вълнение.

Калина стоеше върху голямата канара край пътя боса, по ръкави, без пребрадка, малко разчорлена, с пръчка под мишница и плетеше венец. Силуетът ѝ се очертаваше върху огнения хоризонт като бронзова статуя на някоя света пастирка от библейските времена.

Тя пееше с провиквания. Стори ми се, че някоя милосърдна птица се обажда, за да покаже някому пътя.

Като ме видя, тя прекъсна песента си и изчезна от канарата. Искаше ми се да я видя. Цял ден бях чакал този вечерен час. Спрях се на пътя, обезсилен от сладка умора.

Отведнаж върху главата ми буйно се разсипа сноп от цветя и екна сочния смях на Калина. По бързия тропот на босите ѝ крака познах, че избяга. Прегърнах

цветята, които бяха паднали на гърдите ми, притиснах ги до сърцето си и чаках дълго. Но тя не се яви.

Тая нощ в дъсчената колиба ние с Лукан, лежейки върху постилката от прясно сено, приказвахме за Калина до бели зори, когато звездите почнаха да се стопяват в прояснените небеса.

На другия ден тя се връщаше от кладенеца с пълни менци и мина по пътечката през нашата ливада. Аз я спрях:

— Дай да пия вода!

— Кладенецът не е далеко, ако си жаден, иди пий — каза ми тя сопнато.

Погледът ѝ беше строг и насмешлив.

— Ще дадеш ли да пия? Това ще ти е глоба, задето минаваш през ливадата.

— Друго не искаш ли? — каза тя наранително.

Обида, гняв и любов заблъскаха кръвта ми, задушиха думите ми. Тя ме гледаше сè така изпитателно и насмешливо с големите си сини очи и от нейния поглед ми се стори, че вее хлад.

— Какво ще кажеш — рече тя, — да не мислиш, че съм изгоряла за теб!

Тя се изсмя високо и ме остави. Стори ми се, че измряха всички цветя по ливадите, че замлъкнаха всички щурци, че избягаха всички птички, и аз останах сам-самичък, нито на земята, нито на небето. Моят светъл младежки мир потъмня, върху моето слънчево настроение се напластиха сянка върху сянка.

На другия ден рано сутринта на вратата на колибата се почука. Чух веселия глас на Калина:

— Ей, сънльо, зайците те чакат!

Аз излязох бързо. Лукан беше отишъл по работа. Калина стоеше пред колибата.

— Спиш като малко дете. Блазе ти! Пък аз още кога съм станала. Знаеш ли какво?

Тя сияеше от радост. Черните облаци, нападали въз душата ми, се завдигаха един по един.

— Какво?

— Днес цял ден съм сама.

Аз стоех на вратата и я гледах стопен от любов. Тръпнех от страх да не я пропъдя пак.

— Пусни ме да видя колибата ти.

Аз се отместих от вратата.

Тя се гушна вътре като врабец в гнездо и се тръшна на сеното.

— Ти имаш царско легло. Влез вътре, не стой като пън.

Аз влязох покорно. Тя притвори вратата с крак.

От тоя ден нататък аз почнах рядко да ходя на лов. Калина стана за мене всичко. Ние се срещахме често в колибата, в гората, при кладенеца и в големия бъзунек между кукурузите, дето бяхме си направили едно вълчо обиталище. При всяка наша раздяла ние умирахме от копнеж за нови срещи. Калина, Пшеничката, нежния клас, се преобрази в разкошно живо, хищно цвете, което цял ден пееше, викаше и искаше да прегръща. Аз посърнах, пребледнях, и в моите очи всички виждаха гузност.

В това време дойдоха да прекарат лятото у нас едни далечни роднини от града. Две стари дами и хубавата госпожица Николина, току-що свършила гимназия. Тя имаше дълга, кестенява коса, която падаше върху плещите ѝ на два разкошни плетника, завързани със сини панделки. Тя никога не бе ходила на село, и сега изглеждаше попаднала в друга земя.

Още на втория ден аз ги заведох на ливадата, дето

нощувах. Госпожица Николина се разтича по тревата, завика и запя като птичка, избягала от клетка. Тоя свят беше ѝ нов, тя не бе виждала косачи, щъркели. Оная синя, голяма птица, която хвърчи по ливадите вечно сама, ѝ направи дълбоко впечатление. Тя ме питаше за имената на дърветата, на цветята, на баирите, удивляваше се на моите знания и ме гледаше със страхопочитание. Тоя ден аз бях хвърлил изцапаните си ловджийски дрехи, бях облечен хубаво, с яка и с нова сламена шапка. Ние закусихме под сянката на големия дъб и станахме да се разходим. Николина ме улови подръка и тръгнахме да пием вода. Старите останаха.

Госпожица Николина се държеше за ръката ми, тясно прилепена до мене, и въпросите ѝ и възторзите ѝ нямаха край.

На кладенеца беше Калина. Като ме видя подръка с тая непозната мома, тя побледня. Аз също тъй трябва да не съм бил спокоен, защото госпожицата, като ни погледна и двамата поред, попита:

— Коя е тая?

— Добър ден, Калино!

Калина не отговори. Тя прибра бързо менците и се отдалечи с наведена глава.

Вечерта аз не можах да я видя, според както бяхме си казали. Срещнах я на другия ден при техните колиби. Връщаше се с ръкойка класове и сърп в ръката. Като ме видя, тя бързо се отби от пътя. Аз я пресрещнах.

— Защо бягаш?

Тя ме погледна с укор и злоба, и каза гневно:

— Махни се от пътя ми. Ти имаш годеница!

— Това не е истина!

— Видях. Махни се!

Сърпът блесна в ръцете ѝ. Тя замахна към мен, готова да ме клъвне в очите, изхвуча нещо зло, заканително и избяга.

Няколко деня след тая случка аз не я срещнах никъде, нито видях вече нейния тънък силует на канарата, нито чух песента ѝ. Това ме измъчи. Много пъти обикалях колибите им, дебнех из кукурузите, но тя ми се не мярна никъде. Лукан спеше вече сам в колибата на ливадата. Питах го няколко пъти, виждал ли е скоро Калина. Той ми отговаряше сухо, че не е.

Една лунна вечер, като излизах из кукурузите, дето бях ходил на чакане, стори ми се, че из нашата колиба изскочи жена и бързо се изгуби в корийката. След това чух кавала на Лукан. Неговите шумливи, страстни и копнеещи звуци изпълниха душата ми с мъка и ревност.

Коя беше тая жена? Дали не беше Калина, моята мъничка Пшеничка? Не можех повече да търпя.

Реших да ги следя. Една вечер седях до тъмно скрит в корията, после се промъкнах тихо и се покачих на натоварената със сено кола, оставена в ливадата за утре. Оттам аз виждах осветената от огъня Калинкина колиба, дето дълго се мяркаха човешки сенки. Когато всичко утихна, тъмната фигура на Лукан премина ливадата и дойде под колата, на която бях аз, седна и наду кавала. Толкова дълбоко, толкова трогателно и занесено той никога не бе свирил! И ето, на неговия страстен зов отговори едно сърце. Лека женска фигура, с бяла пребрадка, се зададе тихо и прекоси тичешком ливадата. Кавалът на Лукан замлъкна. Чух шепот и познах гласа на Калина. Те бяха под колата.

Любовен шепот! Занемял кавал! Тиха лятна нощ!

Дъх на сено. Ревност, любопитство, гузна съвест. Струваше ми се, че се изпарявам като миризмата на сеното на малки частици, и от мен остава само едно излишно и жалко нищо.

— Не мога! — чух, сопнато каза Лукан.

— Страхливец! Като спи, гръмни с пушката върху леглото му, запали колибата и бягай!

— Не се шегувай!

— Кога ще спи в колибата?

— Утре вечер.

— Помисли до утре вечер, или и ти ще пострадаш.

— Калино, ще му обадя.

— Ах! Луко, Луко, ти не ме обичаш — почна да шепне и да го целува тя.

Те се потаиха и аз дълго не можах да чуя нищо. Най-после видях двете им тъмни сенки, прилепени една до друга, преминаха ливадата и изчезнаха като видения.

На другия ден аз седях в градината у дома и мислех за снощната случка. Искаше ми се да намеря Калина, да ѝ кажа колко страдам, да открия плана ѝ и с благородна гордост да ѝ простя. Лукан дойде при мен замислен и не вдигна очи да ме погледне. Само каза със заекване:

— Тая вечер времето не ми харесва.

— Защо? Пък аз мислех да дойда да спя при тебе на колибата.

— Тая вечер на мен не ми се ходи там. Няма да ида.

— Пък аз искам да ида.

— Нощите станаха хладни, сеното се прибра, по къра няма вече хора. Какво ще правиш на колибата? Тази вечер да спим тук, на хармана. Ще ти разкажа една хубава приказка. Не е ли сѐ едно?

Лукан дълго ме убеждаваше да остана, и гласът му беше плах и отчаян.

— Да оставим тая проклета колиба. Не сме вълци да спим по гората. Пък да ти кажа правото, сънувах един лош сън. Нещо за колибата. . .

Аз дълго мълчах. Лукан се чешеше зад врата и чакаше. Виждах, че той се боеше от Калина и искаше да ме предпази.

— Като е така — няма да ида — казах.

Отведнаж хубавите очи на бедния момък се засмяха и овлажняха. Той се обърна настрана и се отдалечи бавно. Душата му беше облекчена.

На утрото отидох на ливадата, като заобиколих през корията. Колибата беше изгоряла. На мястото пушеха последните недогорели въглени. Горе на канарата, край пътя, стоеше Калина с втренчени към дима очи. Като ме видя, тя трепна, изгледа ме странно и избяга с резкия писък на птица.

СЪЛЗА МЛАДЕНОВА

Изпитът се свърши благополучно преди няколко деня и учителката Сълза Младенова, наведена над мъничката маса в тясната учителска стая, дописваше свидетелствата на децата. По стените бяха се повлекли вече паяжини. От шкафа, в който лежеха две-три разпокъсани книги, от старата географическа карта на двете земни половини, увиснала като счупено крило на стената, от таблата, от сметачката, от прашния глобус, върху който стоеше оскубаната гугла на училищния слуга, от изкривената желязна печка, чието сърце като че никога не бе горяло — от всичко лъхаше тъга, сънливост и безверие в науката. Човешкият скелет беше се завърнал с иронична усмивка в ъгъла, а препарираният черен гарван го гледаше с наведена глава от височината на шкафа, готов като фаталния гарван на Едгар По да произнесе зловещото: «Никога вече!»

Вън на широкия разграден двор печеше мило майско слънчице и една коза с превързан крак богобоязливо чоплеше по тръналиците и врещеше нервно. Хората бяха по работа, и в селото не се чуваше нищо освен сладкото и приспивателно жужене на пчелите и крамолата на врабците.

Учителката пишеше нервно, бързо и не повдигаше глава да погледне навън. От време на време тя оправяше над челото рохкавите кичури на косата си и продължаваше да пише. Тя бърза да свърши всичко, защото подир два деня ще се жени.

«Два или три деня останаха — мисли тя, като слага перото, — два или три деня?»

Цяла седмица вече тя брои дните един по един и все ги сбърква. Тя толкова е заета, че не ги вижда, кога минават, и все пак ѝ се струва, че времето върви някак си ненормално, че подир всяка нощ настъпя пак предшествуващият ден. Ето тя пак не знае кой ден е днес — четвъртък или сряда.

— Дядо Пене, кой ден сме днес? — пита внезапно тя и се обръща към ъгъла зад печката.

Но там вече не дреме с лула в устата добродушната крива фигура на глухия училищен слуга дядо Пене. Неговата работа е свършена заедно с изпита, и въпросът ѝ остава без отговор.

Сълза Младенова се усмихва на разсеяността си. Мъничкото ѝ птичо личице сияе блажено, мечтите я понасят към нейното щастие, което не е вече далеч и за което тя дава цялото си сърце, всичката си любов. Тя се вижда булка, хваната за ръката на своя мил, цяла облечена в бяло като цъфнала слива, с диадема от бели, мънички изкуствени цветя, които тя ще запази завинаги като свещен спомен. Воал тънък като слънчева мъгла я обгръща от главата до петите. Тя стъпя грациозно с мъничките си бели обуща и поздравлява с поглед съгражданите си, които я гледат завистливо, събрани на купчинки пред пътните врати, по цялата улица на техния малък град, дори до черквата. Слънцето свети празнично. В градините цъфтят трендафили и надничат през оградите към нея. Музиката свири тържествено. Хората чуват, отварят прозорците и

казват: «Днес се жени Сълза Младенова.» В черквата са събрани всички учители от околията, и още дванадесет учителки, между които тя е най-хубавата. Тя влиза в черковната врата. Всички погледи се отправят към нея. И тя, като хване роклята си, тъй както си знае, ще мине сред всички, подръка с любимия си човек, тържествуваща и честита, цяла в бяло, щастлива и влюбена.

Да, сватбеният ден е най-важен ден в живота на едно момиче и затова трябва да се отпразнува колкото се може по-тържествено. От мъничка тя е мечтала с трепет за тоя ден и ето той иде. Иде слънчев и усмихнат.

В паметта ѝ възникна кратката история на нейната любов, и сърцето ѝ заби пред помена за тая хубава, мъничка, топла поема. В началото на годината, през есента, когато листата жълтеят и капят, тя закъсня в близкото село. На връщане, вечерта, я придружи тамошният учител, с когото тя току-що бе се запознала. Добрян Горев. Това име ѝ се хареса много, то така му приличаше, че тя се чудеше как са могли да му го намерят. Добрян Горев учителствуваше в родното си село. Баща му беше кмет, брат му кръчмар, а той учител, но се занимаваше покрай това с овощарство, пчеларство, развъждаше птици, правеше кошери, шкафове и машини веячки.

По пътя те приказваха само за учителски работи, за боя като възпитателно средство, за методични единици и за други важни работи.

— Хората — казваше той — измислиха грамофони, кинематографи, рентгенови лъчи, радиото, хвърчащи машини, а в педагогическата наука сѐ още се

блъскат с остарели форми, с изтъркани понятия, с формалистика.

Той говореше, а тя вървеше край него, гледаше неговите умни големи очи, и погледът му, така несъответствуващ на широкото му селско лице, я ласкаеше сърдечно. Беше вечер. Светеше луната и Сълза не усети кога стигнаха в село. И колко просто — на другия ден тя получи дълго любовно писмо от него.

После те се виждаха всеки ден, тя го обикна, стана близка на семейството му и сега подир два деня ще се жени за него.

По нейно желание те ще се венчеят в родния ѝ градец. Там вече всичко е готово. Сълза Младенова пак се вижда булка, облечена в бяло, като цъфнала слива, подръка с него. . .

Учителката се стрясва. Вратата се отваря, влизат шумно, един по един, годеникът ѝ Добрян, баща му с наметнато палто, и кумата им Златана, жена с преминала младост, но белосана и червосана. Те влязоха бавно и тежко. От пръв поглед се познаваше, че идат с важна мисия. Вън се спряха няколко чифта стъпки и се понесе шушукане.

— У, Сълзице, такова хубаво време, пък ти си се затворила тук — захвана кумата.

— Рекох да свърша свидетелствата.

— Слушай, снахо, знаеш ли какво решихме — каза бащата, като повдигна рамене да намести палтото си.

Учителката изтръпна. Тя предчувствуваше, че няма да чуе нещо хубаво.

— Ние решихме — продължи старият — да направим сватбата на село.

— Така е по-добре — додаде кумата.

— Рекохме да не правим излишни разноски — затова. Вярвам, че ти няма да имаш нищо против — каза годеникът с увещателен глас. — Тия сватбени официалности отдавна си изпиха водата и няма защо ние, учители, хора без предразсъдъци, да правим на публиката удоволствие с различни зрелища.

— В село и по-весело ще я направим — притури червосаната кума.

Сълза Младенова пребледня и сви устни. Всички тия хора, с които тя до вчера говореше като със свои, сега й се видяха далечни, чужди и безсърдечни. Те стоеха пред нея като крадци, дошли да ограбят скъпоценностите на нейния пищен сън, и тя се видя безпомощна, жалка, обидена и не знаеше какво да каже. Добрян стоеше настрана почти безучастен и с молив в ръка смяташе нещо в едно тефтерче.

— Знаеш ли колко струва една сватба в града? — каза той и я погледна бързо. — За нищо работа да харчим толкова пари.

Сълза Младенова седна и затули очите си с ръце.

— Сега пък защо са тез сълзи! — каза кумата.

— Глупости! — произнесе старият.

Добрян излезе. Пред вратата на стаята се почна шушукане.

— Защо да си харчиш парите — казваше му един дрезгав глас. — Тя да се благодари, дето я взимаш.

След малко излезе и старият.

— Думах му да си вземе селянка, но нали ме не слуша. Нá ти сега кокона, да ти се сълзяви, докато е жива! — каза троснато вън той.

— Селянка, ама няма да ми донася тя такъв приход на месеца. . .

— Сто и осем ли получава? — попита плахо един непознат глас.

— Сто и осем — каза весело Добрян.

— И ти сто и осем.

— Двеста и шестнайсет — каза Добрян, засмя се гърлесто и добави, — нека ми е зле.

Сълза слушаше като насън тия обидни думи на годеника си, и сърцето й се пълнеше с горчивина.

— Е, ще плачеш, ще плачеш, па ще ти мине. Да не мислиш ти, като сме селяци, да ни се качиш на главите! — каза кумичката, излезе и смеси високия си смях с разговорите в коридора.

Сълза повдигна глава и погледна наоколо. В стаята нямаше никой. Вън говореше още нейния годеник. Неговият глас беше сух, омразен, безсърдечен и циничен.

— На жена смажи главата, докато е време! — каза той. И добави: — Сто и осем и сто и осем — двеста и шестнайсет.

Посред тия груби селяци бедната, мъничка учителка се почувствува като агне между вълци. Сърцето й, препълнено от горчивина и ранено от обида, заплака. Тя сложи глава на масата и даде воля на сълзите си.

Зад нея се смееше иронично човешкият скелет, обърнат случайно от някой от влезлите. Препарираният гарван я гледаше с наведена глава от височината на шкафа и сякаш като фаталния гарван на Едгар По искаше да каже:

— Никога вече!

МЕЧТАТЕЛИ

Селският доктор, чичо Горан, с възпретнати до колене крачоли на потурите си, с обрамчена торбичка, гази наведен из реката и търси пиявици. Той върви бавно, внимателно обръща всеки камък, заспал в спокойната водица, и се взира в нежно милвания от струите кадифен пясък по края. Шапката му се е килнала назад и едвам се крепи на едното му ухо, но той, вдаден в работата си, не намира минутка време да я поправи и върви наведен с вцепенена шия, пуши с луличката си, захапана накриво, и търси. Право върху него падат пладнешките лъчи на майското слънце и по потната риза на гърба му се лепят на рояк малки лъскави мушички, предвестници на сухо лято.

Така той извървя долът, като се провираше под сведените върби и ракитаци, и излезе нашироко в ливадите, дето реката тече бавно, разлива се повече и се пече на слънце между почти голи брегове. Обширните ливади, обрасли в буйна трева, се смееха под слънцето, щурците сговорно, усърдно и празнично свиреха. Реката, разгалена от слънцето и поздравлявана от жадното ширине, течеше тихо и бавно, ласкаеше златния пясък по брега и от време на време подплисваше леко, сякаш въздихваше. И тревите, и цветята наоколо посягаха към нейното освежително дихание.

Чичо Горан се изправи да разгледа наоколо.

Далечко из ливадите се щуркаше човек. На всяка крачка той се спираше и ровеше дълго с тоягата си из тревата, като че търси нещо.

Чичо Горан турна мокра длан над вежди, гледа го дълго, и като извади лулата от устата си, извика:

— Рустем, хей, Рустем!

Момъкът се спря сред ливадите, вслуша се и се обърна. Чичо Горан му махна с ръка и Рустем се упъти към него с една усмивка, сякаш забравена отнякога на лицето му. Той дойде срещу чичо Горан, спря се на брега и се подпря на тоягата като овчар. От сухото му, младо, мургаво циганско лице избяга усмивката. Под вехтия му и проскубан калпак над ушите се виеха тежки и черни кичури коса. Скъсаната му кирлива ризица бе отворена широко и под нея се виждаха слаби мършави гърди. Дрипав ален пояс увиваше като гъжва високото му стройно тяло. Крачолите на закърпените му потурци, излинели от старост, бяха разкопчани до колените и свободно се матаераха въз босите му крака. Той стоеше на брега лек като вятър, приличен на някое водно насекомо, готово да заиграе по шаварлака. Черните му очи гледаха издълбоко като издъно, и в тях гореше някаква далечна мечта.

— Що се луташ из ливадите като въртоглав, да не си изгубил кесията с парите си? — каза чичо Горан.

Циганчето се засмя, наведе се засрамено и почна да чука едно камъче с тоягата си.

— Е така, ходя — що да правя!

Чичо Горан се наведе и пак запрестъпя из реката.

— Намират ли се, намират ли се? — попита Рустем и тръгна полека по брега, успоредно с доктора.

— Няма ги много, но като е за лек — намират се.

— Ами истина ли сега докторите не позволяват пиявици?

— Какво знаят докторите! — каза сопнато чичо Горан и се изправи. — Знаят само пари да взимат и толкова. И какво ли разбират? Разболееш се, вземат те в болницата, оттук те тупнат, оттам те тупнат, оплези се, опули се, кихни, дихни, па като не разберат болестта ти, дадат ти за пет пари отрова, и туйто. На другия ден запушат цигарките си, смеят се и те порят да видят от какво си страдал.

Чичо Горан излезе от реката, поизтри ръце о потурите си, напълни лулата и, като махна с ръка, продължи разпалено:

— Кой, мислиш, развъди тия болести, дето сега са завладели света? Докторите ги донесоха от Европа, да правят опит. Едно време знаехме само шарка, сипаница и лошата пъпка. И то беше рядко, и лекът му прост. Сега?. . . Черва се объркват, охтики различни, нерви, главоболия и не знам още какви си болести. И на никоя лека не знаят. Колко доктори, толко и церове.

Чичо Горан опъна няколко пъти бързо от лулата и тръгна полека към близките върби.

—Да починем малко.

Рустем тръгна с него. Като стигнаха сянката, чичо Горан откачи торбичката от рамото си, седна тежко на тревата и отложи шапка. По загорялото му продълговато лице течеха браздулици пот. Циганчето застана срещу него и го гледаше как жадно и сладко пуши лулата си.

— Седни де — покани го чичо Горан, който мълчаливо продължаваше да негодува против лекарите.

Циганчето полека се сложи на земята и загледа в мъгливата далечина.

— Шарлатани и нищо повече — поде чичо Горан.— Моят братанец разправя, като бил войник, разболял се от нещо и го завели в болницата. Давали му там разни горчилаци и прашуляци да пие, смал не отровили момчето. Един ден му донесли чорба. Взел той да сърба, гледа — в лъжицата човешки пръст и на него пръстен. . .

Циганчето погледна плахо и с втренчени очи чичо Горан.

Но той не каза вече нищо. Очите му бяха се спрели нейде в ливадите. Там по пътя към селото вървеше народ на тумби, на тумби. Те се изтакаха из класилите ниви и пълнеха целия път. Чуваха се пискливи звуци от гайда.

— Сватба? — каза чичо Горан и погледна въпросително циганчето.

— Не — избор! — каза Рустем. — Тия пристигат от Шупливци.

— Вълци главата им да ядат! — рече докторът и цъкна плюнката си през зъби. — Влачат се по избори, бият се, трепят се, омразлъци правят, и какво? Полошо става, по-добро не става! Народ — вълци главата му яли! Полъгал се по ума на разни панталонджии, доктори и нехранимайковци и мисли, че кой знае какви големи работи върши. Сиромах ли си, приятелю, спукана ти е работата. Все ще те лъжат, все на другите маша в ръцете ще си. Нямаш нищо в къщата си и се въртиш сиромашинката из село за торба брашно, да нахраниш децата си, а той, оня, панталонджията, който и да е тамо нему, ти казва: ти, приятелю, мислиш, че нямаш нищо, ама не е така, ти имаш най-голямото богатство в света — ти, каже, имаш избирателно право. И тоя синковец ти мушне някоя бюлетинка в ръка, ти

се почешеш по врата, па я пуснеш в кутийката — и ето че хайдутинът дошъл да те управлява. Аз по тия работи не ходя. Душата ми се гнуси, като гледам всичко това, и децата си уча така да правят. Не им трябва. Нек овците избират овчар — ако не е Вълкан, то ще е Вълчан, пък те са братя пущините. . . Стойте си настрана, момчета, думам на децата си — лайте, ръмжете като кучета, ама овци не ставайте. Пазете се от тия гнусни работи!

Чичо Горан изчука лулата си о длан, откъсна една сламчица и почна да чисти чубука. Рустем седеше неподвижен, чужд на доктторовите негодувания и мисли. Очите му блуждаеха в далечината и светеха без поглед. Слънцето прижижаше силно, а реката сякаш беше се спряла под сянката на върбите и не шаваше.

— Иих, сърчице човешко, и ти ако не си се настрадало, няма и да се настрадаш! — въздъхна докторът.

Водата сънливо избърбурка край корените и пак заспа.

— Ходя си аз, момче, по полето — продължи той след дълго мълчание, — лежа по сенките, гледам небесния вис и си мисля: божичко мили, що ми не дадеш ти на мене една способност, хе тъй, каквото дажа — да стане. Света на рай ще ти обърна аз тебе. Ни болести ще има, ни тегло ще има, ни сиромашия ще има.

Циганчето въздъхна. То се обърна към доктора и го попита плахо:

— Може ли, чичо Горане, да се намери по нашите места разковниче?

Докторът го погледна изпод вежди и рече:

— Може! Може, но мъчно.

— Их, да мога! — въздъхна циганчето, развълнувано от далечно неизпитано щастие.

— Рядка тревичка е тя, Рустем, рядка!

— Две лета го диря вече, чичо Горане, и още две ще го диря, ама ще го намеря.

Циганчето гореше като свещица от тъмни неясни надежди.

Двамата замълчаха. За миг като че ли всичко утихна. Малко облаче мина под слънцето и изчезна. Наблизо един кълвач удари три пъти вещателно по кората на една стара върба и се потаи.

— Като има човек тая тревица, нищо друго му не трябва — въздъхна Рустем. — Може да има каквото поиска: кон — звездите да сваля, скрито имане да намери, да вземе мома, каквато му сърце желае.

— Хм — усмихна се докторът, — Акима ти е забъркала ума, момче. Не показвай слабост пред жените — никакво разковниче няма да ти помогне. Ще се луташ ти по полето като сенчица, а сърцето ти ще страда.

Циганчето се зачерви от срам и очите му се изпълниха с влага на любовен спомен.

— Акима не ме иска вече.

— Ако не иска с добром — открадни я.

— Крадних я веднаж, чичо Горане, ама ми се примоли, приплака, и аз я пуснах. Стана ми мило.

— Слаба душица си ти, чичовото.

— Тя още лани ми каза: Рустем, чакам те година, не мога вече. Заключвам си сърцето. Само с разковниче ще го отключиш. Оттогава, където ходя, разковниче търся. Претърсил съм полето, тревица по тревица. Не ям, не пия — току ходя и търся.

— Търси, пиленце, търси, може да имаш късмет — каза потънал в дълбока мисъл докторът. — Как ще живеем, ако не гоним измамата?

Той развърза тютюницата, изчука лулата си и по-

чна полека да я тъпче и да сумти. Слънцето бе прескочило отдавна зенита и сенките на върбите бяха се нахвърляли като жадни по реката.

— Рустем, ти бяла кукувица видял ли си? — попита многозначително докторът, заклати важно глава и запуши изтежко лулата.

— Не съм, чичко.

— Хе, и аз не съм. . .

— Дали има? — попита циганчето с очи, опулени от любопитство.

— Има, има, но къде е! Нея да я намеря, тогава да ме видиш ти мене. Едно време чак по Тузлука сме ходили с баща си да я търсим. Там бяха я видели.

— Защо ще ти е птичката? Лете куку-куку, пък зиме — през море ѝ царството.

— Ех, нищо не знаеш ти, момче! Още от старо време има скрито едно черковно имане, някъде си, в някоя пещера. Ама какво имане! Триста биволски кожи пълни със злато. Когато го крили, изкопали в канарата петстотин стълби до вратата на пещерата и после ги заличили една по една. Отпреде на самата дупка пази смок. И какъв смок! Страшна работа.

— И-и! — каза плахо циганчето.

— Ама то не е жив смок. Той е направен, момче, от сто ока восък, люспите му са от жълтици, а очите му — от безценни камъни.

Циганчето зацъка с уста, поразено от учудване, захласнато от вълшебните думи на доктора.

— В тая пещера живее бялата кукувица, багословена от господа с безсмъртие. Ще рече — да не умира во веки веков. Тая бяла кукувица някога била царска дъщеря. Тя се влюбила в най-бедния войник, пазач на царските палати. Баща ѝ се разсърдил и хвърлил войника в огнена пещ. Дъщеря му от скръб се хвърлила при него и изгоряла. Бог превърнал душата ѝ на бяла кукувица.

Докторът се прокашля и замълча. Реката тихо и равно шумолеше, сякаш продължаваше чудната приказка. Сърцето на Рустем, развълнувано от подвига на влюбената девойка, биеше неудържимо.

— Е, после, чичо Горане?

Докторът протегна изтръпналите си крака, изпъшка и стана.

— Ако видиш тая кукувица — каза той, — и паднеш да ѝ се поклониш и викнеш три пъти: Сестрице, бяла кукувице, той те обича още! — тя ще те заведе в пещерата и ще ти предаде скритото имане.

Докторът нагази пак в реката, наведе се и почна да се взира по пясъка.

— Да имам разковниче, може и тая кукувица да видя! — каза Рустем. И като стана, погледна слънцето, тръгна из ливадата и почна да рови тревата с тоягата си.

Денят бе се смълчал и със спрян дъх се бе заслушал в мечтателната песен на реката, в нейните откъслечни дълбоки въздишки, недомлъвки и томления.

Един кълвач удари рязко няколко пъти по кората на една стара върба и също се заслуша.

ПЪРВИ СНЯГ

През нощта духà силен вятър. На сутринта времето омекна и заваля сняг. От сивото снишено небе се посипаха на превара дребни снежинки, запчелиха гъсто въздуха и бързо-бързо почнаха да покриват погрознялата земя с бяла рохкава покривка, девствено чиста.

Селото се потаи, сякаш заспа под нежното копринено шумолене на снежинките, и от комините се заиздига сладкоструйно тънък син димец и се понесе към небето като обредно кадение.

Чичо Кола Радин седи с подвити крака до закниженото с пожълтели вестници прозорче и унесено гледа навън през единственото парченце стъкло — око на ниска, мрачна, с окаден таван стаичка, изпълнена с парцали, сечива и всевъзможни домашни потреби. До топлото кюмбе стрина Колевица, разскубана като квачка, седи и чеше повесма. Шумът на кълчищата и трептящият звук от острите игли на дарака пълнят стаичката с тъп, ленив и приспивателен напев, като бръмчене от някакъв далечен рояк метални мушици.

Вън снегът стели и покрива всичко: двора, сламения покрив на кочината, затрънения плет, по който пърхат гладни врабчета, купата сено, стоварените дърва, колата, дори върха на стожера, върху който кацна свраka, завъртя се, каза нещо и се замисли дълбоко. Под

стряхата на сушина стои на един крак петелът, навъсен, с провиснала опашка. Около него накуп се събрали кокошките, сгушили се, замислили се, гледат и примижават мечтателно. Отнякъде излезе кучето, застана сред двора, примига срещу хвърчащите снежинки, прозина се, протегна се лениво, и бавно се отдалечи към обора.

— Их, че време за зайци! — въздъхна чичо Кола и килна оскубаната си капица над една вежда.

— Пък ти с тия зайци! Просънувал си ги. Няма като човек да станеш да свършиш някоя работа. Я дръвца да докараш, я. . . — каза стрина Колевица, прозина се до разчекване и продължи да дръгне повесмата.

Чичо Кола замълча пренебрежително. На женски приказки той никога не обръщаше внимание.

— Да имам аз куче и пушка — каза в себе си той, — пък ти си дрънкай, колкото щеш.

И главата му заседна в дълбоко размишление на плещите му.

Чичо Кола бе петдесетгодишен човек, нисък, с къса шия, с издадени плещи, които го правеха малко гърбав. Той бе ловец, и от постоянна мисъл за зайци лицето му бе добило заешка физиономия. Ушите му стърчеха назад, постоянно нащрек. Горната клепка на едното му око липсваше и то стоеше отворено, даже когато другото спеше. Редките му руси мустаци стърчеха в безпорядък на вси страни.

Сега той гледаше с тъга навън, и мислите му гонеха зайци по заснежените рътлини като копои. Уви, чичо Кола нямаше ни пушка, ни куче! Пушката заложи за дълг в кръчмата, кучето му умря от мъка, че нямаше с кого да ходи на лов.

През двора премина ситно, с ръце в джобовете на изтритите си потури, Доне Козицата, съсед и връстник на чичо Кола, сиромах като него и ловец като него. Само че Доне никога в живота си не е имал пушка. Той ходеше на лов с брадва или с търнокоп. На зайци не налиташе, но за язовци, за лисици и за белки — умираше. Той поставяше капани, примки, копаеше вълчи трапове, хвъргаше стръв и живееше с мечтани приходи от продадени кожи на неуловени вълци и мечки. Зиме Доне Козицата, облечен в бялата риза на жена си, за да не се чернее на снега, по цели нощи мръзнеше да чака лисици край селото и, за да ги примами, лукаво кукуригаше като петел. Но освен тежки простуди не улови нищо друго.

И нему сърцето му се разигра тая заран, като видя първия сняг. Но от два деня той нямаше тютюн и затова беше му омръзнал целият свят. Гледа̀ той дълго снега, чеса се край огнището и си каза:

— Чакай да ида у съседа Кола, да взема една цигарка и да го поядосвам малко.

Доне, при всичката си сиромашия, беше весел човек и обичаше да дразни сприхавия чичо Кола и да се забавлява с неговите неизчерпаеми псувни.

Той опуха на прага снега от цървулите си и влезе тихо като лисица в стаята при чичо Кола. Лицето му, покрито цяло с остри косми като таралеж, беше нафуняло от студ. Той каза добро утро и като сви устата си, краищата на които стигаха почти до ушите му, направи една такава изразителна гримаса, че чичо Кола веднага разбра, че Доне е каталясал за тютюн. Той отговори на поздрава му и почна да изтръсва прашуляка от всичките си джобове, докато се събра за една цигара.

Доне я усука с треперящи пръсти, направи друга гримаса, в която взеха участие очите му, и каза:

— Де ли се крие сега бялката, топлата ѝ кожица да одера!

— Трябваше да идем днес, Доне! Губим! — въздъхна чичо Кола многозначително. — Гледай време. Пуснете му зайци, като са написали сега ония пресни дири по снега — дамаскин!

— Ех, ех, ех! — издаде копнеещи звукове Доне и заклати десет пъти таралежоподобната си глава.

— Ама време ли е, а? — каза чичо Кола, като извади миризливата лула от устата си.

— То, времето хубаво, ама не си стока да тръгне човек с тебе, ки! Още отзарана мислех да те викам. При тоя сняг, току влез в гората, като в къщи, вземи бялката и се върни, та си гледай работата.

— Бре, че ги лесно ловиш! — рече докачено чичо Кола.

— То аз ги ловя лесно, ами не мога самичък. Пък ти какъвто си зайчар, не ми трябваш. Окото ти сѐ на зайци гледа.

— Ако не мож улови бързото, хитрото — хич!

— То да ги ловиш, нейсе, ами само плашиш животинките — каза Козицата.

— Като ходя с такъв котсузин като теб, то се знае.

— Не знам, кой е котсузин!

Двамата съседи се настроиха за кавга.

— Вие тук се препирате като деца, пък зайците и лисиците си ходят живи и здрави по гората — каза стрина Колевица с бездънна прозявка.

— По нашият двор сѐ ще намериш заешко кокалче, ама по вашия и това няма — каза Козицата предизвикателно.

— Е, Доне, то брашното е по-потребно от заешките кокалчета — отмери със същата мярка чичо Кола.

— Затова взимате назаем от съседите и го не връщате.

— Да прощаваш, Доне, ама мисля, че сме го върнали.

— Да прощаваш ти, Кола.

— Ама нали го прихванахме за трите заешки кожи?

— Трите заешки кожи нали прихванахме за дела от бялката?

— Бялката беше моя, Доне.

— Какво твоя, нали заедно я хванахме?

— Да ме прощаваш, ама от тая, дето хванахме заедно, ти си взе делà.

— Та ти и сам си ловил бялка, а? — изсмя се ехидно Доне.

— Не, сè заедно с теб ги ловя.

— Зайчар за бялка да приказва. Че ти на бялка дирите не познаваш.

Доне стана. Той уязви противника си право в сърцето. Чичо Кола кипна. Ушите му зашаваха. Безклепачното му око светна. Той изхвуча няколко пъти с носа си.

— Слушай бе, диване, ти на кого приказваш! Аз, дето съм продавал кожи с кола, аз!

— Продаваше, ама когато ти измряха овците от глад — отговори с убийствена ирония Козицата.

Чичо Кола се разпсува. Той стана от мястото си и грабна тоягата, възправена зад кюмбето.

Доне Козицата, като видя, че постигна целта си, турна ръце в джобовете, сви се, изскочи из вратата и прекоси двора като невестулка.

Пред портата той се спря и почна да се смее гръмко.

Гласът му екна по махалата. Кучето го залая. Чичо Кола застана пред къщната врата, разлютен, разтреперан от яд, и почна да му праща всички псувни, които знаеше. Като не стигнаха българските, той си послужи с тия, които едно време беше научил в Румъния.

Из съседните смълчани къщурки наизскачаха развлечени жени, чорлави дечурлига и с любопитство занадничаха на улицата.

Стрина Колевица се подаде от къщи побеляла от паздера на повесмата и задърпа мъжа си.

— Хайде бре, стига си псувал! Влез в къщи, не ставай за смях на хората! Нали видиш, че Доне те ядосва. Да те убие господ, Доне!

— Ядосва! Мен ще ядосва! Ако не беше ми заложена пушката, щях да му дам да разбере. Щях да го застрелям като заяк.

Чичо Кола тръшна вратата и влезе, но се повърна пак. Забравил бе най-голямата псувня. Като изтърси и нея, той се прибра със страшно сумтение.

Доне Козицата остана да се смее на пътя и да разправя на събралите се зъзнещи мъже как ядосал съседа си.

А ситните снежинки падаха тихо, на превара, и затрупваха бързо глъхналото село.

НАНЕ СТОИЧКОВАТА ВЪРБА

В сиромашкия двор на нане Стоичко беше израснала чудна върба. Още от земята тя се разклоняваше на пет здрави и еднакво дебели братя. Всеки от тях широко разтваряше върха си и всички заедно правеха грамадна китка, която се издигаше високо над къщите и плевниците и привечер хвърляше сянка като някой баир върху широката поляна, просната от нане Стоичковите палати чак до другото село.

В клоните на тая чудна върба открай време имаше дванадесет щъркови гнезда, и всяка пролет в тях идеха и мътеха дванадесет чифта щъркели — най-многобройната жива стока на нане Стоичко.

Какво радостно събитие беше, когато тия дългокраки гости пристигаха от далечния път в родните гнезда! Още при първия живителен лъх на пролетта, току-що напъпят овошките, току-що затичат децата боси по стоплената, още влажна земя, току-що се очисти небето, ето че през улиците и дворищата на селото премине бърза сянка, мерне се пред краката ти, удари на срещната стена, оттам на покривът и изчезне. Вдигнеш глава, и какво? — Над тебе лети щърк. Бавно, спокойно и празнично той се вие над селото, вдига се високо, спуща се ниско, обикаля над познатите пътища и дворове, стрелне се над ливадите и прави първите си посещения над познатите родни кътчета. После се завърти бързо и се спусне върху гнездото си на нане Стоичковата върба. Децата наизкачат радостни, затичат по боклучавия двор, дето магарето в сладки размишления се пече на първото топло слънце, заскачат и завикат:

— Мамо — щърк! Мамо — щърк!

И като подрипват от крак на крак почнат да напяват:

Щърк клечи — аз хвърча!
Щърк клечи — аз хвърча!

Кокошките, подплашени от шума и от ненадейната сянка на щърка, се разбягват и разкудкудякват тревожно. Петелът от бунището дава успокоителен сигнал, качва се бързо на колата и застава нащрек.

Изненадана от суматохата навън, от къщната врата се подава стрина Стоичковица с тестени ръце, с брашнен сукман, проточва с любопитство глава под ниската стряха и завиква с глас, който се чува по цялото село:

— Какво се дерете бре, проклетници проклети!

Но като съглежда щърка, застанал на гнездото, че обръща шията си и разглежда родината си по всички посоки, тя застава умилено и продумва галено:

— Божичко мили — гости ни дошли, добре ни дошли!

Тогава някъде изпод прихлупените навеси излиза и домакина нане Стоичко. По дрехите му и по оскубаната му капа, сплескана на главата, висят дълги сламки. Той върви лениво и безучастно поглежда жена си.

— Стоичко — щърк! — вика булката, възбудена от празничната картина на техния сиромашки двор, и сочи с ръка върха на върбата.

— Тате — щърк! — викат лудо децата.

Нане Стоичко се прави на глух пред изблика на детската радост и се мъчи да скрие любопитството под навеса на веждите си. Той е твърдоглав и проклет човек. Душата му от нищо се не разклаща и леността му го е направила спокоен като добиче и равнодушен като камък към радостите и скърбите на околния свят. По цели дни той не похваща нищо, върти се с тегота из двора, влачи се из кръчмите, слуша злостно разговорите и шегите, и се връща в къщи лют като арнаутска чушка и намръщен като облак. Тежкò на децата му, ако не беше работливата булка Стоичковица.

Но колкото нане Стоичко и да е безучастен към всичко наоколо, неговата душа се пробужда от веселия вик на децата. Той сваля капа, вдига глава към щъркльовите гнезда, мърда дълго косматите си вежди, които падат над очите му като сламени стрехи, и гледа с примижал поглед.

— Това е Змияра — казва важно.

— Не — това е Жабара — казва булката.

— Какъв ти Жабар! Не виждаш ли жълтото пръстенче над коляното му. Жабара няма. Клисара има, само че на левия крак под коляното.

— Е, може да е и Змияра миличкия — съгласява се примирително булката.

От тоя ден в къщата на нане Стоичко настава радост, в селото празник. Голямата върба се оживява. Дванадесет влюбени чифта заклепват на дванадесетте гнезда.

Честитата върба като че ли това е чакала — отведнаж цяла се разлиства и във всяко гнездо почва живот. По цял ден щърците хвъркат, отлитат, долитат, любят се, мъкнат клечки, парцали, слама, нареждат домакинството си и се радват на живота в мир и сговор със

Стоичковата челяд. Те стават близки с нея и се разхождат по двора, дето лежи кучето, окапало от мързел и одрипавяло като господаря си.

Веднаж нане Стоичко дялкаше нещо на дръвника сред двора. Слънчето печеше силно и нане Стоичко беше захвърлил вечното кожухче, с което се не разделяше ни зиме, ни лете. Кълчищната му риза беше мокра от пот. До себе си в трескитe беше захвърлил оскубаната си капица, прогнила от пот и мазна като баница.

Наоколо се разхождаше Змияра, търсеше клечки и сламки и с грижа разглеждаше из боклуците. Като видя капата, той се спря до нея, удари я два-три пъти с човката, и понеже му хареса, грабна я и я отнесе на гнездото си. За ядене ли, за постилка ли, там негова си работа.

Стоичко като видя, че капата му се възнася, скокна бързо, грабна шепа трески и ги захвърли по крадеца. Но щърка беше вече на гнездото и биеше капата с червения си клюн.

— Пшът!. . . Хей, гадино проклета, дай ми капата — извика Стоичко и почна да псува.

— Так. . . так — удари щърка по нея с усилие да откъсне нещо.

Стоичко кипна, наведе се, грабна камък и го запопрати из широките клони на върбата. Подплашени, щърците от дванадесетте гнезда объркано се разхвъркаха. Змияра остави капата в гнездото и избяга. Разгневен повече, нане Стоичко почна да търси камъни из двора и да замеря върбата, над която се виеха щърците, разтревожени и уплашени за съдбата на яйцата си. Но ето че Змияра се върна пак отнякъде, кацна на гнездото и пак удари капата с човката си.

— Чакай, сине майчин, ще те науча аз тебе! —

извика Стоичко, грабна брадвата и удари няколко пъти по ствола на върбата. Щъркът остана спокоен. И като напук, пак почна да чука капата с клон, като я застъпи с един крак.

Стоичко избухна, завика, зашътка, но щърка, залисан в работа около капата, не побягна. Тогава Стоичко, разлютен още повече, грабна брадвата и почна да сече върбата. Децата надойдоха отнякъде, заскачаха из двора и почнаха да викат весело:

— Змияра взе на тате капата! Змияра взе на тате капата!

— Махнете се оттук — изкрещя Стоичко и ги подгони. Веждите се свиха над очите му и ушите му зашаваха от яд.

Децата се разпръснаха и изпокриха кое де свари.

Стоичко пак завъртя брадвата. Острието се забиваше бързо и дълбоко в мекото тяло на върбата. Бели сочни трески се разхвърчаха надалече. Могъщото тяло на дървото се затресе от болки и петте грамадни разклонени братя притрепераха в предсмъртни мъки.

Щърците се разхвърчаха ужасени. Те бързо-бързо отлитаха някъде, изчезваха и се връщаха пак, като водеха със себе си цели орляци техни другари. Над Стоичковия двор се зави тъмен облак от разтревожени и изплашени щърци и с ужас се завъртя над треперящите върхове на върбата, дето тръпнеха и се разглобяваха от сътресението дванайсет гнезда.

А разгневения Стоичко с дива наслада продължаваше да върти брадвата.

Скоро грамадното дърво се залюля страшно и се наведе. Разтрепераха се смъртно клоните му и дънера изпращя, сякаш извика от болки. Убитото дърво се наклони бавно и падна на поляната с трясък и проклятие. Крехките му съчки се изпочупиха с плач. От разрушените гнезда се вдигна прах.

Стоичко отскочи назад и отмъстително изръмжа. После се завря в клоните, намери капата си, която бе отскочила от гнездото, опуха я от коляното си, нахлупи я над очи и се упъти към портата, като сумтеше нещо.

Стоичковица, като чу шума от падналото дърво, изскочи уплашена от къщи. Тя застана смаяна на прага и изплака с глас:

— Стоичко, Стоичко, на сто парчета да те насекат! Кà не бе те грях. Господ да те убие!

— Млък! — изхвуча Стоичко, като се обърна свирепо.

Булката побягна в къщи и приклопи вратата. Стоичко отиде в кръчмата.

Щърците се виха над срутените си гнезда цели два деня.

СРЕЩА

Опълченската рота, в която служеше бае Стоян Гащникът, вървеше по дирите на настъпващите войски, и служеше ту за гарнизон по градовете, ту за стража по мостовете, ту за охрана на обоза и на железопътните линии, ту за препращане на пленници.

От град на град, от село на село, бае Стоян, загърнат в шарения си ямурлук, въоръжен с кримка, пребroди цялата новозаета земя и там някъде, на другия край на света, се установи за по-дълго време като пазач на някакъв мост по едно дълго шосе.

Мястото бе пусто и отдалечено. И в най-голямата нощна тишина, когато и самата рекичка заспиваше, дотук не дохождаше от селата нито ободряващия лай на куче, нито будния глас на петел.

Тук остана да пази бай Стоян с няколко души другари. Те си направиха широка топла землянка, с огнище и комин в дъното, накачиха вътре дрехите и торбичките си, направиха си сламени легла и се отдадоха на своя дълг.

Техните строги, мълчаливи фигури, тежки като камъни, стърчеха денонощно наоколо с такава верност и бдителност, че птичка не можеше да мине незабелязано.

По двете страни на калното шосе непрекъснато се

точеха безкрайни обозни кервани. Воловете усърдно и покорно теглеха пълните коли, и техните напрегнати движения говореха за общата, великата стихийна сила на войната, която тласкаше всички напред. През дългата им и задружна работа с хората техният животински инстинкт бе се възпитал да усеща трудността на задачата и важността на далечната цел, затова теглеха колите неуморно. Те не чакаха заканителното подвикване на коларя, ни застрашителното махане на остена. В бавния и тежък ход на тия благородни помощници и другари на селянина, на тия хубави, мълчаливи и поетични символи на дълга и труда, имаше усърдие и доброволно напрежение. Те като своите стопани изпълняваха сега войнишкия си дълг и знаеха, че това, което влачат, не е орало.

Бае Стоян, наметнат с вечния си ямурлук, с кримка при нозе, следеше с очи тия безкрайни върволици от коли и не изпущаше нито една подробност. Воловете, коларят, колелетата, ритлите, оригиналните приспособления за удобства, които през дългото пътуване бе направил някой изобретателен колар — всичко това минаваше под наблюдателния поглед на мъничките бае Стоянови очи, изгубени под надвисналите му вежди.

Понякога той правеше бележки с висок отсечен глас, като че говореше на глухи:

— Хей, момче, спиш ли бе, хей! Я прибери оглавника, че волът го застъпя, ще го покъса.

Или пък:

— Хей, байо, ще загубиш катраника!

При смяна, когато бае Стоян с другарите сладко се припичаше на огъня в землянката, разговорите пък се въртяха около дневните приключения и той още ве-

днаж кореше непознатите, заминали в неизвестност колари, които бе уловил в небрежност:

— Разкривила му се колата като пияна. Че затегни я бе, човече! На такъв път така ходи ли се!

В политическите разговори, които често се водеха в землянката, бае Стоян не вземаше участие.

Той седеше наведен край огъня, пушеше късата си луличка и час по час подтикваше главните.

Време дъждовно и мъгливо. По цели дни не проглежда никакво слънце. Не се вижда кога съмва, кога мръква и затова нощите им се струваха дълги и тежки. Нямаха и часовник. Това не мъчеше бае Стоян, който бе прекарал без часовник толкова години, но един от неговите другари, селски бакалин, само за това мислеше, и питаше кого де срещне по пътя колко е часът.

Веднаж бае Стоян му каза:

— Не часовник, ами цял будилник ще ти намеря.

И един ден, щом се смени, той се изгуби нанякъде и се върна чак вечерта.

— Ето ви будилника, момчета — каза засмян до ушите бае Стоян и извади изпод ямурлука си едър петел.

Те направиха за него място в колибата и всяка вечер го затваряха там. Затваряше го бае Стоян, като казваше:

— Чакай да навия часовника.

Точно в определено време през нощта и особено сутрин, ясният и звънлив глас на петела огласяше околността и обаждаше на старите войници колко е часа.

Една вечер при землянката спря на нощувка голям обоз. Накладоха се огньове, писна гайда, и в това пустинно място настана оживление.

Бае Стоян отиде при коларите на разговор, да разпита отде идат, накъде отиват, да чуе новини и да разгледа колите и добитъка. Колите особено му се харесаха.

— Виждам, че не са откъм нас — каза той, — тия са загорски коли — тамошна направа. Хубаво нещо.

Той обикаляше отсам-оттам, надничаше отдолу, дърпаше стърчишката и тупаше похвално ритлите, като че тупаше по гърба някой познат.

Като разглеждаше един нашарен с бои и резки ярем, волът, който лежеше в него и сладко преживяше, протегна шия и духна в лицето на бае Стоян.

— Я! Това е Белчо, наш Белчо — викна радостно развълнуван бае Стоян. — Позна ме, бей, позна ме. Жената писа, че е реквизиран, и аз рекох — прощавай, няма вече да се видим. Пък. . . то. О, миличкият Белчо, о, добрият Белчо!

Бае Стоян приклекна пред вола и почна нежно да го милва и чеше по челото. Животното протегна глава и сложи влажна муцуна на коляното на своя стар приятел.

— Позна ме, брей! Добиче, пък познава —обърна се той към натрупалите се около него колари. Дойдоха и другарите на бае Стоян.

— Ето го Белчо, дето ви разправях — каза им той, — виждате ли, гост ми дошъл, пък аз мислех, че няма вече да го видя! Хубаво добиче, нали, и теглач, теглач!

Бае Стоян пак почна да го милва.

— Милият Белчо, и той на война тръгнал! Него за всичко го бива!

— Хей, момче — обърна се той към коларя, — да гледаш добичето, брей, чу ли? Я дай тука чесалото!

Бае Стоян взе железния гребен от коларя и се стег-

на да почисти своя гостенин, който му донесе такава радост.

— Стани, Белчо, стани! Ха така! Вдигни си опашката! У, колко си кален!

И като му говореше най-мили и нежни слова, бае Стоян внимателно и грижливо го очисти, вчеса го и го опуха хубаво с метлата. След това намери трици, забърка ги с топла солена вода, поднесе му да яде и отстъпи настрана да го гледа. Умореното животно яде с благодарност, наяде се, облиза се и отправи мили очи към своя приятел, който неотлъчно се въртеше около него.

— Ха, разбирам, трябва да ти е студено — каза бае Стоян и погледна изцъкленото небе, по което трепереха помрзнали звезди.

Той отметна ямурлука си и покри добичето.

— Нà, да се стоплиш! Гост ми си, не искам да мръзнеш! Ха така — видиш ли, ние доброто не забравяме.

Нощта отдавна бе настъпила. Старите войници вече спяха до огъня в землянката, а бае Стоян още обикаляше своя скъп гост.

Той се прибра късно и цяла нощ не можа да спи. В душата му, възбудена от милата среща с Белчо, се събудиха всички нежни и хубави спомени за дома, за децата, за земята. . .

На утрото той не дочака ранобудния глас на петела, а стана по-рано и обиколи пак Белчо.

Когато обозът тръгна, бае Стоян тръгна успоредно със своя Белчо и го изпрати чак донякъде си. При раздялата той го спря, помилва го и го целуна по челото.

— Сбогом, Белчо мой!

После се обърна към коларя:

— Слушай, момче, гледай хубаво добичето и. . . бог да ви помага!

И като бръкна дълбоко в пазва, той измъкна кесията, развърза я, извади едно грошче и го подаде на момчето.

— Нà — да се почерпиш, па гледай хубаво добичето, чисти го и го храни.

Когато керванът замина, бае Стоян гледà дълго след него и се върна при другарите си тъжен, като че бе се разделил с най-близък човек.

СИРОМАШКА РАДОСТ

Пазарният ден е на привършване. Макар че слънцето е още много високо, из Клепушанския хан излизат коли, коне, каруци и бързо си тръгват за селата. Селяни и селянки се щурат насам-натам по работите си. Някои поят конете, други стягат каручките си, боядисани с весели шарки, натоварени с това-онова.

Големите сгради на яхъра, плевника и навеса хвърлят отсечени сенки върху постлания с валчести камъни двор. Там стоят насчичкани купчини селски момичета, набелени и начервени. Около тях се въртят млади войничета в широки мундири, с ръце, преметнати през рамене един на друг, и любовна радост свети в очите им.

В дъното на двора стои нова каручка с желязна обковка и с изписани ритли, хубава като детска играчка. Тя е натъпкана до половина със сено, а върху сеното е метната шарена черга, съвсем нова. Крайчетата ѝ се премятат през ритлите. Нейната жива и весела пъстрота свети празнично, с усмивка и с доброта. Върху нея, увито в купешко алено юрганче, спи малко дете. То цялото е покрито и не се вижда нищо от него. На едно от предните колела на каручката, облегната гърбом, стои майка му, шопкиня средна възраст, и яде симид, като чупи с почит залъче по залъче. Слънцето свети по сребърните ѝ накити, по чапразите, по дебелите старовременни гривни, по големия гердан от фалшиви пендари.

На вратата на кръчмата се подаде нисичък, набит шоп, облечен като за Великден, избръснат и със засукани мустаки.

— Пено, Пено, ела малко де — викна той и кимна с ръка.

— Ами малкото? — рече Пена, като спря да дъвче симида.

— А какво прави то? — рече усмихнато шопът и отиде при каручката.

— Полека, че спи — каза майката.

Шопът надникна през ритлите, изквича радостно и гальовно и каза тихо:

— То ми спи, мъничкото. . . Остави го да си спи, пък ти ела, че намерих приятели от Шильовци. Ела да се повидиме.

И като погледна добро и покровителствено булката си, Стоян тръгна. Пена мушна симидчето в джоба си и тръгна след него.

Кръчмата бе пълна със селяни. Едни бяха вече пияни. Всички говореха високо, важно, все по някакви работи, свършени и недосвършени. Миришеше на вино, тютюн и манджи.

Стоян беше пийнал. На масата, дето той заведе булката си, седяха трима чуждоселци, стари хора, и две жени.

Пена целуна ръка на старите и се ръкува с жените, далечни роднини.

— Тѐ ми булката, дядо Митре. Познаваш ли я? — рече Стоян и пак покровителствено погледна Пена.

— Познавам я та, какво да я не познавам, от дете я знам — заговори глухо, предрано дядо Митър и су-

хото му старо лице, което гледаше с малки зачервени очи, добродушно и приветливо се засмя.

— У, дядо Митър. . . Мама, бог да я прости, много те почиташе. Беше я горил от лошата пришка. . .

— Помня, помня, невесто. . . Щеше да умре жената, ако не бяха ме викали. Бог да я прости. А вие как сте, какво си живеете?

— А ние с Пена много се погаждаме — обади се нетърпеливо Стоян. — Само една мъка си имахме, дядо господ и нея ни махна от сърце, та сега. . . Десет години, речи го, рожба си нямахме, па ни даде господ момченце хубаво. . .

— Е, да е живо, да е живо — възгласиха с участие всички от масата.

— Засмяла ви се е къщата сега. Знам, знаам — пропя по-старата.

— Е, стрино Марио, то Стоян какъв е станал отка се доби малкото, не мога да го изкарам до механата да иде. . .

— Ба, я до механата си ходя, ама — усмихна се Стоян, завъртя глава и извика: — Момче, дай едно кило вино!

— Немой, немой, Стояне — ще се опиянчим.

— Не, не може, ще черпя, син имам! Син имам, брей! — извика високо Стоян, та всички от кръчмата се обърнаха към него.

— Честито, честито, бае Стояне — завикаха познати от масите.

— Благодарим, братя. И на бога благодарим. Съхнех и вехнех, сиромах, като ялова слива. . . Сега съм се разцъфтял като ябълка. Искам да черпя — завика високо Стоян, като стана и замаха ръка.

— Ей, момче, на всяка маса по кило вино да сложиш от мене.

Настана оживление. Хората, повечето познати, станаха и честитиха на Стоян, като се ръкуваха.

Една срамежлива усмивка озари лицето на невестата му и тя като че подмладя и похубавя.

Момчето тръгна с вино по масите. Напълниха се чашите. Всички се чукаха със Стоян и с булката му.

— Сиромах съм! Без дете бях два пъти пó сиромах. Сега то ми е богатството. Бог ми го даде. Всички, що сте тука, приятели, познати, непознати, нашенци, другоселци, всички, да пием по чаша за малкия Иванчо — викаше Стоян.

— Да ти живее Иванчо, да ти живее Иванчо! — завикаха хората.

— Всекиму господ такава радост да даде! Е, братя мои, искате ли да го видите мой Иванчо? Той е още много мъничък — два месеца няма. Булка, иди го донеси.

— Ами то си спи — рече Пена.

— Спи ли — викна Стоян, — ако спи, нека спи! Тогава ще идем ние при него. Малко дете и от царя е по-голямо. Който обича, братя, елате, да видите сина ми. Той спи в каруцата. За него съм я направил, нова е.

Стоян тръгна към вратата, хората се дигнаха от масите, забъркаха в кесиите си за дар на Иванчо и тръгнаха. Пена тръгна след тях, тревожна като квачка, провря се бързо и първа стигна до каруцата.

Върху нея още падаха златните лъчи на слънцето, което клонеше към покривите на града.

Стоян се качи на каруцата, наведе се да вземе детето, но отведнаж уплашен се изправи.

— Господи!

Ръцете му се отпуснаха като отсечени и удариха като бухалки по бедрата му.

— Още едно дете. . . Някой ми оставил още едно дете. Брей, хора, чие е това дете, бе!

— Ах, Стояне, ох, божичко! — завика Пена и се покачи на каруцата. Хората се струпаха около тях и любопитно занадничаха през ритлите.

Върху меката постилка в каруцата до малкия Иванчо спеше сладко едно друго детенце, повито в чисти пеленки, с малко дървено кръстче, закачено с конец на гърдите му. Разбудено от шума, то замърда главичката си. Червеното му малко личице се сви от смешни гримаси. То изплези няколко пъти езиче, нашупи устата си, взе да млящи и изплака.

— Ох, гладно, гладно е, горкото — разхленчи се Стояница.

— Надой го, булка, надой го — рекоха другите жени. — То е подхвърлено, може да е гладно. . .

— Да го надоя ли? Ами Иванчо? — захленчи Пена.

— И Иванчо ще надоиш. . .

Новото малко продължаваше да млящи с уста и да суче на ума си.

Стояница го взе в прегръдките си, изви гърдата си и му даде да бозае. То се впи лакомо в нея.

— Ох, колко е гладно!. . . — И тя се наведе с нежност над него.

Стоян се блъскаше по главата и се тюхкаше:

— Какво да правя, бе брате!. . . Ще го нося в участъка.

— Занеси го там, в полицията.

— Не давам, не давам да го носиш никъде — рече Пена и майчински го притисна.

— Земи го, бре Стояне, земи го. . . Жадувал си

толко години за дете — господ ти праща две. Късмет. Грешно е да го връщаш. . . Я колко е мъничко. Отчувай си го — рекоха жените.

Стоян се надвеси да го види и погледна булката си. Тя също го погледна.

Тогава той още повече се наведе над детето и мълчаливо го загледа. И колкото повече го гледаше, толкова повече лицето му се разведряваше, като че бавно-бавно от него се вдигаше облак.

— Да го вземем, Пено?

— То си е вече мое — рече умилено Пена.

— Хайде, хайде, да е честито, Стояне — рекоха селяните. — Хай да почерпиш и за него.

Привечер заходящото слънце изпращаше новата каручка на Стоян към неговото село. Стоян подвикваше весело на конете. А Стояница седеше вътре и държеше на коленете си Иванчо и неговото ново сестриче.

ЗАПОЧВАНЕТО НА ЕДИН ДЕН

Нощта още не беше се вдигнала от планинските усои. По върховете току-що бе паднал първия поглед на слънцето и белите малки мъгли, които лежеха тук-там над горите, се раздвижиха. В дълбокия пролом между скалите се пробуждаше мътната река и засилваше шумът си.

Заедно с първите лъчи, които блеснаха по канарите, над тях израсна пъргавата фигура на човек. Той изпълзя дебнишком, изправи се и загледа наоколо. В ръката му блестеше желязната цев на пушка.

Уплашени от сянката му, по канарата се разхвърчаха облак гълъби, вдигнаха се високо и отлетяха.

Във въздуха се разнесе остър радостен писък. Отнякъде долетя младо соколче, завъртя се на неукрепналите си криле, затрепера във въздуха и записка. Живо и тревожно се разнесе тоя писък в свежия утринен въздух и по горите наоколо се разлетяха мълки птички. Един гълъб се вдигна като подхвърлен камък от скалата. Внезапно пробуден от писъка на младия сокол, той литна сънен право към него. Младия хищник заигра във въздуха и го подгони.

Човекът дигна пушката. Но двете птици бяха далеко и той я сне, без да гръмне.

Гълъбът се върна ужасѐн и се устреми право към срещната гора. Там внезапно направи един рязък завой, види се, подплашен от друго нещо, и пак се върна към скалата.

Но там стоеше ловецът и металическият блясък на оръжието се видя зловещ на невинния гълъб. Той счупи правия си полет и се спусна ниско над дълбоката мътна река.

Младото соколче не се уплаши. То още не знаеше какво е човек. Него го тласкаше страшният хищнически инстинкт към сивия гълъб. Тънкото фюфюкане на гълъбовите крила го възбуди. То се изви, засили се и настигна жертвата. Гълъбът ужасѐн го усети над себе си и падна съвсем ниско над водата. Над него като пуснат камък се устрели сокола. Тогава гълъба, който бе по-опитен, се плъзна над самό водата и се вдигна високо. Сокола не можа да се задържи в устрема си и падна с разперени криле в мътната дълбока вода.

Силен гърмеж процепи тишината на тоя самотен кът сред планината и няколко върха се обадиха един на друг с ясно ехо. Сивият гълъб, който избегна опасността от сокола, се обърна във въздуха и падна убит почти пред краката на ловеца.

Водата понесе неопитното соколе. То напразно махаше криле, за да се вдигне пак във въздуха. Краката му не намираха подпора и ледените капки на водата, която разбиваше с криле, падаха като съчми по перата му.

Уморено, то се отпусна над леките вълни и водата бавно и спокойно го понесе. Но то не губеше надежда, обръщаше глава на всички страни и кръглите му очи не изпущаха нито една сламчица, която плаваше по водата. То се дърпаше с усилие и завитата му човка зяпаше към скалите, които със страшна тежест надничаха над реката, като че искаше помощ от тях.

Най-после течението го отнесе до подножието на

една канара и го блъсна в нея. Соколето изписка и се закачи на някакъв стар корен, измъкна се полека и застана в една малка дупчица под камъка. Пред него се разстилаше реката, над него нямаше простор, крилцата му бяха мокри. Соколчето се сви разтреперано от студ и преживян ужас.

Откъм срещната гора се чу писък — жален, тревожен зов. Соколицата-майка търсеше детето си. Тя мина над главата на ловеца, изписка над срещните сипеи, завъртя се над канарите, над пещерите, над бездните. Тя се спущаше ту ниско над земята, ту се издигаше високо над всички върхове.

И там, от висинето, нейното майчино око видя треперящото дете и сърцето ѝ се сви. Няколко остри писъци екнаха над скалите. Тя се пусна като стрела, доверявайки се на своите яки, опитни криле, мина над реката толкова ниско, че закачи водата с нозете си. Тя обиколи неопитното соколче и не намери място къде да кацне при него. Тогава тя се опита да го подмами с полета си. Но то бе мокро, уплашено. То пухаше с криле, пищеше и не смееше да се вдигне.

Тогава майката се спусна и го клъвна по главата. Соколчето подскочи изненадано. И като се видя на крилете си, литна с радостен писък. Майката се завъртя около него и го изведе из усойната сянка на канарите в чистия въздух, напоен с лъчи, и нейните радостни викове се залюляха като златни верижки, закачени от връх на връх.

Още един страшен гърмеж процепи утринната тишина. Майката соколица отпусна криле във висинето и падна надолу.

Радостните викове замлъкнаха. Околните върхове се обадиха още веднаж един на друг с ясно ехо.

Над тях беше се издигнало слънцето.

СКОРЕЦЪТ

Деца воловарчета пристигнаха тичешком в село и уплашено разправиха, че намерили в нивите Скореца умрял.

Беше празник, майският ден бе хубав и весел, кръчмите бяха пълни с мъже, на мегдана имаше хорò и тая вест бързо се разнесе навсякъде. Кметът взе мерки, повика писаря, горския, пъдаря, взеха книги и мастило да опишат случката, подбраха хората от кръчмата и тръгнаха за мястото. Хорото се разтури — моми, момци, жени и деца хукнаха също нататък.

Скореца умрял! Нечакано нещо! Той не бе тукашен. Всички го познаваха, но никой не знаеше откъде беше дошъл. Отскоро бе се завъртял в село, свиреше с гуслата, пееше, веселеше хората, търпеше им шегите, всякога усмихнат, всякога добър. Никому не беше свой, но всички бяха с него и при тая вест всички се учудиха и всички го пожалиха. Като че на всекиго липса нещо, като че опразня селото. Не бе умрял Скореца, една душа бе изгоряла, една песен бе пресекнала.

Скореца бе се появил в село през есента. Дрипав като плашило, гол, гладен. Намериха го заспал на пейката пред общината. Кметът го разпита за това, за онова, видя му се съмнителен и го затвори в общинското мазе. На другия ден щеше да го прати при околийския.

Веднага от малкия затвор се понесе весело и живо гласът на гусла. Зуза, дъщерята на циганина дядо Мехмел, минаваше оттам, спря се да послуша и надникна през железните пръчки на прозорчето.

— Я бре, що търсиш тука? — рече наивно тя на младия момък, в когото, види се, позна човек от своята раса.

— Нищо, затвориха ме — каза свирецът и остави гуслата. После нашупи устни и засвири като славейче: тънко, кръшно, продължително. След това залая като куче, записка като скорец.

Момата се засмя и залепи очи до прозорчето да го види по-хубаво.

Кметът излезе от общината.

— Какво правиш там? — каза строго той на циганката, като я видя.

— Чух свири скорец в мазето, та рекох да го послушам.

— Хубав скорец съм уловил аз, ама чакай да видим какво ще излезе от него.

Циганката се изправи, помълча, после отведнаж чистосърдечно и умолително каза:

— Господин кмете, пусни го, пусни скореца. Не е лошо момче.

— От вашите ли е? — надсмя се кмета.

— От вашите ли е, от нашите ли е, не знам, ама пусни го, пусни го, господин кмете.

Зуза се изви като пружинка, посегна с ръка, та погали дрехите на кмета и спря черните си очи срещу него с детски поглед.

— Пусни го, господин кмете, пусни скореца.

В това време Скореца засвири с гуслата. Минаха мъж и жена и се спряха при кмета.

Зуза продължаваше да се моли:

— Пусни го, господин кмете. Пусни ми скореца. Утре правим сватба на брат ми. Нека дойде да ни свири.

— Ами ако избяга? — рече кметът.

— Ако избяга, мене ме затвори. Три годин ще лежа за него — каза шеговито Зуза и пак се замоли.

Кметът беше добър човек. Той помисли малко, поизгледа с учудване Зуза и пусна Скореца.

Така му името остана на това момче.

Зуза го заведе при баща си в кръчмата. Там дядо Мехмел пиеше с гости цигани, дошли от околните села за сватбата на сина му. Скореца седна настрана и засвири с гуслата. На дядо Мехмел му се хареса, повика го, почерпи го и го турна до дясното си коляно да му свири. Зуза постоя на вратата, погледа и си отиде.

Циганите се веселиха цяла нощ и цяла нощ Скореца им свири. В кръчмата останаха много селяни, които пиха заедно със сватбарите. Скореца непрестанно ги забавляваше. Свирѝ им като славей, като скорец, обаждà се като пъдпъдък, като сойка, като сврака. Хората го харесаха, чудеха му се, радваха се. Усмивката, която не падаше от лицето му, ги подкупи.

На другия ден почна циганската сватба и трая цяла неделя. Бумкаха тъпани, зурли се надуваха, хорá се виха. Скореца с гуслата правѝ невидени дотогава веселби. Всички се стичаха да го гледат и да го слушат.

След сватбата свирците, които бяха от друго село, взеха и Скореца със себе си и тръгнаха по сватби из околните села. Но след месец той пак се появи. Дядо Мехмел, който ходеше да пие по кръчмите, го взе със себе си да му свири.

Синът на дядо Мехмел наскоро се скара с баща си

и напусна къщата. Отиде да живее с жена си в нейното село. Тогава старецът прибра Скореца да му помага в ковачницата и да му свири по кръчмите.

Откак Скореца с покъсаните дрехи, с бледото лице, с хубавата усмивка, с къдравата, на пръстени коса остана в село, неговата гусла не млъкна. Той вече я не туряше в кожената чанта, която носеше обрамчена, държеше я закачена на петлица до младото си песнопойно сърце.

В ковачницата на Мехмел нямаше много работа. Секира да се наточи, маша или друго нещо да се направи — това. Мехмел и не влизаше вече там. Работеха Скореца и Зуза. Зуза натискаше духалото, въртеше точилото, а Скореца удряше с чука.

Привечер, когато дядо Мехмел отвеждаше Скореца да му свири в кръчмата, Зуза оставаше сама. Тогава тя ставаше неспокойна, но не излизаше като по-напред да поскита из селото или да види другарките си. Тя сядаше на прага на ковачницата строга, замислена и ги чакаше. А когато се забавеха, отиваше в кръчмата, викаше ги и ги завеждаше в къщи.

Веднаж Зуза каза на Скореца:

— Да не ходиш вече с баща ми по кръчмите, чу ли? Магия ще ти направя. Ще те отровя.

Скореца погледна уплашено Зуза. Очите ѝ горяха строго и сърдито.

— Какво да правя? — рече той. — Ако не слушам баща ти, ще ме изпъди.

— Нека те изпъди.

— Ще ми е мъчно, бе Зуза, за тебе.

Зуза се засмя и белите ѝ зъби светнаха.

— И аз с тебе ще отида — рече тя решително и окачи нежно ръцете си на шията му.

В това време влезе дядо Мехмел. Сега той не бе пиян.

— Ха, така ли? — извика той. — Скорец, хайде хващай света, да те не гледат очите ми.

И той му посочи вратата.

Скореца, смутен, уплашен, изскочи бързо навън. Зуза тръгна след него.

— Ти стой — каза баща ѝ. — Аз теб ще те заколя. — Той я бутна силно навътре, след това излезе и заключи вратата.

От тоя ден Скореца изчезна. Изчезна и Зуза, защото баща ѝ я държеше заключена в ковачницата. Цели две седмици той не я пусна навън. Храна и вода ѝ даваше през малкото прозорче откъм двора. Зуза търпеше мълчаливо.

Най-после старият циганин помисли, че всичко е минало, и я пусна.

Зуза потъмня. Лицето ѝ повяхна, черните ѝ очи загаснаха. Усмивката ѝ избяга. Тя не излизаше вече никъде, не се събираше с другарки, не ходеше на хорото, не пееше и не отиваше да прибира баща си от кръчмата.

Вечерно време я виждаха подпряна до вратата на ковачницата, замислена, с очи, втренчени на запад към слънцето, което захождаше в запалените облаци над планините. Зад тях се пръскаше огън като от някоя страшна ковачница. Зуза гледаше дълго нататък и душата ѝ гореше от също такива пламъци. Тя стоеше така до късно, докато съвсем се стъмваше, и се прибираше мълчаливо.

Една вечер дядо Мехмел не я намери в къщи. Той излезе да я търси. Обиколи цялото село. Зуза я нямаше. Никой никъде не бе я виждал.

Разчу се, че Зуза избягала. Скореца дошъл и я

отвел. Старият циганин даде заявление до полицията. Търсиха я навсякъде — няма я. Скореца също го нямаше из околията.

Чак след месец един стражар доведе Зуза. Намерил я в някакво далечно село. Ходила, обикаляла навсякъде да търси Скореца. Тя се прибра съсипана, изгладняла, изморена, изпокъсана, боса. Не я познаха. Само черните огнени очи бяха останали същите.

— Скореца търсих. С него исках да живея. Ама никъде го няма, господ да го убие. Забрави ме, остави ме — каза тя на баща си и повече за това не продума.

Мина се доста време и тая история се позабрави. Но ето веднаж, нещо преди седмица, посред нощ из село се понесе гласът на гусла. Нейният жален глас обиколи цялото село, кръстоса всички улици..

— Скореца трябва да е бил — говореха хората на другия ден. — Ей че жално свиреше!

Но Скореца го нямаше.

Сега бяха го намерили мъртъв в нивите. Цялото село се струпа там. Само Зуза не дойде.

На цветистия слог в една сляпа пътечка между буйно класилите ниви лежеше Скореца като заспал. В една ръка държеше гуслата си, в друга — малка бяла кърпичка. Младото лице бе бледо, хубаво, с израз, като че ще запее. Дългите ресници бяха затворили черните очи. Хората се трупаха любопитни, гледаха го, жалеха го, но никого не болеше сърцето за тоя чужд човек.

— От песни се е пукнало сърцето му — каза някой.

— От глад е умрял, сиромахът — каза една стара жена.

— От любов е умрял миличкия — рече една мома на другарките си.

И всички имаха право.

СИН

Дядо Никола плаче от щастие. Той сърба кротичко лютивата фасулена чорба, подсмърча и гледа да скрие сълзите, които вече преливат и се готвят да потекат по грапавото му, добро, небръснато лице. Студена мъгла покрива града и ситен дъжд ръми навън. Вътре в хана — гъмжило. Селяни седят по масите, пият, ядат, викат. Вратата постоянно се отваря, влизат-излизат хора, жени с деца на ръце, увити в кожуси, загърнати в япунджаци. Дядо Никола, стопен от щастие, не чува шума, не вижда никого. Само от време на време поръчва да донесат вино и не знае какво да каже на сина си, ами току повтаря:

— Мило ми е, синко, мило ми е, че те видях. Като че от небето падна. Десет години, кажи го, ти беше дете — оттогава ни вест, ни кост от тебе. Да не бях дошел днес на панаира, кой знае дали щях вече да те видя.

Синът му Стоян, облакътен широко на масата, човърка главата на един излезнал от дъската пирон и свива навътре устните си, така, че бузите му чак се надуват. Той се наяде хубаво и сега обръща до дъно малките чашки, като се движи неспокойно на стола и умът му бяга оттука.

— Къде беше, бе синко? Толкова години. Чухме

те в Америка, чухме те по дунавските градища. В село пуснаха, че си бил и в затвора, па чухме, че си умрял! Насмалко помен не правихме. Питахме, разпитвахме — отникъде нищо.

Гласът на дядо Никола се задави. Той замлъкна. Родителските му очи поглъщаха сина цял и го милваха, и му се радваха.

Стоян избягваше да говори за себе си. Той ту килваше оръфания си каскет на чело, та залупяше очи, ту го тикваше назад и изпод него се подаваха мазни, немити, слепнали като от пот чорли. Ризата му бе кирлива, износената му връзка изскачаше из яката му отзад и лежеше върху голия му врат.

— В земята потъна, бе синко, майка ти, горката, очите си изплака. Да беше ни се обадил. Писъмце да беше ни пратил. Измъчихме се, синко — въздъхна дълбоко старецът и сълзи задавиха думите му.

В хана влезе някакъв стражар, отиде до тезгяха, попита нещо кръчмаря, изпи една ракия, повгледа се в хората и си отиде.

Стоян извади харче хартийка, нахлупи каскета над очи и се наведе съвсем над масата, като се взираше в книжката.

Дядо Никола забележи това, погледна сина си, погледна стражаря, но разпъди лошата мисъл.

И пак сърдечно и наивно заговори:

— Не сърди се, синко, ама лоши работи чухме. Срамувахме се, синко. . .

Стоян мълчеше и се усмихваше, но не весело.

— По едно време идваха стражари в село, търсиха те. Обърнаха всичко в къщи. За кражба някаква приказваха. Нещо каса сте разбивали.

— Вятър работа — каза Стоян и се наведе.

— Така, така се чу, синко.

— Не е така, татко — рече кисело Стоян. — Аз се боря за правдата. Тоя изгнил свят трябва да погине. Един да има, да живее царски, а друг да мре за кора хляб. Къде е тук правдата?

Старецът замига бързо срещу сина си и нищо не разбра.

— Така е, синко, така. Тя, правдата, е в човека. Ако я има в тебе, има я и по света. Ако я няма в тебе — никъде я няма.

Тежкоснагият Стоян се размърда на стола, наведе се и плюна на пода.

— Е, било какво било. Ние ли ще оправим света. Срещнахме се, видяхме се, я остави ти и правдата, и кривдата, ами ела да си идем в село. Да зарадваш майка си. Прибери се да поемеш работата. Аз остарях вече.

Стоян бутна ръце в джобовете и се наду в изтърканите тесни дрехи.

— То, татко, така ще стане, но засега не мога.

— Барем за ден, за два си ела, бе синко. Да се порадва майка ти. Дома да си видиш.

— Не мога, татко. Къде ти мога? Аз тук по бърза работа съм дошъл. Служа в една фабрика, там. . . кюстендилско. Прати ме господарят на панаира да му купя кон. Купих и трябва да го откарам.

— Е, синко, отчужди ти се сърцето от нас. Добре, че ми се обади. Инак нямаше и да те позная — въздъхна с горчивина стария. — Не искаш да пододеш. Аз трябва да си вървя, доде е раншко. И времето е лошо. Пък и пари нося. Продадох добичетата, да ги не храня зимъска.

Дядо Никола се разплати, завърза торбичката си, стана и наметна ямурлука.

— Така, синко, не искаш да те заведа у дома — проговори той като на себе си и очите му пак се напълниха. Той подаде ръка на сина си.

— Сбогом, синко. Прощавай. Господ да те пази!

Стоян стана.

— Не, татко. Ще те изпратя донякъде. И на мен ми е мило, но такава ми е работата. Сега не мога да дойда. Ще гледам по-нататък.

Двамата излязоха от хана.

Гъста, непрогледна мъгла пълнеше улиците. Ръмеше. Земята беше кална.

По пътя Стоян се разприказва. Работил. Получавал сега добра заплата. Имал малко пари в банката, като ги позакръгли, ще се прибере. Само че го гонят, защото се борил против неправдите, застъпял се за сиромасите.

Старецът вървеше приведен, слушаше го умилено и мълчаливо, и от време на време попипваше пазухата си, дето носеше парите.

Студената влага проникваше навсякъде и Стоян вървеше свит, с ръце в джобовете на панталоните си, защото нямаше горно палто. Обущата му бяха кални, скъсани и пропущаха.

Те излязоха извън града, тръгнаха по калното шосе и дълго вървяха.

Дядо Никола на едно място спря.

— Ти се върни, синко, не гази калта. Аз ще взема тук през ливадите — по-пряко. Мъглата се разреди, не ме е страх.

— Ще повървя и аз малко, па ще се върна — рано е.

Старецът и Стоян тръгнаха през ливадите. Те вървяха мълчаливо по влажната трева, избикаляха локвичките и бързаха. Когато стигнаха малката елхова горичка, те се отправиха през нея по тесен коларски път.

Стоян се спря.

— Стига дотука. Ще се върна вече.

Бащата разтвори ямурлука и подаде ръка за сбогом.

Отведнаж той усети, че яките, железни ръце на сина му го стиснаха за гушата и го повалиха на земята.

Кървава мъгла премина през очите му. Дъхът му спря. Нещо тежко наду гърдите му, той поиска да извика, но не можá. А после усети, че топлината, която стягаше шията му, изчезна. Студенина проби тялото му, той отвори очи и разбра, че лежи в калта. Беше тъмно. Черна непрогледна нощ поглъщаше всичко.

Старецът протърка очи, поиска да се изправи на краката си, но не можа. Страшна мисъл мина през главата му. Той попипа пазухата си. Елека му беше разкопчан и парите липсваха.

«Дано е сън, дано е сън!» — помисли той, направи усилие да стане, повдигна главата си и като се подпря с ръце, седна. В гърдите му имаше някаква страшна тежест. Той едвам дишаше. Студената влага го освести. Той си спомни всичко. И разбра всичко.

— По-добре да беше ме убил. А сега как ще живея!

Дядо Никола захлупи лице с ръцете си и окаяно и горчиво заплака.

ЗЕМЯ

I

На хълма сред село Подгоре, до китка стари брястове, се белееше нова черква и на поляната около нея се трупаше народ, облечен празнично. Камбаната биеше непрекъснато и нейният меден глас на вълни, на вълни се носеше над селото и се разстилаше на отсечки по цялото поле. Из черквата се изнесоха хоругви и се наведоха благославяще. Свещеникът в среброткан хитон тръгна напред, народът по него, и по хълма надолу се спусна пъстро шествие, което на дълга върволица потъна в зеленината на селото. Скоро копринените алени хоругви се показаха накрай село, излязоха на шосето и поведоха дългата върволица селяни. Пъстротата от новите премени се посипа като цветя по сивия друм и заигра ярко на слънцето, което вече силно печеше.

Беше първата неделя след Гергьовден. Два месеца не беше валяло дъжд и селяните от Подгоре излизаха да правят молебен над полето.

Камбаната биеше все така бързо и непрестанно, както от сутринта, и към дългата върволица на шествието, което цяло се източи на широкия друм, прииждаха и последните закъснели жени и деца. Попът вървеше бавно и пееше проточено молитвите, които старият клисар, като носеше книгата отворена, канер-

ваше със задавения си глас. Хоругвите плаваха бавно и се носеха леко, като че на тях бяха кацнали невидими ангелчета.

Наоколо по вълнообразната равнина се разстилаха зелените посеви, немощни от дългата суша, и обнадеждено се вслушваха в дългите молитвени припеви на стопаните, които вървяха гологлави в шествието. Пролетта беше още в началото. По полянките край пътя и под сенчестите дървета още се виждаха ситни червени черупки от великденски яйца. Лятото беше далече. Имаше надежда. Стига един дъждец да падне и всичко отведнаж ще се обнови. За три деня ще вретенят нивите.

— Господи, помилуй! — пее свещеникът и кади на всички страни. Множеството тихо и проточено повтаря.

Като премина мостчето на малката рекичка, която поеше градините и която от сушата изглеждаше не че тече, а че плаче, главата на шествието остави пътя и възви през ливадите. Насреща, на шосето, от малката падина изскочи конник, възпря се, погледна,бутна кончето и пресрещна шествието.

— Еньо, Еньо Кунчин! — казаха някои.

Еньо Кунчин слезе от коня, свали шапка, прекръсти се, целуна ръка на попа и живо, както всякога, рече:

— Молебен, а? Да бях знаял по-рано, нямаше да ходя в града. Къде мислите да го правите?

— Горе, на Грамадата — рече клисарят и приглади с ръка оредялата си коса.

— Там сме го правили всякога и сега там рекохме да го направим — рече попът, като се възпря.

— Не, не, дядо попе, по-добре горе, при двата бряста — на нашата ливада. И сянка има, и вода има. На

Грамадата ще се опечем — рече Еньо и очите му светеха, и младото му лице се вълнуваше и руменееше.

Той подаде оглавника на коня в ръцете на едно момче, което го зяпаше отблизо, и рече:

— Хайде, води го дома!

Момчето грабна коня, метна му се бързо и припна назад към село.

След Еньо по шосето се зададе пешком и брат му Иван. Той спря, погледна и бавно се приближи.

Дядо поп изтри потното си лице, замаха с кадилницата и се накани да тръгне.

— Не, не може, на моята ливада ще идем — при брястовете. Мястото е хубаво.

— Не може, Еньо. Мястото вече е определено. Грамадата е пасище. Никой да се не сърди. Защо да кажат, че на тоя или на оня имот е правен молебена.

— Не, отче, няма да те оставя. При брястовете ще идем, после черпня ще има.

Еньо се обръщаше и с цяла опъната ръка сочеше кичестата купчина дървета, която се виждаше далече на противоположната страна.

— Не ни отбивай от пътя, Еньо. Все едно е там или тук. Цялата земя е господня. Стига молитвите да са от сърце.

— Не, не може — настояваше Еньо. — Нека идем там, на моята ливада.

Като казваше «моята ливада», очите му пламваха, гърдите му се подуваха и цялата му плътна, набита фигура сякаш порастваше.

— Ще черпя бе, ще черпя! — обръщаше се той към хората, които бяха се насъбрали около него.

— А бе, Еньо, я ни остави да си вървим — обади се

някой. — И на твоята ливада ще падне дъжд, ако ни чуе господ.

— Ама защо бе, какво има — не е тук за моята ливада, ами мястото е по-добро. И сянка има. На Грамадата ще се опечем. Иване — обърна се той към брата си, — кажи и ти, не е ли по-добре да идем горе при брястовете?

— Сѐ едно е — отговори тихо и безучастно Иван.

— Като е сѐ едно, защо да не идем! И по-близо е!

Хората се изсмяха. Това вече не беше вярно. Брястовете бяха много по-далече от Грамадата.

— Еньо, не ни бави! — рече попът.

Еньо го погледна и широко се усмихна срещу него. Защо да не чуят молбата му? Какво лошо има тука? Завист ли, какво ли?

Той се видя безпомощен и премести шапка от една ръка в друга.

Младото му хубаво лице се смръщи обидено, сърдито и засрамено.

На свещеника му дожаля.

— Към брястовете, хайде към брястовете — съгласи се той, размаха кадилницата, запя и възви на другата страна.

Алените хоругви трепнаха. Гласът на клисаря се поде и дългата върволица полази пак.

Попът четѐ тържествено, обкръжен от народа. Над тях, смирено свели върши, двата стари бряста ни лист не поклащат. Еньо стои близко до свещеника и радостен, широко се кръсти. Очите му обгръщат цялата негова ливада, на която става молебенът и на която могат да се поберат хората от още три села, и душата му се разширява като нея. Пред него, в тълпата, между сведените глави, между белите ръкави на жените, между

шарките на дрехите, свети алена копринена забрадка. Пред очите на Еньо всичко се слива, всичко се приравнява като нива, като буйна цветна ливада. Той е горд, душата му е обзета от една вътрешна светлина. Молитвите и каденията са за него. Мисълта му обикаля всички негови ниви и ливади и минавайки над всички чужди и ценни имоти, той си казва: «И това да би било мое!» Той неволно въздъхва, сепнато се удря по бедрото, и пак пред шарените му сивеникави очи се залюлява аленото цвете сред тая широка нива от народ. Алената пребрадка със сърмените краища се поиздига. Под нея огрява чудно моминско лице, бистро, розово, мъничко. Две големи черни очи се спират срещу Еньо и засрамено се надеждат надолу.

— Коминкина Цвета! — Че кога е станала толкова хубава!

Тя вдига ръце да оправи косите над ушите си. Белите ръкави падат до лактите ѝ. Пълните закръглени ръце ловко се движат. Срамежливо и скритом се спират черните очи върху Еньо, трепват и се навеждат надолу. Еньо се усмихва на себе си. Брат му Иван стои смирено и скромно в тълпата с простодушен поглед, слуша молитвите и се кръсти бързо. Той се размества и неволно затуля алената копринена забрадка. Еньо търси очите му и иска да му кимне да се дръпне малко настрана. Иван не разбира. Той мисли; че брат му го вика за нещо, и тихо се промъква до него.

— Какво?

— Няма нищо.

Еньо се усмихва и спира продължителен поглед на Цвета. Тя усеща, смущава се и изпуска нещо. Стръкче здравец. Наведе се да го вземе, изправи се бързо и се обърна към Еньо. Той още я гледа. Неговият упорит

поглед я държи здраво. Устните ѝ заиграха от лека усмивка и тя завърна глава да я скрие.

Молебенът свърши. Народът се раздвижи, разби се на купчинки и почна да се разотива. Слънцето печеше над засушената земя и клонеше към пладне. Полето и посевите, пречистени от молитвите, се разстилаха в радостно очакване към небето и празнично блестяха. Еньо тръгна със свещеника и му пошепна нещо на ухо. Куп момичета спряха на пътя и ги възчакаха. Цвета беше с тях. Когато Еньо замина, тя престана да се смее, смути се и едвам доби сила да го погледне. По Великден тя току-що свърши седемнадесет години и почна да се момее. Още беше я срам в моминския накит.

Еньо се отдалечи с другари, позавъртя се около момичетата, които търчаха пред тях, и до село не отдели очи от Цвета.

Еньо се отби в кръчмата, която бе отворил от една година насам, даде разпореждане на момчето, което му служеше, хапна малко на крака, лъсна хубаво високите си ботуши и излезе бързо. Не знаеше какво да прави. Душата му кипеше като младо вино. Той се отби в съседната кръчма, поговори с тоя, с оня, отиде за малко в къщи и пак излезе. Селото беше тихо, горещината голяма. По пътищата минаваха хора, които се връщаха от молебена. Нещо добро и чисто се четеше по лицата им.

Еньо тръгна безцелно по улиците. При чешмата той спря и отсече една пръчка от върбата. Дойдоха момичета за вода, казаха си нещо и се изсмяха. Еньо се спря, подхвърли безучастно някаква дума. Стори му се глупаво и му стана неловко. Като закъса със зъби връхчето на върбовата пръчка, той тръгна някак лени-

во, нерешително и излезе край село. Пред него веднага се откри с всичката светлина и спокойна красота полето, цялата селска мера, с близките гористи баири, с пасищата, с кладенчовите малки долинки, над които се виждаха зелените бухнали върхове на върби и елхи. Еньо спря и хвърли поглед към селото. Очите му намериха ниската Цветина къщица, скрита в овошки, малкия пометен двор, и дълго се спряха там. Никой не се мяркаше. Еньо тръгна през кръра. Тънката миризма на напечената земя, на зелените ниви го упои. Тя събуди Еня, работника, човека на земята, който купуваше ниви и ливади, и го повика. Той тръгна да обикаля имота си и нагази посевите. С големи, жадни крачки обиколи първата нива, посята с ръж. Вървеше гологлав, с лъснати ботуши, спираше по синурите, обглеждаше навсякъде, навеждаше се да откъсне някой бурен, да изхвърли някой камък и пак тръгваше. Ето втора нива, ето ливада, угар — той спираше навсякъде и оглеждаше всичко. Навеждаше се, взимаше пръст, мачкаше я на ръката си, миришеше я и я пускаше с благоговение. Той крачеше широко, размахваше ръце и приличаше на воин, пратен от бога да прогони злия дух от земята.

Така Еньо обиколи цялата своя мера, не пропусна нищо и спря да почине чак като дойде при брястовете, дето стана молебенът. Когато седна под сянката, оттам изхвъркнаха десетина подплашени гургулици, извиха се над ливадата му и се изгубиха в синевината на въздуха, препълнена от слънце.

II

Двамата братя, Кунчовите синове Еньо и Иван, бяха разделени. Но те живееха заедно, защото Еньо беше още ерген. И земята, и стоката, и плевникът, и къщата, всичко беше разделено без кавги, по доброволно, пред близки роднини и пред съдията. Те почитаха покойните си родители и понеже делбата стана скоро след смъртта им, добрите чувства, които буди скръбта, още не бяха ги напуснали. Иван беше и така добър и отстъпчив, но Еньовото смирение учуди всички. Иван наистина не даде повод за кавга, но Еньовата сприхавост беше знайна и в село очакваха голяма крамола при тая делба. Само едно нещо наскърби и ожесточи малко Еньо. При хвъргане жребие за стоката, враното хранено конче Звезделин се падна на Иван. Еньо пребледня, после се изчерви и не скри яда си, ами каза някак хапливо:

— Без късмет човек съм и туй то!

Иван, който обичаше брата си, усмихна се добродушно, погледна го с добрите си очи и му каза братски:

— Еньо, Звезделин, макар че се падна на мене, аз ти го отстъпвам. Ти си го гледал от малко конче, радваше му се и се гордееше с него — нека си бъде твой.

При тия думи на брата си Еньо се наведе, взе ръката му и я целуна. После двамата дълго мълчаха от вълнение.

Иван беше женен вече от няколко години, но деца нямаше. Това тежеше като непрестанна мъка нему и на жена му. Той стана затворен, не дружеше много с хората, а жена му току ходеше по черкви и манастири. Тя бе добра и обичлива жена, често боледуваше и от

тъга за рожба и срам пред хората беше станала бледа, плаха и някак гузна. В къщата им нямаше радост. Вечно мълчание пълнеше голямата стая и слабият пламък на кандилото, което почти непрекъснато мъждукаше пред иконостаса, от който гледаше благото лице на спасителя, гаснееше и се криеше пред страшната тишина. И цветята, наредени в саксии по прозореца, и старите калаисани бакърени сахани по полиците, и шарените сдиплени черги в долапа, и голямата зидана печка, и котката до нея, и всички неща вътре, които от чистота губеха образите си, страдаха от мъка пред тая пустота и глухота, ненарушавана нито от един детски вик. Тая тишина се спотайваше в къщи като невидима властница, и Иван и жена му всякога си говореха тихо, почти шепнешком, страхувайки се да я не стреснат и разсърдят.

Само Еньо внасяше живот и раздвижваше мъртвия дух в тая къща. Неговият силен глас, неговата младост, жизнерадост, неговата смелост и надеждите, които го пълнеха, внасяха тук трепет от външния свят и грейка от живота. Неговият смях кънтеше и утешаваше, неговите младежки разговори развеселяваха. Той влизаше често в стаята на брата си, спираше се пред огледалото, навиваше къдрицата на челото си, радваше се на малките си мустаци и пееше високо. И занемелите предмети вътре сякаш се приближаваха доверчиво наоколо му. Вечният порядък на нещата се нарушаваше. Котката напущаше мястото си, столовете биваха разместени, долапите отворени. Снаха му, която през моминството си беше весела и буйна, галено го гълчеше, а брат му Иван го гледаше усмихнато и му се радваше.

Но от една година Еньо рядко се мяркаше в къщи.

Той отвори кръчма. Момчето му носеше обед и вечеря там. Често той там спеше или ходеше с момците цяла нощ по седенките.

— Братче Еньо, ти взе да идеш у дома като гостенин — от Великден на Великден — кореше го по свойски и малко сърдита снаха му Ана.

Вечерта в деня на литията Еньо се прибра в къщи по-рано и остана да вечеря. Той, макар и по-мълчалив, беше възбуден и снаха му помисли, че е пийнал.

Брат му Иван седеше до огъня, пушеше бавно, съсредоточено и разправяше нещо за кошарите, а жена му слагаше вечерята. Еньо, подпрян отстрана до огнището, гледаше в жаравата замислено, от време на време сепнато се хващаше за челото, като че се хващаше за джоба да провери стоят ли му парите. А после отиде до вратата, застана с чело, опряно на горния праг, и се загледа в дъното на ясната пролетна нощ. Далече откъм реката се носеше неспирното крякане на жабите. Наблизо един щурец цвъркаше весело и повтаряше неуморно своята малка песен.

— Братче Еньо, сядай да вечеряме — обади се снаха му.

Еньо се сепна, обърна се и седна на софрата. Снаха му го погледна и се засмя. Разсмеша я това младо, румено, замислено момче.

— Како — каза Еньо, като я погледна със срамежлива усмивка, — реших да се оженя. Какво ще кажете?

Брат му Иван го изгледа като мъдрец.

— Че ожени се, братче — рече снаха му, — време ти е, какво чакаш! Хайде да се поразвеселим малко.

— Време ти е, братко — рече Иван и му се усмихна като на свое дете.

— И мома съм си избрал. Днес я видях и много ми хареса.

— Коя, коя? — запита с любопитство снаха му.

Еньо се завърна настрана, почеса се шеговито по врата и се засрами.

— Коя, коя? Кажи де, братче Еньо — повтори снаха му.

— Срам ме е да кажа. Знам, че няма да я одобрите.

— Как да я не одобрим! Като си я харесваш ти, и ние ще я харесаме.

— Коминкина Цвета. . .

Снаха му плесна ръце и весело подвикна.

— Че тя кога стана мома! Вчера беше дете — рече брат му одобрително.

— От Великден прохвръкна — рече Ана. — Днес я видях на литията. Като картинка.

На Еньо му стана приятно. Той разправи как я видял днес на литията. Как не я познал изведнаж и как му харесала.

— Хубаво момиче — рече той.

— Жал ми е да го гледам, като знам баща му — каза Иван. — Заборчал е и на кучетата. Пропи си имота. Децата му са работливи, но как ще ги отгледа — не знам.

— Не са едно-две, а девет. Цвета е най-голямата, пък майка ѝ я обича като луда. Като рече наша Цвета — като че целува честния кръст — прибави снаха му.

— Хубаво момиче! — рече Еньо, като да оправдаваше себе си, — хубаво момиче!

Огънят в огнището весело пращеше. От време на време отскачаха искри, както от тоя жив разговор отскачаха радостни извиквания, звучен смях и шеги.

След вечеря Еньо излезе от къщи като упоен. Нещо леко и чисто пълнеше душата му и мислите му бяха като необуздани коне, които препускаха към бъдещето, в което той виждаше Цвета като негова, както бяха негови сега толкова ниви и ливади.

III

Коминкина Цвета ситно ситнеше по тясната крива пътечка между градинските плетове с кобилица на рамо. Тя се връщаше от кладенчето, дето вечер селските моми отиваха на вода. Вечерен здрач падаше над дола, дето бяха градините, и Цвета бързаше. Моми и момци, спрени по двама на затулено по пътечката, тихо си шепнеха. Цвета ги заминаваше с наведени очи и не поглеждаше настрани. Като мина мостчето над воденичарската вада и излезе на по-широко, иззад големия дънер на една стара върба ненадейно изскочи Еньо и я пресрещна.

— Добър вечер, Цвето!

— Дал бог добро, бате Еньо — отговори едвам чуто Цвета и краката ѝ се подкосиха от страх и вълнение.

— Може и бате да съм ти, много по-стар съм от тебе, затова спри да пийна водица.

Цвета се поколеба да спре ли, да не спре ли. Но тя бе хрисимо и добро момиче, не можа да откаже. Лицето ѝ заруменя, тя се засмя и засрами.

Еньо свали шапка, хвана леко кобилицата, наведе се, пи вода от белия медник и погледна Цвета. Тя потръгна да си върви, но Еньо не пусна кобилицата.

— Много бързаш.

— Остави ме, бате Еньо, мама ме чака — разтревожи се момичето и душата му се разпръхка като уловена птичка. Вълнение и̂ непознат дотогава срам я изгориха.

— Не бързай толкова, майка ти, пуснала ли те е като мома на кладенеца, не те чака да се върнеш самичка — сѐ някого ще и̂ заведеш — заведи мене, Цвето.

— Бате Еньо, що думаш — аз съм още мъничка.

— И врабчето е мъничко, па и то гнездо си вие.

Заминаха ги две Цветини другарки, погледнаха я зачудено, завистливо, казаха добър вечер и забързаха.

Цвета съвсем изгуби кураж. Срам я гореше като огън. Какво ще кажат другарките и̂!

— Янке, Янке — подвикна тя гузно и плахо, като за помощ, — чакайте ме заедно да вървим.

— Така ли? Добре! — рече Еньо обидено. — Като е така, върви си.

Той отстъпи назад от пътя, даде и̂ широко място да мине, а сам тръгна из дола, никой да го не види.

Цвета се обърна, та го погледна виновно, извинително. Тя е неопитна. Срам я е, страх я е — нека и̂ прости.

Еньо улови тоя поглед. Той разбра, че е победил, и гордост широко изпълни душата му.

А Цвета се върна в къщи съкрушена. Защо не постоя да чуе какво ще и̂ каже? Той се разсърди и надали вече ще я погледне. Тя ходеше като замаяна, не можа да вечеря и си легна като болна.

И тая нощ за първи път я остави тихият детински сън, който тъй сладко я приспиваше досега. Главата и̂ гореше. Тя се мяташе в леглото като на въглени и такава тежест душеше гърдите и̂, че и̂ се искаше да извика. Пред очите и̂ се мяркаше Еньо. Как я остави, каква горчивина имаше в последните му думи и в усмивката му, колко обиден си отиде!

— Бате Еньо, чакай, върни се, постой! — почти извика тя и се снизи, и се притаи от срам при тия думи. И се изплаши да не чуе майка и̂.

Но Еньо пак си отива. Той изчезна из върбаците в дола, не се обърна вече да я погледне и няма да я срещне никога вече.

Тя скокна от леглото и залепи горещо чело върху студеното стъкло на прозореца. По плещите и̂ падна разплетената коса. Тя скръсти ръце на гърдите, като че се пазеше от някого, и отчаяно впи очи навън. Насреща я гледаше голямата кръгла месечина и под нейната сънна светлина всичко спеше. Дворища, градини, къщя, купи сено — всичко се сгушило едно до друго като безплътни едри сенки, и спи. Над прозореца под стряхата сънливо пропищяват в гнездата си лястовичките. От срещния зид върху пътя пада тъмна сянка.

— Какво се мярка там?

Цвета тихо се прикри зад малкото перде и загледа. В сянката изпъкна едра мъжка фигура по бели ръкави, мина тихо, предпазливо, спря се срещу тяхната къща и се изправи високо над ниския зид. Еньо! Луната го освети цял. Еньо! Скрит от нощта, той иде тук, пред тяхната къща, дето тя живее, дето тя сега спи! Той дълго стоя там и праща целувки към прозореца и пак тихо, предпазливо си отиде.

Цвета дълго гледа след него. Душата и̂ се успокои, лека дрямка склопи очите и̂. Тя падна полека на леглото и заспа.

IV

Еньо цяла седмица не си отиде в къщи и снаха му, като му пращаше храна по момчето, все поръчваше да му каже да дойде. Еньо беше го срам. Той знаеше, че снаха му ще го пита за Коминкина Цвета, а сърцето го болеше, като помислеше за нея. Наскоро беше Възнесение. През нощта валя хубав пролетен дъжд, затова денят бе хубав, чист, весел, като окъпан. Земята беше се отпуснала, беше се освободила от огъня, който я пукаше, и дишаше леко, възродено. Измитите кичести овошки по градините бяха светнали от преснота и техните зелени усмивки веселяха кривите улички на селото.

Затова и хорото тоя ден бе по-весело, момите изглеждаха по-хубави, пременитe — по-пъстри! И колко цветя имаше! Колко перуники кичеха главите! Цялото село бе излязло там. Стари хора седяха под липата, жени с деца на ръце стояха наоколо. Само Еньо го нямаше. Снаха му, която бе излязла да види Цвета, няколко пъти го съгледа, че излиза пред кръчмата насреща, постои пред вратата и пак влезе. После възседна Звезделин и заигра нанякъде.

Тоя ден Цвета бе най-хубавата китка на хорото. За няколко деня тя бе пораснала и цъфнала. Хората ѝ се чудеха. Гледайте, тая Коминкина Цвета! Кога стана мома! Но тя не беше весела. Беше нещо неспокойна. Еньовата снаха я не изпущаше от очи. Тя забележи, че Цвета често гледа към Еньовата кръчма, която се белееше насреща. А когато Еньо се качи на коня и го разигра нанякъде, Цвета се откъсна от хорото, застана настрана при майка си и не се улови вече.

Еньовата снаха я гледаше и ѝ се радваше отдалече.

Тя искаше хубаво да я види, всичко да запомни и да похвали още един път Еньо за избора му. Цвета беше висока, с тънко кръстче, с равна обла шия. Под алената копринена забрадка зад ушите ѝ се диплеше гладко причесана мека коса. Веждите ѝ стояха високо извити над очите, погледът ѝ бистър, светъл и добър. Устните ѝ малки като ягоди и от една страна на тях играеше малка трапчинка, а близо до брадичката си имаше черна като точица луничка.

Ана не можа да се стърпи. Тя отиде при Цветината майка, здрависа я и каза:

— Стрино Илчовице, рекох да дойда да те похваля. Ваша Цвета станала мома, да не ѝ се нагледаш! — И като се ръкува с Цвета, рече ѝ с усмивка, която не можеше да сдържи:

— Кога порасна ма, Цвето, вчера беше дете! Гледам те и ти се радвам. Ами защо се пусна от хорото? Хвани се да го украсиш!

Цвета се зачерви и не зная какво да каже. А майка ѝ, поласкана, изгледа галено детето си и рече:

— Е, Ано, младите що им е работа — да растат.

Ана и Цветината майка заприказваха надълго за това, за онова, а Цвета стоеше настрана мълчалива. При нея дойде Станка гърбавата, засмя ѝ се с бледото си лице, хвана я приятелски за ръката и застана до нея.

— Защо не играеш, Цветке?

— Почивам си.

Станка заслуша разговора на Ана с Цветината майка, като се преструваше разсеяна. Тя напрягаше слух и искаше да улови всяка дума. Немощното ѝ телце, малко изкривено, с повдигнато изгърбено рамо, което държеше накриво главата ѝ, стоеше до Цвета като гни-

ло пънче при млада, току-що разлистена тополка. Очите ѝ гледаха втренчено някъде.

— Е, да ти е жива, стрино Илчовице — рече Ана на прощаване. — Аз ѝ се радвам, че кой знае, може и етърва да ми стане.

Цвета наведе очи, а болното лице на Станка помръкна, като че някой одуха светлината му.

V

Еньо играеше с коня по полето. Той чуваше тук скокливите песни и шума на хорото, чуваше гайдата и веселите провиквания на момците, и го беше яд. След срещата на кладенеца той се мислеше зле закачен от Цвета, която му избяга, и оттогава не беше я срещал. Ала по цял ден тя не излизаше от мисълта му. Тя се търкаляше там като сребърна съчма и звънтеше. Коприва растеше в душата му, като си помислеше за срещата на кладенеца, и го задушаваше. Денем той търпеше, залисан по работа или в кръчмата, но вечер, когато останеше сам, той нямаше мира и не можеше да заспи, ако не минеше мълчешком поне два пъти край Цветината къща. Когато и след тая дълга, пълна с вълнения и примирания разходка, пак не можеше да спи, той пиеше ракия самичък чаша след чаша, пушеше цигари и лягаше замаян. След такава нощ той се чувствуваше повяхнал, главата му тежеше, ставаше зъл към хората и се ядосваше на себе си до ненавист.

Изрядко само някаква надежда, незнайно откъде и как дошла, го изпълняше с бодрост, той се раждаше отново, пораствaше за един миг и ставаше господар, силен, способен на всичко. Тогава му се мяркаше милото лице на Цвета, набожно приведено, такова, каквото го видя на литията, и той му се засмиваше приветливо.

Сега той разиграваше кончето по полето, зъл и намръщен. Той го биеше немилостиво с махмузите и дърпаше юздата. Неусетно Еньо се намери на първата своя нива, най-близката до селото. Тя се простираше пред него като зелено кадифе, росна от нощешния дъжд, ободрена, въздъхнала от облекчение след тежката суша. При нейния вид Еньо забрави мъката си и злината му мина. Той обиколи с коня границите ѝ, огледа я хубаво и дълго ѝ се радва. По-нататък е ливадата му, той отиде и там. Тя бе слаба от засухата, но имаше надежда да се оправи. Сърцето му се разигра, земята го отново опияни с тайнствения си дъх и той като стървник запрепуска от нива на нива. Той бе вече далеко от село и шумът на веселото хоро не стигаше до него. От мислите му изчезна вече срамежливата Цвета, и дъхът на земята, чиито плодоносни недра широко се отваряха, освободени от тежката напаст, отново го завладя. Неговото лакомо око гледаше със завист всеки по-хубав имот. И братовите му ниви, които лежаха редом с неговите, му се виждаха по-хубави и по-големи и някакъв зъл червей току шаваше в сърцето му и го караше да ръмжи и стиска уста.

Като пребродѝ така цялата мера, той отново се върна по същия път и пак тръгна към село. И пак чу далечния шум на веселбите и до слуха му се донесе сподавено, като че ли изпод земята, дето сучеха влага корените на сеитбите му, троплива моминска песен и царствената власт на земята го напусна. Лицето му се намръщи от лоша мисъл.

Близо до селото той настигна Илчо Коминкин,

Цветиния баща. Той се връщаше отнякъде. Еньо удари кончето с махмузите, дръпна сърдито юздите и го замина без поздрав.

— Къде така, Еньо? — обади се Илчо.

— Не виждаш ли къде — отговори троснато Еньо, — в село.

Илчо премълча. Той знаеше, че Еньо е сприхаво момче и не искаше да го закача.

Еньо беше го отминал доста. Но отведнаж изви кончето, повърна се и пресрещна Илчо.

— Бае Илчо, ти знаеш, че имаме една малка сметка — защо не дойдеш да я уредим?

На бае Илчо му стана неприятно.

— Ще я уредим, Еньо — няма така да я оставим.

— Ще я уредим! Кога ще я уредим? — изхвуча Еньо и пак бутна кончето към село.

Хорото беше се разтурило. Моми и момци на групи се връщаха в къщи.

При чешмата Еньо срещна Цвета. Тя вървеше със Станка, дружески хванати за ръка. Като ги видя, Еньо смуши кончето. То подскочи и леко се разигра. Цвета и Станка, подплашени, изпискаха рязко като птици и се отбиха тичешком от пътя. Еньо мина, не ги погледна и не каза нищо.

Двете момичета тръгнаха посърнали. Те престанаха да си говорят и не се погледнаха една друга.

VI

Вечерта Еньо пи много ракия. В кръчмата му стана някаква продажба и по тоя случай хората седнаха да се почерпят и пиха до късно. Еньо пи заедно с тях.

Той бе отворил едно буренце ланска сливовица, станала жълта и силна като коняк. Дружината бе весела. Тук бе Гаврил с тамбурицата, с вечно наметнатото на плещи палтенце, и неговият неразделен приятел Бъзунекът. Гаврил свирѝ, а Бъзунекът игра до припадане. Еньо се надиграва с него, но ракията беше пресякла краката му и той не можа да издържи. Лицето му бе посиняло, очите му гледаха тъпо и клепките му падаха.

По едно време той седна на стола, провиси глава и захърка. Какво не правиха да го разбудят, но той не можеше да отвори очи. Бъзунекът му палѝ цигарени книжки на ушите, дърпа го за носа — напразно. Най-после той го разтърси силно, изправи му главата и извика:

— Еньо, стани бре, стани дай по чаша, па ще те сватосам.

Еньо облещи очи, разтри чело с ръка и се изправи.

— Еньо, дай ракийка, байчов, па ще те оженя за Станка гърбушката. Тя не е хубава, но е добра, а главно — имот има. Не са ли те най-богати в село? Половин мерата е тяхна. Кой ще наследи това като умре утре старият? — Тя. Друг има ли? — Няма.

Еньо слушаше с неподвижно отворени очи Бъзунека и по мъртвопияното му лице бавно-бавно мина силата на живота и му върна човешкото изражение. Бъзунекът, може би на шега, внушаваше на тоя стръвен за имоти човек една мисъл, която, макар и пиян, го запаляше. Еньо се освести. Дадоха му чаша ракия, той отказа да пие и не искà повече да им дава. Когато Бъзунекът почна да го дърпа и да иска още, Еньо се разсърди и ги изгони един по един насила.

Вечерта, преди да си легне, той дълго седя на ле-

глото си с подпряна на ръце глава, замаян от ракията и от мисълта за имотите на Станка. Тая мисъл не беше ясна. Тя димеше през ракиените пáри на мозъка му като пушек, който окаждаше светлите мисли за Цвета.

Рано на другия ден снаха му Ана отиде да го види. Той пиеше кафе в стаята си.

— Братче Еньо, къде се изгуби, ти съвсем ни забрави — заговори дружелюбно Иваница.

— Така сѐ случи, како, не можах да дойда.

— Много ти се сърдих, братче, и пак ти се сърдя. И ако не бях видяла Цвета, нямаше да ми мине.

Еньо погледна учудено и любопитно снаха си и лицето му заруменя.

— Видях я вчера на хорото. Какво хубаво хоро имаше, а ти не дойде. Всички се чудеха. Ама Цвета — бива си я — хубава мома! Сега засега тя е най-хубавата в село, пък и по другите села няма като нея.

— Хареса я, а? — попита възбуден от похвалите, но все пак сдържано Еньо.

— Чудо мома! И как сладко приказва! И с майка ѝ говорих.

— Да не си ме годила?

— Още не съм, ама съм готова. Само кажи, взимам китката и отивам.

— Да не бързаме толко, како. Какво има Цвета? — Една хубост! Хубост до време.

— Ха, и таз добра! — рече учудено Иваница. — Че какво искаш да има? На младост — хубост, какво друго!

— Баща ѝ потънал в дългове, деца много. Ще ми паднат на главата, да се чудя какво да правя. Да е да имаха имот, да донесе нещо, а то. . .

— Е, хубава работа! — учуди се снаха му. — На тия години, така да мислиш! Какво е то имота и богатството! Хубостта и добротата турям по-високо.

— Аз искам да съм богат, да имам чифлик. Да се кача на коня, да го обикалям, и от единия край да не виждам другия.

И в прояснената мисъл на Еньо се проснаха широките ниви и ливади на Станкиния баща. Той даже отвори уста да каже на снаха си, но само се усмихна. Хвана го срам.

Снаха му, която взе на шега думите на девера си, пак почна да му говори за Цвета, да я хвали искрено и да ѝ се радва на хубостта. Тя се впусна в мечти. Как ще се засмее къщата им, като дойде тя, как ще ѝ се радва, как заедно ще ходят на работа!

— Пък господ и рожба ще ви даде. Ех, ние си нямахме — то пък на вашите ще се радваме.

Думите на Иваница увлякоха Еньо. Неговите хубави чувства към Цвета, повехнали от вчера, отново видяха слънце и цъфнаха. Той помогна на мечтите на снаха си с хубави шеги, с по-добри мисли и думи, оживи се сам и у него се събуди желание да види пак Цвета. Той се изправи веднага, почти скочи. Но споменът за първата среща го жегна и той пак седна.

— Тя ме не ще! — рече като на себе си.

— Как да те не ще? — учуди се снаха му.

— Аз вече я срещах на кладенеца — тя избяга.

Еньо разправи подробно и неговото обидено сърце преувеличи.

— Не може да бъде — рече снаха му, като го изслуша с участие. — Момичето от вчера прохвръкна. То се е засрамило и уплашило. Вчерашно дете, неопитно. Ти си сприхав и лошо си тълкуваш това. Искаш ли аз да разбера тая работа?

— Искам.

Тежък камък падна от сърцето на Еньо. На душата му олекна.

VII

Иваница стана съвсем нетърпелива. Тя не можеше да гледа спокойно къщната си работа и все намираше причина да поизлиза до тия, до ония из селото, като избираше повече Цветината махала. Тя искаше да срещне Цветина майка, минаваше край тях, запитваше децата, които играеха пред вратника, обикаляше край кладенеца под село, дето бе Цветината градина, и все не можеше да я срещне. Еньо също така бе станал нетърпелив. Той оставяше кръчмата и час по час отиваше у дома, дано чуе нещо хубаво от снаха си. Честолюбието му не даваше да пита, но снаха му го разбираше по погледа и се свенуваше, че не може нищо ново да му обади. Най-после тя не се стърпя, ами един ден стана и отиде у Цветини. Беше ѝ неловко и се промъкнà някак скришом, да не би хората да вземат да тълкуват и да говорят.

Цветината майка се изненада от посещението на Иваница. Тя бе подочула нещо, но бе го взела на шега. Иваница говорѝ весело за това, за онова. Тя каза, че минала случайно край тях и рекла да види Цвета, че ѝ се много харесала вчера на хорото.

— Как бих искала да ми стане етърва — рече тя и замълча.

— Малка ни е още момата, Иваннце, кой ти мисли за това. Истина, женско чедо — чуждо чедо, но знае ли човек къде ще му бъде късмета.

— Наш Еньо я много харесал. Сѐ за нея ми разправя, сѐ я хвали.

Цветина майка се досети, че Ивáница нарочно е дошла у тях да поразпита, и това от една страна я поласка и зарадва, от друга пък ѝ стана мъчно. Тя, не знам защо, не харесваше Еньо. Едно чувство на страх и необич я обхващаше всякога, когато го видеше. Тая вирната глава, тоя поглед изподвежди, тая разпасаност и незачитане на другите не ѝ се нравеха. Но Еньо бе работник и богат. Това беше много. Тя бе се натеглила при своя мъж, който не обичаше работата, пиеше и прахоса всичко, каквото имаше. Дано пък дъщеря ѝ бъде по-честита. Тя е добра, умна, хубава и работна. Нима господ и нея ще осъди да влачи черен живот и да не знае що е радост? При тая мисъл лицето на Цветина майка засия. Тя се зарадва, както от дълго време не беше се радвала — зарадва се на нови, чудни надежди, които накацаха нечакано по покрива на тяхната бедна къща като шарени птички.

— Малка ни е, малка ни е момата — рече още веднаж тя, — а то. . . Ваш Еньо е добро момче. Коя майка няма да даде чедото си нему. Ама наша Цвета вчера порасте, нека си поцъфти малко на моминско слънце. Това е най-хубавата радост през живота на жената.

— Така е, стрино Илчовице, но излезе ли на мома късмета, жени я.

В това време в къщи влезе Цвета. Тя подсвиркваше весело с уста като момче. В ръце носеше цял сноп морави и бели перуники. Като видя Еньовата снаха, тя се възспря и смути, после широко и детински се засмя. Сърцето ѝ запърпа в гърдите като пъдпъдъче. Тя поздрави Иваница, ръкува се с нея и не зная какво да каже. Иваница ѝ наговори ласкаво цял куп похвали,

заразпитва я и не снемаше очи от хубавото ѝ лице, заруменяло от детински срам.

— Дойдох да ви видя, пък съм и нещо като годежарка — рече най-после Иваница.

Цвета съвсем се изгуби от срам. Тя погледна майа си и влезе в стаята. Краката ѝ се разтреперахa от вълнение. Тя помисли, че ще падне,и се подпря с глава на стената под иконостаса. Над нея се навеждаше остарялата икона на божата майка, която стискаше в пригръдките си младенеца и ронеше от чистите си големи очи едри сълзи.

Цвета не знаеше какво става с нея. Закачката на Еньо беше засегнала сърцето ѝ и то оттогава живееше с блянове и копнежи, увлекателни и сладки. Но в нея нямаше кипнала и зряла любов, която да ѝ дава сила. Цвета беше дете и животът за нея бе още като зелена, огряна от слънцето нива в тихо поле. И като подпираше глава на стената, клепките ѝ безсилно паднаха над очите и ней се стори, че се надвесва над една бездънна неизвестна пропаст, пълна със страх и тъмнина. Еньо, за когото ѝ беше така приятно да си мисли, ѝ се видя чужд и страшен. Той идеше към нея като ловец и тя като малка безпомощна птичка искаше да се скрие някъде, ала пред нея стоеше тая бездънна пропаст и никъде нямаше притулно място.

Отведнаж тя чу гласа на майка си:

— Цвето, Цвето!

Цвета се изправи, огледа се наоколо, вдигна глава към божата майка, прекръсти се неволно и тръгна към вратата, невесела и слаба.

Иваница я погледна изпитателно. Цвета бе пак хубава, но изглеждаше на цвете, минало край силен огън.

— Аз дойдох така, да се видим, да си кажем помежду си, не пред хора, а сами да си знаем какво бихме рекли и какво бихме помислили. Еньо ми е свой, не мога да го коря — ще го хваля, пък вие сами разсъдете — заговори Иваница и после рече на Цвета:

— Той, Цвето, много те харесва. Макар че малко ти е сърдит.

— Е, защо ще ми е сърдит? — рече засмяно Цвета.

— То, детински работи са, ама така да го кажем. Не си щяла да говориш с него и си го засрамила пред момите. . .

— Кажи му да прощава, како Иванице. Аз тогава толко се засрамих. И уплаших се — засмя се Цвета и сърцето ѝ се освободи. Тъмната пропаст изчезна и. . . тя се гушна в топлото място на своите щастливи мисли.

Майка ѝ, която беше унила, като видя как светна лицето на детето ѝ, отново се оживи и рече уж укорно:

— Пък ти, Цвето, нищо не си ми казала.

— То не е имало и нищо за казване, мамо. Бате Еньо, нали го знаеш какъв е. С всички моми се шегува, пошегува се и с мене.

— Той, както ми говори, Цвето, не се е пошегувал. Оттогава е станал един — не знам какъв. И аз затова дойдох да се поразговорим — добри хора сте и с добром ви разбирам. Дай боже, да ви се порадваме и на двамата.

— Дай боже! — рече майката.

Цветината душа в един миг се изля в топла дълга молитва за Еньо и за нея. Но тя не я каза. Тя я поднесе пред бога мълчаливо и с наведени очи.

— Да нося ли много здраве на Еньо? — попита я Иваница.

— Много здраве! — рече Цвета. И като извади една бяла перуника от медника, дето ги беше натопила, тя мълчаливо я подаде на Иваница.

Цвета изпрати Иваница и се върна зашеметена като пчела след първата си пролетна разходка. Никъде я не сдържаше. Тя грабна менците да иде за вода, но не се реши да излезе на пътната врата, а се върна. Срам я беше да излезе на улицата. Струваше ѝ се, че цялото село вече знае, че всички ще излязат да я видят и да кажат — това е годеницата на Еньо.

Цвета не знаеше какво да прави. Тя отвори сандъка с дрехите си, прегледа новата си премяна, помете двора, спря се пред вратника да погледа на пътя, но щом се зададоха хора, тя се скри и отиде в градината. Навсякъде бяха нацъфтели на купчинки къдроцветни перуники. Миришеше на мащерка. Край оградата имаше здравец и гъста маточина. Тя обиколи всичките, едно почисти, на друго листата оправи, трето помилва. Тук, сама със себе си, тя поговори с Еньо. Каза му нещо, но после се засрами и отиде при пчелите. Те изхвръкваха из кошерите като златни искри, жужеха из въздуха и се връщаха натежали. Тя дълго и занесено гледа́ тия примерни къщовници и мислите ѝ, като тях, една по една отиваха при Еньо, но не се връщаха тука и дълго, дълго се въртяха там, в неговата хубава, чиста, чорбаджийска къща, с големи прозорци, с висок чардак, от който се виждаше цялата селска мера и цялото поле. Тя гледаше оттам селото, щастлива, доволна, а върху рамото ѝ стоеше мъжката ръка на Еньо. И от тия мисли душата ѝ се напълни с мед като кошер, толкова много, че тя не можеше да изтърпи.

На Цвета се искаше да каже на някого. Тя се сети за Станка и веднага се зарадва, спасена от тежестта на такова внезапно щастие. Тя откъсна някои цветя, излезе, премина тичешком малката уличка и влезе в широкия Станкин двор, обграден с големи яхъри, с плевници и хамбари. Под един от тия сайвани стоеше покрита с платнище тежката и студена снага на вършачката.

Станка седеше на сянка пред къщата и плетеше. Вдадена в работата си, тя не забеляза Цвета, и когато нейната сянка ѝ затули слънцето, тя трепна. Двете момичета, приятелки от детинство, весело се здрависаха. Станка изправи недъгавото си телце и покани Цвета вътре.

— Да постоим тука — рече Цвета. — Тука е хубаво.

Те се хванаха за ръце и не се пущаха.

Умните, тъжни и големи очи на Станка се спряха дълго върху Цвета. Те не бяха я виждали така жива, така възбудена, така хубава.

— Ти днес каква си станала, Цвето, не приличаш на себе си.

— Пияна съм! — рече възторжено Цвета, завъртя се на един крак, вдигна ръка и със замах пръсна цветята, които държеше, по Станкината глава. — Ах, Станке, да видиш какво стана!

Станка я изгледа учудено и по лицето ѝ падна една нехубава сянка от лошо предчувствие или от завист, която недъгавите всякога имат към здравите и жизнерадостните.

— Какво има? — попита любопитно тя, но лицето ѝ запази спокойна незаинтересуваност.

— Ще се годя.

Станка наведе глава.

— Ще се годя за Еньо. Днес идва снаха му. Разменихме си думи, така, помежду нас. Ама моля ти се, Станке, да си мълчиш, само на тебе обаждам.

Отведнаж Станка отпусна Цветината ръка, пребледня, свлече се леко по стената, тръшна се на плочите и захлупи глава на малкото столче, върху което седеше по-рано.

Цвета се уплаши. Тя извика плахо, наведе се, хвана главата на другарката си и се помъчи да я повдигне, но тя увисваше като на мъртвец.

Станкина майка изскочи уплашена из къщи и като видя така детето си, заудря се по главата и започна да плаче.

— Скоро вода, стрино Доне, стана ѝ нещо лошо! — рече Цвета.

Станкина майка донесе вода в една паничка, взе стрък маточинка, която бе паднала наблизо от Цветината китка, и попръска бледото лице на Станка. Тя трепна и отвори очи като занесена, и простена провлечено и тихо:

— Еньо!

Цвета се засрами и наведе очи. Тя помисли, че Станка в бълнуване ще издаде тайната ѝ и изтръпна.

Станкина майка отново я попръска с вода. Станка отвори пак очи, погледна Цвета и майка си и слабо се усмихна.

— Станке, стани ма, изправи се, мила — повдигна я леко Цвета.

Станка вдигна главата си.

— Боже, какво ми прилоше изведнаж.

Помогнаха ѝ да седне на столчето.

— Сега ми няма нищо.

— Да влезем вътре — рече майка ѝ.

— Не, тука е по-добре. То ще ми мине. Замая ми се нещо свят.

VIII

Станка се разболя. Нейната болест не беше тежка, но мъчеше всички. Тя стана мълчалива, отпадна. Краката ѝ отслабнаха, та не можеше да ходи, а стоеше цял ден на леглото си пред прозореца, седеше и гледаше навън, унесена в мисли. Нея нищо я не болеше. Само една немощ я беше оборила и за една-две седмици тя съвсем отслабна. Цвета идеше всеки ден да я навиди и да поседи при нея. Тя не говореше за друго освен за своето щастие и за Еньо. Макар и годежът им още да не беше станал, но те бяха си разменили пръстени, Еньо ходеше у тях, Цвета ходеше у Еньови и не се делеше от Иваница. Цвета се стягаше за големия годеж с една трескава радост. Тя шиеше нови дрехи, китеше дарове. Цялото село знаеше, че тя е Еньова годеница, и тая новина занимаваше всички. И както всякога става около такова събитие, чуха се разни думи, пуснаха се клюки и клевети, ту за Цвета, ту за Еньо. Сърцето на Цвета често се огорчаваше, но тя понасяше леко всичко, защото Еньо я обичаше, подкрепяше и казваше:

— Не слушай хорските приказки, Цвето.

Своето щастие Цвета споделяше със Станка. Станка я слушаше с отворени очи като подплашена и когато избликът на Цветината душа преливаше в смях, вик или умилени сълзи, Станка отклоняваше разговора на друга страна. А когато Цвета си отиваше и минаваше двора, лека и пъстра като пеперудка, Станка чув-

ствуваше, че някой е дошъл и е съборил скала върху нея. Тя почна да ненавижда Цвета. И когато я съглеждаше над леглото си, тя се преструваше на тежко болна или на заспала, само и само да не чува щастливата Цветина история.

Станкина майка всеки ден питаше дъщеря си какво ѝ е. Тя искаше да вика попа да ѝ чете или баячка да ѝ побае, но Станка упорито отказваше.

Майката виждаше, че болестта на детето ѝ не е болест като болест, че душата му нещо страда, и искаше да научи издалече какво го мъчи, но Станка отговаряше все едно и също:

— Знам ли какво ми е! Нищо ми няма.

Нощем тя спеше тежко и бълнуваше. Майка ѝ идваше при нея тихо да я не усети и искаше по странните и несвързани думи, които говореше насъне, да отгатне що я мъчи. Станка дълго приказваше и се мяташе мъчително като трескава.

— Цвето, моля ти се. Извади тоя трън. Прескокни, прескокни. Боже, какви ягоди! Аз ще го дигна. . . Колко лек камък!

Станка се унисаше, говореше. И това беше страшно. В тъмната заспала стая тия странни несвързани думи бяха като някакви гадания и заклинания. Майката буташе полека детето си да го разбуди, но Станка спеше дълбоко. И ако се събудеше, тя не можеше вече да заспи.

Когато Цвета ден-два не идеше, Станка отново почваше да се мъчи. Отровата, която Цвета, без да иска, вливаше в сърцето ѝ, стана привична, защото в нея имаше едно сладко име — името на Еньо. Тя искаше да го чува. Тя искаше да знае какво прави той, къде

ходи, какво мисли. Само от Цвета можеше да чуе това. И тя пращаше майка си да я вика.

Цвета идваше веднага. Тя сядаше при леглото на приятелката си с шишове в ръка, плетеше и разправяше. Очите ѝ светеха от някакви странни, хубави пламъци, които непрекъснато горяха, лицето ѝ руменееше и усмивката от устата ѝ не падаше. Тя споменаваше името на Еньо хиляди пъти, де трябва и не трябва. Станка слушаше жадно, с широко отворени очи, със загубени мисли, с плахо лице, като че гледаше шествие на мъртъвци. После тя лягаше тихо, затваряше очи и шепнеше бавно:

— Цвето, остави ме да си почина.

Цвета ставаше, излизаше тихо, на пръсти, и си отиваше, като искаше да остави в покой приятелката си. Защото Цвета я обичаше. Тя в щастието си не разбираше хладината на Станкината душа към нея. Тя отдаваше всичко на болестта ѝ и се молеше богу за нейното здраве.

Когато Цвета затваряше вратата след себе си, Станка се повдигаше и неволно и гневно разперваше пръсти и пращаше устрели след нея, после лягаше, затваряше очи и мислеше за Еньо.

Веднаж у Станкини дойде Бъзунекът, техен далечен роднина. Той беше пийнал и наминал оттук да види Станка. Той знаеше, че Станкина майка ще го почерпи нещо. Станка беше сама.

Той се развика и размаха ръце.

— Станко ма, какво си се разлежала. Хе, знам ти аз болката на тебе. Ама си глупава, защо не кажеш на Бъзунека. Всичко ще направя, ама ще ти помогна. Ти Еньо можеш да си го имаш на тепсия, като печено пиле. Викат, годил се — вятър работа. Дума дадена,

дума земена. Че Илчовичината Цвета за него ли е? Неговата душа с това не може да се напълни. Нему му дай богатство, ниви, ливади. Искаш ли аз да му натъпча ума в главата?

Станка трепна. Тоя човек бръкна грубо в тайните на душата й, но той идеше като спасител. Неговите смели думи я ободриха, съживиха. В нея се роди някакво желание да се бори. Тя виждаше, че има сила, че има на какво да се опре. Имаше богатство.

Тя вдигна главата си и седна на кревата.

— Бае Георги, какво говориш?

— Ти слушай каквото ти говоря. Аз много работи знам. Така, от само себе си съм ги разбрал и мога да ти помогна. Ти само ми кажи. Пък него аз го познавам, свинята! Той за земя умира.

Станка не помисли да се обяснява. Тя бързаше да мине към работата, като че е чакала тоя ден целия си живот. И всичко отведнаж й се видя възможно.

— Ех, да си тоя, бае Георги, да ми помогнеш.

— Ами питаш ли ме, защо ида? Мен господ ме праща, по негова воля ида тук.

— Е, какво мислиш да правиш?

— То си е моя работа. Само кажи и се не бой.

— Прави каквото знаеш. Няма да ти забравя доброто.

IX

Еньо купуваше една голяма нива в най-хубавото място на селското землище, между една негова и една на брата му Иван. На това място Еньо искаше да прави чифлик. Макар и далечко от селото, мястото бе много хубаво. Имаше река, имаше кладенец с чудесна вода.

Тук се намираха две от най-големите Еньови ливади: едната наследена, едната купена.

На пазарлъка имаше много селяни. Еньо черпеше всичките, пиеше сам и беше възбуден, с разпалена глава. Там беше и Бъзунекът. Той пиеше и помагаше на пазарлъка. Продавачът дълго се бори. Той имаше нужда от пари, при това дължеше на Еньо голяма сума. Сега искаше да се наплати и да му остане нещо. Еньо бе упорит. Той даде една цена и остана там. Неговите безкрайни доводи, че цената, която даде, е добра, нямаха край. Селяните отстрана гледаха да стане работата, защото щеше да излезе по чаша и от двете страни. Те увещаваха Еньо да придаде, а продавача на отстъпи. Всички говореха високо и викаха. Всеки искаше неговата дума да е решителна и се надпреварваха един други. Бъзунекът държеше страната на Еньо, до най-после и той настоя пред него да придаде.

— Еньо, ти си чорбаджия, ама без нас не можеш. Дай цена на човека, да си сигурен в имота си. Ти ще му изкараш сто пъти парите. Гледай да имаш и нашето доверие. Нали знаеш? Защо да кажат един ден, че опропастяваш хората! За твой интерес ти го казвам.

— Така е, така е, бае Георги — рече Еньо, пи една ракия и се замисли. След това каза решително: — Добре, давам. Нека бъде по вашата воля.

Купувачът и продавачът си подадоха ръце и откъснаха пазарлъка. Направи се продавателен запис. Еньо брои капаро, писаха се свидетели и после удариха на пиене.

По едно време Бъзунекът повика Еньо в стаята с таен и лукав жест. Еньо помисли, че и той ще продава нещо, хвана го за ръка и го отведе вътре.

— Затвори хубаво — рече Бъзунекът.

— Какво?

— Еньо, ти си човек практичен, твоето сърце обича земята — всички знаем. Само едно нещо сгреши — пропусна едно имане, дето беше за твоя чест. Ти трябваше да вземеш Станка гърбавата. Какво му е на момичето? А пък тоя имот, дето има баща му, ти го знаеш, всичко твое щеше да бъде. Старите са недъгави, животът им е свършен, едно дете имат. Пък и то, кой знае колко ще живее. Нали знаеш, недъгаво е.

— Е?

Разбираш какво ти казвам. Такъв имот да ти дойде току-така — паднал от небето. На тебе имот ти прилича и можеш да го имаш. Пък ти отиде, че се бухна като слепец в най-сиромашката къща, да храниш чужда челяд. Цвета е добро момиче, ама жената цъфти и прецъфтява като игликата. Много сгреши. На каменен темел кочина градиш.

Еньо слушаше Бъзунека и очите му все повече и повече се разширяваха. Той не издържа силата на това рязко откровение и седна, почти се тръшна на кревата си.

— Голяма глупост направих, Бъзунек! — удари се той по челото.

— Не е късно, може да се поправи. Не изпущай случая. На човек веднаж в живота кацва златната птичка, изпусне ли я — това си е.

Главата на Еньо се замъгли. Той неочаквано се намери пред една страшна грешка в живота. За Станка често са му говорили. Той много пъти е виждал нейните хубави очи, неотделно устремени в него. Но той никога не е мислил за нея. Сега пред него простряха целия имот на баща ѝ, с големите ниви и ливади, с двете бахчи и воденицата, с гората и пасищата в планината,

и нему се искаше да заграби всичко това и да го прибере, но ръцете му бяха вързани. Той сам си ги върза. Обхвана го една злоба към Цвета, която с хитрост или с магия му заслепи очите. Той се изправи и удари с юмрук по масата:

— Глупец съм бил! Можех да го имам, изпуснах го!

— Не си, не си, Еньо. Има време да се опомниш.

— Какво ще кажат хората?

— Кой се бои от врабци, не сее просо.

— Трябва да се помисли.

— Късо го режи. Тук много мислене не иска.

Еньо, макар че бе пил много, изтрезня. Стори му се, че някой го притисна с голям камък, изпод който той не може да излезе. Разкаяние, срам и унижение пред сам себе си почувствува той. Да се остави да го подмами едно дете, та да изпусне цяло богатство! Него не го сдържаше на едно място. Той прати да му докарат коня, остави селяните в кръчмата, качи се и отиде да види купената нива. Но когато излезе от село, той отби кончето покрай Станкината воденица, разгледа я хубаво, преброи два пъти четирите мливарски коли, които чакаха там с разпрегнати волове. След това мина покрай бахчите, потънали в зеленина, прясна и мека като каймак. Оттам той тръгна през мерата и прегледа всички ниви и ливади на Станкиния баща. Той спираше пред всяка една и пред всяка една се тюхкаше, удряше се в челото и негодуваше против себе си, и злобата му против Цвета растеше.

— Как се излъгах, как се излъгах! — повтаряше той, потънал в мисли, и вървеше бавно, с оборена глава, като осъден.

Той минаваше случайно и покрай малките бедни парченца имот на Цветини. Негодуванието му расте-

ше и той грубо и високо псуваше Цветиния баща.

— Де се намериха тия червеи, жив да ме ядат! — казваше той и стискаше юмруци. Хващаше го бяс и желание да запрепуска у Цветини, да замахне камшика и да ги набие всички.

X

Еньо ходеше мрачен и безпокоен из кръчмата. Там нямаше никой. Хората тоя ден бяха по работа. Той се разхождаше назад-напред, със скръстени на гърди ръце, с наведена глава и мислеше. Няколко деня вече той не бе ходил ни в къщи, ни у Цветини. Цвета го чакаше неспокойна, с лоши предчувствия, мълчеше и не излизаше пред хората. Еньо вече не искаше да мисли за нея и го хващаше яд, когато нейното име и нейното мило лице се мяркаше в спомените му. Той се чувстваше подведен, изигран и кипеше.

Сега, като ходеше назад-напред, той мислеше за Станкините ниви, правеше сметка на декарите и лицето му бе смръщено и грозно.

Изведнаж едно момиченце от съседите влезе бързо и запъхтяно. То плахо занадничa към тезгяха и по ъглите на кръчмата.

— Какво има? Кого търсиш? — запита сърдито Еньо.

— Бате Еньо, кака Иваница поръча да си отидеш у дома. Кака Цвета била у вас.

Еньо трепна и тупна гневно с крак.

— Кажи, че няма да си отида. А Цвета да върви там, отдето е дошла. Не искам да я видя вече.

Момичето изскочи уплашено от кръчмата и тичешком отиде да обади на кака си Иваница.

Като чу това, Цвета пребледня, наведе очи и без да каже думица, тръгна да си върви. Иваница искаше да я задържи. Тя я хвана за ръката и с ласкави сестрински думи се помъчи да заглади и да смекчи тежката болка, която изпитваше Цветиното сърце, но Цвета тихо се откъсна от ръцете ѝ и каза:

— Разбрах всичко, како Ано. Не съм крива аз. Нека господ да съди.

И тя полека слезе по стълбата, премина ситно широкия двор, дето бе стъпила с такава радост, и излезе с наведена глава на улицата. Хората, които я срещнаха, се спряха, та я изгледаха и им се стори, че тя плаче.

Цяла седмица след това нищо се не чу. На хорото не излизаше нито Еньо, нито Цвета. Но скоро всичко се разбра. Еньо се отказал от Цвета. Тя му върнала китката и пръстена и не искала никой нищо да ѝ спомене за него.

Наскоро след това Еньо се сгоди за Станка и докато хората почнаха да тълкуват това, стана сватбата.

Еньо заведе булката си в новата къща, която, макар и недовършена, постегнаха на бърза ръка. Той се отдели от брата си като гузен. Снаха му Иваница, която го обичаше като роден брат, изстина от него. Тя избягваше да го види и той, когато я срещнеше, не смееше да я погледне в очите.

Станка, като стана булка, разцъфтя. Нейното бледо, жално лице поруменя и светна от радост, а нейното хилаво тяло като че доби нови сили и като че се поизправи. Тя и в делник, и в празник ходеше в нови премени, с копринена кърпа и не снемаше от шията си наниза от турски лири. Тя се отдаде на къщата си и стана робиня на Еньо, когото обожаваше още от дете. Еньо се

стегна да прави чифлик на мястото, дето от по-рано бе намислил. Той купуваше ниви и ливади, купуваше и групираше. Станкиният баща му подари две големи ниви на същото място, цели засети. Еньо огради мястото с бодлив тел.

Но сред тоя обширен четириъгълник, който затваряше една земя от петдесет декара, се врязваше като клин една голяма нива на брата му Иван, чупеше оградата, цепеше мястото и разваляше цялостта. Това дразнеше Еньо и не беше му по воля, но той търпеше, защото скоро бяха се делили и гробът на баща им не беше обрасъл още с трева.

Той мислеше да поиска от брата си смяна с друга нива, но нямаше такава хубава, на такова място. А да я купи не мислеше, защото брат му не би я продал за нищо. Той ценеше бащината си земя като светиня.

Всеки ден Еньо обикаляше чифлика, дето мислеше да строи обори и плевници, да сади овошки, да реди кошери, и всеки ден се ядосваше на братовата си нива, която се забиваше в мястото му като клин в сърцето му. Понякога това нещо така го ядосваше, че той се връщаше съвсем мрачен, сърдит и се напиваше яката. Той вино не признаваше и пиеше само ракия. Станка — жена му — изпърво не гледаше сериозно на неговото пиянство. Тя го посрещаше весело в къщи, смееше му се като на дете, изуваше ботушите му и неговите пиянски брътволевения я забавляваха. Но скоро той почна да става зъл. Нещастната фигура на жена му го дразнеше. Станка се държеше с него като другарка и искаше той да ѝ бъде другар. Тя искаше да знае сделките му, плановете му, печалбите му, мислите му, но той нищо не споделяше с нея. Той я търпеше по милост и всякога я караше да знае, че той се е пожертвувал за

нея. Той я търпеше с усилие и гледаше колкото може по-малко да бъде с нея. Денем стоеше в кръчмата или ходеше по полска работа, а вечер се връщаше късно, когато тя, уморена от чакане, вече спеше. Сутрин той напущаше къщата рано, бързо и закусваше в кръчмата. Полека-лека той се отделяше от нея и я забравяше. И тя скоро разбра, че Еньо я мрази, че тя му тежи със своето нещастие. Тя понесе мълчаливо и твърдо това откритие и се помъчи с всички сили и средства, на каквито е способна една жена, да не изпуска щастието си, в което до вчера вярваше. Тя бе съжалявана за телесното си нещастие, не искаше да бъде съжалявана още и за друго. Тя мислеше, че бе победила в живота си, и така трябваше всички да мислят. Затова Станка се мъчеше да скрие пред хората. Тя викà скришом врачки, прави магия, полива тайно Еньо с какви не вòди и бурени. Но той ставаше по-суров, по-груб и тя порядко го виждаше в къщи. Той престана понякога и нощно време да се връща, а спеше в кръчмата. И Станка посърна, сви се, застаря.

Еньо съвсем се измени. Той затлъстя, лицето му подпухна, устата му като че се разшири и походката му стана тежка. Той продължаваше да купува имоти, групираше ги на чифлика, обикаляше постоянно там, местеше телената ограда и виждаше как нивата на брата му все повече и повече се забиваше в мястото му. Това не даваше мира на Еньо. Той мислеше как да присвои тая нива и да закръгли чифлика си. И тая мисъл постоянно бръмчеше из главата му, нощем го стряскаше, а когато бе пиян — съвсем го помрачаваше. Понякога дотам го дразнеше това, че той почваше да гледа на брата си като на враг.

XI

Цвета скоро се съвзе. Нейната младост и пъргавост надвиха скръбта и обидата. Може би всичко това беше за нейно добро. Тя се помири. Хорските приказки ѝ се виждаха глупави и като че не се отнасяха до нея. Нейната първа обич беше кратка и крехка и не я съсипа. А това, че Еньо се ожени за нещастната Станка, съвсем я успокои. Цвета беше все така хубава и хорските очи я гледаха с радост.

Цяла година тя не бе виждала Станка. Станка никъде не излизаше. Веднаж случайно те се завариха в селската бакалница. Станка, като я видя, смути се, пребледня и прибърза да излезе. Цвета я поздрави и видимо се зарадва.

— Какво правиш, Станке? Добре ли си?

Станка се спря, пое ръката на приятелката си и я погледна с такава скръб, че на Цвета дожаля. Двете излязоха заедно и повървяха мълчешката.

— Цвето, сестрице, прощавай, миличка. Аз ти направих голямо зло — каза задавено тя и като наведе очи към земята, промълви с въздишка: — Затова и господ ме наказа.

— Всичко е забравено, Станке. Кому каквото е писано.

— Голяма грешка направих, Цвето. Против тебе отидох. Сега съм нещастна. И той. . . Ако беше земал тебе, може би друг щеше да е. Аз не съм нищо за него. Полакомил се е за имот и земя и за нищо друго не мисли. Много ми е мъчно, сестрице. Много пъти ми се иска да дойда при тебе, да си поплача — ти ми беше най-близка. Но съм виновна, та ме е срам. . .

Станка не можа да се сдържи и заплака. Тя наклони леко глава до рамото на Цвета, извади кърпичката си и почна да изтрива рукналите сълзи. По пътя нямаше хора и тя даде воля на мъката си и захълца с глас.

— Душата ми се е сковала, сестрице. Пред тебе плача и ми е леко. Боже, защо ме не вразуми, ами ме остави да вляза в грях срещу моята най-близка! Цвето, Цветенце мило, не ми се сърди. Аз много съм наказана. Трябва да съм много лоша, затова господ още от дете ме е наказал. Но ти мълчи, сестро. Нека хората нищо не знаят. И за него не е добре да знаят.

— Не плачи, Станке. Не знам какво ти е, но ще мине всичко. Всеки човек си има грижи и мъки — рече да я утеши Цвета.

— Моите никой ги няма, Цвето.

Те скривиха в уличката към Еньовата порта. Цвета не бе минавала оттук от деня, когато напусна Еньовата къща. При тоя спомен сърцето ѝ се сви. Тя искаше да избяга. Но Станка държеше ръката ѝ и я обливаше със сълзи.

— Не ме забравяй, сестрице, и не мисли лошо за мене — разрева се пак Станка, прегърна я и сложи безпомощно глава на гърдите ѝ.

В това време се чуха конски стъпки и Цвета и Станка побързаха да се разделят. Станка почти побягна и силно тръшна портата след себе си, а Цвета тръгна бавно и замислена. Насреща ѝ внезапно на завоя изскочи Еньо, яхнал на коня. Звезделин играеше и кършеше грива. Цвета подплашена се отби настрана и почти се залепи до близката ограда. Еньо, като я видя, поиска да спре кончето си и извика малко пиянски:

— Добър ден, Цвето!

Но Цвета забърза и не го погледна. Еньо обърна

кончето и се впусна по нея, като викаше задавено и глупаво:

— Цвето, Цвето, чакай. Една дума само искам да ти кажа. Само една дума. Прошка не ща. . . Само това искам да ти кажа, че живота без любов нищо не е. Лула тютюн не струва.

Еньо искаше да ѝ пресече пътя. Цвета се изплаши и се шмугна в първата врата, която ѝ се изпречи.

XII

Възседнал на Звезделин, Еньо пак отиваше към чифлика. Беше подир обед. Тъмни летни облаци играеха по небето, нейде далеч се носеше глух гръм. Отведнаж зароси и пак блесна слънце. Голям куршумен облак отсени слънцето, надвеси се над Еньова чифлик и се закачи на гората, която се тъмнееше в далечината. Скоро там се изви пълна писана дъга — чиста, ясна и близка. Двата ѝ краища се топяха в росните ливади и там трептяха златисти искри. Селото и цялото хълмисто поле, което оставаше зад Еньо, светеше обляно от слънцето. Цялата земя дишаше свежест и изглеждаше току-що родена.

Звезделин вървеше кротко и добре разположен. Той кършеше лъскава шия, пръхкаше и крепеше господаря си съзнателно и гордо. Тая разходка до чифлика, която правеше често, му беше приятна, той обичаше тия места наоколо и водата от близкия извор му се услаждаше. Те минаха близкия дол и пак изскочиха на високата равнина край гъстата млада гора от буки и дъбчета. В чистата тишина се носеше равния и самотен глас на кукувицата. Тоя глас сепна Еньо, който бе

потънал в своите страшни мисли заземя. Той дръпна юздата на Звезделин и го спря. Дъгата стоеше като прикована върху куршумения облак, който засеняше целия кръгозор. Еньо чак сега я видя. Кукувицата равно, отмерено и настоятелно кукаше и нейният глас, който идеше от прясната зеленина на гората, даваше таинствена смисъл на тишината и на преснотата, която пълнеше простора от земята до небето.

— Ку-ку, ку-ку, ку-ку. . .

Еньо почна да брои: едно, две, три. . . После като че се сети за нещо, обърна се, поразгледа наоколо и викна с мъжки глас към гората:

— Кукувице-прокобнице, кажи ми колко години ще живея?

Звезделин тупна с крак.

Кукувицата млъкна и не се обади вече. Еньо се усмихна и отново се замисли.

Звезделин тръгна пак полека. Еньовата мисъл неспокойно се заблъска, като река спряна отведнаж, и като не намери течение, върна се назад, назад към Цвета, към хубавата Цвета, към хубавия спомен. Слънчевата картина на пъстрата лития се изпречи пред него и сред нея той видя Цвета. Сърцето му се сви болно и заигра. Из гората отнякъде пак се обади кукувицата.

— Ку-ку, ку-ку. . .

Еньо дръпна юздите на Звезделин, спря го и викна високо:

— Кукувице-прокобнице, кажи ми, обади ми, обича ли ме Цвета още?

Кукувицата не откука.

Еньо постоя, погледна към онемялата гора, която някак подозрително го гледаше, и бутна кончето.

Наблизо бе чифликът. Пред погледа му се очерта

дългата телена ограда, като голяма паяжина, разкъсана от обширната нива на брата му. Сред нея гордо и високо се изправяше столетен дъб, близък на Еньо още от детинство. Нивата на дяда — така я наричаха те, така я казваше и баща им. Колкото пъти идеше тук Еньо, толкова пъти виждаше тая нива с тоя дъб и толкова пъти усещаше завист и злоба, като я гледаше легнала като чуждо добиче сред неговите собствени ниви. Той гледаше счупената линия на оградата и ръмжеше.

Като наближи още, той видя, че там около дъба обикаля човек.

Еньо удари кончето и тръгна по-бързо. Кой можеше да бъде там, из неговото землище? Еньо ревнуваше мястото си и не обичаше да се мяркат и да влизат в него чужди хора. Той беше набил две воловарчета и хората се бояха. Еньо стигна до дъба препуском, сърдит, готов да се кара. Но тоя човек излезе брат му Иван и Еньо омекна и се засрами.

— Добър ден, бате — каза той.

— Добър ден, Еньо.

В това време някой сне дъгата от небето и скри слънцето зад облак.

— Рекох да навидя нивата — заговори веднага Иван. — Мисля да отсека дъба, та да направя и аз ограда отсреща. Тогава цялото място ще бъде оградено. Твоята ограда много ми помага.

Нещо сяде вътре Еньо. Но той премълча, намръщи се, сбра жлъчно устни и изхвуча нещо през нос.

— Хубав имот направи! — рече брат му.

— Не можах да го закръгля, както трябва, и ме е яд — отговори сухо Еньо.

— Защо?

— Твоята нива ми пречи.

— Ех, Еньо, да е нещо друго, някоя вещ — да я махнем, пък то земя, дето е, там е. Какво да се прави? — рече братски Иван.

— Продай ми я, бате.

— Как да я продам, Еньо. Бащиния е. Пък ти не ламти толко, брате... Какво! Я гледай къде си се разширил! Стига ти.

— Мерак пусти, бате... Искам да имам това място закръглено... Като го гледам щърбо, мисля, че душата ми е щърба. Да направим смяна — рече Еньо с горещина.

Иван се засмя.

— Учудваш ме бре, Еньо... На кого си се метнал? В нашия род такъв лаком за земя човек няма. Не бъди такъв... По-скоро бих ти я подарил, ама смяна и продан не приемам. Пък по-добре да стои тука, да ти иде на ум, че освен тебе и други хора живеят на земята — рече Иван шеговито.

Еньо пак се намръщи и погледна надолу. Иван видя в очите му зъл огън и го досмеша.

— Ти, бате, деца нямаш — защо ти са имоти? Продавай...

На Иван му стана тежко и обидно:

— Не чаках това от тебе, Еньо. Бива ли така да говориш? И ти нямаш деца...

— Моята се още не знае, аз вчера се ожених, пък ти вече...

— На бога не можем да се сърдим — рече кротко Иван. Стана му мъчно. Той си тръгна, без да каже дума, мина нивата бавно, с наведена глава и излезе на пътя.

Еньо дълго хвуча след него и злоба боядисваше погледа му червено.

XIII

Вечерта Еньо се напи като никога. Той вика, псува, чупи чаши, гърмя с револвера във въздуха и се заканва страшно на някого.

— Аз — викаше той — нямам приятели, нямам братя, нямам свои. Всички ми са душмани. Цялото село ме мрази, но не се боя — на всички ще дам да разберат.

И Еньо удряше с юмруци по масата така тежко, че дъските се отпираха.

Той не изтрезня цяла неделя и беше се вмирисал на ракия. Очите му добиха мътен цвят и намаляха. Лицето му посиня и подпухна като на недоспал човек. Гласът му пресипна. Денем той спеше като дърво в стаята на кръчмата, легнал по корем с извърната глава, и щом се събудеше привечер, пак почваше да пие и да черпи всеки, който влезе в кръчмата. Нощно време стоеше до късно с пияниците и заспиваше на масата. Момчето загасваше лампата и си лягаше, а сутрин, като ставаше, намираше господаря си или още на масата, или проснат на пода като труп.

През цялата тая седмица Еньо не си отиде в къщи нито веднаж. Момчето му носеше ядене в кръчмата, но той, отровен от ракията, нямаше апетит и ядеше съвсем малко. Булката му няколко пъти ходи при него и му се моли да си дойде. Първия път тя се уплаши, като го видя, толкова грозен и променен ѝ се стори. Еньо не ́иска да си отиде. Той я гледаше тъпо, занесено, съжалително. Макар и пиян, той не ѝ каза нищо грубо. Той утихна, седна до масата, мълча дълго и после каза спокойно:

— Ти, булка, си иди. . . Иди си, та ме не гледай,

че съм грозен. Аз ще си дойда. Един ден ще си дойда, няма все тука да седя, я. . .

Хората го слушаха, смееха се и го закачаха, а на булката му ѝ стана тежко. Но тя скри мъката си, пошегува се нещо и си отиде. В къщи тя много плака. Вечерта отиде у Иванови и там плака още повече.

— Бате Иване, като Ано, вразумете го, вие сте му най свои, недейте го оставя.

Иван се ядоса. Стана му мъчно за брата му. Двамата са расли заедно. Иван обича Еньо и толкова се е грижил за него.

— Това момче ще пропадне — рече той.

— Иди, иди, Иване, иди го вразуми, прибери го в къщи да постои два-три деня, стига да се трови с тая пуста ракия.

Иван се дигна бавно и отиде в кръчмата. Еньо стоеше зад тезгяха съвсем пиян, наливаше някому ракия и говореше нещо, но езика му се преплиташе и устата му се кривяха така грозно, че нищо не му се разбираше. Очите му бяха мътни и кървясали. Щом влезе Иван, Еньо вдигна глава и почна да бръщолеви несвързано:

— И тоя не ми е брат, ѝко ми е брат. . .

Иван отиде при него и му каза на ухо:

— Еньо, ела да си отидем, има нещо да ти говоря.

— Аз не те познавам. Кой си ти? — забръщолеви Еньо и вдигна една чаша да пие.

Иван му я взе леко от ръцете и я хвърли на земята.

— Стига! Не ти давам да пиеш капка повече.

— Т-т-ти кой си? — запъна се Еньо.

— Аз ще те науча кой съм. Баща ни те остави на моите ръце и аз няма да дам да му срамиш името, чу ли — каза ядосано Иван и го задърпа за рамо. — Ела, хайде да си вървим!

Еньо загледа свирепо брата си и почна да го бута. Но ракията беше изсмукала силите му и той почна сам да се клатушка.

Иван го извлече от тезгяха и като го прегърна здравата през кръста, отведе го настрана. Тогава Еньо се обърна, заби остри нокти в лицето на брата си и почна да го дращи. Иван му хвана силно ръката и я натисна надолу, но усети на лицето си болки и през оцапаното от мухи огледало, което висеше насреща, видя лицето си, обляно в кръв. Тогава той не се стърпя, вдигна ръка и сложи няколко силни шамари по лицето на Еньо. Еньо се сниши, уплаши се, млъкна и покорно се наведе. След това легна на пода и завика нечовешки:

— Убий ме, убий ме де!. . . Убий ме!

Иван повика двама-трима селяни, та уловиха Еньо за краката, той го хвана за ръце и глава и го отнесоха в къщи като труп. Щом го тръшнаха на кревата, Еньо захърка.

XIV

Еньо се озлоби срещу брата си. Той правѝ няколко пъти опити да купи нивата, която се врязваше в мястото му, но не успя. На Иван беше тежко от думите, които Еньо му каза на чифлика. Той избягваше да среща брата си и не отиваше в кръчмата му. Иваница престана да навещава Станка. Иван и тя бяха се помирили пред божията воля да нямат деца. Но Еньовите думи разраниха болката им и те се усетиха самотни, обидени и като че ли наказани.

Еньо почти не изтрезняваше. Той отваряше и затваряше кръчмата пиян. При това неговата страст към

земята не преставаше. Злобата към брата му, ревността зарад нивата, която беше в чифлика му, усилваха още повече тая страст и той говореше явно пред всички:

— Като видя тоя дъб, дето се издига в нивата му, сред имота ми, мисля, че на гроба ми е израсъл — не мога да го гледам.

Като казваше така, той се разтреперваше, смръщваше вежди, червенееше, отиваше на тезгяха и пиеше една след друга по няколко големи чаши ракия.

И разпален, в него кипваше жажда за отмъщение. Изпърво той пъдеше тия мисли. Той бягаше от тях, като се качваше на коня и отиваше из полето или в града. Тия мисли го правеха мълчалив и, скрити в главата, се разрастваха на страшни и грозни планове, които го караха да извиква неволно, изплашено и стреснато. Обезсилената съвест се бореше с тях и тая борба обременяваше с мъка Еньо и той пъшкаше под нейната тежест. Но напразно. Престъпните мисли, упоявани от ракията, полудяваха, играеха свободно и Еньо нямаше сили да ги обуздае.

Станка потъмня като засенена от облак. Тя изгуби всяка надежда за щастие. Опитите ѝ да привърже Еньо към себе си като че ли повече го отласкваха. На ласките ѝ той отвръщаше грубо. Нежните ѝ, добрите ѝ думи го сърдеха и той ръмжеше или се подсмиваше обидно, и това нараняваше още повече Станка и я отчайваше.

Тя мълчеше и не се оплакваше никому. Понякога страшно ѝ се искаше да иде при Цвета да поплаче и да открие болките на душата си, но нещо я спираше. Тя не можеше да понася без болка хорското съжаление.

Еньо ставаше все по-грозен и по-страшен под гнета на мисълта да отмъсти на брата си, да го премахне.

Тая мисъл, която всецяло го обладаваше, когато беше пиян, не го отпущаше вече и когато беше трезвен. Тогава той се увличаше в размишления и кроеше грозен план. Стъпка по стъпка, студено, обмислено, той вървеше право към страшния край. Той смяташе, че ако брат му Иван, който нямаше деца, изчезне, жена му ще се омъжи за другиго и тогава никой друг, а сам Еньо ще стане наследник на неговия имот. Тая мисъл го разпаляше, вълнуваше, той се стряскаше, отиваше бързо на тезгяха и пиеше ракия, чаша след чаша. Тогава пред неговата възбудена мисъл се представяше цялата картина на селското землище и той виждаше огромните зелени петна на своите имоти и сред тях големия дъб на братовата му нива, тъмен като облак. И Еньо скърцаше зъби и пъшкаше като вързан.

Той често отваряше дума за това пред хората и повтаряше много пъти:

— Поне тоя дъб да отсече, да го не гледам — корените му са прорасли в сърцето ми.

Хората казваха това на Иван, а той усмихнат и с болка думаше:

— Кажете му бе, кажете му, че ще го отсека. Ще го отсека, като му вади очите. Дърво за красота, ама като му пречи, ще го отсека.

XV

Един ден рано, в тъмно още, Еньо се качи на коня и тръгна за града. Булката му и момчето, което наглеждаше кръчмата, го изпроводиха. Той замина, без да каже сбогом на Станка, а на момчето поръча да стои

в кръчмата и да си отваря очите. Селото още спеше, когато той мина по кривите улички и излезе на края. Есента бе почнала. Наскоро бяха валели дъждове и полето беше се раззеленило като през пролет. Сред тая обширна зеленина се чернееха прясно ораните ниви и дъх на прясна земя пълнеше есенния чист въздух. Тоя дъх упояваше Еньо. Той вървеше полека и оглеждаше навсякъде. Ето една негова нива близо до пътя, вчера орана. Той чува дишането ѝ. Нещо го вика. Той отби кончето и отиде да я види. Обиколи я цялата. По-нататък друга. Еньо и нея навиди и страстта към земята възбуди кръвта му. Той караше кончето през ниви, през ливади и в дрезгавината приличаше на призрак, който отвежда тъмнината пред страха от слънцето. И през тая бавна разходка мисълта му заработи и полека-лека душата му се нажежи пак от злоба и ненавист към брата му. И когато в далечината видя върха на кичестия дъб, надвесен върху зеленината като облак, той се спря, изпъшка, скръцна със зъби и се упъти нататък.

Слънцето вече се показа и първите лъчи, жадни за роса, се спуснаха в полето. Еньо шибна кончето. Неговите тъмни мисли като че се уплашиха от светлината.

Еньо обиколи имота си около мястото, дето готвеше да прави чифлик, и погледна нивата на брата си. Старият дъб беше още сънен, но в клоните му се боричкаха врабчетата и чуруликаха в превара. Нивата на Иван беше изорана повече от половината и ралото стоеше на междата. Навярно Иван днес щеше да я доорава. Понеже по пътя от село вече идеха хора, Еньо се качи на коня и рече да обиколи гората си, която се тъмнееше наблизо през реката и която скоро беше увеличил с покупката на едно съседно парче. Той искаше да избегне една среща с брата си, който може би вече иде-

ше на работа с воловете си. Гората беше свежа, глуха и мокра от роса. Еньо задълба в нея по една тясна пътечка, която водеше към кладенчето в новокупеното парче, мина познатия дол, дето течеше реката, и излезе на голия връх над гората, отдето се виждаше цялото поле, селото и чифликът му. Оттам той видя брата си Иван, че впряга оралото и се готви да оре. Еньо скръцна зъби.

«Защо не взех пушката» — мина му на ума.

Еньо слезе от коня, отведе го в гъстака, върза го и пак излезе на поляната. Наоколо нямаше никого. Селските стада пълзяха по срещните баири и отиваха на друга страна. По нивите се мяркаха орачи. Еньо гледаше брата си, който закрачи след ралото. Той подвикна на воловете и гласът му достигна до Еньо.

«Ти няма повече да ореш тая нива, та каквото ще да стане!» — злобно помисли Еньо и извади от пояса си шише с ракия.

«Няма, няма. . . Или ти, или аз» — мислеше Еньо и гледаше втренчено към брата си.

Дълго време той държа шишето, без да пие. Друго тъй също сладко питие го опияняваше и възбуждаше — мисълта за отмъщение. Най-после Еньо се изправи, вдигна шишето и го преполови на едри глътки. След това отиде при кончето си в гъстака и легна на тревата зашеметен. Той забрави града. Една друга сила го прикова тука. Престъпните мисли, горещи, буйни, упоителни, изпълниха душата му със страшни планове. Еньо цял се разтопи в тях. Той ги подкрепяше с ракията и ги галеше, и ги викаше, и ги насърчаваше. И унесен в сладостта на мечтанията за земя и имот, който може да придобие, той заспа.

Когато се събуди, слънцето бе се извишило на пладне. Главата на Еньо тежеше. Той изгълта набързо останалата в шишето ракия, разтърси глава и стана. Когато погледна пак от поляната, той видя, че братовите му волове пасяха по синура около нивата. Бяха пуснати на почивка.

Еньо отвърза кончето, което нетърпеливо се въртеше в гъстака, върза го по-долу на една ливада до купата със сено и предпазливо излезе из гората. Когато наближи чифлика си, той не видя никъде брата си.

«Може да е отишъл за вода — помисли Еньо. Но когато дойде под дъба, той видя Иван че спи, обтегнат на сянката. Дънерът на дъба бе засечен дълбоко. — Рекъл е най-после да го отсече. . . Късно. . . късно!»

Брат му спеше спокойно на страната си и под главата си бе подложил шапката . Мухи лазеха по лицето му, но той уморен спеше кроткия и дълбок сън на работник. Наоколо нямаше никой.

«Падна ми най-после — помисли Еньо. — Защо не взех ножа!»

Той видя брадвата при дънера и пристъпи да я вземе, но се спря. Дълговременните размишления за убийство на брата бяха му навели хиляди съображения и планове как да прикрие убийството.

Без да разсъждава, почти като сънен, той се наведе, взе с двете си ръце от земята един грамаден камък, вдигна го високо и с всичка сила го стовари върху главата на брата си. Камъкът изпращя със сила и подскочи. Иван трепна и се помръдна да стане, но главата му увисна безсилно и той се опъна на земята гърбом, със страшно отворена уста, из която бликна кръв. Краката и ръцете му предсмъртно претрепераха и се изпънаха.

Еньо с бързи крачки се отдалечи. Но когато да излезе от телената ограда, той се възпря, помисли нещо и

бързо се върна. Той погледна нещастния си брат, чието лице вече се не виждаше от кръв, взе брадвата и бързо, с големи замахи почна да сече дъба. Дървото трепереше. От клоните му се посипваха мъртви листа и падаха по трупа на брата му. Пресните трески хвърчаха надалече. Скоро дървото се залюля, припращя и се наведе на една страна. Еньо захвърли брадвата, хвана се о клоните и почна да ги тегли към бездиханния труп на брата си. Дървото се сгромоляса с шум и трясък, падна въз неподвижния Иван и го покри целия. Еньо тичешком напусна страшното място и се мушна в гората. Наоколо нямаше никой и никой не го видя.

Вечерта, чак когато настъпи пълна тъмнина и никой не остана в полето, Еньо излезе с коня от другия край на гората и тръгна за града през ниви и ливади, като се държеше далече от всеки път.

XVI

Ракията беше се свършила, свършена беше и безкрайно заплетената мисъл, която го държеше постоянно на огън. Всичко беше вече ясно. Еньо стоеше изправен пред едно престъпление, пред едно свършено нещо, постигнато лесно, неочаквано, и пред неговата мисъл като че нямаше вече нищо. Нищо, само една пустиня. Като че ли се свърши целият му живот, измъчван от жажда за земя, от мъки, грижи, страдания, и настъпи вечният покой. И нощта му се виждаше като тиха въздушна празнина, далече от света, и той се движеше в нея леко като дух. Но мисълта му не вървеше напред заедно с него. Тя се връщаше назад, тя търсеше спомените. Изтерзана, изгоряла, тя искаше почивка

далече, върху някакви малки дребни спомени, които бяха умрели, но които по чудо възкръсваха сега един по един.

И пред Еньо мина леко и свободно споменът за детинството, неразривно свързано с брата му Иван. Игрите, скитането по горите и полетата, къпането в реката. Колко мило, колко топло! Майчините грижи! Той си спомни баща си как ги водеше за ръка на черква по големите празници, цялата радост и трепет, които го вълнуваха. На всяка крачка той се виждаше придружен от добродушния по-голям брат Иван, тих, кротък, незлобив.

Така, освободен от страшното, вървеше Еньо през тъмното поле като забравен. Нощта беше накичена със звезди и пълна с топлина. Тя скриваше Еньо и с тиха майчина доброта му носеше всичките мили детски спомени и му ги разправяше един по един. И във всички хубави случки на неговия живот стоеше брат му Иван с простодушния си поглед, със сърдечната си усмивка.

Отведнаж Еньо се спря като пред някаква стена. Като че ли внезапно някой го запита:

— Зашо уби тоя добър човек — твой брат? Защо? Защо? Защо?

Е Еньо повтори ужасѐн:

— Защо? Защо? Защо?

Топла тежина задуши гърдите му. Ръката му неволно и бързо бръкна в дисагите да търси шишето с ракията. Но то бе отдавна изпразнено.

— Защо? Защо? Защо?

Пред Еньо се представи картината на неговото страшно престъпление. Той видя предсмъртното треперене на убития си брат, неговия внезапен ужасѐн поглед, кръвта, която бликна от устата му. Той чу

кроткото негово хъркане. Еньо се сниши върху седлото на коня, като че искаше да се скрие от всичко това. Той разтърка челото си и извика, като че ли изпищя:

— Братко, братко, дано това е сън!

Но това не беше сън.

И Еньо зави в нощта като куче и заплака със сух, грозен, безнадежден плач. Той бутна коня и препусна като луд да търси спасение, да се отърве от нощта, от нейния мъчителен саван. И мислеше дано по-скоро, дано по-скоро се съмне.

XVII

Призори Еньо стигна в града и за пръв път от вчера срещна живи хора.

Денят като че ли го стресна и стегна разслабените му нерви. Ето пред него животът, за който той така яко беше се вцепил. Може би всичко това ще мине, ще се забрави като страшен сън.

Еньо слезе на познатия хан, дето всякога слизаше, настани сам коня си в обора и влезе в кръчмата. Ала краката му не го носеха сигурно. Той се здрависа с безучастния кръчмар, който беше пиян още от вечерта, седна до една маса и поиска ракия. Момчето сложи пред него едно малко шишенце без чаша. Еньо поседя, погледа шишето, похвана го, но го остави, без да пие, стана, излезе и тръгна безцелно из града. Той вървеше из улиците като замаян, като човек, дошъл неизвестно откъде. Тая страшна случка като че беше разрязала живота му надве, и едната половина не знаеше къде е другата. Той срещна и замина познати, говори с тях, но не чу какво му казаха и не запомни какво им каза.

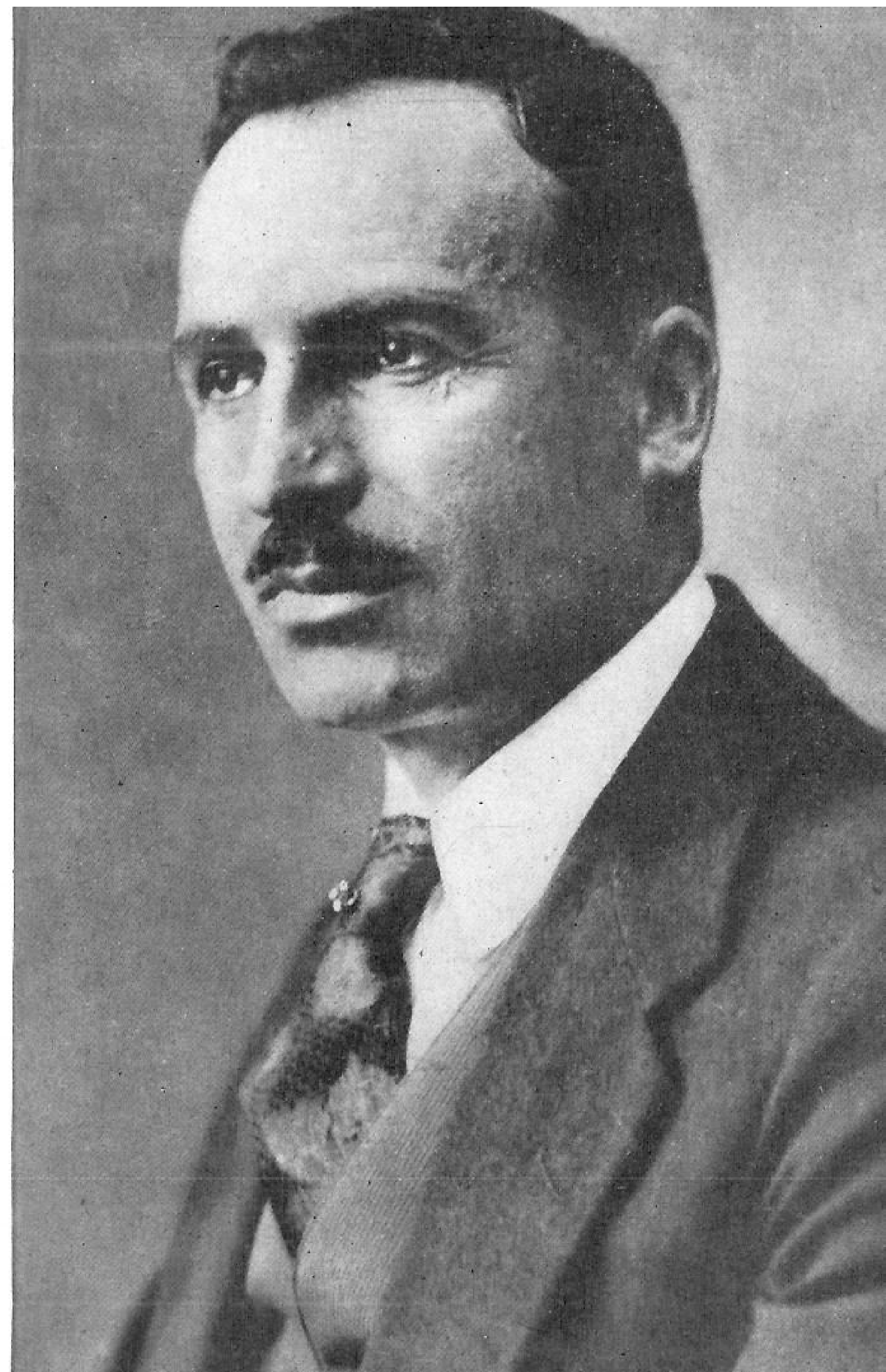

ЕЛИН ПЕЛИН В РЕДАКЦИЯТА НА В. „ВОЕННИ ИЗВЕСТИЯ"

ЕЛИН ПЕЛИН

РЕДАКЦИЯТА НА В. „РАЗВИГОР“: Т. БОРОВ, ЕЛИН ПЕЛИН, АЛ. БАЛАБАНОВ, Д. Б. МИТОВ

87

[redacted] по нивитѣ, [redacted] трепвахъ и чувахъ шума на топлата кръвь, която пълнѣше жилитѣ ми, [redacted] се провиквахъ, гърмѣхъ съ пушката, и гората треперѣше отъ възторжено ехо. Вечерь, когато върховетѣ се позлатяваха, и долинитѣ се пълнѣха съ сѣнки, гората стихваше и нощьта съ своитѣ странни видения дебнишкомъ нахлуваше въ нея, азъ и моето куче се спущахме по камениститѣ [redacted]

Като [redacted] дола, азъ виждахъ отвждь на рътлината върху голѣмата канара край пжтя тънкия силуетъ на Калина, отрѣзанъ върху вечерното небе. Тя стоеше на канарата, боса, [redacted], съ пржчка подъ мишница, плетѣше чорапъ и пѣеше, [redacted]. Около нея кротко пасѣше пръснато стадо овци и [redacted] звънци успокоително трептѣше [redacted]. Щомъ ме виждаше, тя преставаше да пѣе, подвикваше нѣщо на стадото и се скриваше. Когато отминѣхъ далече, тамъ пакъ екваше, [redacted], нейната сочна [redacted] пѣсень,

НАБОРЕН ТЕКСТ НА РАЗКАЗА „САМОДИВА" — ЗА СЪЧИНЕНИЯ 1938 Г.

ЕЛИН ПЕЛИН

Нане Стоичковата върба

РЪКОПИС НА РАЗКАЗА „НАНЕ СТОИЧКОВАТА ВЪРБА"

Той отбягваше всеки срещнат стражар и се мъчеше да го не види. Душата му се мъчеше от някаква неясна паника и скръб. Погледът му бе угаснал и като че ли изчезнал. Той мислеше за брата си и му се искаше да се върне в село да го види, да го прегърне жив и здрав — искаше му се тая страшна случка да не съществува.

Може би всичко това не е истина. Може би всичко това така да му се е сторило и брат му да си е жив и здрав. О, да би било така, Еньо ще се откаже от всичката своя земя, ще я даде на брата си, ще отиде да си живее при него, както по-преди. В душата на Еньо се събира топлина, пълна със сълзи. Той шепне умилено:

— Братко, братко, братко!

Минава пладне. Еньо уморен, отпаднал върви като безтелесен из улиците на града и неволно се намира на хана, дето слезе. Там е тихо. На една маса обядват. Той като че по подражание също сяда да обядва. Но не му се яде. Поисква ракия. Нейният вкус му се вижда отвратителен, гърлото не я поема. Но Еньо пие, пие по навик и чак след второто шише той усеща вкуса ѝ. Приятно му е. И той поръчва шише след шише. В кръчмата го познават и никой не се учудва на това.

Спиртът го оживява, одухотворява. Той усеща, че се пробужда след страшен сън и се радва, че се е отървал от тия безпричинни мъчения. Той се радва на това хубаво чувство и пие още повече. След един-два часа става, плаща и излиза. Сега той знае къде отива. Той ще купи подарък на брата си. Какво? Сребърен ланец за часовник, също като своя. Да се помирят веднаж завинаги. И увлечен, пиян, той отива у златарите, купува тежка сребърна верижка и се връща почти щастлив. Това, което стана, не е истина. Той тъй много

иска това да бъде така, че вярва, че е така. При всяко съмнение и колебание той се отбива в най-близката кръчма и пие ракия. Това питие го магьосва. То праща в царството на сънищата, на мъглите и на ветровете всичко, което му се виждаше зло, и той се топеше от благост и милост и клатушкайки се из многолюдните улици, плачеше със сълзи, плачеше, потънал в душевна самота. Така той се върна пак в хана, дето бе слязъл, взе си кончето, качи му се, пи още едно шише ракия и си тръгна. Той искаше по-скоро да иде да прегърне брата си.

Той караше коня бързо и едвам се държеше на него. Той не можеше да го управлява, дърпаше юздата насам-нататък и кончето минаваше ту от една, ту от друга страна на шосето. Като измина така няколко километра от града, Еньо видя насреща си по безлюдния път бавно да върви волска кола. Още отдалеч той позна воловете на брата си и се спря изтръпнал. Това като че го отрезви веднага. Той почна да се взира в колата, да не би да се е излъгал. Не, воловете са на брат му. Край колата от една страна върви жена, от другата мъж. Дали не е брат му? Еньо отправя кончето към колата. Среща ги. Снаха му Иваница възпира колата, тъжна, съкрушена, и сълзи едри бликват от очите ѝ. Тя заридава задавено, грозно, мъчително.

— Еньо, Еньо, Еньо, братче. Какво стана с нас, какво стана с бате ти!

— Що? Какво? — пита Еньо, почти отрезвен, и му се иска да побегне някъде далече-далече.

Той надниква в колата. Там лежи брат му Иван, проснат по гръб, покрит с черга. Краката му, обути в бели чорапи, стърчат навън и едвам помръдват. Главата му увита в дебела превръзка. Само носът и устата му

се виждат. Носът му посинял, устата набъбнала, полуотворена, диша тежко-тежко.

Мъжът, който придружава снаха му, е нейния баща. Той разправя на Еньо сухо и късо:

Иван отишъл да оре на нивата при Еньова чифлик и рекъл да отсече дъба. Той отдавна се канел да стори това. Не знам как го е сякъл, дъбът пада върху него и го пребива. Наоколо нямало никой да види. Като не се върнал вечерта, отишли през нощта да го търсят. Намерили го ни жив, ни мъртъв. Едвам помръдва и диша.

— Натоварихме го да го откараме в болницата. Не вярвам да го бъде — завърши старият.

Еньо, забил поглед в земята, слуша като в просъница. И първата мисъл, която му иде, е че неговото престъпление не се знае. Той е, спасен.

Еньо не разпитва повече и тръгва замаян, като оставя снаха си и стария ѝ баща, без да каже нещо.

XVIII

Еньо се върна в къщи с душа олекнала от страдания. Надеждата, че брат му Иван може да оздравее, като че ли го освободи от страшния кошмар на престъплението. Дано брат му оздравее, дано се спаси! Еньо ще се изповяда и ще иска прошка от него. Иван ще му прости. Неговото сърце е толкова добро. Тогава ще заживеят пак братски, пак заедно. Не ще имот, не ще земя! Нека всичко зло изчезне и да остане само доброто, само хубавото. Тия новородени мисли цъфтяха по-изобилно и изпълваха Еньо с такава светлина и чистота, че извършеното престъпление му се виждаше недействително, изчезнало без следа.

Той се затвори в къщи и легна като болен. Станка обикаляше с грижи около него и се радваше на неговата внезапна кротост, добрина и търпение. Тя искаше да бъде постоянно около него, но той я пъдеше, и увит и скрит в леглото, далеч от света, беше му сладко да мисли, че е спасен от страшната случка и че брат му ще остане жив. Той се занасяше и понякога прискимтяваше като куче, което е намерило изгубения си господар. И почти гласно произнасяше с братска милост и обич името на Иван и умоляващ, искаше прошка.

При него идеха селяни по работа и да го видят. Те мислеха, че Еньо се е разболял от скръб по брата си и се мъчеха да го утешат, като му описваха как е станала нещастната случка. Никой не подозираше никого. Всички разправяха подробно как е паднал дъбът, как Иван се помъчил да побегне, как се спънал о един камък, как клоните му препречили пътя и как го премазало дървото.

Еньо слушаше със страх всичко това, но все пак му олекваше.

Подир два деня се върна снаха му. Тя оставила Ивана в болницата. Той не можел още нищо да говори, слабо виждал, с едното ухо не чувал никак, но докторите казали, че ще оздравее и ще се спаси.

Надеждите на Еньо се закрепиха.

Него вече никой го не подозираше. Той се вдигна, почна да ходи в кръчмата, напи се един-два пъти и на близкия празник отиде в черква с жена си. Дълго време той не бе ходил в черква. Сега влезе с тръпки и със страх. Онова, което никой не знаеше, знаеше го един господ. И Еньо наведе глава и дълго се моли за прошка и за здравето на брата си. Той даде обещание да изповяда всичко пред брата си, когато той се върне.

Той не иска вече нищо, освен да му е леко на душата.

Тоя ден Еньо не пи и за пръв път се отказа да купи една нива, която случайно му предложи един негов длъжник. И при това нивата бе близо до чифлика му. Той не смееше и да отиде вече нататък. За това място той мислеше със страх. Веднаж, като беше пиян, каза пред всички в кръчмата:

— Не ми трябва вече чифлик. Да ми изсъхнат краката, ако стъпя нататък. Ще го продам. Омразно ми е това място, откак брат ми се преби на него. Ще го продам, ще го харижа. На черковата и на училището ще го дам.

Селяните, които знаеха неговата алчност заземя, слушаха като шега неговите думи и говореха подигравателно. Но тая внезапно родена мисъл завладя Еньо. Той не пи вече до вечерта, през нощта се пробуди пак от тая мисъл и не можа да заспи. Да подари част от тая земя на училището. Той лъжеше себе си, че това ще бъде изкупление на неговия грях. Това страшно място не му трябва повече. Той ще го подари — да му олекне на душата. Тая мисъл не го оставяше. Той заживя с нея и я повтаряше всеки ден пред себе си и пред хората. Най-после я изпълни — отиде в общината и пред сведетели записа по една нива и по една ливада на черквата и на училището.

Това изненада и учуди селяните. Как така Еньо, който би изял цялата земя, да можеше да се яде пръст, се отказва от нея и я подарява?

— Виж, какво нещо е брат! — казваха те. — От милост по него го прави.

XIX

Иваница ходеше всяка седмица в града и се връщаше все по-тъжна. Раните на Ивана заздравявали, почнал да вижда, но не може да говори и нищо не помни. Тия вести съкрушаваха наново Еньо. Той почна да пие, както преди, и почти не изтрезняваше. Той не се грижеше вече нито за земята си, нито за кръчмата си. Тая година той не докара и вино, както правеше попреди. Пиенето му се привърши и той ден през ден затваряше кръчмата, докато съвсем я затвори.

И тръгна да пие по чуждите кръчми. Той черпеше всички и харчеше без милост. Станка седеше в къщи като сянка. Тя се помъчи да поеме що-годе от работата, но нямаше сили. Много от нивите им останаха неорани и непосеяни.

Еньо привърши, колкото имаше готови пари, и понеже не работеше вече нищо, почна да продава от имота си. Той даваше евтино, пазареше се бързо и някои от по-заможните селяни купуваха. Еньо взимаше парите и за неделя-две ги изпиваше. Мисълта, която го гореше по-рано — да види брата си здрав и да иска прошка от него, полека-лека го остави, защото казваха за Иван, че няма вече да стане човек.

Еньо отбягваше да му говорят за брата му и ако Станка искаше да му съобщи нещо, той я пресичаше сурово:

— Знам, знам — стига.

През една седмица Иваница, както правеше всякога, впрегна каруцата и отиде в града да навиди мъжа си. Беше вече пред Коледа, сняг нямаше, но тежка мъгла лежеше над земята. От болницата казаха, че Иван вече трябва да си отиде. ните му са оздравели, но

повече не може да му се помогне. Ще си остане глух, ням и безпаметен. След време, ако се гледа добре, може да има подобрение.

Нямаше какво да се прави. Иваница прибра мъжа си и го заведе в село. По пътя до дома той седеше в каруцата безжизнен като дърво, спокоен, кротък, с поглед, лишен от светлината на разума, с втренчени очи, които рядко мигаха. Той седеше неподвижен, сякаш крепеше с внимание в душата си някаква огромна чуплива тайна, до която никой не можеше да проникне.

На другия ден сутринта Еньо излезе да иде на кръчмата. Беше решил да продаде някаква ливада. Имаше сняг. Беше студено и влажно. Тъкмо когато искаше да отвори пътната врата, той чу някакво странно пъшкане, прилично на кравешки рев и на кучешко скимтене. Той се обърна изтръпнал. На ниския плет, който делеше двора му от Ивановия, стоеше облакътен някакъв едър човек и го гледаше втренчено с широко отворени очи, които не мигаха. Еньо се спря, погледна и изтръпна от ужас. Това беше брат му. Еньо изпърво не го позна. Лицето му беше съвсем, съвсем друго. Устата му беше променена, някак провиснала, едната вежда вдигната високо, едната страна подпухнала.

За миг Еньо остана закован на мястото си, сякаш някой свърза краката му. Ужас напълни душата му. Той отвори бързо портата, излезе на пътя, въздъхна и се запъти към кръчмата. Той влезе бързо там, но не можа да се спре. Излезе пак, тръгна като замаян, спря се, повърна се, пак спря, като човек, който е забравил нещо. След това скриви в една тясна улица, бързо излезе под селото и се упъти право към гората.

Еньо бързаше и не смееше да се обърне назад.

Струваше му се, че по стъпките му върви брат му и го пронизва със страшния вторачен поглед. Еньо ускоряваше стъпките си и бягаше. И в мъглата той сам беше една мъгла, черна, задушна. Насреща се тъмнееха безформени гористите върхове и той тичаше нататък, бягайки от откритото поле, за да се скрие. Наоколо му се стелеха мъртвите ниви, между които имаше и негови. Но те го вече не мамеха. Дъхът на влажната земя, който някога го упояваше, сега го душеше и теготеше. Той бягаше от тях в паника. Бягаше да се скрие от себе си, от страшното видение, което не му даваше мира.И като навлезе в голямата дъбова гора, забулена в мъгла, той се хвърли в първата срещната хралупа, като в долап, и се сви като червей. Така сврян, той се заозърта насам-натам и капнал от умора, едвам произнесе, като се задушваше:

— Защо, защо беше всичко това? Братко мой!

И заплака горчиво. И свит в кожуха си, хълцаше и ронеше обилни сълзи, които течаха безспирно, свободно. Той изпърво хлипаше, но после даде воля на стихията, която го изпълваше, и зави като ранен звяр, паднал в безизходна пропаст.

XX

Еньо се укроти. Затъпя ли, помири ли се със съдбата си, намери ли опора в нещо, за да влачи живота си, кой знае, но той се сниши и като че ли внезапно остаря. Гордо вдигнатата му глава се наведе и всади в шията му. Ръцете му, които имаха такива резки движения, се отпуснаха и той ги вече носеше постоянно в джобовете на потурите си. Той пиеше и продаваше нива след

нива, ливада след ливада. Той привикна към нещастието на брата си,не се плашеше от неговия вид и от неговия страшен, вторачен, мълчалив поглед. Често той го хващаше за ръка и го извеждаше да се разходи. Водеше го на черква и стоеше редом с него, мълчеше и нежно допрял ръката му, искаше му мълчаливо прошка и казваше:

— Братко, господ се отвръща от мене, но ти, в безумието, си по-близо до него. Помоли му се и за мене.

Когато се напиеше и продаваше нещо, той казваше тихо, без крясък на хората:

— Не ща нищо, нищо. На човека нищо му не трябва на земята. Всичко е вятър.

Той стана по-добър и към Станка. Но тя се разболя, вцепени се цялата и след дълго и мъчително страдание почина. Еньо остана сам в къщата и живееше като таласъм. Иваница му пращаше храна или го канеше у дома, переше го и ходеше да разчиства къщата му, в която бе се разположил духът на пустотата.

Понякога безпаметният Иван влизаше при брата си в тая къща и внасяше в нейното мълчание и своето страшно мълчание. Той сядаше до огнището на стола, вторачваше се някъде и не шаваше.

А Еньо падаше пред него, прегръщаше коленете му и казваше:

— Прости ми, прости ми, братко.

След четири-пет години Еньо разпродаде всичко и остана последен сиромах. Къщата му се развали от пустотата. Той погрозня, подпухна, заприлича на старец и едното му рамо почна нервно да се мърда към лицето, като че го питаше нещо. Той ходеше по кръчмите и чакаше милостиви хора да го почерпят. Понякога го пращаха тук-там на работа за чаша ракия или пък го

караха да рине оборите. Често го подиграваха и за едно черпене го караха да скача като заяк, да кукурига като петел и да се чеше като маймуна.

Една зима Еньо се разболя тежко. Иваница го прибра у тях и се грижеше братски за него. И Цвета често го спохождаше и му носеше нещо за понуда.

Но отровения от ракия Еньо не издържа и след десетина мъчителни дни почина. Облякоха го чистичко, наредиха го и го положиха в прост дъсчен сандък. Подпухналото му лице приличаше на буца земя, откъртена от засъхнала угар.

През цялото време докато да го изнесат, брат му Иван непрекъснато седеше пред него на ниско дървено столче, гледаше го мълчаливо, безучастно, с вторачен и учуден поглед и си клатеше главата, като че го питаше нещо.

Зимата бе страшна. Сняг бе засипал къщите до покривите и хората не можаха да го занесат до гробищата. Оставиха тялото му да престои в черквата. Селяните го изпратиха с прошка и съжаление. В ръцете му оставиха свещ, като на всеки покойник, но когато да излизат от черквата, забравиха да я угасят. През нощта тя бе запалила мъртвеца и след тричетири деня, когато се пробиха пъртини и отидоха да го погребат, намериха го обгорял като въглен.

ИЗПУСНАТА ДУМА

Доктор Харалампи, така го наричаха всички, както всяка вечер, игра до късно на карти с вечната си компания, прибра се в два часа през нощта и спа до десет сутринта.

Той се излежава дълго в кревата, стана бавно, облече сутришното си кадифено палто, влезе в кабинета си и седна да прегледа вестниците, които слугинята му оставяше все на едно и също място.

Доктор Харалампи беше отдавна надхвърлил петдесетте години и се приближаваше към шестдесетата, макар че не бързаше, както той обичаше да се изразява. В последните десетина години неговият живот течеше по равна и гладка плоскост, ръководен от установени привички, като на всеки стар ерген. От баща си наследи добро състояние и особени грижи за живота нямаше. Имаше кабинет, имаше и надпис пред вратата от кой до кой час приема, но клиенти нямаше и не се стараеше да има. Медицинската наука вече го не интересуваше. Болните го отвращаваха и той предпочиташе да ги не вижда. Затова и не стоеше много в къщи, а когато беше там, поръчваше на слугинята да казва, че го няма.

Доктор Харалампи се грижеше много старателно за външността си. Носеше хубави костюми, сменяваше

ги често и имаше особена слабост към вратовръзките. Това беше у него мания. В гардероба му стояха стотици вратовръзки, коя от коя по-оригинална. Денят прекарваше малко в къщи, малко в клуба. Вечеряше в един и същ ресторант, с една и съща компания, в която имаше и знаменитости. Те хвърляха от своята слава светлина върху кръглата маса, на която се хранеха, и я правеха популярна. След вечеря докторът отиваше в познати семейства, дето до късно играеше на карти.

Живот равен, еднообразен, лишен от красота, от темп, но затова спокоен.

Още неразгърнал вестниците, влезе слугинята.

— Господин докторе, една жена иска да ви види.

— Каква жена? — повдигна глава докторът. — Защо не каза, че ме няма?

— Много настоява да ви види. От сутринта стои пред вратата.

— Добре, нека дойде — рече докторът незаинтересовано.

След малко вратата се отвори полека и вътре се вмъкна тихо, страхливо една жена, бедно, жалко, окълцано същество, с черни очила, безцветна коса и жълтеникаво, износено палто. Тя носеше в ръка голям букет от червени и бели карамфили и като влезе, застана нерешително до вратата. Ръката с карамфилите трепереше, а мършавото ѝ лице се изкриви в някаква странна и виновна усмивка.

— Какво има? — каза студено докторът.

— Извинете, може би да съм дошла много рано — пробъбра жената и по лицето ѝ се появи пак тая виновна усмивка.

— Седнете — каза докторът и посочи стола.

Тя седна гузно на самия крайчец на стола. Черните

ѝ очила бяха устремени право към доктора, а карамфилите в ръката ѝ трепереха, като че ги люлееше вятър.

— Болна ли сте? Кажете, какво ви е? — попита докторът, който забележи смущението ѝ.

— Извинете, господин докторе — каза жената. — Не съм болна. Днес ви е имен ден и аз дойдох да ви честитя и поднеса тоя скромен букет.

Тя стана като автомат и подаде букета.

Докторът беше съвсем забравил, че днес му е имен ден, и това странно напомняне възбуди в душата му смях. Той пое букета с малък поклон и каза:

— Много мило от ваша страна. Благодаря ви, че ми напомнихте за именния ми ден, аз съвсем бях забравил.

— Навярно вие и мен сте забравили — каза жената. — Но аз не съм ви забравила и никога няма да ви забравя. . . Аз съм Надя. . . Надежда Николова — каза жената и пак се засмя.

— А, да, да. . . приятно ми е — каза докторът, — моля ви, седнете, седнете. . .

Докторът каза това от любезност. Той не можа да си спомни за никаква Надежда Николова, и продължително се замисли.

— Не, вие не можете да си спомните. Аз знам. Вие сте забравили. Това беше преди двадесет години, вие току-що бехте свършили и бехте се върнали от Европа. Аз бях малко, шестнадесетгодишно момиче. — Бехме в планината на разходка. Аз със сестра си бях във вашата компания. Помните ли, когато излезе бурята?. . . Страшна буря. Никога в живота си не съм виждала пострашно нещо. Но тя за мене е най-хубавия спомен. Бурята разпръсна цялата компания. Всички се изпокриха, кой където свари. Светкавици падаха, гръм дро-

беше небето на парчета. Тогава вие ме хванахте за ръка и ние двамата се скрихме в една пещера.

— Да, да, спомням си нещо такова — каза като насън докторът.

— За вас това може да е «нещо такова», но за мен то е много, то е всичко. Аз тогава се гушех във вас, а вие ме пристискахте до гърдите си и ми казвахте:

— Надя, колко сте мила! Надя, аз ви обичам. . . След това никой после в моя живот не ми е казвал тая дума. Аз изгубих всичките си близки, боледувах дълго, ослепях с едното око, не можах да свърша гимназията и почнах да живея по милостта на другите, да работя, да слугувам, да се мъча, опростях и погрознях. . . Но никога не се отчаях. С покорност нося теглото си. Имаше нещо, което ме крепеше. Това бяха хубавите ония думи, които ми казахте тогава. Аз прекарах младостта си с тях, болестта си с тях, мъките и унижението си с тях. Те ме топлеха, те ме сгряваха, те ме подкрепяха. Тия хубави думи, които за пръв и последен път чух в живота си. Колко ви съм благодарна!

Жената замълча.

— Да, спомням си — каза докторът, комуто стана неприятно от спомените за нещо толкова незначително, което той съвсем бе забравил.

Жената стана.

— Докторе, не искам нищо от вас. Кажете ми само, тогава искрено ли ми казахте това? От сърце ли беше?

Жената заплака. Докторът я погледна и за пръв път в неговия живот душата му се напълни с жалост.

— Да, да — каза той. — Спомням си много добре и често си спомням за това. Това тогава аз ви казах от всичкото си сърце. Вие бяхте толкова мила, че аз ви обикнах отведнаж.Жалко,че случая не ни срещна повече.

— Благодаря, много ви благодаря. До смъртта си ще бъда щастлива и ще ви благославям.

Жената тръгна.

— Простете ми, ако ви отегчих. Сега сбогом.

И тя мигновено почти отвори вратата и излезе.

Доктор Харалампи остана сам. Той отиде до прозореца и погледна. Надя Николова вървеше по средата на улицата — мъничка, жалка, нищожна, като хвърлена угарка, но щастливо усмихната. За миг тя се спря, обърна се, погледна къщата с черните си очила и пак тръгна.

На доктор Харалампи се стори, че той за пръв път вижда тая улица, по която къщите от едната страна бяха в сянка, от другата осветени от слънцето. Тая улица, по която той ежедневно минаваше като слепец, сега му се откри като непознат път, който води към друг живот, към истински живот, пълен, интересен, наситен с добро и с лошо, със страшно страдание и с неизвестно щастие. А той стои далече, далече от тоя живот, затворен в самотната си къща, безучастен като мъртвец.

ЛАБОРАТОРИЯ

Селото се пробуди в мъгла. Гъста есенна мъгла, която покриваше всичко и висеше като парцали по стрехите, по дърветата, по затрънените огради на дворищата.

Николай Сенов излезе на чардака на тяхната къща и погледна. И като видя тая непрогледна мъгла, в която всичко се губеше, лицето му неприятно се смръщи. Стана му още по-тежко.

Николай Сенов преди осем месеца се върна от странство, дето свърши по химия. От два месеца той беше в столицата да търси работа и снощи се върна отчаян.

Той вложи всичката си енергия и направи всичко, което можеше да направи един човек с отлична диплома в ръка, със специални препоръки от своя знаменит в цяла Европа професор, за да постъпи на служба, но не можа. Нещо повече, той се унижава́ да търси препоръка и от видни партизани, които току-що бяха дошли на власт. Ходи даже при някои министри, но напразно.

Той се върна унижен и оскърбен, захвърли диплемата в долапчето, дето бяха наредени книгите му, които бе събирал още като ученик в гимназията, не вечеря, не каза нищо на домашните си и си легна мрачен.

Мрачен стана и тая сутрин. Неговото младежко

хубаво и умно лице бе тъжно. Усмивката, която винаги го озаряваше, беше изчезнала. И сега, когато изгуби всяка надежда, той се изправи на селския беден чардак срещу гъстата мъгла, непроницаема като неговото бъдеще.

— Какво да се прави?

От два месеца той повтаряше тоя въпрос хиляди пъти, повтори го и сега, но отговор нямаше. Отговорът беше тая непрогледна мъгла, която лежеше пред него и в която се губеше всичко.

Старият му баща излезе от къщи с вечната си кашлица и потъна някъде в двора.

Николай Сенов затули очите си с ръка.

— Срам ме е от стария. Потъна в борчове за мене, съсипа имота си и здравето си, и сега накъде? Как ще се оправдаят дългогодишните му надежди, с които живееше досега?

Пред очите на Сенов се мяркаха унизителните и недостойни картини от последните два месеца, когато той заедно със стотици службогонци стоеше пред вратите на министерствата и се натискаше пред кабинетите на разни началници. И покрай това той си спомни хубавите, светлите, просторните, прекрасно наредените университетски лаборатории, дето той и неговите другари работеха, облечени в дълги, чисти бели блузи.

Колко хубави години прекара той в тия прекрасни лаборатории! И сè пак той бързаше да излезе. Той искаше да се нареди на работа в живота, който в неговата младежка чистота му се виждаше подобен на тая светла, просторна лаборатория, дето владее тишина, жива любознателност и спокойна работа.

Но ето, че животът бил друга лаборатория, нечиста, неприветлива, неуредена. Тук няма спокойни, любо-

знателни работници, съсредоточени изследвачи. Тук алчни, лоши, подозрителни, нечестни и посредствени хора протягат ръце и всеки се мъчи да изтръгне залъка от устата на другия.

Какво да се прави?

Николай Сенов влезе в къщи. Майка му, макар и стара жена, шеташе пъргаво около огъня и готвеше нещо.

Тя видя мрачното лице на сина си и се помъчи да го развесели, като почна да му разправя разни закачки за момите в село. Николай остана мрачен, той дори не чуваше думите на старата.

— Днес ти готвя едно хубаво ястие. Ти много го обичаше, като беше малък, но няма да ти обадя какво е — подхвана пак майка му.

Николай погледна часовника.

— Не, майко — каза той. — Аз няма да стоя за обяд. Ще отида да се разходя до Листово.

— У, в тая мъгла, синко!

— Нищо, близо е. Да видя приятели.

— При учителката ли? — каза весело майка му. — Тя идва у нас. Много ми харесва.

Николай не каза нищо, а се облече и излезе.

Той пристигна в Листово към обяд и се отби в училището, дето имаше стари познати учители. След това заедно с някои от тях отиде в кръчмата, дето се храneха. Над Листово нямаше мъгла. Тук светеше хубаво есенно слънце и на душата на Сенов беше по-леко.

В кръчмата на една маса, заобиколен от петима селяни младежи, седеше агента Лольо. Всички бяха пияни. Лольо говореше нещо високо, но като влязоха учителите, млъкна и устреми нахален поглед към Цветкова.

— Каква неприятност — каза тя като на себе си и отведе другарите си на една отстранена маса в ъгъла.

— Виж ги, виж ги, учители, интелигенция, едно добър ден няма да кажат — обади се Лольо предизвикателно.

— Казахме бе, Лольо, ами ти не ни обърна внимание — каза шеговито един от учителите.

Учителката наведе глава.

— Кой е тоя? — запита тихо Николай.

— Не е тукашен. Някакъв агент. Организатор, от нововластниците. Назначава на служби, дава препоръки и пие. През ден, през два се мъкне тук. Другото нека каже Цветкова — рече един от учителите и се засмя.

Цветкова наведе засрамено глава.

— Какво мога да кажа? Отвратителен ми е. Заплашва ме с уволнение. Пише ми глупави писма.

Сенов вдигна глава и изгледа презрително пияния агент.

— Ти какво ме гледаш? — обърна се към него Лольо. — Гледай нея. Нали за нея си дошъл. . . Да не мислиш, че не знам. Поздравлявам ви, госпожица Цветкова. Най-после многоочаквания ви гост пристигна. Честито!

Сенов скочи, но учителят, който беше до него, го задържа.

— Не се разправяй, Николай. Ще имаш само неприятности. По-добре да излезем оттук.

— Да отидем у дома — каза Цветкова. — Подир обяд няма училище, ще постоим там.

Те станаха набързо и излязоха заедно със Сенов, който трепереше от гняв. Зад тях се чу циничен смях и заканително ръмжене.

Сенов вървеше мълчалив, гневен, с наведена глава. Тая случка го погнуси. Той си спомни пак за хубавата университетска лаборатория и се видя там, сред своите млади другари с белите блузи, наредени около дългите мраморни маси, отрупани със стъкленици, епруветки и разни инструменти. От стъкления потон пада мека, приятна, матова светлина. Чува се лек шум от работа, мярка се симпатичната и бодра фигура на стария професор. А тука?

Цветкова вървеше до него. Тя видя неговото тъжно, замислено лице и леко се докосна до ръката му.

— Николай, не обръщай внимание. Тук това е обикновено нещо. Хората станаха лоши, но какво да се прави. Ела у дома. Има много нещо да ти приказвам. Боже, та ти съвсем ме забрави.

— Обидно ми е — каза Сенов, — обидно ми е и срамно. Струва ми се, че потъвам в някакво нечисто блато.

— Ти си в лошо настроение. Ще ти мине.

Сенов с учителите стоя у Цветкова до късно. Есенният ден се свърши. Учителите се разотидоха. Тръгна да си отива и той. Беше вече тъмно, а мъглата, която отзарана лежеше над неговото село, сега бе паднала и тук.

Олга Цветкова го изпрати до пътната врата.

Сенов възви по тясната уличка, мина разровения дол, дето течеше мътна вадичка, и излезе при градините. Оттам въз баирчето почваше пътя за неговото село. Беше тъмно. Мъглата като че беше се сгъстила и той едвам налучкваше пътя. Той вървеше бодро. След срещата му с Цветкова в душата му бяха се събудили нови светли надежди.

Когато измина последните градински огради, иззад

гъстите сливаци, които тулеха пътя, отведнаж изскочиха няколко души с големи тояги в ръце и извикаха:

— Стой!

Сенов спря изненадан и уплашен. Докато се опомни, няколко удара се стовариха върху главата му и той падна.

Сенов лежа дълго време. Най-после се освести, дигна глава и седна. Беше съвсем тъмно. В селото лаеха кучета. Виеше му се свят.

Той попипа лицето си. То цяло бе обляно с лепкава, съсирена кръв. Той стана бързо, постоя, помисли да се върне в Листово за помощ, но после се обърна и тръгна в тъмнината за към своето село. Като се качваше по стръмното, мъглата все повече и повече оредяваше и когато излезе горе на равното, над него се просна ясно високото небе, осеяно със звезди.

Краката му омаляха и той седна край пътя да си почине. Далече някъде се виждаха светлините в неговото село. Стана му студено.

Остри болки като въглени го пареха по темето на главата, той сложи ръката си върху болното място, усети, че омалява, и легна.

В душата му не гореше ни гняв, ни омраза, ни зли чувства. Там се бе събрала на топка обида, която бе заседнала в гърдите му като страшна, мъчителна жажда, която той не можеше да утоли. Обида и срам.

Някаква сладка, лека дрямка го взема. Той се помъчи да стане, но тя го притискаше и унасяше.

Стори му се, че лежи върху мраморна маса в лабораторията, под една грамадна лупа, през която подробно го разглежда старият негов професор и го обръща с малки щипци. Наоколо по масите, облечени в дълги бели блузи, наведени над инструментите, рабо-

тят съсредоточено млади хора. И всички бързат, и всички мислят за живота. И всеки иска по-скоро да свърши, да иде там, да работи и да бъде пръв.

НАСЛАДА

Всред разлатото поле, далеч от села и от пътища, край брега на голямо блато, в скрита подземна колиба светят две цигари. Двама души, току-що пробудени, лежат и пушат. Вътре е тъмно, задушно. Една малка желязна печка хвърля грейка от ъгъла. Единият се обърна, посегна напосоки, и в ръката му зашумя сламена възглавница. От стената погледна прозорче, малко колкото уста на чаша, и през него се наля мътна дрезгавина.

— Съмна — рече тихо ловецът и залепи лице на малкия отвор.

Другарят му бързо и пъргаво се обърна, откри друго прозорче и също залепи лице на него.

Зимно утро раздира студените мъгливи покриви на нощта. Куршуменото небе полека-лека лъсва като дълбоко бисерно огледало, по което остават големи петна пара от застиналото дихание на настъпващия ден. Обширното поле, посипано със ситни диаманти от скреж, се губи на изток в една тъмна и опушена далечина, отрязана от небето с тънка кървава черта. Над нея гори нажежен върхът на един облак, като върха на гигантски нож, който се накалява все по-силно и по-силно.

От тая сияеща далечина се показват две черни точки, които се движат равно и успоредно с алената линия

на хоризонта, там, дето се подаваше разкаления нож на титана-ден. После те се губят, сякаш потъват в опушения край на полето. След малко отново се явяват, и тяхната лека игра чертае криви наклони по малките прозрачни облаци, пратени да посрещнат настъпващия ден.

И ето, над леко зелените тъмни върби, които упътват реката през полето, се явяват близко една до друга две диви патици.

Те хвърчат равно, с шии, проточени напред. Тоя полет в студения свеж простор на утрото им е тъй приятен! При всяко махане на крилете, те чуват крехък звън от чупливостта на помръзналия въздух и се обръщат с красивите си шии една към друга. По сивите лъскави пера на крилете им играят неуловими отблясъци от всички езера и небеса, дето са били.

Мъжката върви малко по-напред. Тя води женската, оглеждайки с внимание всяко петно по кристалното поле. Над всяко помръзнало вирче тя вижда сянката на своята другарка и леко се извива, за да ѝ се мерне още веднаж.

Те се изравняват, спускат се ниско и отведнаж поривисто се извият, издигат се и пак се устремят напред. Те виждат вече крайчец от слънцето. Първите му розови лъчи са паднали по върха на снежната далечна планина.

Двете птици политат нататък. Право нататък. Те сякаш искат да минат през невидимите струи на лъчите и да кацнат на спокойния и блестящ връх на планината, но отведнаж се обръщат пак към изток.

Слънцето изгрява. Страшният нож, който стоеше над хоризонта, се е стопил и го няма. Кървавите потоци по облаците са претекли. Цялото небе сияе.

Патиците чуват от земята радостни приятелски привети. Те правят широки кръгове над полето, оглеждат възбудено навсякъде, спущат се, издигат се и виждат далеко-далеко през бляскавото поле две черни тънки ивици, над които се дига лека па́ра.

Двете патици се устремяват нататък. Мъжката се отдалечава напред, прави кръг, връща се, посреща другарката си и тръгват пак заедно към двете черни ивици, които като две кадифени пиявици са легнали на сребърното легло.

Какво е това там?

Две малки рекички.

Топлици. Близо до тях е голямо блато, обрасло с гъсто налягала тъмнозлата тръстика, цъфнала в скреж. Между тръстиката обширни ледени огледала.

Оттам до птиците долитат другарски привети, радостен зов на техни другарки, който се носи далеко из помръзналия въздух.

В блатото, дето се сливат димящите топлици, плящат криле десетина техни другарки, протягат радостно шии и се къпят.

Двете патици са тъй радостни! Те се извиват широко, спущат се леко и падат във водата.

Двамата ловци, които стръвно гледаха през очите на малкото подземие, трепнаха. Викът и веселото гуркане на птиците ги оживиха и ги пробудиха. Лицата им се опънаха и зарумeняха от слънцето, което беше заляло всичко в светлина и проникваше през отворите на гюмето. Очите им се зацелиха в блатото като гърлата на пълни пушки.

Двете диви патици разгледаха внимателно наоколо, успокоиха се и почнаха да се къпят. След малко мъжката се отправи към вързаните патки, които така ко-

варно ги мамеха. Женската остана на мястото си. Полето блещеше белоцветно. Небето се проясняваше и неговият лазур ставаше по-дълбок. Дългата редица големи синкави върби зад блатото тънеха в розови воали.

Мъжката погледна небето, погледна водата, постоя и тихо се върна към женската. След това тя се обърна към слънцето и почна бързо да гурка във водата зелената си глава, като че му правеше поклони. По перата ѝ се преливаха и играеха златисти отблясъци. Женската беше неспокойна. Тя може би предчувствуваше злото. Тя като че ли се готвеше дори да хвръкне, но безгрижието на нейния другар я задържа.

Глух гръм плесна над водата. Женската се вдигна. Едното ѝ крило тежеше. Тя с мъка се изви над блатото и видя, че другарят ѝ остана да лежи неподвижно във водата. Тя се спусна към него и усети, че я попари някакъв тежък, страшен шум. Тялото ѝ падна до тялото на нейния най-близък.

В миг от земята израснаха двама души, развълнувани, оживени. Те нададоха радостни звукове. Лицата им бяха прекрасни и млади. Единият нагази в блатото и още отдалеко простря ръце към двете застреляни птици, които лежеха една до друга с разперени крила, с окървавени гърди.

Наоколо беше тъй тихо и свежо, тъй прекрасно, тъй спокойно и мъдро.

ТОТКА

Раззаряше се. Селото току-що се пробуждаше и тук-там по дворищата се мяркаха ранобудни стопанки.

Стрина Тодорана, за сукмана на която се държеше петгодишната ѝ внучка Тотка, влезе откъм горния край на селото и щом влезе, извика гърлесто:

— Дренки, а-а дренки! Дренки за кълчища-а-а!

Тотка, която вървеше замислена, с мушната в пазва ръчица, се стресна от вика на баба си, извади ръката си и изпусна коравия комат, който държеше. Тя вдигна увитата си в стара жълтеникава кърпа главичка и погледна баба си. А баба ѝ още по-гърлесто завика:

— Дренки, а дренки, а! Дренки за кълчища продавам!

Старата не обърна внимание на детето, вървеше и викаше, а то някак уплашено, някак засрамено се притисна по-близо до нея, турна пак ръчичка в пазуха си и запристъпя ситно-ситно с малките си крачка, обути в корави цървулки.

Викът на стрина Тодорана се разнесе из сънната уличка и подплаши няколко врабчета, които бяха се натрупали на посипания с плява плет. Зад близката портичка изръмжа куче.

Беше след вършитба. Покривите, плетищата, дърве-

тата, всичко бе покрито със ситен прах от плява, а по пътищата и дворовете бе разпръсната слама.

Стрина Тодорана вървеше полека, с бавна, спокойна и безгрижна походка и викаше. Тя беше дебела жена с богаташки изглед, с изпъкнал корем, с открито лице, почти без бръчки, със спокойни живи очи, гологлава. По невчесаната ѝ коса също имаше плява и сламки, нападали от дърветата по пътя. Тесния и стар сукман, налепен с кръпки, по които личаха дебелите конци на шева, едвам побираше дебелата снага, а едрите ѝ гърди разтваряха от напън кирливите нагръдки на ризата ѝ.

— А дренки, а!. . . Ставайте ма, мързеливи жени, дренки продавам — викаше тя и повдигаше заденатия на гърба си тежък цедилник.

Нейният глас разбуди хората. По вратниците наизлязоха жени, боси, гологлави, с опърпани дрехи, с ръце, мушнати в пазухите. Затичаха дечурлига.

Натрупаха се около стрина Тодорана.

— Какво ма, стрино Тодорано?

— Дренки, дренки. . . балкански дренки. За кълчища ги продавам.

Стрина Тодорана спря на мегдана и свали товара си пред черковната каменна ограда.

Тотка застана край нея, сгушена и уплашена пред тия чужди хора, и току свиваше глава под пазухите на баба си.

Надойдоха жени и булки с повясма кълчища. Стрина Тодорана почна да им отмерва дренки със зелена паничка.

— Защо трепери малката? — попита някоя.

— Студено му е, па и уморено е. Посред нощ сме тръгнали.

— Ами защо си го повела, сиромашкото?

— Харизвам го, жени, харизвам го. Сираче остана, без майка, без баща, няма кой да го гледа. Харизвам го. Няма ли някоя бездетна, да стори добрина да го прибере?

Тотка слуша думите на баба си, не ги разбира, но някаква плахост пълни душата ѝ и тя още по-силно се притиска до нея.

— Някои бездетни хора, да го вземат, да го приберат. Добро е, умно е детето, послушно е. . . Хайде, да дадат там нещо — житце ли, царевица ли ще да е, вълница ли, какво се намери, че аз съм самичка, па няма откъде.

— Па ти се ожени, стрино Тодорано, не си престаряла. Я лицето ти, я, като на мома — закачи я някой.

— Ще се ожена, защо да се не ожена. Намерете ми мъж де — отговаря весело и спокойно стрина Тодорана и пак се провиква: — А дренки, а! Дренки за кълчища. . . Хайде, и дете харизвам.

— То хубавичко ма. Гледай го. . . Какви очи има. Миличкото! — рече една булка и посегна да го помилва.

— Кажи как те викат!

Тотка завря лице под ръката на баба си. Някакъв страх изпълни душата ѝ. Тя заплака.

— Не плачи, миличко, не плачи — каза състрадателно булката.

— Детинска работа — отсече троснато и безгрижно стрина Тодорана и почти викна на булката: — Вземи го, ма булка, ако нямаш деца, вземи го!

— Ха, видиш ли! — каза една баба. — Вие искахте да си вземете раненице, булка Стоянице — ето го, на крака ти е доведено.

— Не знам какво ще каже Стоян, бабо Дойне. Той искаше момче.

— Момче! За какво ти е момче? Да стане някой пияница, да ти продава имота. Вземи момичето, кротичко е. Да ти зарадва живота. Отмяна да ти е. Късмет в къщи ще ти донесе!

Зачервена и смутена, булката се измъкна из навалицата, заситни през мегдана и скриви в уличката.

— Виж, Тодорано, Стояница е добра жена. Късмет ще има детето, ако го вземе.

Тотка чуваше разговорите и задушена от плач, натискаше лице до баба си.

— Не плачи, глупачко — побутна я баба ѝ. — Не плачи — майка ще си имаш. Чу ли? Ще ти се радват хората.

— Не искам, не искам — простена малката.

Скоро се върна булка Стояница с мъжа си.

Стоян хвана нежно момиченцето за ръка, поиска да обърне лицето му да го види, но то се дръпна и по-силно се разрева.

Стрина Тодорана бе продала дренките.

— Да идем у дома — рече ѝ Стоян.

Тодорана прибра торбата със събраните кълчища и хвана Тотка за ръката.

— Хайде, чедо, хайде! Ще идем на гости.

Детето се хвана яко за сукмана на баба си и тръгна.

По пътя булка Стояница се опита да погали момиченцето и му заговори с топли думи:

— Не плачи, миличко. Остани у дома два-три деня. Само два-три деня да ми бъдеш детенце. Ще ти направя нови хубави дрехи, ще ти купя обущета и нова кърпа, ще ти купя и герданче, и гривничка. . .

Тотка престана да хълца, заслуша се в топлите, в

галените думи на непознатата жена, но после пак заплака.

Влязоха в Стояновата къща, чиста, наредена. В огнището гореше приветливо огън. Стояница даде шарени възглавници на Тотка и на баба ѝ. Покани ги да седнат.

Тотка се поуспокои и като се държеше се́ още за сукмана на баба си, обърна окъпаните си в сълзи очи и погледна.

— Хубаво ли е у нас? — попита я нежно булка Стояница.

— Хубаво — отговори през плач Тотка.

— Искаш ли да ни останеш на гости два деня?

— Не искам.

А Стоян, полуусмихнат и малко засрамен, седеше отстрани и говореше на стрина Тодорана:

— Всичко ни е дал господ, ама това — няма кой да ни радва.

— Е, Стоене, добро ще направите на сирачето. Господ ще ви благослови за това.

Тя се обърна към детето:

— Тотке, хайде, чедо — остани тука при тия хора. Баба си има работа — ще помина да те взема после.

— Бабо, не ме оставяй — изпищя Тотка. — Баабо, бабичко моя, не ме оставяй! Да си идем у дома.

— Ох, миличкото! — просълзи се Стояница.

— Ще свикне, булка — децата лесно свикват. Вземи го, заведи го в стаята!

Стояница грабна детето на ръце, прегърна го и го занесе в стаята.

Тодорана прибра товара си и бързо излезе.

Тотка почна да пищи. Нейните малки ръчички докосваха хубавите дрехи на булка Стояница и се отдръп-

ваха. Те търсеха вехтите, скъсаните дрехи на баба си.

Обятията на Стояница, жадували толкова години за топлото тяло на дете, се разтваряха с нежност и покриваха с майчина топлота малката. Тя я люлееше тихо на ръце и из душата ѝ извираха ласкави, нежни, мили слова, които никога никому не бе казвала.

Това укроти детето. То, уморено и съсипано от плач, с хлипане сложи лицето си до лицето на непознатата добра жена и унесено в нечувания досега сладък шепот, заспа.

ГРЯХ

Жестоко нещо е да си ловец. Мене всякога ми е било жално за прекрасните божи твари, по които насочвам пушката си. Агонията и кръвта на моите жертви често пъти мъчат съвестта ми. Но пак убивам. Уви, проклятието на природата да се унищожаваме взаимно, за да продължаваме рода си, тежи и над мене. Напразно говорим, че човекът е облагороден. Не! Неговата кръв не е очистена. Тя тече и в жилите на днешните хора същата, която е текла и в жилите на първобитните наши прадеди.

Бяхме на лов за диви патици. Прекарахме хубава нощ в удобното и топло гюме и сутринта, щом се зазори, отворихме предпазливо малките мазгали.

Небето беше чисто и ясно. Блатото лъщеше като сребърно и тук-таме по него лежаха тънки корици лед. По срещните върбаци, които бележеха коритото на Искъра, висеше скреж. По помръзналата, цяла заснежена Витоша падаха първите зари. Беше студено.

Вързаните пред гюмето мамки поздравляваха с вик изгряващото слънце и се гуркаха в ледената вода. В прозрачния въздух, който звънтеше от студ, не се мяркаше нищо.

Дълго гледах на всички страни. Нищо.

Но когато да затворя пак мазгала, иззад заскреже-

ните върби, далеко във въздуха се показа една черна точка.

Познах патица. Тя идеше право към нашето блато и скоро изви над него.

Мамките навириха глави и почнаха нервно и рязко да се обаждат.

Дивата патица, без да прави предпазливи кръгове, както обикновено, спусна се леко и кацна далече в края на блатото. И без да се бави, бързо-бързо се упъти към мамките.

Запънах пушката и се приготвих. Патицата идеше право насреща ми.

— Не стреляй — рече тихо другаря ми. — Още две се вият отгоре. Да почакаме.

В това време патицата дойде около мамките. Беше невъзможно да се стреля. Тя се гурна още един-два пъти във водата, след това доплува до самия край на блатото, току под цевта на пушката ми. После се обърна насам-натам, турна глава под крилцето си и заспа.

Двете патки, които доста време се виха наоколо, не кацнаха.

Дълго наблюдавах заспалата пред мазгала ми патица. Тя беше толкова близко, че можех да посегна и да я хвана с ръка.

Тя спеше кротко и сладко. Навярно беше уморена. Навярно е изгубила другарката си и цяла нощ е летяла от блато на блато да я търси.

Аз я гледах умилено и с жалост. Невинност и спокойствие идеше от нея и в душата ми се раждаха чувства, като че гледах заспало дете.

Тя беше от ония тъмнокафени патици, с жълторъждива глава и с малко пискюлче над челото. Краищата на крилата ѝ бяха с тъмни и изящни сиви шарки.

За да не я събудя, издърпах полека пушката си навътре и затворих тихо мазгалчето.

Но покрай нежните чувства, които възбуди в душата ми това кротко, мило и красиво животно, някой каза в мене:

— Не, тя няма да избяга! Тя е твоя.

И някакво радостно чувство на удоволствие пропълзя в кръвта ми.

Кой каза това? Това го каза навярно някой мой прадядо, живял преди три милиона години. Неговият дух беше ме намерил тук.

Другарят ми, който още наблюдаваше пред своя мазгал, пошепна с вълнение:

— Пред мене кацнаха две. Да стреляме едновременно. Аз на двете, ти на твоята. Приготви се!

Отведнаж разсъдъкът ме остави. Всички хубави чувства, които ме вълнуваха, изчезнаха. В мене се пробуди дядо ми отпреди три милиона години. Отворих с жестоко спокойствие мазгала, проврях внимателно и тихо пушката и погледнах.

Патицата беше се събудила от каканиженето на мамките или от падането във водата на нейните посестрими.

Тя изправяше високо жълтата си, хубава главичка и се мъчеше да гледа по-надалеч.

Гърлото на пушката ми беше на един метър от нея. Прицелих се в главата ѝ.

Другарят даде команда:

— Едно, две, три.

Буум!

Дивашки възбуден от гърмежа, аз прибрах пушката и погледнах през мазгала.

Малката хубава патица лежеше върху водата с раз-

перени криле. Жълторъждивата ѝ главичка липсваше съвсем. Близкият изстрел беше я отхвърлил и унищожил.

Това беше отдавна. Оттогава съм убивал много диви патици, но за тая всякога си спомням с истинска жалост и смятам, че съм извършил голям грях.

ЩЕТИНСКОТО ХАНЧЕ

Беше по жътва. Слънцето, спряно в синевината на дълбокото лятно небе, пламтеше. Над равното шопско поле, легнало от Вакарелските баири до Витоша и от Мургаш до Лозенските височини, трептеше мараня като над пещ. Навред по тая тежка задуха мълчаливо и с упорен труд се събираше житото. По нивите бяха се пръснали работници като едри странни птици, прекъснали небесния си път и паднали от висинето да търсят храна. Те се навеждаха и изправяха с някаква богомолна ритмичност и гладно кълвяха по тежко дишащата гръд на земята. По жълтите стърнища се редяха дълги кръстци снопи, по ливадите се тълпяха едри купи сено. По пътищата се движеха тежко натоварени коли.

Беше тихо като в черква. Само от време на време някъде се подемаше уморена песен на жътварка, извиваше се благодарствено и заглъхваше в маранята без смях и без отпявка. Настъпваше дълго и напрегнато затишие, през което сякаш се чуваше как падат жертвено отжънатите ръкойки. Под бездънното небе, сред което гореше палящето слънце, се извършваше светото таинство на жътвата. Творецът, благославящ от висинето, с пръст на уста даваше знак за мълчание. И цялото поле, рекичките, които го пояха, дърветата, които го

красяха, пръснатите по него селца слушаха в смирено безмълвие великото богослужение

Широкото шосе, което излизаше из града и се простираше през полето успоредно с планината, беше пусто и безлюдно. Пясъчната му настилка, нажежена от слънцето, се белееше в безучастно очакване. Старите върби, които се редяха от двете му страни, бяха посивели от прах, зажаднели за влага, умърлушени и унили като войници, връщайки се от поход. Дрипавите им сенки грозяха белизната на пътя като разхвърляни обгорели парцали.

На самото Щетинско ханче край шосето се не мяркаше жива човешка душа и то безмълвно печеше на слънцето новия си керемиден покрив и мътните му прозорци гледаха към пътя тъжно и хладно.

Доскоро това ханче беше развалина, обраснала в бурен, бъз и магарешки тръни, станало обиталище на бухали, кукумявки и таласъми. С неприветливия си вид то плашеше пътника отдалече. Неговият продънен покрив, полусрутените и озъбени стени с опадала мазилка, с изпокъртени врати и прозорци, през които, като през празните очи на череп, гледаше гробищна пустота, неговият разграден двор, по който бе изчезнала всяка следа от пътека, и мистериозното убийство, извършено някога в него, караха хората да го избягват като проклетисано. Господар беше му станал голям смок, който живееше в развалините, обкръжен със страхотни легенди, които караха селяните да го избикалят отдалече.

Сега това страшно място бе възобновено, преобразено и съвсем освободено от пустошта. Сградата бе иззидана, подкрепена, стените измазани и варосани. Нови врати и прозорци даваха угледност и опресняваха картината. Схлупеният по-рано покрив сега бе покрит с червени керемиди и стоеше някак празнично върху зеленото платно на върбовата горичка зад него. Въз половината на това дълго едноетажно здание сега бе направено нещо, което по-рано го нямаше. Издигнато беше второ етажче, стаичка с прозорче към пътя. На прозорчето светеше от чистота бяла дантелена завеска със синя панделка, пред него поличка, а над нея саксии с латинка и босилек. Широкото място пред ханчето за спиране на коли и добитък беше изчистено, подравнено и постлано с жълт пясък. Баталясалият кладенец бе изкопан по-дълбоко, водата му прочистена и осветена. Над иззиданото с дялан камък устие се кланяше като млада булка нова кобилица. Когато вадеха вода, тя се навеждаше и изправяше с тънък млад вик, който канеше любезно към прохладния източник. Старата голяма върба пред вратата на ханчето бе подкастрена грижливо и изглеждаше подмладена. Тя разтваряше клони към пътя с приветствие, като добродушна домакиня, излязла да посрещне гостите. Отстрани до реката, която минаваше наблизо, бе направена градинка, оградена с ниско плетче, насадена с лук, пипер, домати и разни други зеленчуци. През плетчето надничаха високите стъбла на прости селски цветя.

Пущинакът бе изчезнал и нещо ново, нещо празнично, нещо свободно бе създадено, и цялото, обнадеждено и очаквателно, бе обърнато към тоя широк и безкрайно дълъг царски път, по двете посоки на който се движеше благодатен живот.

Сега, в това работно време, шосето беше безлюдно.

На дъсчената пейка, под сянката на върбата, седеше по жилетка новият господар бай Цеко, който с та-

къв мерак и с такова усърдие бе изличил оттук спомена на запустението и проклятието. Облегнат върху гърба на пейката, цялата му дребна фигура бе обхваната от една неподвижна леност, граничеща с дрямката, и душата му бавно потъваше в оново блаженство, което човек изпитва в пустотата на нищото. Малките му сини очета, скрити под полицата на веждите му, гледаха мързеливо и безстрастно в далечината, дето се ширеха окосените вече ливади, по които разпръснати на малки черди пасяха селските говеда. Крива ивица от върбаци и елшак очертаваха пътя на реката, чиито намалели води безволно пълзяха надалече към Искъра. По синорите на ниви и стърнища и по зазрелите петна на кукурузите се тъмнееха сенчести корони на сливаци и диви круши като някакви знаци за почивка на погледа. Високо над тях изрядко прелитаха самотни птици и заминаваха бързо като мълчаливи пратеници. По мочурите крачеха загрижени за храната си щърци. Отведнаж по някакъв невидим път из нивите изскочи тънка висока вихрушка, прилична на жена с дете в прегръдките си, издигна се, повлече дългите си поли по зелените още овеси и изчезна. Задухата натежа, тишината се засили и времето като че ли спря муднин си вървеж. Внезапно отнякъде се обади пъдпъдък и като с желязно чукче удари нажеженото затишие.

Бае Цеко се раздвижи, като че се събуди от сън, протегна се и се прозина. Наблизо се чу тропот. Откъм Щетинския път зад ханчето ненадейно изскочи едър селянин, възседнал на пъргаво младо конче, отби се полека и спря. Цеко скочи пъргаво от пейката, подръпна жилетката си, разпери изненадано ръце и извика приятно учуден:

— А, кмете!

— Добър ти ден, Цеко.

— Дал бог добро, бай Божиле, и добре дошъл — ухили се широко Цеко.

— Как е работата? Тръгна ли? — запита кметът любезно с пресилен интерес.

— Полека-лека ще тръгне. С надежда сме, па да видим.

Кметът разглежда с любопитство наоколо и новото, което лъхаше от всичко, му хареса.

— Хубаво си подредил. Браво!

— Слезни де, слезни да се почерпим — каза Цеко поласкан.

— Бързам. Работа ме чака.

Кметът свали шапка и избърса с ръка потното си чело.

— Страшна жега, бре! Ще изгорим!

— Е, жътва е, хляб се пече, бае Божиле. Слезни де, слезни да се поразхладиш.

— Друг път, друг път, Цеко. Сега много бързам. Можеш ли ми каза колко е часът?

Цеко извади от жилетката си едър топчест часовник и го погледна.

— Рано е още, току-що е преспладнило. Три и половина.

— А! — сепна се кметът и забута кончето.

Цеко улови юздата.

— Не може така, кмете. За пръв минаваш и да не се отбиеш. Бива ли така? За една минутка макар, ама ще слезеш.

— Много бързам, Цеко. По общинска работа до околийския началник отивам.

— Има време, кмете. Пет километра път е. Почакай да се захлади. Я виж каква е жега. . .

С една ръка Цеко държеше юздата на коня, а с другата бе се подпрял на седлото и така настойчиво и приятелски се молеше, че кметът не устоя. Поколеба се и слезе.

— Е така те искам. Сега добре дошъл още веднаж — ръкува се Цеко.

— Хайде да ти е честито, Цеко. Дай боже добри печалби и много консуматори! — изрази се на висок стил кметът.

Поласкан от големите думи, Цеко каза с удоволствие:

— Благодаря ти, кмете, много ти благодаря. С твоята подкрепа и приятелство надявам се да успея.

Той ухилен поведе коня за юздата и се развика:

— Дончо, Дончо, къде си? Ела вземи на човека коня. Вържи го на сянка и му дай сенце!

Отвътре изскочи прислужникът, малко пъргаво момче с вехти потурки, босо, с остригана до кожа глава, със синя престилка и се спря пред вратата като зайче.

— Вземи бърже коня, вържи го и му тури сенце.

Момчето отведе коня, а Цеко почна да търка самодоволно ръце пред госта.

— Заповядай, кмете, тука под върбата на сянка. Имам хубаво винце. Ще почерпя. И ракийката ми е хубава.

Кметът седна тежко на пейката, пухна силно с уста, свали капа, извади кърпа и почна да бърше лицето си, врата си и широко разкопчаните си гърди.

— Ух!. . . Ух, че жега, брей!

Той беше висок, снажен, четиридесетгодишен мъж с едра глава, с широко лице, опалено от слънцето и добре избръснато. Възрусата му коса, малко оредяла по средата, беше слепнала от пот на малки разхвърляни

кичори. Беше без палто и дебелата конопена риза, опъната под напора на силното му тяло, не правеше никаква гънка. През широкия ѝ отвор отпреде се показваха издути космати гърди. Панталоните му, брич от войнишки плат, и високите му ботуши едвам побираха едрите му железни крака. Това, и строгото изражение на лицето му, и важният поглед, който хвърляше някак изпод вежди, издаваха добре душата на бившия фелдфебел.

Цеко бързо изнесе отвътре масичка, после още побързо донесе върху табличка две големи чаши вино, седна при кмета и каза с подмилкване:

— Не знам как ще провърви. Похарчих много пари за поправка, а капиталът ми е слабичък.

— Не се отчайвай, Цеко, това шосе е childrenвище. Три пътя се пресичат тука. Дръж добра консумация, прислужвай и се не бой. А наздраве!

Двамата се чукнаха, изпиха до дъно чашите със студено винце и едновременно със замах ги оставиха на масата.

— Добро е! — каза кметът с тон на познавач.

— Чисто ветренско — отговори Цеко и направи препоръчителен знак с ръка.

Слънцето още сипеше огън и маранята над полето трептеше като над жарава. По шосето уморено минаха пътници, мъж и жена. Те поспряха, погледнаха към ханчето и продължиха пътя си. Далече изсвири влак. Диря от бели димни кълба се проточи пред Лозенските баири, постоя и изчезна.

— Тая пущина съсипа това шосе — каза замислено кметът. — Преди нея на това ханче беше денонощно панаир. Коли, коне, хора, глъч, врява, живот. . . Пари печелеше цинцаринът, пари, пари!

Кметът се опря върху гърба на пейката, отправи замислен поглед нанякъде и почна да разправя какво нещо беше Щетинското ханче едно време, когато я нямаше тая пущина железницата.

— Покрай това шосе наред из полето имаше няколко ханчета. Селата са настрана, но във всяко землище имаше. Някои от тях запустяха, пропаднаха. Сега и мястото им се не познава. Щетинското остана. Помогнаха му условията. Главно водата. Реката край него минава. Два пътя се кръстосват тука нагоре-надолу за селата. Средище на цялата околия. От турско време така било и още в ония времена е правено. Цинцарин го е правил, някой си Вангел. Подушил хубавото място, направил ханчето и бързо забогатял. Но случило се, някой му отвлякъл жената. Разправят, била прочута хубавица, много по-млада от него. От срам и от мъка той се пропил. Станал мрачен, не изтърпял позора и един ден го намерили обесен в яхъра. Наследил го осиновеният му сестреник Ташко. И аз го помня него. Той бе оставил бакалницата си в града, дошъл бе тук и поел в ръцете си ханчето. Хитър, спекулант човек, пъргав, предприемчив и жаден за пари, той разви голяма търговия и издигна още повече това място. Пред нищо не му мигаше окото на тоя Ташко. Какво прави, какво чини, подмами селяните от Щетино, пари под лихва даваше, пиене на вересия даваше, полици правеше, надписваше по сметките, уплете здраво хората и им озима имотите. Тия ниви и ливади около ханчето под реката и нагоре зад реката, всичко бе негово, придобито за нищо и за никакво. И шосето работеше за него. Денонощно се точеха на една и друга страна като по улей хора, коне, коли, високи брички с големи кочии, натъпкани с пътници и багажи. Всичко

се отбиваше тука на това ханче. Минат едни, спрат, починат, хапнат, пийнат и си заминат. След тях други и други. Минаваха лъскави файтони с по два, с по четири, а някога с по шест коня, със звънчетата му, с украшенията му, отиват кой знае накъде. Тук спираха изморени пешаци от близки и от далечни места, с непознати носии. Големи кервани от по четиридесет-петдесет коли понякога спираха на почивка. Отпрягаха наоколо по поляната, край реката и тука пред самия хан. Че като запалваха ония ми ти огньове, като подемеха песни! Гъдулки, гайди и кавали засвирваха, хорà се завъртяваха. Весело беше и не се усещаше кога се вдигаше нощта. В ранни зори всичко се очистваше, всичко потегляше и отминаваше нанякъде. А на другата вечер пак пълно.

Кметът разказваше бавно, спокойно, някак си мечтателно и тъжно, като че под тая чужда история искаше да скрие някакви лични свои спомени и преживелици. Говореше чисто и като че беше забравил купешките фелдфебелски думи, които обичаше да употребява.

Изведнаж той замълча. Цеко, устремил поглед в очите му, чакаше още.

— История, история има това ханче — потвърди с дълбока въздишка пред тоя поглед кметът. — Ако да можеха да говорят тия стари върби, дето ги гледаш, какви ли работи щяха да ни разкажат. . .

— После? — запита Цеко, запален от любопитство.

— Живот! — изрече кметът дълбоко философски и обърна поглед към полето, като че не му се искаше вече да говори.

— Ами Ташко? — запита Цеко.

— А, Ташко ли? Ташко трупаше пари. Много хора опропасти и много душици изяде. И не знам от това ли, от какво ли, нещо стана с него. Измени се; помрачи се и се пропи. Казват, че синът му бил причината. Имаше син, млад човек. Яни се викаше. Той живееше в града. Идеше рядко при баща си, стоеше ден-два и пак си отиваше. Идеше за пари. Разюздан младеж, изпуснат човек. Шляеше се насам-нататък и нищо не работеше. От баща си пари теглеше със заплаха и насилие. Даваше му човекът. Боеше се от него и му даваше, колкото иска. Големи суми вземаше непрокопсаникът и ги изгуляваше с жени и приятели. Майка му се разболя от мъка и се парализира. Години не излезе от стаята си навън. Една заран ги намериха вътре заклани и двамата като ярета. Страшно нещо. Вътре всичко разхвърляно, сандъците разбити. Разбра се, че бе обир. За пари бе извършена тая работа. Кой, какво — не се узна. Запряха Яни — сина му. Година го държаха в затвора, съдиха го и го оправдаха. Не намериха улики. Ханчето бе затворено и никой не иска да го наеме. Бояха се хората. Изтръпнали бяха от произшествието. Яни почна да идва в село и продаде всичко. Продаде го на безценица. Една нощ някой запали ханчето и всичко се свърши. Както знаеш, това тук години стоя като пущинак за страх на хората. . .

Цеко слушаше разказа на кмета унесено, като приказка, и накрай някаква плахост изпълни душата му. И тъкмо се готвеше да каже нещо, един женски глас го извика от горното прозорче с дантеленото перденце и той тичешком изчезна.

Тоя женски глас жарна слабостта на кмета и опомни женолюбеца. Той подигна очи и погледна нагоре. През дантелката на прозорчето се скри бързо гола до

лакът, бяла, закръглена женска ръка. Нейното мигновено видение изскубна като босилково клонче от душата му прорасналата от самия негов разказ лека тъга. Той позаглади мустаците си, попрокашля се безпричинно и удари по ботуша си с тънката пръчка, която държеше в ръка като камшиче.

Цеко се върна бърже.

— Снощи пристигна фамилията и нарежда горе стаичката — каза той един вид за извинение и викна на момчето да донесе две чаши вино.

— Значи, фамилиярен сте? — попита кметът с интерес на близък човек.

— Разбира се. От десет години вече. Тя не е от моето село, аз съм от Чемер, тя е от Лалино. Бях шивач в тяхното село и там я намерих. Дюкянчето ми беше до тяхната кръчма, от баща ѝ под наем бях го взел. Той бе заможен човек, обикна ме, пък нямаше и други деца. Само мойта булка му беше. Нареди ме там около него, помогна ми, та бакалница отворих. После ме взема в кръчмата при него, не можеше сам, нещо недъгав беше, болнав. Селяните го не обичаха. Лош характер имаше. И го запалиха. Изгоря му всичко, и дюкян, и къща, и плевник, и хамбар. Всичко, всичко, всичко. . . И да видиш ти — никой не дойде на помощ да гаси. Какво нещо е народна омраза! Подир година-две и той, и бабата му умряха, а ние с булката отидохме в моето село. Отворих кръчма. Не провървя. Оттук съм минавал много пъти и това ханче, макар и запустяло, ми правеше така някак си впечатление. Реших да го взема и го взех. На път е. Добро място е, селата в околията са състоятелни. Сега надеждата ми е в бога. Пък и ти, кмете, на твойто съдействие ще разчитам.

— А, разбира се, Цеко. . . Дадено — отговори кметът разсеяно и шибна ботуша си с пръчката, като погледна към прозорчето.

— Дончо, донеси още по едно вино — извика Цеко на момчето. — Така, кмете — продължи той мисълта си. — Обичам да съм добре с всички. А първите хора, големите хора почитам. Щетинци ще са доволни от мене.

— Цеко! — викна пак женски глас от прозореца.

Тоя топъл женски глас отново развълнува неуспокоената още топла струйка в душата на кмета.

Цеко пак бързо се изгуби. Кметът удари ботушите си с пръчката и заглождан от великата си слабост към жените, стана да се поразтъпче и хвърли поглед към малкото прозорче. Но то беше затворено. Чистата дантелена завеска със синята панделка беше спусната и нежно дразнеше слънцето с белината си. Кметът почна да се разтъпква назад-напред, заглождан от любопитство, съвсем забравил бързата работа, по която бе тръгнал.

Отведнаж зад него се обади сух мъжки глас:

— Добър ден, кмете!

Кметът се обърна. Към бунара минаваше неговият съселянин Стоичко. Тридесетгодишен шоп, с небръснато скоро лице, с потна кирлива риза, широко разгърдена. С излинели вече вехти чешири, с боси прашни крака. На рамото носеше сърп, а в ръката тенекиена войнишка матерка. На рошавата му глава стоеше малка проскубана капа.

— Стоичко, ти ли си бе? Къде така? — обади се кметът.

— От вчера ми остана да дожъвам малко парченце долу при моста. Тръгнах да го дожъна и да го вържа

до вечерта, па се отбих да налея водица от новия кладенец.

Той сложи матерката на земята, хвана кобилицата на бунара, изтегли вода, пи жадно от кофата, наля си матерката и тръгна.

— Чакай, бе брате, къде така забърза! — извика му кметът. — Ела почини малко.

— Не ми е за почивка, кмете. Работа ме чака.

— Е, де пък толкоз. Ела да пием по чашка и да ти поръчам нещо. Ако видиш Младен полякът нататък по реката, кажи му довечера да ме намери. Ще го пращам с писмо някъде.

— Младен ми се мярна към село. Идеше насам — каза Стоичко и тръгна с кмета към пейката, като разглеждаше подновеното ханче и промяната около него. — Хубаво го наредил пустият му Цеко! Как можа от тоя пущинак такава хубост да излезе. . . Какво не правят парите!

— Ако нямаш мерак за нещо, парите нищо ти не струват — каза кметът.

Една ръка подигна бялата завеска на прозорчето и оттам надникна младо хубаво женско лице, погледна и се скри. Една гола до лакът ръка спусна отново завесата.

Нещо закова двамата на място. Те спряха, но не се погледнаха. Всеки искаше да запази за себе си очарованието от това видение, което наля кръвта им с такава сладка мъзга и така бързо изчезна.

Двамата селяни седнаха на пейката и помълчаха, за да не разтурят упоителната магия.

— Жена му. . . — каза кметът, като че продължи някакъв разговор със себе си.

— Коя? — попита с престорена разсеяност Стоичко

и погледна хубавото лице на кмета, по което бързи червени петна убиваха бледите и обливаха шията му покрай ушите.

Те замълчаха. Една неясна ревност пропълзя помежду им като студено змийче. По шосето минаха коли, натоварени с прясно сено, и от него се разнесе приятен мирис на ливади. Два тъмночервени мъжкари врабци паднаха като хвърлени от покрива в краката им и се сбиха отчаяно на пясъка. Една врабка уплашено запищя наоколо. Кметът удари ботуша с пръчката си и малките врази избягаха към върбите.

Цеко слезе долу и се здрависа със Стоичко. Иззад ханчето изпъкна Младен полякът — млад, хубав двадесетгодишен момък, с гъвко тяло, с походка на сръндак, с ловджийска пушка, провесена на рамото му.

Кметът, щом го видя, не му даде и добър ден да каже, а почна да го гълчи:

— Къде ходиш, бе Младене, къде се губиш? Човек не може да те види.

— Обикалях кукурузите нагоре — каза Младен засрамено и добряшки усмихнато.

— Кой знае по кои моми си лапал вятъра!

Русото, опалено от слънцето лице на момъка светна от по-хубава усмивка. Кадифяната от несъществуващите още мустаци уста трепна.

— Водя отчето — каза той. — Намерих го заспал в ливадите горе при моста.

— Де го, бе? — рипна кметът и се накани да погледне по Щетинския път.

Но още нетръгнал, насреща му се появи отец Герасим, игуменът на Щетинския манастир, чиито бели здания горе в диплите на планината се виждаха от всяка точка на полето.

Кметът и Стоичко го посрещнаха с разтворени от изненада ръце и с едногласно, продължително, радостно и приятелско «е-е-е»!

Приятната среща силно зарадва отчето. Той горещо и със силно друскане пое протегнатите ръце на двамата си приятели и мургавото му лице, обрасло до очи с гъста къдрава черна брада, засия дружески.

Цеко, който не бе влязъл още в голяма близост с тия хора, пристъпи почтително към калугера, сне шапка, целуна му ръка и каза:

— Добре дошъл, отче, добре си дошъл, та да благословиш предприятието ми.

— Да бъде благословено, бай Цеко. Да бъде стократно благословено и добри печалби да ти донесе!

— Цеко, без чашка благословение не хваща — рече Стоичко.

— Разбира се, Цеко, благословията е като дървото, на сухо не лови, трябва да се накваси.

— Сега, сега веднага — засуети се Цеко. — Моля ви, седнете. Заповядайте, отче, тук на пейката, или ако обичате вътре — вътре е чудесна хладина.

Кметът, Стоичко и Младен заобиколиха отчето. Всички се смееха, запитваха откъслечно, весело, пущаха закачки и се въртяха около калугера, като деца около някое хванато гардже. А той също като хванато гардже се обръщаше тук към тоя, ту към оня, сияещ от усмивка, като чистеше праха на калимявката си и туряше в порядък потните си черни коси.

А Цеко току ги подканяше:

— Ха влезнете вътре на хладина. Вънка е много горещо.

— Не, по-добре вънка. Под върбата. И там е хладина — рече кметът и отиде, та седна на пейката, като

си избра място, от което се виждаше приветливото прозорче.

Насядаха всички. Отец Герасим извади от джоба си някакво пакетче, увито с кърпа и вестник, сложи го на масата и почна да го развива. Всички любопитно надникнаха.

— Хванах малко риба. Цеко, можеш ли я опражи да похапнем?

— Може, може — каза с готовност Цеко, прибра рибата и бързо влезе вътре.

Стоичко се надигна.

— Ще прощавате, ама бързам. Не мога да остана — работа ме чака.

— А! Да ги нямаме такива! — викна отчето. — Ще останеш. Работата няма да ти убегне. Ще останеш за компания, да изядем рибата и да пием по чаша, па ще си ходим. И аз имам работа, и аз бързам.

— Останем ли, изгубихме деня, ами да си ходим, докато е време. Ще прощавате.

Стоичко стана. Кметът беше се замислил. И той имаше бърза работа, но не му се ставаше. Нещо го задържаше, нещо отслабваше волята му. Пък и горещината беше страшна. Привечер, като се захлади, ще тръгне. Има време. Младен, който стоеше настрана с почит към по-възрастните и към кмета, неговия началник, чакаше да пойде Стоичко, за да вървят заедно.

В това време по стълбата, която слизаше от горната стая в кръчмата, се чуха леки равни стъпки от чехли и на вратата на ханчето се показа Цековица. Тя надникна навън и бързо пак се върна, без да обърне внимание на четиримата мъже. Като че не ги забеляза. Но тя взе очите им и те не я изпуснаха. Тя възпретна до над лакти кенарените си ръкави, взе от тезгяха голямо синьо кълбо прежда, извади от него два дълги плетачни шиша и като застана сред кръчмата, почна внимателно да ги разглежда. Готвеше се да заплита нещо. Облечена в гъсто надиплен, ясно зелен панагюрски бръчник, ситно набран в кръста, кръгло извит отпред. Белите ѝ нагръдки едвам задържаха силата на едрите ѝ гърди, които с напор разтваряха закопчавката под дантелката, като че искаха да изскочат. Над челото ѝ бе лепната гладка, вчесана на път тъмна коса. Над темето я покриваше алено-копринена забрадка, леко вързана, и краищата ѝ заедно с плитките се спущаха до кръста. Белите ѝ кенарени поли, падащи на дипли, бяха поръбени с тънка жълта дантела и под тях стояха леко разкрачени босите ѝ крака, обути в алени чехли. В тия резки бои тя стоеше в хладния полумрак на кръчмата като някаква невиждана, чудно шарена птица, дошла отдалеко, и четиримата мъже я гледаха през широко отворената врата със затаен дъх, омагьосани и мълчаливи, боейки се да я не подплашат.

Това внезапно явление ги заслепи като светкавица и ги замая. Нейната млада налята плът, препълнена с кръв и живот, сияеща от свежест, хубост и чистота, дишаща похот и съблазън, смути ударите на сърцата им. Те стояха сладко упоени и ненаситно гълтаха с очите си това видение, което излъчваше една странна неразгадаема сила, която омагьосва, зашеметява, вълнува и вещае неизвестна съдба.

Изведнаж тя забоде шишовете в синьото кълбо прежда, остави го на тезгяха, обърна се към вратата, спря изненадан поглед към четиримата мъже, престорено учудена, като че ги вижда за пръв път, и тръгна към тях леко усмихната. Те се поразместиха смутени и напрегнаха очакващи погледи.

— А-а! Добър ден. Прощавайте, че бях залисана. Заети сме много с нареждането.

Гласът ѝ беше топъл, плътен, възбуждащ и свободен.

Дотърча бързо и Цеко, прекалено любезен, и като изтриваше ръце от престилката си, заговори:

— Кмете, да ви запозная с фамилията. От вчера пристигна да помогне да понаредим.

Те наставаха и тя се ръкува с всички. А Цеко бързаше да ги представи:

— Наши хора от Щетино. Това е кметът на селото. Аз си го знам бае Божил — така си му викам. Отец Герасим е игумен на манастира горе.

— Много се радвам — рече Цековица. — При вас сме, с вас ще бъдем. Като посвърша работата, ще ида и до селото. И на манастира ще дойда, отче. Чула съм за него.

— Непременно да дойдете — каза отчето, поласкан. — Аз гости обичам.

— Ами тоя момък кой е? — запита тя, като се обърна към Младен. — Какъв е хубавец! Такива ли са момците в Щетино?

— Той е общински поляк — каза кметът, като искаше да вземе от вниманието към Младен и малко за себе си.

— Какви хубави очи има! — каза непресторено Цековица. — Такива ли сте синеоки в Щетино?

— Всякакви има — рече кметът малко завистливо.

А Младен стоеше смутен, засрамен, приятно развълнуван от ласкавите думи на тая жена и от хубавия поглед, който тя бе спряла на него. Той се усмихваше и не знаеше какво да каже.

Цеко донесе рибата. Лъхна раздразнителен мирис на чесън.

— Ох, ох, ох! — примляска апетитно отец Герасим.

— Подлучих я, отче, не знам дали ще ви хареса — извини се Цеко.

— Чудесно, чудесно! Добре си се сетил, Цеко. Хубаво, много хубаво! — примляска с уста отчето и завика: — Вино, вино да се донесе и сядайте. Сядайте, хора, че съм гладен. Заповядайте и вие при нас, булка — обърна се той към Цековица. — Само черна мряна е. Черната мряна, според мене, е най-вкусната риба. Харесвам я повече и от пъстървата.

— Благодаря, отче, много благодаря. Аз няма да сядам, че имам работа, но една рибка ще си взема, че и аз я обичам мряната.

Тя посегна с бялата си ръка и деликатно взе с двата си пръста една рибка.

— Много малка си взема — каза Стоичко, комуто беше криво и неловко, че беше останал без внимание. — Ето тая, най-голямата — вземете я нея.

Той посегна към чинията, взе за крайчеца на опашката най-голямата мрянка и кавалерски я поднесе с космататa си ръка на Цековица. Тя внимателно я взе и като хвърли ласкав поглед, го попита:

— Ваша милост от Щетино ли сте?

— Оттам съм — каза Стоичко, малко смутен, и някак покорно наведе глава под нейния поглед.

— Сѐ наши хора са, значи — непринудено и весело се засмя Цековица.

Цеко отърча вътре и ѝ донесе малка чинийка. Тя турна двете рибки в нея, положи я на края на масата и почна да къса малки хапки с двата пръста на бялата

си ръка. Като се навеждаше, тежките ѝ гърди напираха и разтваряха малко белите нагръдки на ризата и това живо месо привличаше очите на тия мъже. Те я гледаха жадно и хищнически. Бледина покри лицето на Младен и той нервно гладеше с ръка невидимите си мустаци. Отчето смигна на кмета, а Стоичко неспокойно килна капата си към врата.

Цеко наля чашите и подкани компанията:

— Хайде, отче, хайде, опитайте винцето ми.

Всички взеха чашите.

— Ами булката, нея сме забравили — извика изведнаж отчето. — Я още една чаша да се донесе!

— Не, благодаря, отче, няма да пия в тая горещина. Пък и работа си имам.

Тя се обърна, впери поглед към нажеженото поле, към далечните вериги от върховете, които го заграждаха и които бяха се снишили, като че се разтягаха, и каза като на себе си:

— Каква жега, боже!

Четиримата мъже отведнаж, като че някой завъртя у тях един и същ винт, обърнаха глави по нейния поглед.

— Голяма жега, боже! — повтори тя, като вдигна очи към небето, опънато от горещината като тънка прозрачна хартия.

И всички погледнаха небето. Тя поправи кокетно дрехата си и въздъхна. После вдигна ръце да поправи косите и пребрадката си. При това ритмично движение, което напомняше прегръдка, широките ръкави на ризата ѝ се схулиха назад до раменете и голите ѝ ръце, пълни, бели, зашаваха по главата ѝ като някакви млади страстни животни, които търсеха да се уловят. Под черните ѝ дълги клепки светеха, като венчални

свещи, сините ѝ очи, и в тях пламваха и угасваха някакви странни сини небесни светлини. Настана мълчание. Магията на тая жена все повече се завързваше.

Младен, който я гледаше прехласнат, изскимтя с въздишката на спящо кученце, но се опомни бързо и престорено се закашля.

— Сега ще ви река довиждане. Ще ме простите, но мене работа ме чака — рече отведнаж Цековица, обърна се леко и бързо изчезна в полумрака на кръчмата. По стълбичката вътре се чуха стъпки, които се качваха тичешком.

— Да пием! — каза кметът с безнадежден глас, посегна тежко и взе чашата.

Отец Герасим се отпусна на пейката и се облегна силно. Върху неговото тъмно, обраснало лице преминаха мечтателни сенки. Младен подскочи леко и откъсна малко клонче от надвесената над главата му върба. Стоичко, който гледаше намусено в земята, махна с ръка да улови една едра пеперуда, която прехвръкна пред небръснатото му изгоряло от пек лице, но бутна чашата си и разля виното.

Всички се изсмяха. Тая случка като че ги опомни и ги откъсна от омаята. Почна се друго действие. Сега те щяха да играят, защото забелязаха, че Цековица поглежда горе от прозорчето.

Кметът напълни с тежката си ръка разлятата чаша на Стоичко и каза:

— Сега да пием. Ха наздраве!

И като дигна чашата, очите му се обърнаха нагоре. Но там нямаше никого.

— Наздраве! — каза отчето.

Всички се чукнаха и изпразниха чашите, Младен

остана безучастен настрана и унесено късаше листата на върбовото клонче.

— Младене, вземи си чашата — викна му отец Герасим.

— Не — каза Младен, като че ли току пробуден. — Не мога да пия.

— Ще пиеш! — каза кметът. — Заповядвам ти да пиеш. Началство съм ти.

И той му подаде чашата.

Младен отпи малко и поиска да я остави.

— Не, ще я изпиеш до дъно — викна кметът.

Младен го погледна, усмихна се и изпи виното до капка. Мълчаливо кметът наля пак чашите, мълчаливо и машинално всички ги изпиха. Не можеше да се поведе разговор. Всеки, вдълбочен в себе си, чувствуваше непотребна близостта на другите и всеки, омотан в разбъркани мисли, искаше да задържи в душата си упоителния образ на жената, която току-що беше изчезнала.

По едно време кметът въздъхна тежко, като че изпъшка и каза с тъга и с насмешка, и някак поверително:

— Видите ли какви жени имат хората. . . А нашите — мечки непрани!

Той наля само своята чаша и я изпи жадно.

— И не введи нас во изкушение — прибави отец Герасим.

— Дяволско чедо! Нечиста сила! — каза Стоичко.

— Пагубна — прибави отчето и отведнаж се развика: — Бай Цеко, бай Цеко, вино донеси!

Цеко донесе вино, като го сложи на масата с широка мазна усмивка.

Изпиха го бързо и поръчаха още.

— И виното стана по-хубаво — рече кметът, цял зачервен, и заглади дългите си мустаци.

— Дяволът го благослови — обади се Младен отстрана.

— Май че всички ни благослови — обади се отчето.

Избухна смях. Компанията се оживи. И Стоичко, и кметът забравиха бързите си работи. Отчето съблече расото си и остави настрана калимявката си. Младен закачи пушката на върбата и седна при другите.

Задухата над полето се сгъсти и натежа. Някъде в нивите избухна като пламък висок дружен momински смях и угасна. Стоичко погледна нататък и каза:

— Изгубих деня. . .

После изпи чашата и добави:

— Тя стана каквато стана!

Съвестта го бе зачоплила. Той махна с ръка, като че искаше да пропъди тая муха от мисълта си и изпи още една чаша. Другарите му се изсмяха високо, а кметът Божил му каза:

— Страх те е от жена ти, Стоичкооо!

— Не е там работата — отвърна малко натъжено Стоичко, па скочи отведнаж, удари с юмрук на масата и извика: — Вино да се донесе! Вино искам. Да става каквото ще!

Цеко скокна от масата и влезе тичешком в кръчмата.

Отец Герасим дигна глава и отведнаж запя:

Хоро играе пред манастира,
калугер гледа от манастира,
па на момите тихом говори:
— Проклети да сте, две малки моми,
що не запяхте два дни по-рано,

доде не бях се покалугерил,
покалугерил, душа покаял. . .

Гласът се разнесе, нежен, мелодичен, сърдечен. Всички го слушаха усмихнати. Малкото прозорче отгоре се отвори. Цековица се облегна на него и изслуша песента също усмихната.

Когато отчето свърши, кметът го удари по рамото и извика:

— Браво, отче. Хубав човек си! Защо си си почернил душата? Ха да те оженим!

Цековица се изсмя високо отгоре. Всички обърнаха очи към прозорчето. Отец Герасим замечтано притвори очи и без да ѝ каже нещо, пак запя:

Не ми се сърди, невесто,
невесто, първа изгоро,
че тая вечер и вчера
късно се в къщи прибирам,
пиян, залян се завръщам. . .
Завчера, във неделята,
във друго село отидох
стари акрани да видя.
Там срещнах булче хубаво,
слънце не беше — стопи ме,
вино не беше — опи ме. . .

Той пееше тихо, провлечено и мечтателно. Всяка дума се късаше от сърцето му, стоплена от искреност, заразяваше, увличаше и будеше в душите на слушателите му мека и сладка тъга по нещо мило, безвъзвратно изгубено, много желано и никога непостигнато.

— Ех! — простена с дълбока въздишка кметът, когато отец Герасим свърши и удари възторжено с юмрук по масата.

Цековица слезе и застана пред вратата на кръчмата.

— Отче, повторете тая песен. Много ми хареса — каза тя.

— Тая песен знам от малък — каза отчето. — По нашето село из Тракия скиташе един интересен човек. Никодим се викаше. Свиреше на гусла и пееше. Песните сам си ги правеше. И тая песен е негова. Чуден глас имаше тоя човек, но беше пропаднала личност. Беше се увлякъл по една циганка. Хубавица една. Зарязал беше дом, жена, деца и скиташе по селата да пее и да пие по кръчмите.

— Хубава песен — каза Цековица. — Изпейте я пак, отче. И вие пеете хубаво. Много хубаво.

Тия ласкави думи паднаха като милувка в душата на отец Герасим и по лицето му мина приятен свян. Кметът и Стоичко подпомогнаха молбата на Цековица с любоугодие към нея и с малко скрита завист към калугера. Той изпи чашата си и запя пак.

Цековица седна пред вратата на ниско трикрако столче, унесена, с втренчени към калугера очи. Кметът, Стоичко и Младен не отделяха очи от нея. Песента на нейната хубост вълнуваше душите им като песента на монаха. Едната будеше желание, на която другата плетеше венци, и тия бедни мъже, пияни от вино, падаха в забрава и се чувствуваха герои на небивал празник, който няма свършек.

При последните думи, които изпя високо, отец Герасим вдигна ръце, сви юмруци и ги сложи тежко на масата.

— Интересен беше тоя Никодим — каза той, още непоел дъх, за да не отбие вниманието на слушателите си. — Приятен, гласовит, умен, а целият си живот бе

заложил за една циганка. Падаше и малко иманяр. Разправяха, че изкопал едно гърне старо злато. Стопил го цялото и направил на циганката гердани, гривни, цели златни пантофки.

— Трябва да е била много хубава — обади се Цековица.

— Много, много хубава!

— Виждал ли си я? — попита пак Цековица.

— Не, но игуменът на манастира, където бях тогава, казваше, че такава хубост веднаж се ражда на земята.

— Ей! — едновременно възкликнаха кметът и Стоичко.

— Но аз не мисля така — продължи монахът. — Бог често праща хубави жени на земята за насърчение и благословия на живота.

Той погледна многозначително Цековица, тя разбра и се усмихна.

— Речѝ — да не плесенясуват мъжете — каза кметът.

Цековица се изсмя високо. Белите ѝ зъби украсиха пленително тоя кокетен смях.

— Като е така, отче, нека това кило вино да изпием за хубавите жени — каза кметът и напълни поред чашите. — И булката ще пие с нас. Заповядайте, госпожо.

— На такава весела компания не мога да откажа — каза Цековица и пое чашата, която кметът ѝ подаде, като стана прав и се поклони.

— До дъно! — вдигна той високо чашата.

— До дъно! — казаха всички.

Настана вдъхновено оживление. Упоените от хубавата жена сърца се отвориха и жадни от желание, подбуждани от смешни надпреварвания, удариха на вино и веселба. Но смехът им не беше чист. От него идеше винена пара и дебнеше скрито съревнование между мъже.

Цеко донесе тава печено месо и цяла шепа зелени люти пиперки от малките. Това разпали повече жаждата. Стоичко и кметът, които толкова бързаха загрижени за работата си, се разположиха като тежки търговци и забравиха горящите от слънцето ниви, които ги чакаха. Всички ядяха, пиеха, шегуваха се и отрупваха с приятелство любезния бай Цеко, който им стана другар на масата. Той хитро се пазеше от виното, като пиеше по глътчица, но умело поддържаше огъня. На масата се слагаше вино кило след кило. Те говореха, викаха, млящеха, размахваха ръце, разливаха чашите, смееха се високо. Отец Герасим, който отначало бе въздържан, се увлече и му отпусна края. Той изпя още няколко песни, но те звучаха вече пиянски и не трогваха никого.

Цековица изчезна неусетно и се качи пак горе. Но тя остави съблазнителните си меса в пияните мозъци. Нейната тайнствена сила ги владееше всецяло. Съблазънта, която идеше от нея, трепереше над тия разгуляни души като лятна мараня над полето и под нейната нечиста сила зрееха и се ронеха гъстите ниви на потайни човешки желания.

А времето минаваше и денят полека-лека си отиваше. Сенките на върбите прехвърлиха шосето и полазиха по стърнищата. Мекият лазур на небето се вдигна по-високо и далечните планини, които го заграждаха, се покриха с прозрачна и тънка люляко-морава омара. Гургулици долетяха отнякъде и накацаха по пясъците край реката. Ястреб се закова във въздуха, дълго

трептя и падна като камък някъде в нивите. Черда говеда, които пасяха далеко, почнаха да прииждат към реката. Спокоен и равномерен ек от звънци откъслечно обаждаше за края на деня. Куп жътварки с весели песни минаха по пътя зад реката. Те напущаха нивите и се връщаха към селото.

Младен, който мълчаливо стоеше малко настрана от компанията и вече не пиеше, вдигна глава, ослуша се в песните, скокна, грабна пушката си, която висеше на върбата, и без да каже нещо, бързо тръгна по гласа.

— А-а, тоя дявол усети нещо. Чу момите и рипна. По гласа позна някоя — рече Стоичко.

— Младене, къде? — викна строго кметът по него.

— Към кукурузите. Гледам, добичета минават.

— Не добичета, ами момичета видя ти, приятелю — каза кметът със снизходителна доброта.

— Младенчо — викна отец Герасим, — върни се да си ходим заедно. Както съм сега, не мога да отида до манастира без подпирач.

— Добре, добре — обади се Младен и се мушна из върбалака.

— Дръж се, отче. Не ме срами. По-млад си от нас.

— Много пих — каза отчето и увиси безсилно глава.

Свечери се. Денят дохожда бавно, но си отива бързо. Слънцето се наклони силно над хоризонта и почервеня.

— Разсърди се нещо — изсумтя отец Герасим, като погледна.

— Утре пак ще ни пържи — каза Стоичко.

Духът беше отпаднал. Компанията се омърлуши. Кило вино стоеше на масата недопито. Цеко отиде да полива градината. Цековица потъна в земята. В кръчмата шеташе момчето само.

Жътвари на малки групи минаваха по пътищата към Щетино и здрачът полека-лека ги попиваше.

— Да си ходим — каза още веднаж кметът и стана.

— Прав си — отговори безсмислено Стоичко и също стана.

Отец Герасим облече расото и наложи калимявката.

Отнякъде дойде Цеко и с прекалена любезност се извини, че поради някаква работа ги оставил за малко.

— Вие пак заповядайте. Друг път ще се отсрамя по-добре. Сега ще прощавате.

— Ти сега, бай Цеко, ни дай сметката, да се разплатим, че да ходим. Закъсняхме.

— За сметката лесна работа. Като дойдете друг път, ще я уредим.

— Не, сега, сега, бай Цеко.

Цеко извади някаква книжка и с едно моливче колкото муха, дълго писа и пресмята. Докато се разплащаха, момчето доведе кончето на кмета. Но като тръгнаха, кметът не се качи, а го поведе и тръгна пешком заедно с другите. Бай Цеко ги изпрати по Щетинския път до моста зад ханчето и се върна.

Тримата тръгнаха бавно и някак неохотно в потайния мрак. Краката им не ги държаха, стъпките им не бяха сигурни. Те се люшкаха насам-натам и се блъскаха. При моста ги посрещна Младен. Отец Герасим се хвана за ръката му.

Клатушкайки се в тъмното и в несвързани пиянски разговор, те поеха пътя за Щетино.

Произведения,
невключвани от Елин Пелин
в съчиненията

НЕЧИСТА СИЛА

РАЗКАЗ

I

Беше по жътва. Над равното Софийско поле, под синия небесен купол от Мургаш до Витоша, трепереше мараня като в пещ. И навред по това голо поле кипеше уморна и мълчалива работа. По златните стърнища се редяха дълги кръстци снопи, по ливадите звънтяха коси. Някъде-някъде се подемаха уморени песни на жътварки и глъхнеха в маранята без смях и без отпявка.

Широкото О-ско шосе беше безлюдно и старите върби, които се редяха от двете му страни, бяха посивели от прах, зажаднели за влага, измъчени и унили като войници в поход.

На самотното Щетинско ханче не се мяркаше жива човешка душа и то безмълвно печеше зеленясалия си покрив на слънцето и неприветливите му малки прозорци гледаха на шосето пусто и хладно. Това ханче, доскоро затворено, пущинак и мътилище на кукумявки и таласъми, от което хората вечер се бояха, сега имаше друг вид. Слупеният му покрив беше поизправен. Върху него, като втори етаж, беше пристроено нещо като стая, с бяла завеса на прозореца и със саксии цветя пред него. Буренът наоколо беше изчистен. Вратата беше отворена и над нея се смееше със своите тлъсти червени букви синя кръчмарска фирма. Кобилицата

на близкия излак беше нова. Върбите наоколо бяха поизкастрени и дворът между шосето и ханчето беше чист и посипан с жълт пясък.

На дървената пейка пред вратата седеше младият съдържател на ханчето, бае Цеко, дребен човек със сламени мустаци; със сиви очета, изгубени под полицата на веждите. Той седеше без палто и жилетка и лениво гледаше широкото поле, което се простираше пред него и в далечината на което на големи черди пасяха селските говеда, гледаше пометения двор, новата кобилица на излака и доволен от всичко това, което бе направил, не мислеше нищо.

По шосето иззад върбите изскочи конник, полека се отби при ханчето и спря. Конят му, вран, пъргав, с хубаво седло, гризеше нетърпеливо юздата и блещеше на слънцето като железен.

— Добър ден, Цеко.

— О, добър ден, кмете! Че слезни де, слезни да пием по чаша.

— Бързам. Друг път. . .

— А, не може, ще се разсърдя. . . Слезни, моля ти се.

Кметът слезе, бае Цеко посегна да се ръкува.

Кметът разгледа наоколо, прочете фирмата, ровна пясъка с офицерските си ботуши и каза:

— Да е честито, бае Цеко! Добре си наредил. Желая ти голямо болшинство консуматори!. . .

Бае Цеко, поласкан от големите думи на кмета, усмихна се и извика:

— Дончо, ела вземи на човека коня!

Отвътре излезе едно малко пъргаво момченце със синя престилка, взема коня и го отведе зад ханчето, дето беше яхъра.

— Е, кмете, ще седнеш да те почерпя. Имам хубаво винце.

Бае Цеко влезе вътре, а кметът седна на пейката.

Той беше висок, снажен човек с хубаво лице, опалено от слънцето, с дрехи, прекроени от войнишка униформа, с лачени офицерски ботуши. На ръкава на палтото му личаха местата на някогашните четири реда нашивки. В ръката си въртеше като камшик дълга върбова пръчка и се тупаше по единия ботуш. Суровото му лице, готово да командува, издаваше добре душата на бившия фелдфебел.

Цеко изнесе две чаши вино, сложи ги на малката масичка пред кмета, седна до него и каза с хитрина:

— Мъчно ще проработи, кмете. Отворих го, пък каквото господ даде. . .

— Не се отчайвай, бае Цеко. Тук е на шосе. Пущинак беше и хората пак се спираха, та сега ли. Дръж консумации добри, дръж пиене, прислужвай, па се не бой. Наздраве!

Двамата си чукнаха чашите, пийнаха до дъно студеното винце, което светеше на слънцето като рубин, оставиха ги мълчаливо, едновременно и се замислиха.

Слънцето спряно сипеше огън и маранята над полето трептеше като над жарава. По шосето, потни и уморени, минаха две момчета. Далече в полето изсвири железницата и пусна бели клъбца дим, които дълго останаха над нивите.

— Тѐ тая пущина изяде това шосе — каза кметът. — Преди да мине тя, това шосе беше като панаир. От заран до вечер тук се точеха хора, коли, файтони. . . Е, какво беше!

Бае Цеко въздъхна. «Мина онова време», щеше да

каже той, но един женски глас го извика от горния прозорец и той изчезна веднага.

Кметът потегли мустаците си и повдигна очи към прозореца, дето бързо се мярна и изчезна една бяла женска ръка. Той се изкашля и удари ботуша си. Тоя сладък женски глас мина в душата му като тънка топла струя, която движението на малката гола ръка развълнува.

Бае Цеко слезе бързо.

— Фамилията е дошла, та нарежда горе — каза той един вид като извинение и извика:

— Дончо, донес две вина!

— Значи, ти си фамилиарен? — попита кметът.

— Другояче може ли? Дойдох тъдява, кмете, в непознато село, кажи. . . Как ще тръгне, не знам. Като бях в Глечераново, кметът ми правеше пакости и искаше да ме съсипе. Аз обичам да имам приятели, обичам да се почерпя с тях, по-нататък не знам. . . Не, партизанин съм бил!. . . Вярваш ли, че аз десет години вече ходя по избори и никога не съм гласувал против правителството. Което и да е било. Защо? Защото интересът не ми позволява. Нали така?

— Човек трябва да върви със селото.

— Така. Дончо, още две вина! Кой, мисля си, ти и аз ли ще съборим едно правителство? И защо? Правителството си е правителство. Ти кръчмарин ли си, гледай си кръчмата. . .

— Цеко! — викна пак женският глас от прозореца. Звънлив и мек женски глас, който наново развълнува тая топла струйка в душата на кмета, която още не бе успокоена.

Бае Цеко бързо се изгуби, а кметът пак зашиба ботушите с пръчката си и заглождан от великата си сла-

бост към жените, стана да се поразтъпче и да погледне към прозореца, но той беше пуст. Една чиста, с дантели по края, бяла завеска спокойно дразнеше оттам слънцето и любопитството на кмета.

Из щетинския път дойде един млад шоп, поздрави кмета и каза:

— Снощи ми остана едно малко парче при реката. Жътварите днес отидоха над село, аз тръгнах да го дожъна и да го вържа до довечера, пък рекох да се отбия оттук, да налея вода от новия излак.

И той свали от рамото си големия бъкъл и отиде да го налива. От неговите движения се виждаше колко много бърза на работата си. Той наля съда си и тръгна.

— Стоичко — викна го кметът. — Ела да се почерпим де, не бързай толкоз. И ако видиш Младен, полякът, кажи му да ме намери довечера, защото има да го пращам някъде.

— Младен идеше насам, видох го в ливадите — каза Стоичко и като дойде към кмета, сложи бъкъла на земята.

— Добре нареди Цеко тук. От пущинак — направи го да свети — каза той и заоглежда двора и гиздавата пристройка.

В това време една ръка повдигна бялата завеска на прозореца и оттам надникна едно женско лице, забрадено в бяла кърпичка, и погледна. Погледна, скри се и бялата ръка пак пусна завесата.

Двамата млади селяни видоха отведнаж това хубаво женско лице и не се погледнаха, както обикновено правят мъжете, когато видят заедно нещо съблазнително от една жена, а погледнаха настрана, защото всякой от тях искаше да запази за себе си очарованието

от това лице, което изчезна така бързо и наля кръвта им с такава топлина и сладка мъзга.

Кметът задърпа мустаците си, а Стоичко отиде на сянка пред вратата и седна на пейката прежълтял и мълчалив.

— Тази му е жена — каза кметът след дълго мълчание.

— Коя? — попита престорено и разсеяно Стоичко и погледна хубавото лице на кмета, по което бързи червени петна убиваха бледите и обливаха шията му покрай ушите надолу.

Мълчаха, без да се погледнат, и началото на една неясна ревност се уви около сърцата им като студено змийче и ги стегна.

По шосето минаха няколко коли със сено и неговата прясна миризма се разнесе леко наоколо. Два тъмночервени врабчоци паднаха като хвърлени от покрива и се сбиха отчаяно на пясъка. Една врабка уплашено запищя наоколо. Кметът удари ботуша с пръчката си и двамата малки врази избягаха към върбите.

Бае Цеко слезе долу и се здрависа със Стоичко.

Иззад ханчето изпъкна Младен полякът. Двадесетгодишен момък, с хубаво моминско русо лице. Очите му, влажни и сини, гледаха младо и свежо като две росни горски теменуги. На рамото му висеше леко чифте.

— Ето го! — каза Стоичко.

— О, Младене — извика кметът.

И в гласа и погледа на двамата се четеше дружеска обич към това хубаво момче.

Младен поздрави бойко и горната му устна, кадифяна от мъха на несъществуващите му мустаци, заигра от сдържана усмивка.

— Водя отчето — каза той, — намерих го заспал в ливадите.

— А!. . . — казаха едновременно Стоичко и кметът и станаха бързо да погледнат на пътя.

Насреща им излезе отчето — младият калугер Герасим, игуменът на Щетинския манастир, сгушен в една хубава падина на Стара планина.

— О-о! — викнаха кметът и Стоичко към него и почнаха да се ръкуват.

— О-ооо! — отговори отчето и се засмя високо и продължително.

— Е-е?

— Е!

На всички беше весело и драго и всички наново и безпричинно се засмяха от това «е». И всички говореха откъслечни думи, които звучаха весело и всички се натрупаха около калугера, като деца около някое хванато гарванче, а той също като такова хванато гарванче обръщаше лицето си към всички, сияещ от усмивка, пухаше прашната си калимявка и пресъбираше косите си, които се спущаха по врата му на подвижни и лъскави като черни змии къдри.

Бае Цеко приде при него шеговит и весел, сне си шапката, наведе се ниско и каза:

— Благослови, отче!

— Да бъде благословено, бае Цеко! Нареди се вече, а? — каза калугерът и като извади из джоба на расото си една кърпа, пълна с дребни пресни рибки, рече: — Мож ли я сготви, да се понагостим?

— Как да не мога. . .

— Пък вие ще останете да хапнем и да му пийнем по чашка.

— Не може, бързаме — отказаха всички отведнаж.

— Не! Ще останете.

Отчето отърси праха от дрехите си, седна уморен на пейката пред вратата и почна да трие младото си потно лице. Той беше човек с пъргави движения, с подвижни очи, весел и приказлив. На Щетинския манастир беше дошъл от Света гора нещо преди година и живееше много добре с хората от околните села. И той си имаше слабостите като човек, но понеже всичко държеше на шега и смях, то и те минаваха за шеги и хората не му придирваха. Щетинският манастир не беше сиромашки. Имаше и земя, и стока — тридесетина овци, четири крави и един едър бик, който беше подивял из гората и се прибираше само вечер да полиже от големия солен камък, загнезден в ниския четал на един дъб в двора. Дворът беше широк, с няколко стари дъба, които се виждаха дори от полето и по които отец Герасим постави дъсчени гнезда и събра няколко гълъби и скорци от гората. Той държеше хубав вран кон и често яздеше на воля из полето или отиваше по приятели из селата.

— Не, вие ще останете — настоя той. — Ще останете да пийнем малко, пък тогава хайде по работата си, едвам се е препладнило. . . Ден голям.

— Не, не може. Аз и така съм закъснял — каза Стоичко и се приготви да стане.

А Младен беше вече тръгнал.

В това време по стълбите, които слизаха от горната стая в кръчмата, се чуха равни и леки стъпки от чехли и на вратата се подаде Цековица, надникна и като видя хора, излезе да ги поздрави.

И четиримата мъже се прибраха, стеснено отговориха и замълчаха.

Тоя миг беше един магьосан от тая жена миг.

— Каква жега днес — каза тя, без да се обърне към някого, и като поправи краищата на забрадката си, погледна към полето, дето трептеше маранята, в която се мержелееха жътвари, пръснати навсякъде, като птици, паднали от висинето случайно, съзрели богата храна.

Мъжете мълчаха и я гледаха странно, жадно, с широко отворени очи, като че във всеки от тях дебнеше да изскочи по една хищна котка.

Младен ядеше бързо долната си устна и се мъчеше да заглади невидимите си мустаци.

— Голяма жега — повтори тя и погледна небето и всички погледнаха по направление на нейния поглед отведнаж, като че някой завъртя в тях един и същи винт.

Тя се обърна към тях и въздъхна свободно и неволно.

И грамадните ѝ гърди, бели като мляко, които стремително пълнеха кенарените тънки нагръдки, се надигнаха и шавнаха като два живи, прегърнати лебеда.

Тя не посегна да се прикрие, а с онова ритмично движение на прегръдка посегна да поправи косите си отзад и широките ръкави паднаха до раменете, и голите ѝ ръце, бели, млади и гъвки, зашаваха като две страстни животни, които търсят да се уловят.

Под черните ѝ дълги ресници гледаха спокойно две сини като мъниста очи. Тия очи имаха един особен блясък, като че там гаснеха и пламваха тихи, сини, студени искри. И това беше странно и хубаво. Косата, веждите, ресниците, черни, тъмночерни, а очите сини, съвършено сини. Пред тях като че ли не гледаше тая жива, трептяща от младост и страст плът, а гледаше една мека, небесносиня, спокойна детска душа. Ма-

гията, която смълча мъжете, не се разтуряше още. Кметът шибна няколко пъти ботуша с пръчката си и извика към вратата:

— Момче, донеси едно кило вино!

— Цеко, хората искат вино — обърна се тя съвсем делово към вратата и влезе спокойно вътре, без да погледне някого, без да остави подир себе, като жена, ласканието на очите си. По стълбичката вътре се чу как тя се изкачи бавно, бавно.

Мъжете не си казаха нищо. Момчето им донесе вино. Кметът посегна и с тежка ръка го наля в чашите. Отец Герасим се отпусна на пейката и си подпря гърба до стената. По подвижното му мургулево лице мина мечтателна сянка. Светлината на големите му като шикалки черни очи угасна в замисленост. Стоичко, опрян широко на лакти върху масата, късаше на малки парчета една дълга сламка и редеше едно до друго. Младен играеше с ремъка на пушката и крайчеца на кадифяната му устна нервно потрепваше. Кметът, обърнат полугърбом към масата, гризеше бързо краищата на дългия си мустак.

Стана тихо. Всеки усещаше непотребната близост на другите и всеки беше сам. Задухата над полето се сгъсти и натежа. Наблизо нейде в нивите избухна висок гърлест смях и млъкна. Една бяла пеперудка хвръкна над масата. Стоичко махна с ръка, улови я и почна да къса крачката и крилцата едно по едно.

— Да пием — рече кметът, като се обърна внезапно към масата и взе чашата.

— Да пием — каза отчето.

И всички мигновено се погледнаха, взеха чашите, чукнаха и пиха мълчаливо.

— Добро винце — каза калугерът.

— Остави виното, ами видя ли жената — рече Младен и на лицето му светна една моминска усмивка. Той затули лицето си с ръце и каза, като че ли на себе си:

— Бре, бре, бре!

— Не е нещо особено — каза кметът с престорена сухост.

Стоичко разклапчи килото и като видя, че е празно, удари масата и извика:

— Момче, кило вино!

Момчето донесе вино. Стоичко наля големите чаши, зема своята и я изпи наведнаж до дъното.

— Страшна жена. . . — каза той, като обриса мустаците си.

— Пазете си ума! Женени хора сте — каза калугерът и въздъхна.

— Аз не съм — рече Младен.

— И аз не съм — засмя се отчето.

— Хубава жена, кмете! Видя ли какви гърди, какви ръце и какви крака. . .

— Ще има мющерии бае Цеко — засмя се пак Герасим.

— Такава шопкиня няма — рече Младен. — Видя ли ѝ кожата — каймак!

— Полека да се не окапеш.

Настана вдъхновено оживление. Упоените от жената сърца се отвориха и жадни от желания, удариха на вино. Но смехът не беше вече чист. От него идеше винена пара и звънтеше едно болно съревнование между мъже.

Скоро бае Цеко донесе рибата опържена. На масата се сложи ново кило вино и тия селяци, които преди малко бързаха загрижени за работата си, се разположиха като чифликчии и забравиха горящите на слън-

цето ниви, които ги чакаха. Ядяха, пиеха, шегуваха се и отрупваха с любезности и приятелство бае Цеко, който им стана другар. Той хитро се пазеше от виното, като пиеше по глътчица и неусетно раздухваше огъня. Шумяха и се смееха и за всички, освен за бае Цеко, не съществуваше вече друго тук, освен жената със съблазнителната си плът. Тая жена пълнеше с една тайнствена сила всичко наоколо — от небето до земята. Тя трепереше като лятната мараня над тия разгуляни души и под нейната слънчева топлина зрееха и се роняха златните ниви на потаени човешки желания.

Отец Герасим по едно време замижа и запя една тиха провлечена народна песен и изтръгна вдъхновени провиквания.

Цековица слезе при тях да ги послуша, сѐ така съблазнителна, боса, с гола шия, двете ѝ бели, могъщи гърди пак се подаваха из пазухите ѝ. Престилката ѝ небрежно падаше назад и косите ѝ се рееха над челото като пушест облак.

Съревнованието между мъжете порасте. Всеки, тласкан от неизвестната сила на пола, искаше да покаже себе си и да победи другите. Кметът стана и като ѝ подаде една чаша вино, каза:

— Заповядайте, госпожа! Нека бъде честито!

Цековица се засмя свободно, пое грациозно чашата и дребните ѝ като ориз зъби светнаха в сочната уста.

— Наздраве!

— Да се чукнем, госпожо — каза отец Герасим и стана.

И тя се чукна с всичките поред и най-после с Младен, чието лице грееше възбудено и червено като мак.

— Ти от Щетино ли си, момче? — попита го тя.

— Оттам съм — отговори Младен и погледът му се поклони пред нейния ниско до земята.

Всички очи погледнаха със завист, с любопитство към тия две възхитителни същества, между които трепна подплашена интимност.

— Той ни е поляк — каза кметът меко, като че ли искаше да земе и за себе си от това внимание.

— Не прилича на селянче — каза Цековица и като го погледна право в очите, рече му ласкателно: — Прилича на царски син.

— Баща му е цар на селските говеда — обади се със затаена завист Стоичко.

Всички се изсмяха.

Младен се усмихна засрамено, бишна назад аления тепелик на главата си и не рече нищо.

Стоичко пъчеше широките си гърди, които се подаваха из отворената му риза, червени като мед, космати, и късаше друга сламка на ситни парчета.

Цековица седна на едно столче от другата страна на вратата и почна да си плете. Тя седеше свободно и всяко нейно движение възбуждаше плътска похот. Краката си беше разкрачила широко и те се виждаха боси до колената, бели и чисти. При всяко навеждане над чорапа, гърдите ѝ се притискаха гъвкаво и се подаваха по малко вън от ризата. И мъжете, като се пазеха един от друг, хвърляха светкавични погледи към нея и всеки търсеше сините ѝ очи, трептящи между ресниците ѝ като росни капки в чашката на синчец. А Стоичко и кметът я пиеха с очите си.

Тя не поглеждаше към тях, а спокойно и равнодушно си плетеше, не слушаше думите им и отговаряше без охота.

—Слушай, Яно, утре аз трябва да ида в града — обади се мъжът ѝ, който мислеше за печалбите си.

— Иди, ама не забравяй да ми донесеш чепиците. Може да са направени вече.

— Чепиците няма да забравя, ами мисли друго какво ще ми поръчаш.

— Като тръгнеш, ще видим. . .

— Значи, утре ще бъде затворено тук? — попита кметът.

— Защо затворено? Жената и момчето са тук — каза Цеко.

Всички се позамислиха.

Слънцето клонеше да зайде. Над полето не трептеше вече маранята и сенките на върбите бяха се продължили над шосето. Едно леко вечерно успокоение падаше полека над отрудената земя и небето се издигаше и отваряше лазурно и меко. Когато вече се здрачи и разхлади, Цековица отиде в стаята си. Кметът стана и поиска коня си.

— Кмете, остани още малко — занастоява Цеко.

— Не може вече. Имам работа.

И той се качи на коня си, взе сбогом от другарите си, поклони се на Цековица, която гледаше на прозореца, и препусна към село. Другите постояха и се погледаха. Бяха пияни, но нямаха вдъхновение.

— Да си вървим и ние, момчета — каза Герасим.

Всички наставаха, платиха и лениво се заклатушкаха един след друг из здрача по пътя за Щетино.

II

На другия ден Младен стана рано, наметна пушката и излезе от къщи. Слънцето не беше изгряло още. Село

Щетино вече се пробуждаше и по уличките бързо се мяркаха млади булки, които отиваха за вода. Небето беше ведро и с очакване гледаше към изток. Дружина диви гълъби префюфюкаха над селото и се изгубиха над нивята в бялото сияние на изток.

Младен излезе вън от селото, мина моста на реката, която бърбукаше по камъните, бистра като сълза, отби се, напръска лицето си със студената струя и тръгна по тясната пътечка надолу, пъргав и бодър, спал хубаво и сладко през нощта върху постилка от прясно сено. Друга дружина гълъби минаха над него. Той се спря и ги проследи с поглед, докато се изгубиха над полето, и като подсвирна с уста, тръгна пак сам приличен на див гълъб. Пътечката кривеше сѐ покрай високия бряг на реката, която шумеше между големи елхи и върби, и покрай тревните синори на узрелите пшеници. Младен вървеше безцелно, подсвиркваше с уста, тананикаше си песни, спираше се да гледа реката, стоя дълго над един мравуняк, следи един кълвач, който чукаше по едно старо дърво, и се наслаждаваше, забравен като дете в играта си. Неговата млада и чиста душа приличаше на това бяло утро, което чакаше слънце да се запали като ден. Той се отби в една нива, откъсна няколко стръка синчец и един кървав пукъл, който гореше в ръжта. Когато излезе пак на пътеката, той погледна китката и веднага помисли за Цековица. Той се спря, като че пред него се изпречи стена. И мозъкът на тоя човек, който не беше вече дете и не беше още мъж, се запали от тая мисъл. Какво му напомни веднага за нея? Синчецът ли, който приличаше на очите ѝ, или тоя страстен ален цвят на пукъла, който приличаше на устните ѝ? Тя се изправи сега пред него, така страстна, така похотлива, каквато я видя вчера,

с гола шия, с полуотворени бели нагръдки, под които трептяха и се подаваха могъщи и страстни гърди. Той спомни погледа ѝ, движението на голите ѝ ръце, краката ѝ, плътоядните форми на цялото ѝ тяло и позата, в която тя седеше, разтваряйки широко краката си. И неговата чиста кръв, която още не бе омърсена от тайните на страстта, удари в сърцето му и се пръсна по тялото му, възвряла от желания.

Той тръгна бързо по пътеката надолу, без да се вслушва вече в шума на реката и без да погледне новата дружина гълъби, които прелетяха ниско над нивите.

Слънцето изгрея. Лятно, тържествующе слънце, с царствена усмивка, под която цялото поле светна като един безкраен съд, изкован от чисто злато. Лъчи заиграха по сивите листа на върбите, промъкнаха се и затрептяха над реката, през която се прехвърляха дългите сенки на дърветата.

Един глас детски и трепетлив извика:

— Младене!

Младен се обърна. По пътечката след него бързаше самичка, запъхтяна и зачервена мъничката Магда. Като го видя, че се обърна, тя му махна с ръка да чака и заговори весело:

— У, какъв си! Викам, викам, а ти се не обаждаш. Омаляха ми краката да те гоня. Кой знае къде ти е отишъл ума тая ранина!

Тя се усмихваше срамежливо и зъбките ѝ се подаваха през хубавите уста като на катеричка. На главата ѝ се развяваха свободните краища на бялата ѝ пребрадка. В ръката си носеше стомна, а на рамото си беше преметнала сърп.

Като видя Магда, Младен се спря и оння страстни

нечисти мисли за Цековица изхвръкнаха из главата му и се пръснаха като ято птички. Едно свято вълнение от тая изненада и едни чисти тръпки минаха по тялото му. Заедно с това стана му неловко и го обзе едно детинско стеснение, че се срещаше с Магда самичък и на такова безлюдно място.

Той обичаше Магда, гледаше само нея на хорото, говорили са за много неща, но самичък той не беше я срещал никога и никога не беше ѝ казал, че я обича.

Магда бе шестнадесетгодишно мъничко момиче, с мило детско личице, черноока и весела, прилична на липова фиданка, която личеше, че ще стане силна, кичеста липа. Тя също често мислеше за Младен и когато срещаше неговия поглед, растяха ѝ крила и тя усещаше, че става птичка.

— Къде толко рано? — попита Младен, като я възчака.

— Отивам при нашите. Нощес те спаха на нивата. Ами ти какво ме гледаш такъв. . . У, боже!

Тя се засмя. Той наведе очи и почна да върти цветето нервно в ръката си. Двамата тръгнаха заедно.

— Какви хубава китка си набрал!

— Земи я ти и се накичи.

— Днес ще бъде страшна жега и слънцето ще я изгори на главата ми. Аз ще я туря на сянка, ще я натопя във вода и ще се накича довечера, като се връщаме.

Тя се засмя, погледна го и се засрами. Той наведе очи и не знаеше какво друго да ѝ каже. И те вървяха мълчаливи. Над тях се издигна чучулига, затрепка с криле, запя и заговори на своя летен език, дълго, сърдечно и весело. Младен и Магда се спряха и вдигнаха глави да я гледат. Младен откачи пушката и рече:

— Мога да я убия.

И той погледна Магда с достойнството на по-силен, с чувството на мъж, як и безстрашен, и като я видя уплашена, стана му приятно, хубаво и една гордост го обхвана. Той вдигна пушката и се прицели в малката птичка, която се виждаше като черна точка във висинето.

— Недей! — каза умолително Магда с такъв жален глас, като че се молеше за една своя сестра.

Младен продължаваше да се цели.

— Свали пушката, чу ли! Само да гръмнеш, и ще ти се разсърдя. Клетата чучулишка, не ти ли е жално за нея!

В гласа ѝ, освен молба, имаше и заплашване. Младен свали пушката.

— Че защо да ми е жално? — каза той по-горд и цялото му същество се изпълни от любов, любовта на силния към това мило, крехко момиче, което се молеше и заповядваше с такава кротост. Нему стана мило и за нея, и за чучулишката.

— Който не жали животинките, той не жали и хората. Той няма сърце. Всичките мъже са такива лоши.

Думите «всичките мъже» тя произнесе с тона на възрастна жена, кокетно и маниерно, а пък беше мъничка, мила и в очите ѝ имаше наивност, колкото в очите на едно малко дете. Младен я погледна и се засмя. Тя се обиди:

— Ето, ти ми се смееш. . . Защо ми се смееш?

Той ѝ каза:

— Ти приличаш на чучулига.

— Пък ти приличаш на сокол. Ето нà, и носът ти е такъв, очите ти са такива.

— Сокол! Ама знаеш ли той как граби чучулишките?

Тия думи трепереха в гласа му. Магда наведе очи. Сърцето ѝ схвана тайния смисъл на тия думи и сърцето ѝ се сви подплашено и развълнувано.

Соколът и чучулигата не се погледнаха.

Слънцето се възвиваше, реката шумеше и дъхаше наоколо свежа прохлада. Полето се пълнеше с работници и отнякъде дойде еклива жътварска песен.

Магда и Младен вървяха успоредно един до друг като колелета на една и съща ос, теглена от една и съща сила. Тя вървеше ситно като яребица и гледаше пред себе си, мълчалива, изпълнена от хубави чувства, щастлива от срещата и галена от неговата близост. Той гледаше лицето ѝ, пленен от нейната миловидност и упоен от толкова преданите погледи, които тя преди малко му бе дала.

Отведнаж тя се спря. Пътищата се разделяха.

— Младене, сбогом!

— Сбогом, Магдо! — каза той.

Тя сви към нивята и забърза боса по прашния път нататък.

Младен я последи с поглед и му стана мъчно, и се усети самичък. Той искаше да ѝ каже още нещо, нещо за нея, за китката, която ѝ даде, но всичко отиде на вятър и той се каеше за неговата робкост и мислеше, че такъв случай няма вече да му се падне. Той страдаше, защото я обичаше и беше сладко зашеметен от тая среща, така случайна, така кратка и толкова хубава.

И той се спусна от високия ронлив бряг при реката, която течеше под гъст зелен свод от върби, елхи и тополи. Слънчеви лъчи се ронеха от свежите листа на тоя свод и падаха като капки злато в бистрите струи на реката. Тя шумеше, прескачаше камъназите, бистра, весела, дъхаща хлад и свежест.

Младен прескочи на един голям камък сред водата и извика към дърветата, към птиците, към реката, към небето, към целия свят, -извика с ясен глас, вдъхновен от младост и любов:.

— Магда-а-а!. . .

И протегна ръце като поет.

И шумът по реката повтори това име, и листата леко зашушукаха, и лъчите радостно заиграха, и на Младеновата душа олекна.

Той откачи пушката и гръмна във въздуха, сякаш поздрави своята любов, и от това му стана по-леко и го облада неизказан възторг.

Младен подскочи от камъка и пъргав като бялка затича по ронливия бряг и излезе пак на пътечката. Магда беше се изгубила. Слънцето бе се извисило доста и прижижаше усилено. Над полето тежеше вече умората на летния ден. Не се чуваше нито глас, нито песен. Хората работеха бързо и мълчаливо. Младен постоя, погледа наоколо, без да знае накъде да тръгне.

И отведнаж си спомни пак Цековица. Тая мисъл израсна от слънчевата тишина на полето, в което той се усещаше сам, пропълзя в душата му неусетно, тихо и като мръсна змия се сви в мозъка му. И в неговото въображение, което разпаляше млада кръв, Магда изчезна, както изчезна в полето, и застана като могъща съблазън похотливата Цековица със своите кипящи форми и трептящи гърди. Младен загоря от неясни желания за нея, както един току-що проспал се пияница гори от жажда за вода.

Той се упъти бързо надолу към ханчето, остави нивята и излезе в зелените ливади, дето мерно крачеха косачи.

Зад него изтопурка кон. Младен се обърна. Отец

Герасим, без расо, възседнал на своето малко врано конче, идеше по манастирския път.

— Добра стига, младо момче, къде шеташ така? — викна той на Младен, като го настигна.

— Обикалям, нали знаеш. . . — отговори Младен, малко смутен от това, че може би ще уловят мисълта му.

— Знам къде отиваш ти! — засмя се калугерът и очите бяха му влажни от жизнерадост. — Правичката да си кажа — прибави той, — и аз отивам там. . .

Той повъзпря кончето, тръгна успоредно с Младен и продължи с тъга:

— Вчера тя те много хареса. Ех, защо не съм на твоите години! — въздъхна той. — Защо, защо?. . .

— Аз съм още дете — каза Младен и преглътна от неловкост.

— Тя е хищна птица и обича да граби такива деца като тебе.

Двамата дойдоха до една малка чешмичка, която тихо шуртеше в една гъста китка от плачущи върби. Отец Герасим спря кончето.

— Не е лошо да си починем тук.

Той слезе, събра прясно сено, което лежеше наоколо на дебели откоси, върза кончето на сянка и то сладко захруска, като махаше с опашка. Калугерът свали калимявката и седна край чешмичката. Младен седна срещу него и почна да дялка нещо с ножчето. Наоколо се носеше гъста миризма от прясно сено, което се печеше на слънцето по обширните ливади на дебели, успоредни откоси, като редовете на едно голямо писмо.

Отец Герасим шаваше безпокойно и въртеше търкалестите си черни очи по всички направления на полето. Той приличаше на ония големи черни гарвани, които хвърчат уединено и никога не кацват на слънце.

— Хубаво поле, продородно поле! — каза той, като човек, който наистина цени всичко това. — И виж ги тия буболечки, хората, колко щастливи щяха да бъдат, ако не си играеше с тях дяволът.

Младен, който не беше страдал и не беше размишлявал, се вслуша тихо в думите на калугера, които не можеше да разбере напълно и които му се струваха странни, като думи от някоя старовремска приказка. Той попита със страха на дете:

— Дали наистина има дяволи?

Калугерът го погледна дружелюбно и се усмихна над наивността му.

— Човек се ражда заедно с едни мрачни сили, които се таят в него и които ние не можем да знаем. Това са то дяволите. И когато те се разшават в душата, размътват я, както пороите размътват бистрата вода на една река.

При тия думи на калугера Младен си помисли пак за Цековица и усети в себе си нещо мътно, нещо такова, за което говореше отец Герасим и което той не разбираше.

— Човек се бори от сутрин до вечер, като едно безсловесно животно, суети се и не усеща, че живее. Дойде празник, удари клепалото и ти го видиш попременил се, чист, умит, приличен, отива в божий храм и стои със смирение. И за един ден, за един час макар, на душата му стане ясно, по-светли надежди огреят живота му, стоплят го. Той забравя ежедневните мъки и е благодарен, че живее. . . Мрачните сили в сърцето му се успокояват.

Отец Герасим говореше това повече на себе си. Младен слушаше и при всяка от тия таинствени за него думи душата му плахо трепваше. Той мислеше, че

калугерът е отгадал неговата мисъл за Цековица и сега се мъчеше да го предпази от погибел и от грях. Той попита:

— Грешно ли е, дето хората се женят?

— Не.

— Ами защо калугерите и владиците не се женят?

— Закон! Те са божи служители, а световните грижи ще им пречат на това.

Отец Герасим се замисли и притури:

— Затова грехът и изкушенията са вечно около тях.

Той се обърна бързо и неспокойно настрана. Настана мълчание, сякаш призраци на изкушенията заиграха наоколо. Младен погледна също безпокойно настрана. И над тия две разделени души, които не си приличаха нито по възраст, нито по опит, се надвеси едновременно плътояднострастният образ на Цековица, който растеше в мълчанието и изпълваше света.

Над полето полека-лека се разпростираше маранята. Щурците свиреха наоколо уморено. Кончето сладко хрупаше отстрана и махаше опашка. Чешмичката шуртеше монотонно, сладко и лениво. Ниско във въздуха се стрелнаха с цвъркот ластовички. Две щърка кацнаха наблизо и важно закрачиха из откосите.

Младен и отец Герасим дълго мълчаха. Всеки от тях се боеше да заговори, за да не разпъди сладкия образ, който прегръщаше душите им.

Когато слънцето наближи пладне, двамата приятели станаха и тръгнаха към ханчето. Отец Герасим не се качи на кончето, а го поведе за оглавника. Той имаше мрачен вид, веждите бяха паднали над очите му, изглеждаше, като че отива да проклина духове.

— Хубава жена! Откъде я дяволът докара! — каза той. — Ще разиграе някого!

Младен се усмихна.

Колкото наближаваха ханчето двамата, толкоз по-бързо вървяха. И когато видяха кобилицата на герана, те почти като че тичаха. Нозете им вдигаха от пътя прах на облаци, който полека-лека утайваше подире им.

Когато стигнаха, отец Герасим върза набързо кончето си на сянка под стрехата, па и двамата един след друг влязоха в хладната кръчма.

В тезгяха беше Цековица, съблазнителна като вчера. Срещу нея стоеше кметът, опрян свободно на тезгяха, сучеше мустака си и говореше нещо.

Когато влязоха отец Герасим и Младен, той прекъсна приказката си, обърна се и ги изгледа сконфузено и недоволно.

Отец Герасим и Младен поздравиха и седнаха настрана. На двамата беше неловко от тая неочаквана среща с кмета и те не знаеха какво да кажат.

Цековица излезе от тезгяха и се ръкува с двамата.

— Днес аз съм кръчмарин — каза тя с усмивка. — Какво ще пиете, да ви почерпя?

Тя беше облечена в тънък ален фустан и гърдите ѝ се виждаха като вчера.

— Аз ще пия една ракия — каза отец Герасим.

— А ти, момче? — обърна се тя към Младен и го поласка с очите си.

— Нищо — каза Младен и лицето му пламна.

— Не, не може — настоя тя. — Аз искам да почерпя, приятелство така се връзва. Как беше ти името?

Тя го гледаше сѐ така ласкаеща и му се радваше, като че имаше пред себе си едно малко дете.

За него отговори кметът, който стоеше до тезгяха, обърнат към двамата, и държеше чаша ракия.

— Той се казва Младен, мой подведомствен пъдар. Цялото поле пази, ама себе си няма да опази. Момите го обичат като дявол.

— Какво хубаво име! Младен! И колко му прилича — каза Цековица, като продължаваше да му се радва.

Младен не смееше да я погледне, но той усещаше нейния поглед, как го обгръщаше цял, и в душата му имаше смут.

Цековица им донесе ракия. Калугерът зема, но Младен отказа. Той гледаше белите ръце, които държаха подноса, и му се искаше да земе от тях, но се срамуваше да прескочи думата си.

— Земи, моля ти се — настоя тя. — Земи, ще ти се разсърдя. . .

«Ще ти се разсърдя» — това е заплашването на жените, които усещат, че са покорили. Пред него мъжът винаги отстъпва.

Младен пое чашата.

Кметът гледаше Цековица със сласт и затаена ревност. Беше го яд на тия двама хора, които прекъснаха разговора и попречиха на разположението му. Той беше дошъл тук рано, пийнал беше си вече доста и бе успял да каже на Яна със заеквания и червене, че като нея жена няма друга в целия окръг.

— Че какво ми намираш хубаво? — беше го попитала тя.

— Всичко! Всичко. . .

Тя беше се засмяла широко и кокетно бе го ударила по ръката. Той се мислеше победител. Сега, за да съсипе другите, да им покаже колко интимен е вече с нея и да я поласкае наново, той каза:

— Казвам ѝ, отче Герасиме, че като нея жена няма втора на света. Нали имам право?

— Като е за жена, аз нямам думата — каза отчето, — но сѐ пак ти имаш право.

— Ух, какви сте! — изсмя се Цековица.

Тя стоеше сред кръчмата между тримата мъже малко разкрачена и тялото падаше върху краката ѝ, тежко и силно като туч. Тя се смееше свободно и по лицето ѝ, което имаше нещо детско и нещо похотливо, не минаваше нито сянка от срам. Тя се обърна към Младен със своята ясна усмивка и го попита:

— И ти ли мислиш като тях? Ти не ме намираш хубава, нали?

Младен не знаеше отблизо що е жена и неговата чиста душа, съприкосновена така близко от женско внимание, от лъха на женската плът, се смути. Той не каза нищо, но се усмихна, за да не помисли тя, че той не се съгласява с другите.

— Аз зная що ми харесвате — каза тя, като се обърна към всичките с една поза, която някои стари хора бихаземали за нахална.

— Ето що ми харесвате вие!

Тя подхвана с две ръце големите си гърди и ги разклати. И от това клатушкане в сърцата на тримата мъже се заблъскаха вълни от шумяща кръв.

Цековица се засмя високо и отиде в тезгяха.

Кметът и калугерът си подмигнаха. Младен стана и излезе пред вратата. Той не можеше да изтърпи това. Девственият сън на неговите младини доби страшен и съблазнителен образ. Той го видя и премаля от копнеж.

По шосето в облаци прах минаха бързо двама конници и свиха по пътя за Щетино.

Кметът се подаде на вратата, погледна ги и каза почти уплашено:

— Околийският началник! Тичай, ще те стигна — каза той на младия поляк.

Младен взе пушката и хукна след тях.

Кметът плати, зема си сбогом от Цековица, смигна на отец Герасим и излезе бързо.

Калугерът остана сам.

Той беше доволен от това, но сѐ пак беше му неловко самичък при тая жена. Цековица застана пак сред кръчмата и каза:

— Това е хубаво на калугерския живот, че никога нямат бърза работа.

— Само това му е хубавото я. . .

Тя се засмя:

— А най-лошото е, че си нямат жени.

Отец Герасим шавна на стола и усети челото си, че се изпотява.

— Но и те си намират! — настави Цековица.

Отец Герасим се съвзе.

— Навикани хора сме ние. Само това. . .

— Хора като всички. .

— Човешките сърца са еднакви. Ако нося расо, та човек не съм ли?

— Не знам защо аз обичам духовните лица и ми е жално, дето са отделени от света. . .

Тия думи окуражиха отец Герасим. Той изгледа Цековица и спря поглед на гърдите ѝ. Тя забележи това и нарочно въздъхна. Калугерът замълча.

— Кажи ми право, отче, какво мислиш сега? — попита го тя закачливо.

— Аз? Нищо. . .

— Их, какви са мъжете! Всякога ги е срам да ка-

жат това, което мислят. . . Ето аз мога да ви кажа какво мислех.

— Е, кажи де, да видим — почна да се смее ситно отец Герасим.

— Гледах ви и си казвах: какви големи очи имате. . .

— Аз пък мислех, че вие наистина сте една чудна жена, и съжалявах себе си, като ви гледам — каза със заекване отчето.

— Рано е още да се съжалявате — каза тя и веднага стана сериозна.

— Ах, отче — продължи, — отворихме това ханче, но мъж ми е почти без капитал. Как ще върви,не знам. Имаме нужда от стотина лева, а няма откъде. . . Аз сама, да мога да заема отнякъде, ще заема, макар и с тежки лихви да бъде. . .

— Ако се много нуждаете, да ви заема — предложи с участие отец Герасим.

— Аз приемам, отче, ама само помежду ни да стане. Никой друг да не знае, нито мъжът ми.

— Добре, добре, добре! — пресече я отец Герасим. — Още утре!

— Колко ще ви съм благодарна!

В ханчето се отбиха пътници. Отец Герасим зема сбогом и излезе.

III

Въпреки това, че градът е близко, Цеко не се върна вечерта и това страшно раздразни жена му. Тя го чака до късно и преди да си легне, заповяда на момчето да заключи вратата и да не му отваря, когато се върне.

Дълго време тя се въртя в леглото си, гневна, без да може да заспи. Тя не страдаше от ревност по своя мъж. Тя страдаше от ненавист. Тя знаеше неговата стара слабост да пиянствува с приятели, когато иде в града, да харчи пари и да не се връща по цели дни и това я разбесняваше. Тя смяташе Цеко за човек нищожен, наричаше го с презрителното име «вонещица», мразеше го, отвращаваше се от него и когато виждаше, че той върши работи като другите хора, че пие, че яде, че се бърка в разговори, прави пазарлъци, говори за жени, минава за познавач на хубави вина и като приказва за нея пред другите, нарича я просто «жената», омраза и ненавист тровеха кръвта ѝ.

Цеко се върна чак на другия ден късно вечерта. Беше малко пийнал. Той слезе от кончето, потропа на вратата, но никой не му се обади, Яна беше заповядала на момчето да не отваря. Цеко върза коня в яхъра, върна се пред вратата, похлопа и викна силно през прозореца на стаичката:

— Яно!

Никой не отговори. Той седна на пейката пред вратата. Нощта беше тъмна. Пред него се белееше като саван пустия друм. Кобилицата на герана го гледаше като голям призрак със сухи ръце,изскочил из дъното на земята.

— Е, като не ми отваряте, аз ще спя отвън — каза си Цеко, горчиво обиден от мълчанието, и помирено се опъна на пейката.

Още не бяха го унесли добре пиянството и сънят, вратата отвътре се отвори и излезе Цековица по риза и боса. Тя улови Цеко за дрехите и го разтърси яростно.

— Прибра ли се най-после! Трябва да си свършил

парите, инак надали щеше да се върнеш и тая вечер. Вонещица!

Цеко скочи уплашен и разтърка очите си.

— Откога викам да ми отворите — просумтя гузно той.

— Дано земята се отвори за тебе! — блъсна го тя с юмрук по челото.

Изненадан и обиден от удара, Цеко не каза нищо, а се хвана за лицето, обърна се настрана, тръшна се по очи на пейката и се потаи. Всичко се потаи в тъмната нощ наоколо.

— Кесията! — изкрещя Цековица като кукумявка над главата му и като го подхвана с яките си ръце, вдигна го от пейката и ожесточено го обърна на земята. После разкопча бързо пазухата му и като разбойник извади дългата му кожена кесия и я повдигна за връвта. Тя беше съвсем празна. Тогава Цековица завъртя с нея и като с камшик нанесе няколко удари по лицето на мъжа си, който лежеше неподвижен на земята и не сви ръце да се запази. Жена му го ритна още няколко пъти в ребрата, изпсува мръсно, влезе вътре и заключи след себе си вратата.

Цековица беше дете на богат кръчмар от едно далечно Пирдопско селце. Още от малка тя помагаше в кръчмата на баща си като момче, носеше ракия на селяните, слушаше закачките им, отвръщаше духовито на тях. Научи псувните им, привикна да слуша мръсни думи и да не се срами от тях. Посред това грубо общество от пияни и нечисти мъже, тя се развиваше и напъпваше като трендафил. От малка у нея полича бъдещата хубава мома. Със сърдечност и търговска вещина тя водеше тефтера и сметките на полуграмотния си баща и той не можеше да ѝ се нарадва. Той ѝ правеше

хубави дрехи, за накит на кърпата ѝ купуваше златни реси чак от Пловдив и закачи на ушите ѝ две ковани скъпи жълтици, които святкаха като огледалца по чистата кожа на шията ѝ. Отрано още у нея се разви вкус към накити, дух на скъперничество, жажда за пари и за печалби. Тя със знанието на баща си, който в нищо не ѝ отказваше, пестеше пари от чекмеджето и трупаше капитал за себе си. Тя подправяше виното, разваляше ракията и надписваше на тефтера. Когато служеше тя, с женска хитрост поставяше съдовете криво на масата, за да ги разливат лесно движущите се пияни ръце. Баща ѝ казваше, че е родена за момче и тя, поласкана от това, стараеше се да прилича на момче. Като живееше постоянно между мъже, тя виждаше слабостите им, недостатъците им, затова ги не уважаваше, и в нейните детински сънища мъжът не се явяваше като идеален желан образ. Тя мечтаеше за търговия и за пари. Тя нямаше приятелки между селските момичета и на хорото стоеше малко. Но всичките очи гледаха нея.

Тая кръчмарка, развита хубаво още на петнадесетгодишната си възраст, се прочу по своята хубост вред по околните села и кръчмата на баща ѝ беше пълна и в празник, и в делник като жабешко блато. Стражари, писари, пристави, кметове, младежи и стари женкари идеха тук по работа и без работа и се въртяха по цели дни, разтакаха се като молепсани и пиеха магьосани в кръчмата, дето тя царуваше над всички. Името ѝ беше Яна, но поради мъжката ѝ сръчност, хората я наричаха Янчо и поръчваха постоянно. Тя взимаше съда и тръгваше за зимника бавно, с лице, винаги пламтящо като слънце, със светли като на сърна очи, с бели тънки нагръдки, под които напъпваше могъщо цветето на

моминска страст, с бели запретнати ръце. Тя наливаше и подаваше с усмивка. И толкова чифта мъжки очи, от масите и от ъглите, я гледаха и се въртяха по нея, жадно и мълчаливо.

Цеко тогава беше едно скромно бакалче, плахо и срамежливо момче. Той беше влюбен до уши в Яна, обикаляше я боязливо, трепереше, като я види, и по цели нощи не преставаше да мисли за хубостта и за зестрата ѝ, с която смяташе да разв‍ърти голяма търговия. Яна му се смееше в очите и го подиграваше пред хората. Около нея се въртеше бирникът Христо Трескаров, загорец, голям женкар и хубав мъж. Той носеше офицерски ботуши, голям кордон от ковано сребро, който тежеше половина кило, и един грамаден сакелив бастон. Той живееше и се хранеше в кръчмата на Янини и всички мислеха, че той е годеник на Яна. Той цял ден се шляеше из селото, приказваше с хората де кого срещне, милваше децата, сучеше мустаци, смееше се и се пъчеше, за да му видят прочутия кордон. Тоя Христо Трескаров често се отбиваше и в бакалницата на Цеко, който, свит в едно кьошенце, шиеше усърдно на машината детски роклички. Когато той виждаше своя съперник, побеляваше като платно и после почервеняваше и не знаеше какво да каже от омраза, страх и завист. Христо Трескаров знаеше слабостта на Цеко и го закачаше постоянно.

Бирникът живя цяла година и след като прелъсти Яна, изчезна. Тя посърна и няколко дена не се яви в кръчмата, защото уж била болна. След някое време тя зашета по старому весела и закачлива, само че под очите имаше слаби синовати кръгове. Освободен от бирника, Цеко доби смелост наново да я обкръжи с любовната си тегоба. Праща хора при баща ѝ да му

говорят, изпрати пет ковани пендари, наредени на копринен ширит, които бе приготвил за годежа, и тя се съгласи. Дигна се тежка сватба. Цеко беше щастлив, Яна — недоволна.

Тя скоро намрази своя мъж и му стана господарка и тиранка. Жадна за печалби, тя се впусна в рисковани предприятия. Отвориха кръчма край едно шосе далече оттук — не провървя. Пренесоха търговията си в едно шопско село. Селяните им правеха пакости, подучвани от един тамошен кръчмар, и това ги отчая. Тогава те наеха запустялото Щетинско ханче на шосето и Цековица положи всичката си кръчмарска амбиция да се постави добре и да печели.

Първите познанства ѝ дадоха надежда.

Но омразата ѝ към Цеко растеше до степента на физическо отвращение и когато не можеше да мъчи и да унижава него, тя се изтезаваше като някоя пантера, която е изгубила ноктите си. Тя убиваше всяка частица от душата на тоя човек и беше вън от себе си, когато той покажеше своенравие и малко волица. Само пред хората тя криеше омразата си и се съжаляваше над унизения си мъж, защото и тя като всяка жена не знаеше друга милост и друга добродетел освен тая, с която би могла да се покаже пред другите.

Тя често го хокаше, псуваше го с най-мръсни думи и го биеше немилостиво. Той се боеше от нея, трепереше от погледа ѝ, молеше ѝ се и плачеше като дете, но неговата слабост усилваше повече ненавистта ѝ. В нейния ум, потъмнял от омраза и злоба, гореше като въглен под пепел една злокачествена мисъл да премахне тоя човек от света.

IV

Меруда, малката шестгодишна дъщеря на Стоичко, се разболя тежко. Беше след вършитба, към голяма Богородица. Стоичко киснеше по цял ден на ханчето, а жена му стоеше денонощно край главата на болното дете и през сълзи молеше бога за милост. Тя вика́ баби от селото да лекуват и да баят на малката, но тя всеки ден отиваше по-зле. Отслабнала, с изсъхнали устни, тя лежеше неподвижно на леглото си, с хлътнали очи, които немощно отваряше от време на време и ги втренчваше без поглед в пространството. През прозрачната и бистра кожа на шията ѝ се виждаше как усилено бият жилите ѝ. От време на време тя се усмихваше и протягаше ръчичките си, като говореше несвързано. Може би тая чиста душа в бълнуването си хвъркаше с птичките, на които приличаше.

Стоичко обичаше детето и жена си и се мяркаше из къщи мрачен и замислен. Тая плаха тишина, която настъпи в къщата с болестта на Меруда, мъчеше душата му. Той се щураше като сънен по двора, влизаше в къщи, търсеше, без да знае що, спираше се над болното, излизаше и се връщаше пак. Той не смееше да погледне жена си в очите, защото в тях горяха дълбоки, скръбни и печални мисли, чиято тайна го плашеше.

Като се повайкваше така из къщи, той излизаше и се упътваше към ханчето. Той не искаше да отива там. Той излизаше да се поразтъпчи из полето, по нивята, по ливадите, дето сега пасеше селската стока, но волята му отслабваше. Под някой невинен предлог той тръгваше покорно като добиче, водено с оглавник, и отиваше на ханчето. Тук душата му се отваряше и през нейните царски двери тихо и неусетно излизаше мъката от

домашните му несгоди и също така тихо и неусетно влизаше Цековица, усмихната, царствующа, хубава и възбудителна. Ханчето се пълнеше с мъже и дриплювци, и богати, и стари, и млади. Тук всеки ден приличаше на празник. Не се говореше за тегла и несгоди, а се правеха тежки и важни пазарлъци, пущаха се шеги, разправяха се весели анекдоти. И всичко ставаше за Цековица. Едно тайно съревнование движеше всичко.

Стоичко се връщаше късно вечерта пиян. Той се изправяше пред болното, над което, скърбяща, бдеше майка му, гледаше го дълго и втренчено и мълчаливо излизаше да спи в плевника. Той престана да говори с жена си и тя, обидена, отговаряше на мълчанието с мълчание.

Само когато болестта на малката Меруда се влоши, майка ѝ каза една вечер на мъжа си през сълзи:

— Човече, детето отива зле. . . Добре е да повикаме доктора. . .

Стоичко застана с отпуснати ръце пред леглото на болното като един колос, вгледа се и каза:

— Трябва. . . трябва.

Рано на другия ден той се качи на кобилката си, дребно и слабо животно, изтощено от харман, и тръгна към близкото околийско село за доктора. Пътят беше му от друго място, но когато излезе край селото, той спря, подвоуми се и тръгна към ханчето. Той искаше да мине оттам, макар че беше забиколно.

Пред ханчето стоеше впрегнат кабриолетът на кмета. Цеко туряше сено на кончето и сваляше юздите му.

— Къде си толкова подранил? — каза той, като отговори на поздрава му.

— По работа — отговори без охота Стоичко, възпря се, помисли, смуши силно кобилката и тръгна. Но

като излезе на шосето, той дръпна юздите и се повърна.

Като влезе в ханчето, той завари там кмета. Цековица, облечена празнично, в зелен бръчник, хубав чохен контош, който тъдява наричат «бонджур», забрадена с вишньова пиринка със златни реси по края. Лицето ѝ, малко напудрено, светеше весело като на дете. Стоичко не беше я виждал така облечена и толко хубава. Тя му се стори недостъпна, непостижима и далечна. Той се плени още един път и забрави болната Меруда.

— И ти ли за града? — попита го с усмивка Цековица.

— Защо? Да не отивате и вие? — попита Стоичко.

— Не видя ли вън кабриолета? — мигна лукаво тя.

— С него ли?

— Пеша ли мислиш?

— Ами кой ще го кара?

— Ще го кара кметът.

— Разбира се — обади се кметът и направи очи на Стоичко.

Ревност клъвна сърцето на Стоичко и то се сви от болка. Той си поръча едно кафе и мълчаливо го засърба настрана.

— А ти къде? — попита го през рамо кметът.

Ръката на Стоичко трепна и кафето се разплиска от чашата.

— Аз ли? — каза той и сръбна, за да скрие смущението си.

— А? — попита пак през рамо кметът.

— За града! — отговори троснато Стоичко и засърба по-бързо.

Кметът се намръщи, придърпа мустака си и опъна ботушите си.

— Ще вървим заедно — каза безучастно Цековица и се защура из тезгяха.

— Най-добре заедно — прибави боязливо Цеко, който се мъчеше от ревност и гледаше жена си с една сърцераздирателна нежност.

После всички млъкнаха и не знаеха какво да си кажат. През мътните стъкла на прозорците надничаше безстрастно спокойният и чист есенен ден и хвърляше равнодушна светлина върху тримата мъже, тримата роби на Цековица.

Цековица се качи в станчката, подир малко слезе с голяма бохча в ръка и каза:

— Хайде!

Кметът стана бавно, опъна ботушите си и излезе. Макар и да беше топло, той бе облякъл дълъг балтон от син шаяк, подплатен с кожа, с широка астраганена яка. Избръснат гладко, със засукани мустаци, с кривнаната над чело шапка, той изглеждаше важен и тържествен като младоженец. Ботушите бяха му лъснати така, че би се разчепила муха на тях.

Цеко тури юздата на кончето и го обърна към пътя.

Кметът се качи и зема юздите. Цековица седна до него и се намести хубаво.

— Дий!

Камшикът плесна. Кончето подскочи и потегли двуколесника. Яна трепна, викна с весел страх, засмя се и се хвана за дрехата на кмета.

Те хвръкнаха по друма.

Стоичко се качи на слабата си кобилка, заудря я силно с камшика и като бесен хукна след тях.

Цеко застана съкрушен край герана, чу веселите детски възклицания на жена си и гледа дълго кабрио-

лета как се носи по белия прав друм сред облаци от прах, в който най-подир изчезна.

Полето беше покосено и невесело. Ниско над него прелитаха без вик орляци черни косове, кацваха и се вдигаха пак. Върбите край друма бяха прашни, с отпуснати клони, тъжни и отеготени като бременни жени.

Цеко въздъхна, погледна наоколо, не видя нищо и влезе тъжен в кръчмата.

По пътя кметът караше силно и се мъчеше да остави далече Стоичко, но той шибаше безпощадно кобилката си и тя цяла потна и измъчена вървеше успоредно с двуколесника. Понеже кметът минаваше ту от една, ту от друга страна на пътя, Стоичко оставаше ту откъм кмета, ту откъм Цековица. Той бе забравил болното дете, тъгуващата жена, която от час на час го чакаше. Той препускаше зашеметен, търсеше и искаше погледа на Цековица, пущаше шеги и постоянно си набиваха трънчета с кмета и се ожесточаваха един към друг.

Цековица се смееше и при всяко кандилкане на кабриолета високо и плахо възклицаваше, вцепваше се яко за кмета и пак се смееше. Той я гледаше мило и ласкаво, обладаваше я мислено, ревнуваше я от Стоичко, усещаше блаженство от нейното допиране и от еластичния трепет на нейните силни гърди, укрепени с няколко карфици на тънките нагръдки.

— На кой хан ще слезем? — попита кметът, като стигнаха града.

— Аз имам роднини — каза тя. — Не мога да сляза на хан.

Кметът и Стоичко останаха разочаровани.

Пред къщата, дето живееха нейните роднини, я посрещна един висок мъж с широк и тежък ланец на жилетката си. Той се ръкува с нея строго, важно и взема бохчата ѝ.

— Вие на кой хан ще идете? — обърна се тя към спътниците си, които гледаха като диви.

— В «Златна корона» — отговориха едновременно двамата.

— Добре! Утре подир обед ще дойда да си вървим.

И без да каже сбогом, без да ги погледне даже, тя ги остави и тръгна с посрещача.

Кметът и Стоичко отидоха до «Златна корона», без да си проговорят, и неми настаниха конете си в яхъра, влязоха в кръчмата и седнаха да обядват. Момчето, цинцарче, сложи пред тях половин кило вино. Кметът наля в чашите, чукна си със Стоичко и каза:

— Ако не беше ти, тя щеше да доде с мен. . . Кой дявол те накара да се влачиш подире ни! Още от лятоска уговарям тая работа и сега ти да ми попречиш. . .

— Отде да ви знам какво сте мислили.

— Трябваше сам да разбереш. Хем виждаш, че не те поглежда, хем току си въвираш рилото. Видя ли я само как се лепеше до мене?

— Лепеше се ти до нея, приятелю.

— Нека и така да е, ама това, дето го направи, не беше работа.

Кметът пак си чукна чашата. Стоичко не отговори. Нападнаха го тежки мисли за дома, за жена му, за болната Меруда, чиито мънички гърди така бързо дишаха, когато той я остави. Той се осъждаше и каеше мислено, но не знаеше какво да прави. Кметът излезе някъде, а Стоичко си поръча още вино и остана да пие сам.

До сутринта двамата не се видоха. На другия ден те обядваха заедно на същата маса, но нямаха охота за

разговор. Името на Цековица не се спомена. Кметът пиеше и гледаше нетърпеливо към вратата, а Стоичко пушеше посърнал и намръщен.

— Е, ще си ходиш ли? — попита го кметът.

— Ще си ходим заедно. . . както сме дошли.

— И ти си глътнал въдицата, приятелю. . .

Както седеше на пейката, опрян с гърба до стената, Стоичко климна напред като люлеещ се стол и юмруците му паднаха тежко на масата.

— Ще се борим! — каза той на кмета полустрогополушеговито и го погледна силно в очите.

— Само да не се ядосваме! — каза кметът зачервен.

Външно те се шегуваха, защото криеха тайните си, а вътрешно се мъчеха, защото бяха влюбени.

Те изпиха няколко половници. Денят вече превали, а Цековица не идеше. И двамата станаха нетърпеливи и неспокойни. Кметът стана и се разходи няколко пъти из кръчмата, като тананикаше нещо. Стоичко излизà на улицата със свито сърце. Когато вече притъмня, Стоичко каза:

— Тя надали ще дойде.

— Да идем да я питаме — каза кметът.

Двамата отидоха пред къщата, дето бяха я оставили, и потропаха.

Бялата завеса се замести от прозореца и оттам надникна лицето на Цековица.

— Мене ли търсите? — попита тя спокойно и се засмя.

— Време е вече да си ходим — рече кметът.

— Най-добре да оставим за утре — каза Цековица. — Не бързайте толкоз. Как мислите?

— Добре! — каза Стоичко.

Кметът го изгледа накриво.

— Значи, и ти ще останеш.

— Разбира се, че ще остана. . .

Бялата завеска пак падна на прозореца. Двамата приятели постояха, почакаха, без да знаят що, и бавнобавно се върнаха назад.

На другия ден към обед оня господин с тежкия сребърен ланец доведе Цековица на хана и чака, докато тръгна кабриолетът, последван от дръгливата кобила на Стоичко.

По пътя назад кметът пак искаше да избегне от Стоичко и въртеше камшика над гърба на кончето, но Стоичко неуморно вървеше успоредно с тях и кобилката му плуваше в пот. Това забавляваше Цековица. Тя се обръщаше от време на време да гледа как се вееше минтето на Стоичко, който махаше с две ръце над главата на своя кон и викаше. Цековица се смееше с глас.

— Полека, полека — ще хвръкнеш под небето.

Двамата приятели се дразнеха пак, но не избухваха и Цековица подозираше тайната им вражда. Те, възбудени от съревнование и от нейната близост, бяха весели и пущаха тънки шеги.

Между това кметът намери време да се посърди на Цековица.

— Уж заедно отидохме, пък съвсем ни остави. . .

— Че какво щях да правя при вас?

— Какво? Аз мислех. . . малко, тъй. . .

— Криво си мислил.

И тя се засмя колкото може и прибави, като плесна ръце:

— О, сиромаха, какво ли си е мислил!

Това разгневи силно кмета. Той нахлупи капа над

чело и стана строг. Пред едно малко ханче на пътя той спря.

— Защо? — попита Цековица.

— Да почине кончето.

— Слушай, близко е вече,няма нужда да почиваме.

Но кметът не отговори. Той влезе вътре и поръча вино. Стоичко остана при Цековица и я загледа с възхищение.

— Пък ти какво ме гледаш, бе? — викна му шеговито тя и му направи една мила детска муцунка, като смръщи веждите си и нацупи устните си.

Това огрея с надежда Стоичковата душа.

— Вие ще пиете ли? — попита кметът, като надникна ревниво из кръчмата.

Стоичко и Цековица се спогледаха.

— Като черпи, да пием, а — каза ѝ ниско той и смигна лукаво.

— Ще пием, ще пием! — викна високо тя.

— Който ще пие, да дойде тук.

Цековица и Стоичко влязоха в кръчмата, ниска, схлупена механа, прилична на меча дупка. Един стар шоп служеше там. Кметът поръча вино, излезе и донесе от кабриолета нещо за закуска. Седнаха да пият.

Беше се отдавна презпладнило.

Като направиха главите, те тръгнаха отново и полудешката, посред облаци от бял прах. Кметът беше весел, но не така внимателен към Цековица. Тя усети това и му каза:

— Такива са мъжете. Отведнаж искат всичко да имат. Знаеш ли как се възсяда луда кобила? Трябва полека-полека да я гладиш по главата, по гривата, по хълбока, по сапата и тогава чак. . .

Стоичко, който чу това, прибави:

— Ами ако те ритне, докато я гладиш?

Те пак се унесоха в приказки, шеги и смях. Кметът забрави сръднята си. Той даде воля на кончето да върви по-полека, защото наближаваха Щетино, а той искаше повече време да бъде при Цековица.

Слънцето падаше на заник. Сенките на върбите растяха. Идеше спокойна вечер над земята. Стада и черди говеда полека-лека се прибираха към селата. Далече някъде трептяха медни звуци от звънец, чуваха се детски гласове. Дървета, речища и далечни могилки губеха формите си и заставаха като тъмни силуети на златния фон на небето.

Ето и Щетинското ханче. Кметът удари кончето. То подскочи, Цековица възкликна плахо и весело. Дигна се прах. Стоичко смуши кобилката.

Когато свиха на мостчето, с което пътят от Щетино излиза на шосето, за да излязат пред ханчето, те спряха. На пътя им внезапно бе се изпречило погребално шествие. На една кола лежеше малко сандъче с мъртвец, покрит с бяло. Напред вървеше попът и пееше проточено и дрезгаво. До пътя пред ханчето стояха гологлави Младен, отец Герасим и Цеко. Подир колата вървяха селяни и селянки, а на колата, прихлупена над мъртвеца, стоеше жена и виеше с нечовешки глас, който пронизваше сърцата и пълнеше с болезнен ек тая тиха вечер.

Погребваха мъничката Меруда.

V

След като приберат царевицата, разорат нивите и свършат есенните сеитби, като хвърлят семето на грижите на майката земя, шопите остават без никаква работа. Тогава обличат дебелите кожуси и единичката им грижа е да си купят някоя и друга кола дърва от планинците, за да се припичат на огнището през зимата. А когато из полето засвири като смок зъл есенен вятър, по Балкана и по далечна Витоша се повлекат сиви мъгли и се спуснат над селцата, когато почнат дъждове и калове, когато падне сняг и студ скове земята, селяните хлътват в кръчмите и чак пролет, когато слънцето напече земята, те изпълзяват оттам като змии из мъртвило.

Тая зима двете малки кръчмички в Щетино останаха празни. Народът се трупаше долу на ханчето. Никой не гледаше ни дъжд, ни кал, ни сняг, ни студ. Всеки идеше тук. От сутрин до полунощ тук бе пълно с пияни хора, сврени из ъглите, смачкани около масичките, струпани около печката, прави, седящи, стеснени. Те седяха, пиеха и всеки с потаени желания гледаше Цековица. Цеко тичаше от човек на човек, носеше вино, ракия, тютюн, слушаше заповеди с псувни, а Цековица високо до тезгяха седеше като царица, светеше като слънце и грееше на всички. Тя често слизаше от своя трон и отиваше да услужи някому, да каже нещо, да запали някому лулата или цигарата, да предотврати някое сбиване. Тя минаваше тежко, важно и усмихнато, като пророк Данаил между лъвовете, и внушаваше почитание. Когато говореше, всички я слушаха. Ако се скараше на някого, той се изчервяваше и ставаше мирен като дете пред учителя си.

Всички пиеха. Когато имаха пари, плащаха, когато нямаха, Цековица им пишеше на тефтера и всякому даваше широк кредит. Когато някой имаше нужда за пари, продаваше на Цековица или жито, или фасул, или ечмик, или каквото и да е. Тя взимаше всичко. Премерваше на кантара, правеше сметка и плащаше, като хвърляше ласкав поглед към продавача или му метнеше някоя зашеметителна думица.

И той, сиромахът, сядаше и изпиваше парите.

Главните и редовни посетители тук бяха кметът и Стоичко. Всяка сутрина те тук уж да пият едно кафе идваха, а оставаха до вечерта, като не си ходеха и за обед, а ядяха заедно с Цеко и жена му.

След смъртта на мъничката Меруда Стоичко се пропи. Жена му не излизаше вече между хората. С черна пребрадка, спусната над очите ѝ, тя седеше в къщи печална като кукувица и плачеше. Тя смяташе мъжа си виновник за смъртта на детето и сърцето ѝ се откъсна от него. Тя мислеше, че ако той беше довел доктора, Меруда сега щеше да бъде жива. И при тая мисъл дълго плачеше. Тя знаеше къде и защо ходи мъжът ѝ, но му не говореше нищо, а страдаше мълчаливо.

Стоичко се напиваше всеки ден. Кобилката му, с която той гони двуколесника на кмета, беше умряла още на другия ден след връщането им и хората бяха го взели на подигравка. Когато виждаха Стоичко да закарва някой чувал с жито, за да плати пиенето си на Цековица, те го питаха високо:

— Стоичко, на воденичка ли отиваш?

— На воденичка.

— Ах, тая воденичка, дето ти отиваш — пущаха те силна псувня.

А някой казваше:

— Тая воденичка ще смеле главата ти!

— Знаете ли — обажда се друг, — на смъртния си час неговата кобила му завещала да изпие у Цековица всичкото овършано от нея жито.

Стоичко беше затъпял от пиянство и от увлечение по Цековица, която нищо му не обещаваше, и хорските думи нито го сърдеха, нито го ядосваха.

Кметът занемари и своите, и общинските работи. За всичко хората го търсеха в ханчето. Там викаше съветниците, там подписваше книжата, оттам даваше разпореждане на писаря. Кметът имаше широко сърце и пред Цековица се отпущаше, както трябва. Черпеше хората, раздаваше пакетите тютюн, пееше и искаше да бъде по-горе от всички. По-напред, ако излезеше в селото нива за продан, купуваше я той. Сега нивите купуваше Цековица, а той ѝ услужваше с пазарлък и често с пари. Когато нямаше много хора в кръчмата, тя го викаше в тезгяха и наведена близо до ухото му, с интимна ласкавост му шепнеше:

— Кмете, трябват ми петдесет или сто лева, можеш ли ми услужи за няколко дена?

И кметът, има-няма, ще намери и ще ѝ даде.

След няколко дена тя ще му каже:

— Слушай, кмете, парите ти са готови, ако ти трябват, да ти ги върна?

И тя изпъчваше гърдите си и така го поглеждаше със сините си очи, че му прималяваше на сърцето.

— Остави — казваше той, — друг път. Сега пари не ми трябват.

Тя не му ги връщаше, времето минаваше и те не правеха нито запис, нито казваха на свидетели. А подир няколко недели тя пак иска, както в приказката лисицата иска яйце от гарвана.

Веднаж, когато тя му шепнеше в тезгяха и му искаше сто лева, кметът, възбуден, хвана я полека за ръката. Цековица тихо си я отдръпна. Кметът доби смелост и я улови още веднаж. Тя се отдръпна и му каза строго:

— Слушай, не си играй!

— Защо ме мъчиш? — каза той с премалял глас. Кръвта шумеше в главата му.

— Много бързаш, много бързаш — каза му тихо тя и кокетно го перна през ръката.

— Не мога да търпя вече! Чуваш ли? Ще полудея. . .

— Не говори глупости, ами кажи ще ли ми услужиш със стотина лева.

— Не! — отсече кметът. — Докога ще си играеш? Изпълни си обещанието.

Цековица кипна.

— Като не даваш, не давай! Аз ще намеря от кого да взема. Ти ще се каеш за това.

Тя говореше ядосано. Гърдите ѝ се повдигаха от негодувание и от техния еластичен напср едно копче от нагръдките ѝ се откъсна и ризата ѝ се отвори.

Тя остави кмета зашеметен в тезгяха и със сърдит жест се качи в стаята си.

— Не даваш, а?. . . Кой ти е крив? Тъкмо беше спечелил и изгуби.

То беше една сутрина. Цеко го нямаше. В ханчето нямаше никой. Кметът дълго се разхожда назад-напред пред тезгяха, въртя мустаците си, сумтя и мисли. Обиден, запален от желания, той не знаеше какво да прави.

Той бавно се качи по стълбата и тихо почука на вратата.

— Кой е? — обади се Цековица.

— Аз.

Кметът хвана дръжката да отвори, но вратата беше заключена.

— Какво искаш? — попита строго Цековица.

— Отвори ми, моля ти се, искам да те видя. . .

— Сър-ди-та съм ти! — отговори проточено, но меко тя.

— Пусни ме, моля ти се, отвори. Стига ме мъчи — зашепна той задушен от вълнения.

— Долу има ли някой?

— Никой. . .

Настана мълчание. Кметът хвана дръжката на вратата и чакаше да чуе щракането на ключа. Сърцето му биеше и краката му се подкосяваха.

Изведнаж малкото капаче, което стоеше като прозорче на вратата, се отвори. И през него се засмя Цековица.

— Не даваш, а? — каза тя.

И като отстъпи навътре в стаята, дръпна с две ръце нагръдките си, скъса копчетата и показа разкошните си гърди, бели и трептящи.

— Гледай! Това беше за теб!

Кметът се оскоти.

— Моля ти се, моля ти се — зашепна той, — отвори ми. . . Прости ми, не сто, двесте ще ти дам. . .

Той шепнеше несвързано хиляди глупости, посягаше към нея, удряше се по гърдите и гласът му като горска река ту шумеше, ту глъхнеше.

— Не, не, не. . . Сега не може!

— Моля ти се. . .

— Не, сега не може. . .

— Кога? Кога?

— Друг път.

— Сега, сега — шепнеше кметът залудял.

— Не, не, не. . .

— Само една целувка, моля ти се! Не ме оставяй така!

И тоя колос, тоя силен мъж, който можеше да изтрепе половин село, стоеше пред тая жена роб безсилен, готов на унижение и на подлост.

— Само една целувка. . . Само една целувка. . .

— Тук — боцна Цековица с пръст гърдата си.

— Дай!

Тя се приближи до прозорчето и каза:

— Само тихо. . .

После:

— Сега слез долу.

Кметът трепереше и очите му светеха странно и безумно, сякаш щяха да се пукнат. Той се разяри като капризно дете, което иска да пие, а го лъжат с празна чаша и като хвана с яките си ръце вратата от две страни на прозорчето, напъна ги с нечовешка сила, отпра ги като картон и се хвърли върху Цековица. Тя уплашена нададе страшен писък и почна да дращи лицето на кмета и да вика. Той я събори на пода по гърба и хвана ръцете ѝ, разперени накръст. В това време Цековица направи усилие да стане и като втренчи очите си към вратата, изпищя безумно:

— Олеле! Спри!

Кметът се обърна, изтръпнал от ужас, предугадил нещо страшно.

Над главата му стоеше Стоичко, треперящ, със стиснати зъби, с издигната брадва в ръцете си.

VI

Оттогава кметът и Стоичко се намразиха смъртно. Те не си говореха и не пиеха вече на една маса. Цековица, която предотврати кръвнината, потуши скандала и потаи случката, стоеше нащрек като звероукротителка между двамата и като чуеше ръмженията им или видеше, че се гледат накриво, с тънка женска хитрост пазеше да не се хвърлят един на друг. Както си плетеше чорап до тезгяха, тя ловко и уж неволно изпущаше кълбото си и казваше на Стоичко, който не сваляше очи от нея:

— Моля ти се, подай ми клъбцето.

Той го подаваше кавалерски и получаваше от нейните сини очи такъв мил и благ поглед, че сърцето му се топеше от нежност и доброта и той ставаше мек като памук.

Кметът тя смиряваше с усмивките си. Когато го види, че гледа кръвнишки към Стоичко, тя му викне с топъл и мек глас:

— Слушай, кмете!

— Какво? — обръща се той, готов да изпълни найстрогата заповед.

— Е, нищо де. . . — казваше тя и му се усмихваше, както се усмихва една цветна пъпка, когато разцъфтява.

И кметът ставаше добър. О, не е ли слънце усмивката на жена, която обичаме! И не блещят ли ослепително под неговите лъчи благородните ручеи на нашето сърце?

Отец Герасим усети враждата между кмета и Стоичко и разбра причината ѝ.

Той идеше тук, както идеха и се тълпяха всички

простосмъртни, слаби и грешни хорица, желаеше това, което те желаеха, и страдаше с техните страдания. Но душата му беше повече понослива и посветена на благочестие. Работите на манастира го свързваха с хората и той не можеше да ги отбегне, и понеже имаше смирение, не искаше да се превъзнася над тях. Той пиеше, пушеше и живееше като всички, но се държеше с подобаващата на духовен сан чест и хората го почитаха.

Ала злият дух си нема работа. Чрез хубостта на Цековица и нейната похотлива плът той внуши на отца Герасима страсти, губителни за обета му пред бога и пред черквата. Тия страсти напълниха душата му със смущения и съмнения и бедният монах усещаше как губеше сила в борбата с изкушението и как злия дух надделяваше и го завличаше.

Усамотен в манастира, той четеше светите книги и житията на светците, да търси примери, утеха и спасение. Но напразно. Вън цъфна пролетта и всичките божи твари, които обитаваха гората и манастира, сякаш по внушение от гения на преизподнята, идеха да смущават младия калугер с нечестиви и безсрамни примери. Срещу килията му, в която сутрина тъй благо се смееше слънцето, сякаш да го окуражи в борбата му със злото, той виждаше зеления бръшлян, който лазеше по белия зид на оградата, а там хвъркаха малки пеперуди и разни златокрили мухички, които така страстно се прегръщаха във въздуха, че падаха изтомени на тревата. На големите дъбове в двора се любеха по безпощаден начин врабчетата и весело цвърчаха. Черногръди врабчоци се биеха с ожесточение за женски работи. И всичко това ясно, неприкрито, злонамерно, всред обилния поток от лъчи, които сипеше милото боже слънце.

С козите излизаше един стар безсрамен пръч, от който идеше нетърпима и раздразнителна миризма на плът и похот. Той вървеше бавно, разкрачено и така нахално, че даваше да се види всичкото безсрамие и гнусота на плътта му. Тоя пръч се обръщаше всяка сутрин срещу прозорците на отца Герасима, тресеше брадата си, показваше рогата си и врещеше с изражението на отчаян присмивач. Това държане на негова милост дразнеше ужасно монаха и той почна да подозира, че това е въплъщение на сатаната, който е решил да погуби душата му.

От друга страна, отец Герасим всеки ден виждаше големия бик, със снага като тресавище, с хубави светли очи, в които се мяркаха, като по странни черни ливади, белите отражения на гъвкотели крави. Той дивееше по гората, гледаше хората с безумие и закана и странеше от тях. Само от време на време идеше да лиже от голямата купа сол, която отец Герасим бе задръстил в чаталите на един дъб. Бикът мучеше страшно, риеше пръст с рогата си и от изблик на сила дращеше земята с копитата си и търсеше борба или любов да се утоли.

— У-а!. . . Враг! — подгонваше го калугерът с дълъг прът в ръка.

Бикът изфучаваше с ноздрите си, поглеждаше застрашително, като показваше витите си като нова месечина рога и подбягваше. А тялото му се тресеше от могъщество и страст.

Тогава в главата на монаха нахлуваха като водопад греховни мисли за Цековица и той махаше гневно с ръка към глухия магер, стария дядо Мартин, и му викаше високо:

— Мартине, изгони тоя бяс оттука!

Мартин вземаше прътa и подгонваше добичето с попържни и клевети.

Но Мартин не можеше да изгони и грешните мисли из главата на калугера. Из ден в ден те помрачаваха повече мозъка му, като му не даваха мир, спокойствие и време за духовна почивка и чисти съзерцания. Той се качваше на крнчето и отиваше на ханчето, като мислеше по пътя само едно нещо.

В ханчето зад тезгяха имаше една тясна стаичка, която е служила за килер и през която слизаха стълбите за мазето. Тая стаичка Цековица бе приспособила за гости, за нощуване на закъснели пътници. Вътре имаше масичка. През едно малко прозорче, което гледаше към задния двор, идеше светлина като в затвор. В тая стаичка обикновено сядаше с някой приятел отец Герасим, за да не се бърка из пияните.

През вратата на тая стаичка се виждаше тезгяха, дето полуобърната седеше Цековица и плетеше.

Тук душевното смущение на отец Герасим сякаш утихваше и съмнението го не терзаеше. Пийнеше си нещичко той и на сърцето му станеше весело. А от погледа на Цековица и от нейната усмивка нему му ставаше още по-весело. Борбата на противоречия, що мътеха ума му, изчезваше. Там ставаше ясно. Той усещаше с радост, че го обзема по-силна от него сила и той ѝ се отдаваше с помирение, с чистотата на дете и не се питаше каква сила го влече — пречистата ли — небесна, или нечистата — адова. Той беше весел, щастлив, вдъхновен и добър, готов в тоя момент да даде всичко за ближния си.

Той гледаше Цековица и търсеше погледа ѝ, чакаше усмивката ѝ и се усещаше така добре, че почваше и да пее.

Цековица беше особено ласкава към отца Герасима и му отдаваше високата почит, която му се падаше като на духовно лице. Тя и от него често искаше пари назаем, без запис и без свидетели, разбира се, и сумата, която му дължеше, доста порасна. Тя обещаваше, че ще му ги върне през идущата есен, когато селяните имат възможност да ѝ се разплатят. Отец Герасим живееше скромно, нямаше нужда за пари, не си искаше заема, а всякога казваше:

— Гледай си работата, ще я наредим лесно.

Той често закъсняваше на ханчето и понеже манастирът не беше близко, нощуваше там в мъничката стаичка зад тезгяха и вечеряше заедно с Цеко и Цековица при тихи разговори, след като ханчето се изпразваше.

Сънищата, които посещаваха монаха в тая стаичка, не бяха хубави. Нему се присънваше ту миризливия козел, който пулеше очи срещу него и се смееше като селски чорбаджия, така нахално и така силно, че цялото му козиняво руно се тресеше на гърба му. Или пък го гонеше с див рев манастирският бик, в чиито очи като зърна от броеница се редяха белите отражения на селските крави. Монахът бягаше около манастира, обзет от ужас, а козелът гледаше отстрана, смееше се високо и врещеше.

След такъв сън отец Герасим се събуждаше потен и гърлото му гореше за вода. Изплашен, той се прекръстваше, изчиташе «Помилуй мя, боже» и се мъчеше отново да заспи, но неумолимите призраци се явяваха пак.

Той се въртеше неспокойно в постелята и във възбудения му ум се възцаряваше Цековица и го владееше, докато изгрее слънцето.

Явно бе, че дяволът искаше да го изкуши.

Веднаж през май Цековица с Цеко отидоха на гости на манастира. За отец Герасим настъпи празник, какъвто в живота си не бе имал. Той закла хубаво агне и ги гости царски. Разведе ги в корията, разправи им историята на манастира и им показа светата вода в гората. На Цековица толкова много се хареса местността, водата, тишината и разположението на манастира, щото пожела да остане два-три дена да си почине.

Отец Герасим се възрадва безкрайно. Той с помощта на глухия Мартин приготви най-хубавата стая за гостенката. Цеко се върна на ханчето, а Цековица се настани в стаята си, отвори прозорците срещу горичката, покрита с прясна зелена шума, и прекара до вечерта мирно над чорапа си, като гледаше как отец Герасим се разхожда назад-напред по двора с дълга броеница в ръка. На дъбаците се бореха и чуруликаха врабците, на поляната под горичката скачаха пъргави ярета. В корията гукаха гълъби, а далече в дола мучеше бикът и гласът му ехтеше като тревожна тръба. А пък надолу полето широко, равно, зелено и като се люшнали ония ниви — море.

И над всичко това слънце, майско слънце високо в лазура. Лумнали лъчи като злато навсякъде.

Вечерта отец Герасим покани Цековица на вечеря.

Сутринта тя го изпрати от стаята си. На стълбата го срещна козелът, спря се, изгледа го, привреща и се разтърси от смях.

Тая нощ душата на отец Герасим погина и плътта му, вместо да се утоли, възпламени се повече.

VII

Цековица ставаше пълна господарка. Тя имаше пари, усещаше подземната мъжка борба около себе си, знаеше, че всичко това за нея става и стана по-силна. Заедно с това порасна омразата ѝ към Цеко, към това малодушно човече, което нямаше воля колкото една буболечка и което от нейната тирания беше останало даже без инстинкти. Тя го гледаше как шета из кръчмата и как се хили към нея за какво да е внимание, и душата ѝ се пълнеше с презрение.

Колко пъти тя вдигаше глава из тезгяха да погледне над оная пияна и молепсана от желания тълпа, която се трупаше из кръчмата, тя виждаше на вратата или в някой тъмен ъгъл на кръчмата бялото моминско лице на Младен, което се обръщаше към нея свенливо и неотразимо като слънчоглед към слънцето. Това момче бе станало мълчаливо и на лицето му бе проникнала една лека бледина като на префинена гражданка. От очите му гледаше лазура на небето.

Той не приказваше вече с никого за Цековица. Отец Герасим, който го разбираше и го намираше за най-близка душа да сподели мислите си, напразно го заприказва веднаж. Младен се престори далечен на всичко това. Той забрави своята мъничка Магда и нейните въздишки напразно се лутаха в хубавите нощи. Младен бе се влюбил в Цековица със страха на неопитно дете и с всичкия жар на младеж, неразочарован още от жена. Той мълчеше и не знаеше какво да прави. Той щураше с пушката по полето с една мисъл и една болка.

Цековица се любуваше на хубостта му, но нейната груба натура не ценеше душата на това дете. Неговата

любов, с която тя се усещаше обкръжена отвред, я само забавляваше. Той се въртеше около нея и тя го караше на всевъзможни работи: ту яхъра да очисти, ту вода да извади от герана, ту дърва да насече, огън да накладе и да помете двора. Той слушаше покорно, изпълняваше покорно и когато чуваше похвалата ѝ, от него по-честит нямаше.

Веднаж, след като беше ѝ работил без почивка цял ден, тя го повика в стаичката зад тезгяха, почерпи го със сладко и му каза, като го дръпна при себе си:

— Ела, малки хубавецо, да те помилвам.

Той се отпусна на колената си, сложи главата си в скута ѝ и се разрида от вълнение. Тя зема покорните му ръце, опаса ги около снагата си като пояс и го зацелува горещо по очите и по устата.

Младен трепереше. Той се отпусна като по вълните на една вълшебна река, опиянен, омалял, и не знаеше какво да иска. Нему беше тъй хубаво в тия топли и нежни обятия!

След време той стана по-смел. Той отслабна, но възмъжа. Неговите желания станаха ясни и той почна сам да преследва Цековица.

Веднаж той влезе тихо в стаята ѝ и я нападна.

В това време влезе Цеко.

— Вън! Какво търсиш тук, бясно куче! — извика той, но Цековица му улови ръцете.

Младен, изплашен и разстрастен, извади нож. Селяшката му кръв избухна. Цековица хвърли мъжа си настрана, хвана Младен и грубо го изтласка из вратата.

Оттогава Младен не се мярна тъдява. Цековица не му се сърдеше. Ней беше лихо от липсата на това хубаво лице, което я гледаше с такова обожание. Често

привечер, когато тя гледаше от прозореца полето, виждаше из ливадите да върви като безумен замисленият силует на младия поляк и ней се искаше да го повика.

Веднаж тя, като отиваше на манастира, съпровождана от глухия магер, срещна Младен. Той се смути и удари през нивите да я замине, но тя му даде знак с ръка и го повика.

— Къде се изгуби, Младене? — каза му тя. — Ти ми се сърдиш, нали?

— Не — отговори развълнуван той.

— Е, защо не идеш вече?

— След тая случка. . . Какво ще каже мъжът ти?

— Ах! — въздъхна тя и каза замислено: — Тоя мъж, тоя мъж. . . Той ми бърка всичката работа. Да има някой да го премахне от света, какво не бих му дала!

Лицето на Младен пребледня.

— Ако не беше ти тогава, аз щях да го убия — рече той.

— Ами нали щеше да отидеш в затвора, мойто момче!

Цековица го погледна мило. После тя се засмя и каза тихо:

— Ти пак можеш да свършиш тая работа. Нощем, когато се връща от града, без да те види някой. . .

— Ти луда ли си? — учуди се Младен.

— О, тогава! Боже! — плесна ръце Цековица и вдигна очи към небето. — О, тогава, мили боже! Младенчо ще бъде мой, мой!

— Не, това не мога да направя — каза Младен.

— Знам. . . Ти не ме обичаш. Сбогом! Помисли си. . .

Тя си тръгна, а Младен остана на пътя като зашеметен, не можеше да мисли и не знаеше какво става с него.

VIII

Омразата между кмета и Стоичко не угасна. Кметът, когото Цековица държеше още далече от себе си, считаше Стоичко виновен за всичките му неудачи. Ето, той беше изпуснал два случая благодарение нему. Мнителността на кмета отиваше дотам, щото той мислеше, че Стоичко владее Цековица, и това предпочитание към един човек, когото той смяташе по-долен от себе си, го ядосваше повече.

Веднаж той срещна Стоичко пред ханчето и му каза със злоба и мъстителност:

— Ти ми изгори душицата, но това няма така да ти мине.

— Още тогава трябваше да ти отсека главата с брадвата, но полека. . . Ти изпояде общинските пари по тая жена. . .

Кметът пребледня, но на вратата се показа Цековица и той не отговори. Само кимна зломислено глава.

Подир няколко дена, в една непрогледна облачна нощ, гръм от пушка процепи тишината и събуди заспалото селце. Изпод село, откъм пътя за ханчето, се чу страшен вик на умиращ човек. Затичаха се хора и намериха Стоичко, паднал на пътя и облян в кръв. Кримков куршум, пратен из тъмното неизвестно от кого, беше пречупил свирката на крака му.

— Кой? Що? — питаха хората.

— Не видях кой, но мисля, че е кметът. . . Селяни, ако умра, да знаете, че той пояде селските пари и да му искате сметка.

Селяните не знаеха вражда помежду им и останаха учудени.

За случката още през нощта съобщиха в града и на другия ден дойде властта и арестува кмета. Направиха ревизия на общинските книжа. Имаше злоупотребления. Наличност в касата не намериха нито пет пари.

На другия ден стражари подкараха кмета за града. Селяните бяха излезли пред общината, плахи и учудени. Кметът беше нахлупил шапка над очи и не погледна никого. Той стъпяше твърдо и искаше да не покаже слабост пред хората, но краката му го не слушаха и той на два-три пъти се залюля като пиян. Лицето му беше бледо, мустаците увиснали и долната устна леко пукната и засъхнала. Като тръгна, той не погледна никого и не каза нищо, а като чу писъкът на жена си, която се спусна през калабалъка, разплакана, изгубила ум от съкрушение, той се намръщи, махна с ръка и каза:

— Не пискай така!

Той изглеждаше смазан. Едничката спасителна мисъл му беше Цековица. Той бе ѝ дал толкова пари и тя сега можеше да му ги върне и да го избави.

Когато мина със стражарите край ханчето, кметът видя Цековица, че стои пред вратата и гледа. По лицето ѝ освен уплаха не личеше нито съчувствие, нито жалост. Кметът пребледня и се спря. Доде му на ум да си иска парите и да я моли, ако доде ред, да му стане гаранция да го пуснат.

Той я повика с ръка. Цековица не трепна. Тя го гледаше като непознат.

— Цековице! — извика той.

Тя се обърна и влезе вътре.

— Ах, нечиста жена! — въздъхна тежко кметът и като наведе глава, тръгна по друма, последван от полицейските.

IX

Владееше страшна юлска жега. Уморен от скитане из полето, Младен мина ливадите и влезе във върбалака при големия вир на реката, недалече от ханчето. Наоколо беше пусто. Не се мяркаше жива човешка душа. Младен седна край реката да си почине. Пред него спокойно бърбукаше речният вир като голям казан, който кривеше зад две стари върби, почти паднали над реката. Водата течеше лениво, сякаш и тя беше уморена от адската жега и тихо подплисваше и бърбукаше струите си. Водният дух сладко спеше на дъното и тихо дишаше. Младен се отмори, разгледа наоколо и като видя, че няма никой, съблече се, остави си дрехите в шубрака и тихо се гмурна във вира. Хладните струи прегърнаха младата снага и забягаха на големи весели кръгове около нея. Той играеше с капките, които бризгаха около него, и се забавляваше, като се гуркаше на дъното като риба и пак изскачаше отгоре. После той излезе на плиткото, седна на един камък зад големите криви върби и почна полека да мие тялото си. Той приличаше на млад горски бог, любител на тишината.

Отведнаж той видя, че във вира падна нещо бяло, прилично на голяма топка сняг. Едри капки пръснаха наоколо и весел шум от бухтяща вода наруши мечтателната тишина на това кътче. Младен се повдигна предпазливо и погледна през клоните. Във вира цяла гола се къпеше Цековица. За миг дъхът замря в гърди-

те на Младен. Цековица плискаше водата, играеше като дете, потънала до над корема. Големите ѝ гърди, гъвки и трептящи, се движеха тежко над водата, като два лебеда, носещи рози в човките си. Младен не се стърпя. Той бе твърде млад и твърде пламенен, за да може отдалеч да съзерцава голата женска красота. До главата му дойдоха лудешки и престъпни мисли.

Той се гурна като видра във водата, изскочи тихо при Цековица, сграбчи мокрото ѝ тяло силно до гърдите си. Уплашена, тя изпищя силно, изплесна се като риба из ръцете му и побягна. Но когато с един крак стъпваше на брега, Младен се спусна и я улови пак.

— Не бягай. . . Аз съм! — запъхтян продума той, като я държеше силно до себе си.

Тя бухтеше във водата и се дърпаше.

— Пусни ме, Младене. . . Проклет да бъдеш! — почна тихо тя, изненадана, като позна своя приятел, когото дълго не бе виждала.

Тя беше като похитена птица и не искаше да се даде.

— Пусни ме!

— О, не бягай. . .

В бистрия вир се почна отчаяна борба между тия две голи, хубави тела. Тя биеше с ръцете, като с весла, водата и го буташе. Залепен като пиявица за нея, той я стискаше силно в обятията си и я хапеше, дето завърне. Разсърдена зле, тя го ухапа за страната и оттам потекоха две тънки струйки кръв и обагриха мраморното тяло. Тя сполучи да се изтръгне от ръцете му и да изскочи вън. Той изтича по нея и я улови на брега.

Те се огънаха и плъзнаха един о друг като две борещи се видри и паднаха отново във вира. Водни искри бризнаха далече по листата.

— Остави ме, Младене. . . Засрами се!

— Няма да те оставя. . . Ще те убия и тук при тебе ще умра!

— Слушай! — засмя се тя.

Те спряха за миг борбата. И двамата дишаха дълбоко.

— Какво? — запита Младен.

— Помниш ли какво ти говорих?

Той уморено отпусна главата си на рамото ѝ и каза:

— За мъжа ти ли?

Така двамата стояха неподвижно и приличаха на чудни мраморни статуи, поставени от векове в тоя утихнал вир.

— Съгласен ли си? — попита тя, като натисна към него вълнуващите се свои гърди.

Сладка истома се разля в тялото му.

— Не мога. . . — почти простена той. — Не мога да убивам. . . Защо си толкоз лоша? Аз те обичам!

— Не ме обичаш, като не ме слушаш. . .

— Ах! — простена отново той.

И душата му, натисната от страшни желания, биеше в гърдите му, като затворена птица.

— Не искаш ли?

— Не мога. . .

— Тогава остави ме! — викна тя, бутна го силно във водата и изскочи вън. Той падна гърбом във вира и удари тежко главата си в един клон, който се спущаше от падналите върби. Той се изправи зашеметен от болки и покри с ръце очите си, пред които в огнени искри се въртеше всичко наоколо му.

Като се окопити и погледна, видя, че Цековица беше изчезнала.

И това младо момче се почувствува тежко обидено

от безсилието си пред тая жена, от срам пред своите настоятелни желания, от цялата тая случка, минала в миг, като сън и той, мъж, паднал победен и опозорен.

На другата утрина отец Герасим излезе от ханчето със серкме в ръка и отиде да лови риба във вира. Когато влезе във върбалака и приближи реката, той спря изумен. На една стара върба висеше обесен за пояса трупът на Младен.

X

Стоичко лежеше в болницата, кметът — в затвора, Младен погина. Сега най-близък до Цековица остана отец Герасим. Но след големия му грях с нея неговата душа се размъти. Манастирската тишина го плашеше, усамотението го мъчеше. Той захвърли молитвите и житиетата. Когато не можеше да отиде на ханчето, душата му се терзаеше от неспокойствие. Той излизаше самичък из корията и като сваляше калимявката си, тръгваше бързо по стръмната пътека и отиваше до върха. Оттам се виждаше полето и ханчето като малко гнездо край пътя. Той седеше и гледаше дълго и втренчено нататък. Когато виждаше, че наоколо се мерне човек, той се изправяше цял, като че ли се готвеше да хвъркне и сърцето му биеше силно. Той се взираше да види не е ли това Цековица.

Нощем го обезпокояваха призраци и тежки сънища. Той лягаше с огън в мозъка си и тоя огън не гаснеше, а раздухан от мисли и от любовни мъки, се разпаляше като голяма клада, на която гореше Цековица и в жежките пламъци на която се мяркаха фантастични видения от гъснави пръчове и бодливи бикове. Калугерът

се мяташе мъчително и не можеше да спи. Той ставаше, пушеше, разхождаше се из килията и пак лягаше. Виденията наново заиграваха наоколо му.

Той ставаше отново, намяташе расото си, излизаше тихо, бос минаваше двора и се покачваше в стаята, дето бе живяла няколко дена Цековица. Той отваряше полека вратата, влизаше тихо, тръшваше се лудо върху кревата и го прегръщаше като безумец и произнасяше слова нежни, топли, треперливи, такива, на които никой баща не би учил детето си.

После монахът почваше да се смее — изпърво тихо, тихо, после избухваше силно, но безгласно. Отец Герасим се смееше и цялото му тяло, лежащо по очите си на кревата, се тресеше като руното на манастирския козел. За миг нему се струваше, че това не е той сам, че това е именно манастирският козел или че козелът е земал неговото подобие. Калугерът се стряскаше, ставаше, търкаше си очите и поглеждаше през прозореца. И като виждаше, че навън лежи бяла сутринна дрезгавина, той се прекръстваше бързо и казваше през прозявка:

— О, майко наша, света Богородице!. . .

Тогава чак лягаше съсипан и заспиваше.

На другия ден възсядаше кончето и отиваше при Цековица.

Денем в тежко, работно време на ханчето нямаше никой и отец Герасим с Цековица прекарваха до вечерта самички. Цеко също ходеше да нагледва работниците по своите ниви.

Цековица постоянно искаше пари от отец Герасим.

Той не ги жалеше, а даваше. Като видя, че тя особено обича жълтици, той ходеше до града и си меняваше парите за злато. Тя туряше златната монета на

дланта си и се радваше и трепереше над нея като малко дете над играчката си. Цековица беше си донесла от някъде малка мраморна плоча и хвърляше жълтиците на нея да ги опитва и слушаше с наслаждение тънкия чист звук.

— На вас защо ви са пари? — казваше тя на отец Герасим — вие, монасите, живеете за душата си, парите са потребни на търговците.

Отец Герасим малко по малко даде всичките си пари, които имаше спестени, и остана така. Когато ѝ ги даваше, той не мислеше, не ги жалеше и никога не му дохаждаше на ум да ѝ откаже, но когато се намери съвсем без пари, неговата фигура доби печален вид и той посърна и се отчая.

Тогава той почна да продава де какво има из манастира. Най-напред продаде дървения материал, приготвен за ново манастирско здание, после една по една продаде овците, козите и агнетата, после двата големи шопара, после четирите крави. Като остана без стока, отец Герасим продаде сеното, продаде част от житото. Той ходеше по селата като луд, правеше пазарлъци като циганин и вечер, изтощен от умора, се връщаше в ханчето.

— Вземи тия пари да ми ги пазиш! — даваше той спечеленото на Цековица.

И никога не искаше вложеното си на съхранение богатство.

Манастирът опустя и заглъхна. Сутрин и вечер не се чуваха вече ония радостни звукове, които говореха за живот и богатство. По двора се не мяркаше никаква жива стока, даже и кокошките, и гълъбите се свършиха. Тишината и пустотата на манастира стана по-страшна и надвисна мъчително над главата на монаха. Всичко

наоколо говореше на отца Герасима за стореното престъпление и той бягаше оттук.

Останали бяха само козелът и бикът. Той, кой знае защо, не ги продаде и се боеше да остане без тях, макар че те го преследваха още в сънищата. Той ги считаше за наказание боже и чакаше неговата таинствена сила сама да ги премахне.

От ден на ден една странна уплаха пълнеше душата на монаха и от това очите му сякаш се бяха разширили. Често той ходеше из корията прояснен, добър и набожно тракаше броеницата си, но изведнаж се спираше пред някоя бука, прегръщаше я силно с нечисти чувствувания и скимтеше като куче. После засрамен и унизен тръгваше пак полека, погледнеше небето и въздъхнеше горко:

— Боже, божичко милостиви. . .

Недалече от ханчето се продаваше една голяма ливада. Цековица реши да я купи и поиска от калугера хиляда лева. Той изтръпна. Нямаше вече нищо. За парите, които беше дал, не смея и да помене.

— Отче, и тая услуга ще ми направиш! — примоли му се тя, като сложи ръце на раменете му и го загледа с любов и безпощадност.

— Добре, добре. Ще видим. . . ще намерим. . .

Тоя път той се върна в манастира пред вечеря и изглеждаше съсипан. Той излезе на чардака пред килията си и седна да мисли. Беше тъмно. Черни облаци бяха покрили небето на запад и растяха насам. Зад хоризонта някъде си пламваха далечни, глухи и чести светкавици и блясваха по цялото небе. В тяхното синьо и мигновено сияние изпъкваха застрашително фантастичните силуети на планини, като че ли грамадни чудовища се подаваха иззад земята и се скриваха пак .

Ужасът, който пълнеше душата на монаха, порасна.

Той мислеше за Цековица и си дърпаше косата, че не можеше да измисли откъде да ѝ вземе пари.

— Ах! — въздъхна облекчително по едно време и стана.

Блесна ослепителна светкавица.

Отец Герасим слезе тихо на двора и погледна в магерницата. Там беше тъмно и се чуваше дълбокото и равно хъркане на магера.

Калугерът остави чехлите си и бос, с редки и тайнствени крачки, като че дебнеше някого, отиде до вратата на старата черква и отключи.

Блесна светкавица и глух тътен се пронесе застрашително над земята.

Отец Герасим се сви в ъгъла, разтреперан от страх. Тъмнина пак покри всичко. Като влезе в черката, калугерът се спря. Вътре нищо се не виждаше.Прашните прозорчета се белееха мъртво. В миг светкавица освети всичко. От иконостаса плахо погледнаха светиите и потънаха в мрака. Глух гръм разтресе пак земята и стъкленият полилей леко прозвъня. Отец Герасим издебна тая мигновена светлина да се ориентира. Той тихо дойде до олтара,като пипаше с ръцете си да не бутне нещо и застана да чака пак светкавицата. Той стоеше безумен, със затаен дъх и чувствуваше как из тъмнината го гледат светиите студено и строго.

Друга светкавица хвърли заря в черквата. Калугерът видя къде се намира. Пипнешком се бутна в олтара и запипа по престола. Той взе тежкия сребърен кръст и го целуна. После свали расото си, положи го на престола пипнешком и тури кръста върху него. Нова светкавица му откри сребърната чаша на престола. Той взе и я тури до кръста.

Той чакаше мига на светкавиците, взимаше откритите неща и ги слагаше върху расото си, като обикаляше на пръсти и предпазлив. Като обра всички сребърни неща, кандила и кръстове, той ги усука в расото си, подмишкоса ги и излезе из олтара, тайнствено и предпазливо като хиена.

В черквата той сложи товара си и зачака нова светкавица. По нейното сияние той откриваше кованите от сребро венци и ръце на светците и ги взимаше едно по едно, като ги слагаше при другите неща.

Като откачи и обра всичкото сребро на черквата, отец Герасим падна на колене пред олтара и зашепна със страх и отчаяние, удряйки се по гърдите.

— Господи, прости ми или ме убий с гърма си!

Час по час блясваха светкавици и осветяваха коленичилия монах, който се биеше безумно по гърдите и шепнеше. Той беше блед, рошав, страшен и брадата му трепереше като на козела.

На другия ден отец Герасим натовари на кончето два чувала жито и сам ги откара на пазара.

— У-у! Това жито тежи като сачми! — учуди се глухият магер, когато помагаше да товарят.

XI

Отец Герасим се върна от града подир два дена. То беше в събота надвечер. Той повика магера да отвори черквата за вечерня, но вратата не беше заключена. Когато влязоха вътре, магерът остана като гръмнат, а монахът се хвана за главата. Черквата беше обрана. На отец Герасим се стори, че всички развенчани светци, останали без сребърни венци, ръце и филони, ско-

чиха към него и го посочиха с пръст. Той се захлупи на очите си пред царските двери и дълго остана така. Той беше блед и чорлав, очите му бяха се разширили и светеха странно. Магерът никога не беше го виждал такъв.

Цековица купи скоро желаната ливада и от благодарност към калугера обсипа го с любов и внимание. Отец Герасим се промени. Той често се стряскаше в силните прегръдки на Цековица и питаше уплашено, с разширени очи и бледен като смъртник:

— Какви са тия гласове?

И се ослушваше.

— Какви гласове бълнуваш? Няма нищо! — казваше тя и гладеше нежно челото му, което се оросяваше от студена пот.

Оттогава, усамотен в манастира, при Цековица или на път сред полето, отец Герасим чуваше някакво странно, вледеняващо кръвта шушукане и някакви си таинствени гласове. Той се стряскаше, обръщаше се и макар да виждаше, че няма никой, душата му се изпълваше с безпокойствие и страх и той, ако бе при Цековица, бягаше в манастира, ако бе в манастира, бягаше при Цековица, ако беше на път, хукваше да бърза, като че ли го гони някой.

Изпърво тия преследващи гласове, които пълнеха с тревога и смут цялото същество на монаха, бяха тихи и неясни, но от ден на ден той ги чуваше по-ясно и по-ясно. Те бяха някакви зловещи шушукания:

— А! Е?. . . Тсът. . . Да, да, да!

После идеше смях, студен смях. После някакво дълбоко учудване и пак смях.

Един ден отец Герасим току-що отвори вратата да влезе в черква, чу таинствените гласове, че извикаха:

— Той!

Те извикаха дружно, ясно и го посрещнаха на вратата, като че ли бяха затворени вътре в черквата.

Калугерът застана като гръмнат и видя събрани пред олтара всичките обрани светци: свети Илия, свети Ив. Кръстител, равноапостолите Кирил и Методий, свети Сава и света Варвара, свети Никола, свети Тодор Тирон. . . Техните бледи светѝ образи бяха тъжни, техните златни одежди сияеха. Те погледнаха с укор отца Герасима, казаха си нещо и се обърнаха гърбом към него, като извикаха едногласно:

— Той!

Тогава чак отец Герасим разбра чии бяха тия таинствени гласове.

Докато стоеше изумен на вратата, манастирският пръч приврещя зад него, скочи пред прага и влезе в черквата.

Светците се разбягаха в уплаха.

Монахът, обиден от светотатството на нечистия дух, хвърли се върху пръча с нечовешка сила и гняв, хвана го, тръшна го на плочите и почна да го души. Козелът врещеше, надуваше се и правеше отчаяни и бързи движения с краката си, но монахът го държеше силно и го душеше. А светците от всички страни викаха:

— Удушѝ го, удушѝ го!

Когато козелът престана да рита, отец Герасим стана, като държеше още разперени пръстите си, ритна рупа и избяга.

Той бягаше през двора към килията си, а светците тичаха по него и викаха:

— И бика, и бика!

Отец Герасим се обърна към тях и с едно отчаяно движение на ръцете извика:

— И него ща. . . Стига!. . .

И още в същия час той се качи на кончето и отиде на ханчето. Цековица се учуди, като го видя. Лицето му беше страшно, бледно и сякаш гореше като пламъкът на свещ.

— Знаеш ли какво? — каза той. — Реших да убия бика. . . Защо ми е това лудо добиче?

— Добре! — каза Цековица.

— На тебе подарявам и кожата, и месото.

— Добре — повтори Цековица.

Калугерът взема общинската кримка, която стоеше в ханчето, излезе и тръгна бързо към бика, който пасеше далеч сред полето самичък. Цековица излезе пред вратата да гледа.

Слънцето захождаше. Над широкото поле падаше тих вечерен здрач и успокоение. Монахът вървеше бързо, право и от време на време затичваше. Когато приближи до бика, замери с пушката и тегли. Чу се силен гръм. Раненото животно се обърна към калугера, повдигна глава, изрева и хукна подплашено през полето.

За миг отец Герасим се спря. Той чу таинственият шепот на светците, които идеха зад него:

— Удуши го, удуши го с ръцете си!

— Да, да, като нечистия пръч! — обърна се и им каза монахът.

И той хвърли пушката и хукна подир бика, който бягаше, побеснял от болки и страх, и мучеше. Кръв шуртеше по бедрата му и оставаше алена диря по тревата.

Монахът чуваше насърчителните гласове на светците и тичаше. Той видя ясно в бика въплъщението на демона и се усещаше цял изпълнен със свръхчовешка сила да го убие. И колкото повече тичаше, толкова повече растеше тая сила и неземно вдъхновение го обладаваше.

Калимявката му падна и косата му се развя като черно знаме. Той се движеше като призрак и приличаше на побеснял демон. Краищата на расото му се разпериха като криле и той все тичаше, гонен от дългата си сянка, и слушаше гласа на светците:

— Дръж! Улови го жив и го удуши!. . .

А Цековица стоеше пред ханчето с подпрени на хълбок ръце, гледаше и могъщите ѝ гърди се тресяха от смеха ѝ.

ПРЕЗ ПОЛЕТО

Седнах на счупената каруца на дядо Митрак, той шибна с камшика дръгливите коне, старите пружини на талигата заскърцаха и залаяха като кученца, ритлите затракаха, ние излязохме из боядисаната сграда на малката станция и стъпихме на познат път върху свещената селска земя.

Пред нас се ширна полето и ветрецът ни донесе неговата сладка, сладка, широка и тиха до неуловимост песен, в която трептеше светлий звон на стадо, жужене на пчелици, мили трели от овчарска цафара, еднообразното дзикане на щурци. Всичко това се носеше и разливаше празнично в топлия въздух на деня.

Дядо Митрак отложи шапка от посивялата си коса, прекръсти се и викна ободрително на конете, стари добродушни кранти с печален вид и овехтял цвят.

Тръгнахме през сред полето.

Полето! Каква необятна равна, зелена и спокойна картина! — Отворило широки обятия и легнало като млада майка под лазура на дълбоко и чисто пролетно небе, разнежено под ласките на слънцето, то се печеше и дишаше тихо-тихо с плодородните си гърди, и здравия му дъх, напоен с мирис от зеленина и цъфнали сливи, пълнеше въздуха.Гледаш и очите ти не могат да се нарадват на това светнало ширине, постлано с

разкошен зелен губер, набележен със синури, по които тук-там стои замечтана, цяла обсипана с нежен цвят, слива, и като млада булка срамежливо тръпне от сладка притома в бяло невестинско рухо. Навред се пъстреят вретенили ниви и ти виждаш как всеки млад класец се тихо люшка с устрем към небето. По ниви и ливади, хвърлени навред, се смеят и целуват с лъчите широки морави, златожълти, бели и сини петна на гергьовденче, синап, лай-лайкучка и синчец — това мило полско оченце, което гледа в душата на всяко селско момиче. Далече се вижда жълтозелена лента от върбаци, които чертаят пътя на малка рекичка. Понататък се смее на припек милия пейзаж на селце, тъй топъл и приветен. В душата ми се будят детски спомени: мярка ми се обичливото лице на мама, чувам сутрешен черковен звън, радостен вик на игри.

В една ливада играят деца, момичета и момченца, весели като въплотени цветя и техния вик се топи в слънчевата радост, що обгръща всичко наоколо. Нейде се подема широка като полето моминска песен, прокънти далеч и примре от възторг. Близо край пътя оре ровката земя млад селянин, съблечен по ръкави. Едри, бели като сняг волове теглят ралото, той крачи отмерено след него, маха дългата копраля, гледа черната бразда, която чертае в ровката пръст, подвиква на воловете и мечтае златни полски мечти. Нивата, заградена с тревисти синури с две цъфнали сливи на края, е половин изорана ровка и черна, половин тревясала тъмносива. Това е неговото благословено знаме, под което той живее с вяра. Дълго, дълго гледам аз тоя свят труженик с неговите бели волове и ми се струва, че в тая минута в света няма по-чисто сърце от неговото. По пътечката през нивите към него върви със

съдове в ръка млада пъргава невеста и бялата пре-
брадка на главата ѝ, пусната свободно, трепти като
пеперуда. Двамата се споглеждат и не отделят очите си
един от друг. В техните сърца свети любов, както све-
ти слънцето над полето. Тя пристига при него, милва
воловете му, той ги спира, казва ѝ нещо и я гледа право
в очите. Колко прости, колко чисти души! Дълго време
аз не можах да отделя поглед от тая свята група на тру-
да, от тоя жив, спокоен и хубав символ на живота.

Ето една чучулишка, мъничък поет на полето. Сега
тя е в разгара на своето вдъхновение. Тя се вдигна с
весел цвъркот над нивята и запя, после почна да прави
кръгове, да трепти във въздуха, да пее и да примира от
екстаз. Като мъничка точка, тя застана във висинето
и сипна като дъжд на нивата своите мънички песни. То
беше възторг от пролетта и живота, славословие на
полето, молитвен екстаз и любов, любов, в която го-
реше цяла тая хвърката, мъничка, поетична душица.

— И-и-и-их, пустото му птиче. . . Благослови го,
боже! — каза дядо Митрак, който бе скривил врат, да
я гледа.

Той шибна още веднаж конете и като им викна обо-
дрително, обърна се настрана и почна да се кръсти.

— Тука е оброчище — каза той и ми посочи всред
нивите.

Там стърчеше сухата кобилица на геран, до него
тръне и малка слива, потънала в цвят. До сливата
малък каменен кръст, на него дъсчена иконка. Усамо-
тено и спокойно свето кътче сред полето, дето с вяра се
срещаха селските души, дето спираше на почивка ан-
гелът, закрилникът на труда.

Дядо Митрак почна да ми разказва:

— Видиш ли там цъфналото сливче, дето журча

пчелите? Преди години то беше от тая страна — откъм
запад; полека-лека то се изместваше, изместваше и дойде на
изток при кръста — да пази сянка на иконата. . .

Той разправяше като дете с дълбока вяра в това чу-
до. Неговите честни мисли, казани спокойно, тъй много
хармонираха с тая проста селска хубост, която ни об-
кръжаваше.

Аз слушах и мислех. Ето го това дете на полето и
всички негови братя, синове на майката земя, с чиста
птича душа, неразмътена като нашите, всякога отво-
рена като книга пред очите на бога; хора трудещи се,
които не знаят тегота от скуката, не страдат от душевна
пустота, чиито трудни дни са благословени от сутрин
до вечер, защото и тия души бягат от земята и търсят
с вяра небето, уповават се на него, създават си измами
и открай време тръпнат пред наближаването на нещо
по-хубаво.

Пред мен се ширеше и смееше полето и ветрецът
донасяше неуловимата негова песен.

ЕСЕН

Тя настъпя. Усещате ли нейния хладен дъх? Тоя свеж странен дъх на прясна пръст от току-що изринат гроб леко царй в чистия сутрешен въздух, пропит с аромата на узрели плодове, на окосени поля, на гниещи стърнища. Тоя дъх иде отдалече, неизвестно откъде, подкражда се към нас с подлите стъпки на смъртта, разпространява се във въздуха, прониква в кръвта ни и отравя душите ни с тъжни и напразни разсъждения за нетрайността и суетността на пролетните празници.

Денят е ясен и усмихнат, но не с усмивката на девойка като пролетта и не с топлия смях на изпълнена от страст невеста като лятото. Неговата усмивка вече прилича на усмивката на вдовица — още здрава ,още жъдна за обятия, но тъжна. Небето е чисто, но къде е дълбокия и ясен лазур, в който душата се разширява и мечтите се къпят с наслаждение! Сега то блещи като изпотено огледало и по него изскачат и се реят в недоумение бързи облаци, пратеници на тежки дъждовни армии, които ще се повлечат по небето на война с ветровете.

Полето е жълто и нерадостно. Де я веселата зелена ширина, изпъстрена с големи жълтозелени петна от ситни жизнерадостни полски цветя?

Между жълтата трева по полянките сега се подават странни есенни цветя със старешки погледи. Кой ще мине тук да ги обере, да им се радва, да ги свие на букет и с жаждаща любов душа скритом да ги остави на прозореца, дето сутрин изгрява като слънцето младо хубаво моминско лице! Уви, никой няма да обере за любов тия малки, странни, закъснели есенни цветя. Пролетта свърши всичко. Любовните погледи угаснаха заедно с летните вечерни светкавици, любовните думи, родени през пролетта, вече порастнаха на големи лъжи, целувките увяхнаха, прегръдките омръзнаха, любовните венци окапаха.

Всичко се превърна в спомен.

По дърветата висят жълти клюмнали листа. Те не трептят вече игриво и леко и техния шум не е вече нежна любовна въздишка. Те висят на вейките тежки като метални; мислят, мислят и заплакват безнадеждно. По-нежните бързо изнемощяват под тежестта на своите нерадостни мисли, въздишат и падат върху тревата като убити златни птички. Другите гледат безмълвно и чакат своя край. Безмилостното време им отне нежната милувка на топлия вечерник, любовната песен на славея, веселата игра на птичките, синята надежда на небето и — нищо им не остави.

Де ги птичките? Из гората сега хвърка само нахалната сврака, обикаля кукувичините дървета и крещи със злост:

— Тц-тц-тц! Ха, сега да ви видя, глупави пернати песнопойци.

Излязох да се разходя в самотните краища на Борисовата градина. На една стара пейка седи двойка, тясно приближена един до друг. Той е беден юноша с изпит

поглед, бледен и робък. Тя е почти дете, с къса фустичка, малка и мила. Той държи на колените си отворена книга и очите му търсят постоянно нейните. Тя гледа в далечината и тананика.

Той ѝ каза:

— Косата ти мирише упоително.

Тя му отговори:

— Навярно пил си вино!

— Колко си лоша — каза ѝ той с обидено сърце и с развълнуван глас.

— Намери си по-добра — отговори му тя.

— Ти някогаш не ми отговаряше така злостно — рече той.

Душата му плачеше.

— То беше миналата пролет — отговори тя и се изсмя зло и престорено.

После произнесе мерно и някак унесено:

И в прекрасную майскую ночь
Сладко пел соловей Туркестана!...

И прибави, като че ли тури точка на някоя дълга неприятна мисъл:

— То беше миналата пролет!

Сладките минути на пролетта са вече спомен.

Защо не е вечна любовта? Защо са толко кратки минутите на щастието?

Защо е толкова бързо времето и защо е тъй безконечна скуката?

Защо младостта, времето на безсъзнателната радост, страст и любов тъй бързо чезне и защо е толкова дълга и трайна есента, времето на съзнаваемата тъга?

Аз отидох надалече и се върнах. Пейката на влюбените беше празна. Върху нея бяха капнали два мъртви кленови листа.

Седнах да си почина. Тя като всички стари пейки бе надраскана с всевъзможни имена и думи, изрязани с ножчета. Влюбени младежи бяха издълбали имената на своите мили: Ела... Анета... Олга... Мъничката Мими... Всяко от тия малки имена е било символ на живота за оня, който го е записал тук...

На едно място бе написано: «Любовта е всичко.» Някой скептически бе прибавил отдолу... «и нищо».

На един ъгъл бе написано: «На 20 май тя ме целуна.»

На друго място бе изрязано дълбоко, навярно от някой поет: «Защо ми е слава, когато не мога да я жъна във формата на любов.»

Любов, любов, любов! Навсякъде нейните следи — ту като възторг, ту като разочарование.

По самотната алея с бавни стъпки се зададе един мой близък приятел-художник. Той се приближи тихо до мене, усмихна се, седна и рече:

— О, самотио, о, сиромашио! — е казал Мопасан.

После заговори:

— Разбираш ли ти колко тъга има в тия думи? О, самотио! Колко страшно гнетиш душата ни ти, особено есен. Когато всичко посърне; когато доскоро пищната природа добие печален вид; когато жълти петна, като големи рани, изпъстрят гората; когато чуем от посивялото безнадеждно небе викът на жеравите, които си отиват; когато цветята мрат и листата капят, защо ти ставаш тъй могъща, о проклета самотио!

Днес времето е хубаво, денят се смее. И тия чудни краски с толкова нюанси, които есента е пръснала по дърветата, като че ли с някоя грамадна четка, са толкова прекрасни. Но утре, когато от всички улици на града занавлизат сиви мъгли, забулят покривите и обвият стълбовете, когато всички прозорци се затворят и ситен непрестанен дъжд полека заръмоли и ти си принуден по цели дни и нощи да слушаш печалната и монотонна музика на капчуците. . , О, как дълбоко обладава човека тогава чувството на самотност.

Самотност!. . . Какво нещо е това! Защо всички се оплакваме от нея! Нима е тъй лоша тя! Понякога аз даже мисля, че тя е пълна с толкова красота и наслаждение. Ти любиш; ти на всяка крачка срещаш красиви жени, които будят толкова желания; ти срещаш толкова прекрасни човешки очи, толкова погледи, жаждущи взаимност, търсещи любов! Ти преживяваш своя ден в работа, в грижи, а вечер сред добри и весели другари пушиш, смееш се, пиеш, пееш. . . След това се връщаш в твоята малка станчка на почивка, с душа, препълнена като кошница с цветя от всевъзможни впечатления, и лягаш доволен, че при теб няма никой, няма жена, няма деца, няма отегчителния шаблон на семейния живот, доволен, че си сам-самичък, че през отворения прозорец твоята душа минава пространството и се слива със светлината на луната, на звездите, с хармонията на небесния мир, дето нашия ум обитава със сладко неведение. . .

Защо тогава страдаме и понякога толкова тежко от чувството на самотност? Защо се оплакваме от него? Съчувствие ли търсим, кокетничим ли? Или в соковете на организма пресъхват жизнерадостните струи?

Мен ми е мъчно!

Аз страдам!

Боже мой, колко съм самотен!

Моят приятел млъкна. Наоколо бе тихо и пусто. Из храстите с лек шум тарашуваше есента и отърсваше болните листа от дърветата.

РАДОСТ

От два деня вече Велес е свободен. Камбаните бият радостно, тържествено и улиците са пълни с народ и войници. Гражданите, зашеметени и възбудени от новото и неочаквано щастие, тичат нагоре-надолу и се усмихват радостно на всеки срещнат войник. Всеки е прибрал в къщата си по няколко от тия мили гости и сърцето му е пълно с българска гордост. Мъките и страшните спомени от довчерашното робство бяха забравени и душите, упоени от сладкия миг на свободата, тържествуваха.

Валеше ситен дъжд. Някъде ехтеше буйна войнишка песен и мътен Вардар я повтаряше с шум.

В една тясна улица вървеше малко десетгодишно момче и от време на време се спираше под наведените стрехи, да се скрие от дъжда.

То бе мушнало ръце в джобовете на изтърканите си панталони и светлите му очи следяха любопитно минувачите. То дълго изглеждаше групите войници, които, придружени от граждани, минаваха из улиците или влизаха с весел и оживен говор в близките къщи.

Когато минаваха войници, непридружени от никого, то тръгваше близо след тях, разглеждаше плахо шинелите им, копчетата им, пушките им, минаваше

пред тях, като че искаше да им каже нещо, ослушваше се в техния мъжки гърлест говор, и някак сконфузено изоставаше назад, и пак се спираше под някоя стряха.

Войниците заминаваха и никой не обръщаше внимание на него, никой не разбираше какво търсят и какво искат неговите живи детски очи.

Дъждът продължаваше да вали. Детето тръгна по улицата, слезе на моста, дето движението бе по-голямо, мушна се из навалицата и пак почна да изглежда войниците. С особено любопитство то се спря пред мустакатия часови, който стоеше с пушка на моста. Колко хубав, колко непостижим му се виждаше тоя брадясал юнак.

— Чичо, чичо! — каза момчето, като се приближи.

Ала една вълна от войници на коне изтопурка на моста и ги раздели. Войникът застана мирно и строго. Детето видя това, и когато конницата замина, то не посмя вече да извика, а тръгна пак назад.

Един млад войник с китка на гърдите бързо премина, като свиреше с уста.

— Чичо, чичо! — викна му плахо момчето.

Ала войникът не чу и замина.

След него мина тежко стар, брадат опълченец с широк шинел.

— Чичо — викна след него детето, ала гласът му се задави от вълнение и опълченецът не го чу.

Ето че по стария калдъръм в завоя на улицата се чу отмерен и жив конски тропот. Зададе се бързо млад конник. През рамото му висеше сабя. Essentially Кончето хвъркаше под него и под копитата му изскачаха искри. Какъв хубав войник!

Детето отвори уста да извика, но конникът се изгуби като светкавица.

Тогава детето седна на прага пред един затворен дюкян и заплака. По зачервените му от влажния въздух страни се търкулиха едри детски сълзи и закапаха една след друга. То се сви на купче и захълца задавено от плач. Минаха няколко души, но не го забелязаха. Детето продължаваше да плаче и да търка с ръце очите си.

— Защо плачеш, защо плачеш? — му каза един мъжки глас.

Като свали ръце от лицето си, то видя през замъгления си от сълзи поглед, че пред него стои младия хубав войник с китката на гърди.

— Защо плачеш, мъничко? — питаше го дружески той.

Лицето на детето се проясни.

— Нямаме си войник — каза през сълзи то.

— Защо си нямате войник, а?

— Живеем чак на края и сме сиромаси, затова никой не дойде у нас — разплака се пак детето.

Тия детски сълзи, така сърдечни и наивни, трогнаха войника. Той разбра детското сърце. В техния дом не бе влязъл български войник. През прага на тяхната бедна къщичка не бе пристъпил ни един от тия мили, желани от години гости, и огорчената детска душа плачеше обидена.

— Стани, стани — каза му войникът. — Ето аз ще дойда у вас — искаш ли ме?

Лицето на детето се проясни от щастлива усмивка.

— Искам те — каза то и се улови за шинела му. — Ела у нас! Мама и баба са приготвили баница.

— Добре, добре — каза войникът, — хайде заведи ме! Дай си ръката!

Детето даде ръка на войника и го поведе из кривите улички.

Слънцето на щастието изсуши веднага сълзите по мъничкото, хубаво лице.

ВОЙНИШКА НИВА

Зад селото, върху склона под гората, право срещу слънцето и срещу полето, лежи самотна, почерняла угар, а сред нея стои самотна черна и неподвижна, млада, китна, саморасла трънкосливка. Наоколо други ниви няма — само посивяло, умряло от зимата пасище. А нагоре въз баира голяма, гъста, стара гора, чиито дребни издънки храсталаци са налягали сгушени като малки деца по единия слог на нивата.

Това е Стойковата нива.

В близката падинка пуши тънко и право към небето комина на Пенкината кошара, обградена с обори и спустници, дето зимува тяхното голямо стадо.

Тук е тихо. Слънцето цял ден пече. Сняг не се държи и е топло, дори и когато по цели недели облаци пречат на слънцето.

Пролетта наближава. Зимата усеща нейните бавни и любовни стъпки, и замръзналият ѝ пулс отново се събужда. По високите склонове на далечните планини копнее снега и се очертават странни кръстни знамения и полето се обръща с пълна надежда към тях. Из долините ехтят вече възторжените химни на освободените реки и потоци. Из гората се понася тихо шумолене. Млад вятър-юноша заиграва из клонете. Пъпките се надуват от изблик на щастие. Жилавият коравосърдечен дрян над Стойковата нива не устоя и през една тиха вечер, пълна с копнежи, цял се разцъфтя и клоните му потънаха в малки, нежни, жълти цветове, като че слънчевите лъчи бяха паднали само върху него. Наблизо до поляната наизскачаха като запалени свещици жълти минзухари, а в храстите, близо до тежкоцветния кукуряк, погледнаха срамежливо сините очи на девствената теменуга и дихането ѝ напълни храстите.

Една сутрин в гората се чуха три весели, пълни с живот подсвирквания, които бързо и бодро се повтаряха.

А! Значи, скорците дошли! Няма лъжа вече, пролетта настъпя.

Обтегна се под слънцето Стойковата нива, колко бе дълга и широка! Запалиха се от страст плодородните ѝ недра. Топла нежна влага изпълни душата ѝ.

Ах, де е Стойко, младият орач, да пусне ралото, да я изоре, да посее, да попее над нея, гологлав, изпотен, прижурен от слънцето — да запее високо, да му отговори ехото из гората, да чуе Пенка от кошарата, да излезе и тихо, на пръсти, да се приближи зад храстите, да погледне крадешком със сините си очи и после да побегне уплашена, развълнувана, да легне в градината при златните пчели и дълго да не може да спре страшното биене на сърцето си.

Ах, де е Стойко!

Из полето навсякъде се мяркат орачи — жени и деца. Почерняха бързо буренясалите угари и се припекоха на слънцето, посети, чисти, осветени от труда.

А Стойковата нива стои неорана, ще буреняса, ще се спече от скръб.

Пенка излезе да прибере агънцата, които си играеха на поляната.

Слоговете на Стойковата нива бяха посинели от теменуги.

— У-у! — извика весело Пенка и се спусна да ги бере, но отведнаж побягна.

— Боже, ако ме види Стойко!

Сърцето ѝ се развълнува.

Тя се спря и се усмихна. Защо се уплаши? Стойко беше на война. Вчера се получи писмо от него. Той нямаше свои хора, ни роднини, и затова бе писал до всички в село. На края имаше много здраве и до нея. Да би могла, и тя би му пратила поздрав оттука. Тя скришом беше му пратила вече едни чорапи, но нито той, нито друг някой ще узнае от кого са. Сега му шие риза. И нея тайно ще изпрати.

На трънкосливката сред нивата кацна едно малко сиво като парче войнишки шинел пиленце и запя весело. Пенка се загледа в него. То не бе ни врабче, ни жълтурка, ни синигер, ни славейче. Такива пиленца се виждат редко.

«Дали не иде оттам, дето е той — помисли Пенка. — И-и, мъничкото, да би хвръкнало пак при него, да му обади как го мисля.»

— Пшт, иди, миличко! — извика тя и подхвърли теменужките, които бе набрала. Те се посипаха по меката ѝ коса. Птиченцето отлетя с весел писък.

На Пенка ѝ стана тъжно. Тя обходи с поглед цялата Стойкова нива, едничката негова нива. Кой ли ще му я изоре. Пенка застана край нивата с като че порасна от някаква мисъл. Лек ветрец помилва косата ѝ в пламналото ѝ от младост лице.

Тя набра теменужки и се върна.

— Мамо, ще те попитам нещо, ама да не ми се ка-

раш — рече галено на майка си, която предеше на прага.

Майка ѝ дигна очи и я погледна спокойно. Пенка тоя път ѝ се видя по-хубава отвсякога. По лицето ѝ играеше срамежлива руменина, очите ѝ горяха от някакъв решителен поглед.

— Какво има, детето ми? — каза майка ѝ.

— Нали няма да ми се караш, мамо!

— Е пък защо ще ти се карам, какво има?

— Искам да изора на Стойко нивата. Той е на война, при бате, и си няма никого. Искам да изора и посея нивата му, с нашите волове и наше семе.

Майката мълча дълго и после попита:

— Оттъде ти дойде това на ума?

— Е, откъде! — едвам можа да издума Пенка, засрами се и побегна.

Майка ѝ тръгна след нея. Тя намери дъщеря си в пчелина, подпряла глава до дънера на ябълката. Две сълзи, като два бисера, трептяха на клепките ѝ и се мъчеха да се търколят.

— Слушай, Пенке, това сам господ те е научил, майка. Изори му я, синко, посей му я. Войнишка нива, тя е народна нива. Те за всички ни се бият там, майка, за всички ни мрат. Като те е господ научил, послушай го, детето ми!

И майката прегърна Пенка и леко я помилва по хубавото лице.

На другия ден Пенка, накитена с теменуги, държеше здраво оралото в моминските си ръце и пореше дълбоко бразда след бразда и сееше самотната Стойкова нива. Слънцето посипваше с лъчи младата работница. Малкото сиво безименно пиленце пак дойде на трънкосливката, пя и отлетя. То може би отиде да обади на Стойко, кой оре нивата му.

НА СЪРНИ

I

Ловът е приятно удоволствие и понеже надеждите за успех всякога се виждат близки и възможни, човек от началото до края, когато може вече да каже «макар че нищо не ударих, но разходката беше чудесна», се намира в едно особено възбудено състояние, опиянен и героичен.

Духът на предисторическия прадед се вселява у тебе и упоява кръвта с мистичната сила на хищника, дава ловкост и пъргавина на мускулите, изостря слуха и обонянието, дава блясък и устрел на окото.

Когато се приготовляваш и когато отиваш на едър лов, това особено състояние достига своята върховна сила. На вълци, на глигани, на мечки! Не, не бойте се, всеки на такъв страшен лов не ходи. Аз падам малко в тяхното число — най-едрият лов за мене е сърните. Той също е свързан с опасности, защото трябва да ги търсиш в същото място, дето живеят и мечките.

Гористите гънки на Средна гора са едни от най-благодарните и най-леснодостъпните места за лов на сърни. Ние решихме да си опитаме щастието там и избрахме северните склонове на най-високия връх от тая верига — върхът Богдан.

По пътя за Карлово, отдето щяхме да вземем за другари опитни ловци и познавачи на местата, спряхме, по обичая на всички пътници за там, на хановете при село Махалата. Още при влизане моя другар радостно извика към една маса, на която обядваха няколко души селяни.

— А бе, Генчо, ти ли си бе!

Един млад хубав момък, с чисто отворено лице, весело стана и се здрависа с него.

Като видя пушките и кучетата, той се оживи странно и нетърпеливо запита:

— На лов ли, на лов ли? Къде? Кога?. . . Ах, защо не съм свободен и аз да дойда.

Казахме му, че ще отидем в планината подир два дена.

— Тогава и аз ще дойда — извика той. — Непременно. Ще взема и турчина. Той има чудесно конче. Тая вечер отивам в село и утре се връщам. Вие ще минете през Д. Оттам да вземете бае Иван. Без него лов да не правите.

Тъкмо тоя бе и нашия план. Генчо се радваше като дете. Пихме по чаша и си дадохме дума да се срещнем там нейде при Чамката в планината. Бае Иван знае мястото.

На тръгване от хановете Генчо ни изпрати до файтона и още един път ни увери, че непременно ще дойде.

Безкрайното тракийско поле се ширеше свободно като море. Макар и покрусено от есента, то пак беше хубаво, пак изглеждаше младо и необозримите пространства от раззеленили се посеви го пълнеха с надежда за пролетта.

Насреща изпъкваше внезапна, страшна — и нека употребим изтъркания, но единствения характеристичен епитет за нея — величествената Стара планина с

нейните най-страшни гиганти Юмрукчал и Амбарица. Над тях лежеше тежък сив облак.

От лява страна, като дете полегнало при майка си, се виждаше виолеторозовата верига на Средна гора, с чисто вечерно небе, чийто лазур блещеше в розова позлата.

Нашите очи спираха на Богдан, чието малко и плоско теме оттук се виждаше голо. Подир два дена ние сме там. Носете ме, криле на мисълта.

Файтонът върви бавно. Ние говорим малко и дълго, дълго мълчим.

II

В село Карловските бани, дето щяхме да престоим един-два дена, ни казаха, че околността е пълна с яребици.

Ловът на яребици е един от най-приятните. Птица голяма, има къде да се целиш, при това те винаги са на ято по десет, по двадесет, по тридесет, хвърчат накуп. Стреляй на посока, пак може да се случи да удариш нещо. При това, месото на яребицата е вкусно, заслужава си труда.

И на другия ден, рано сутринта, не толко рано, към десет часа, но в ловджийския език това «рано сутринта», «късно вечерта» и други подобни изрази са естествени и свойствени, рано сутринта към десет часа тръгнахме на яребици. Казаха ни една местност около Стрема, в едно пространство от обсечен ракитак било пълно с яребици и бекаси.

Качихме се на файтона и бързо-бързо се намерихме на мястото. Не беше валяло дъжд цели два месеца и Стрема беше бистра и плитка.

Кучетата се впуснаха из гъстия ракитак, уплетен в къпини, тръни и високи треви. И там почнаха да се вдигат едно след друго ту бекаси, ту ято яребици.

Яребиците прелитаха ту от едната, ту от другата страна на реката. Ние я прегазвахме обути и обущата ни се напълниха с вода.

Времето беше хубаво. Есенното слънце печеше силно, та никой не се боеше от студената Стрема. Кучетата бяха особено доволни, че имаше къде са се окъпят след силната умора.

Натоварени богато с лов, към обед ние се върнахме през засетите ниви. На всяка крачка ние и кучетата ни изкарвахме ята яребици, които не се плашеха много. Местните ловци не хабят патроните си по хвъркато. Те бият лов като почнеш от заяк нагоре. Затова цялото поле, тук по течението на Стрема, е пълно с яребици.

В многото си скитане по лов никога и никъде не бях виждал такова изобилие от тия птици.

Като гледах стръмния балкан, намръщените висини, като чух вечерта страшните приказки за мечки и глигани, аз предложих на другаря си да свършим лова тук, като отидем и на другия ден на яребици. Но той бе вече телеграфирал на ловците в село Д. и балканът го теглеше повече.

Решихме да продължим лова на яребици на връщане.

III

Пътят до село Д. върви по долината на Стрема, срещу течението на реката. Това е един малък ъгъл, затворен от гористата Средна гора и стръмните височини на Стара планина. В тоя малък ъгъл са се рази-

гравали събитията, които Вазов ни описва в «Под игото». Тук са живели неговите оригинални герои и аз с любопитство се взирам към малките селца, които лежат като тъмни петна в полите на Балкана, към пътищата, които чертаят полето, и се мъча да си представя картините на тая светла епопея, да открия кътовете, дето е палил сърцата стихийният дух на Апостола. Семейството на чорбаджи Марко, тлъката в Алтъново, заптиетата, наивните каймаками, черноробите калугерки, Боримечката, кака Гинка — целия тоя живот, който е бликал тук, наново възкръсва пред мене и като гледам сивото настояще, помрътвелите пейзажи на тоя отдалечен и откъснат край — става ми тъжно.

Колко се е изменил сега животът! По пътя вече виждаш други, по-резки документи за новия дух на времето. Ето край пътя някакви развалини, обрасли в бурен, повит и къпини — мислиш някакви римски развалини. Обширна разрушена ограда, закелявели няколко овошки, едвам личещи стени от здания.

Вечер е вече и в тъмното тия руини изпъкват като неприятна приказка. Файтонджията подкарва полека конете си и бавно, просто ти разправя повестта на тоя погинал живот.

Това доскоро, допреди пет-шест години, е било цъфтящ чифлик, богат със стока, прочут с вътрешен разкош. Тук са идвали на лов министри и чужди дипломати. Тия поля, ниви и ливади, дето се простират надолу край реката, докъде ти око види, са били на тоя чифлик. Но господарят умира и наследниците разделят всичко, разпокъсват на части и разпродават имота. И това опустошение отива дотам, че даже железата от гроба на господаря били продадени.

В село Д. стигнахме късно и дълго вървяхме по

единствената безконечна улица, докато намерим къщата на бай Иван. Той ни посрещна зарадван. Бай Иван играе между тридесет и четиридесет години, слаб, висок, любезен, разговорлив и интелигентен селянин. Макар и доста състоятелен и с голяма любов отдаден на грижи за настоящето и бъдещето на неговата «частна собственост», той пак се писал в комунистите, защото времената били такива. Но за политика не му е приятно да приказваме, пък и ние не обичаме такива глупави разговори.

На лов отиваме, нека за лов да приказваме. Ние — бедните пилчари от софийското поле, дето няма нищо друго освен врабчета — да мълчим. Думата имат бай Васил, прочут ловец, когото взехме ние от К., бай Иван и бай Генчо, който като чу, че сме пристигнали, дойде да се запознаем и да се научи в колко часа сутринта ще тръгнем.

Развързаха се чудни ловджийски разкази за планината, за сърните, за глиганите, а най-много за мечките. Всеки от тия хора бе убил най-малко по една мечка и разказваше историята полека, без възбуждение, като за някоя съвсем малка работа.

Аз слушах с почит и страх тия смели хора, както дете слуша страшните приказки на баба си, и мисълта ме носеше из вълшебните гори, де гонят елена и бият глигана.

И чудесното вино, което бай Иван беше отворил в наша чест, се лееше чашка по чашка, унисаше разказвачите и слушателите, разказите вървяха един след друг, и истината и лъжата престанаха да враждуват и се преплитаха във фантастични вихрушки, които увличаха сладко.

IV

Рано на другия ден, още преди зори, бай Иван ни събуди да се стягаме. Той през нощта бе ходил до съседното село и бе довел два катъра и едно магаре, необходими спътници за планината. Двете прочути кучета Султан и Арап, за които снощи се изсипаха безчет похвали, клечеха пред стълбата и нервно гледаха как се товарят багажите и готвят пушките.

Селото беше се пробудило, когато дружината потегли по единствената улица на селото, дълга два километра, към планината. По чешмите с менци и стомни се трупаха жени и гледаха с любопитство. Пред едно кафене (тук кръчми няма) се бяха натрупали няколко души и гледаха две закачени мечи кожи, току-що одрани. Ловците, които бяха ги убили, разправяха историята. Три деня скитали из гората и видели осем мечки, от които убили само две.

Аз погледнах към гората. Тя лежеше тъмноморава по плещите на Средна гора и по грамадните ѝ гънки плаваха леки мъгли. Небето бе повлечено от сиви облаци.

Възседнали на катърите, ние скоро напуснахме питомната земя и нагазихме дивата планина. Пътят се запровира през страшна дъбова гора и никъде почти нямаше да се види поне една полянка.

Султан и Арап вървяха на синджир. Ние — шест души ловци — бяхме с пушки. Бай Станчо, който беше аташиран към хайваните, носеше тежка брадва, закачена на ръката му.

Пътят криволичеше много, все покрай реката, все из доловете и затова възкачването не се усещаше. Само

изрядко дохождаха някои стръмнини, които ни предаваха от баир на баир.

След два часа път стигнахме първата поляна, стръмна, тревиста и хлъзгава, от която се надничаше в тъмно и страшно ущелие от гора, бука до бука.

Бай Иван даде команда да спрем. След като закусихме добре, дванадесет пържени яребици, които носехме, и като пихме от хубавото вино на бай Иван, той ни поведе из тъмното ущелие, постави ни на пусия, даде ни наставление и изчезна с двете кучета.

V

Аз останах самичък в един дълбок дол, между високите стройни буки. Гората мълчеше. Леки мъгли се свиваха от върхищата и се спущаха надолу. Някакви ситни, едвам забележими птички бързо подскачаха от клон на клон и с тънък писък се обаждаха една на друга. В дола тихо бърбукаше малко поточе и едвам се виждаше под дебелия пласт от червена букова шума, която покриваше навсякъде земята.

Скоро през буките, като по жици, се донесе далечният и усилен лай на кучетата. Тоя лай ту глъхнеше, ту наново екваше и едно далечно ехо го повтаряше. После пак всичко се потаи. Гората млъкна и кучешкият лай не се повтори.

Някой предпазливо повика. Аз излязох по малката пътечка.

— Видя ли го? — попита развълнуван бай Станчо, който с брадва в ръка пасеше добичетата по-горе.

— Какво?

— Глиган! Зададе се отгоре като бивол. Тю да му

се не види, защо не взех пушката. Не съм ловец, ама на такава сгода щях да го преметна.

Аз нищо не бях видял.

Скоро дойде и бай Иван. Той разправи, че кучетата открили сърни, но ги прогонили далеч.

— Да вървим — каза той, — те ще се върнат.

Натоварихме се отново и тръгнахме нагоре. Тук вече пътят стана стръмен и не можеше да се язди. Попадали от бурите, грамадни гниещи трупове на буки лежеха навред и често препречваха пътя. Бае Иван непрестанно викаше кучетата. Те не идваха. Най-после той ни остави да вървим и се изгуби из гората да ги търси.

На мръкнало стигнахме на местността свети Спас, северно от върха Богдан. Заваля ситен дъжд и гъсти мъгли се спуснаха ниско над гората. Установихме се в малката сграда-оброчище, дето по огъня, който бе кладен вътре, изглеждаше, че са нощували и други. Запушихме прозорците със суха папрат, разчистихме боклуците, напостлахме пак суха папрат наоколо и накладохме буен огън. Добичетата се подслониха под малкия навес, а ние насядахме около огъня.

Скоро се чу силният глас на бай Иван и след него нервен кучешки лай. Ние пак наскачахме с пушките и навлязохме из гората. Лаят наближаваше, звънтеше близо, бързо и рязко, но скоро се отдалечи и съвсем изчезна.

Бай Иван дойде уморен и почна пак да се ядосва. Така и така повикал кучетата, защо ги пак пуснал? Сега кой знае къде ще отидат. Той вика, стреля, дюдюка, но напразно. Кучетата не дойдоха.

Стана студено. Тежка мъгла сгъсти нощния мрак, дъждът се усили и ние се прибрахме на почивка около

буйния огън. От виицето на бай Иван беше останала непокътната цяла голяма бъклица и затова ядът на бай Иван скоро мина. Той се утеши, че кучетата ще се върнат и ще ни намерят, както много пъти са правили, и до късно се разправяха чудните ловджийски истории.

Ние заспахме един по един около пламтящия огън.

През нощта излезе вятър. Гората зарева. Сякаш стомилионна тълпа викаше изпод земята.

Рано сутринта бай Иван стана.

— Брей момчета, помнете ми думата — ще хванем сърна. Нощеска сънувах, че улових една кадъна за ръката.

Още не бяхме се приготвили за тръгване, от гората се понесе силен мъжки вик. Скоро на поляната изскочи Генчо от С., с когото се срещнахме на хановете в село Махалата. Той вчера цял ден ни търсил. Дошъл сам, защото другарят му бил болен. Генчо водеше и гонче.

Върнахме се по същия път. На избраното място бай Иван пак ни постави на пусия и пуснаха Генчовото куче. Тоя път аз стоях в един дълбок дол между два отвесни като стена хълма, които бяха толкова близо един до друг, че върховете на буките от единия и другия си подаваха ръце. Дълго и трудно слизах по хлъзгавата шума, докато стигна определената канара, на която трябваше да пазя. На нея не беше ми удобно, аз слязох под нея на друга, оттам на трета, докато се намерих в подножието на една мъхната, колосална пирамида от грамадни камънаци. Тук бе тихо, хладно и страшно. Цареше тайнствено грозно мълчание. Казваха, че тук имало мечки. Заозъртах се плахо наоколо и проверих пушката дали е пълна с едри сачми. Поглед-

нах зад мен, под канарата зееше страшна тъмна дупка, а пред вратата й чисто, прибрано, няма нито клонче, нито шумчица, сякаш някоя млада булка помела.

След това мястото, на което стоях, ми се видя неудобно и аз наново се покачих на върха на пирамидата.

Генчовото куче нищо не изкара. След един час бай Иван ни повика и ние като натоварихме багажа си бързо почнахме да се спущаме по дългия кривулист път към селото.

Наистина, не ударихме нищо, но направихме хубава разходка.

С тая утешителна мисъл ние оставихме на мира Средна гора и нейните кисели сърни.

ГРОБЪТ НА БАЩА МИ

(ОТКЪСЛЕК)

Най-после ние се откъснахме от изпращачите. Мъчителният час на раздялата се свърши и всички се усещаха някак си облекчени.

Пътят кривна по долината. Аз се обърнах за последен път назад. Далече зад нас още стояха изпращачите, пръснати по пътя, и ни махаха с кърпи. Добри наклонѝ няколко пъти байрака поздравително към тях. Чуваха се изстрели и ново ура. Ние слязохме в дола и се изгубихме от очите им.

«Прощавайте, прощавайте» — казах мислено аз на близките си.

Минахме край буренясалите селски гробища. По тръните весело играеха врабчета. Малката вадичка наблизо не шаваше, като че беше умряла. Групата стари брястове на горния край хвърляха сянка по цялата тая нива на смъртта. Из бурена с мъка се показваха стари кръстове над забравени вече гробове на нашите прадеди. До голямата круша отстрани стърчеше новият камен кръст над бащиния ми още пресен гроб.

Отбих се да му се поклоня.

В спомените ми изпъкна като жив добрия, хубавия старчески образ на моя баща, който почиваше тук под пръстта. Той умря на осемдесетгодишна възраст и беше от ония поколения, които преживяха най-светлите,

най-бурните времена на нашето народно възраждане. Макар да беше прекарал живота си в село, вързан за земята си, той покрай другото бе се занимавал с търговия и дюлгерство и затова имаше познанства и връзки с хората из целия окръг. Той имаше благ, добродушен характер и умееше да говори мъдро, сладко, с една жива и дълбока духовитост, за което всички го обичаха. Неговите остроти бързо минаваха от село на село, разнасяха се надалеч и се предаваха като пословици, които няма никога да се забравят.

В околията, ведно с народните пословици, приказки и песни, ще се предават от поколение на поколение и неговите пълни с жизнена правда, духовити поговорки, неговите басни, пълни с мъдрост и житейска опитност, и неговите приказки, разказвани за пример. Никой няма да знае кой е скромният автор на тия прости и прекрасни илюстрации на живота, но ще се предават с усърдие, ще се слушат с наслада, ще радват и ще проясняват простите души.

Тия качества изтъкваха навсякъде баща ми като един личен човек между хората, сред които живееше. Той никога не е бил чужд на живота на своето време. Той сам бе се учил на грамотност още в ония времена, когато това изкуство беше рядко и свещено, когато се предаваше скришом по тъмните килии. По това време баща ми беше единственият грамотен човек от своето поколение в село. По-после, десетина години преди Освобождението, той на свои средства повикал някой си прочут граматик, събрал децата на близките си приятели из околията и отворил училище в зимника на нашата къща. Всички тия възпитаници на наустницата още тогава са станали попове по селата. По стените и диреците на нашата стара къща дълго време стояха

залепени таблиците и програмите на тая светла примитивна школа, а по тавана дълго се подмяташе благословената фаланга, майка на науката, трудолюбието и всички ония възвишени добродетели, които като цветя са красили душите на младежта от онова време.

Аз се гордея с моя баща. Като си припомня за ония времена на Възраждането, аз виждам колко велико е неговото просто дело, и моята синовна благодарност е безкрайна.

Баща ми бе преживял борбите на духовното възраждане и Априлското въстание с всичките негови радости и ужасни последствия, клането, бягства и разочарования. Той бе видял светлите дни на Освобождението. В неговата къща нощували руски генерали. Той бе преживял трепета на Освобождението. Неговите синове бяха взели участие в Сръбско-българската война. Той видя и последната «освободителна» война и нейния нещастен край го сломи и го вкара в гроба.

Нахлуването на румъни в нашето село за него бе тежък удар. Той не можеше да разбере как е възможно това. За него то бе най-големият позор за българския народ, и разочарован и огорчен, той със сълзи на очи го проклинаше като недостоен народ. Аз прощавам това на моя беден баща. Аз разбирам неговото оскърбено сърце. Неговата вяра, неговите надежди, с които бе живял, се разрушиха за един миг, тъй грозно, тъй нещастно.

През цялото време, докато румънските войски са били в село, баща ми не се е показал от къщи навън. Той е стоял вътре, сломен, и не е могъл да гледа народния срам.

Остарял и съкрушен, той ме срещна с упрек, когато се върнах от войната. Оттеглянето на румъните не

можа да го утеши. Наскоро след това той умря тихо. Бедният мой баща, той отиде с тъга в гроба и това понякога гризе съвестта ми.

Мълчаливо се поклоних и целунах кръста, под който той почива.

Лека пръст, мой добри татко! Твоят земен дял е свършен. Ти направи всичко, което можа. Ти изпълни просто и благородно дълга, който времето бе ти възложило.

Сега е ред на твоя син.

ЦАРЯТ НА БОРОВИТЕ ГОРИ

Разтревожиха се планинските мъгли. Слънцето ги пъди от върховете и те не знаят къде да бягат и ту се спущат из дълбоките ущелия, ту се вплитат по върховете на мълчаливите борови гори и бавно пълзят нагоре-надоле. Най-после те се дигат на бели малки облаци, реят се без цел в синевината на небето, докато слънцето ги стопи.

В планината се събужда живот. Освободените от ледени окови потоци пеят тържествени химни и гората тръпне пред нови надежди. Сутрин, щом грейне слънце, по кръстните върхове на високите борове кацат малки птички и пеят любовни песенки.

Дивият петел, който, усамотен и невесел, се крие под малките снежни пещери из гъстаците, една сутрин видя едно слънчево петно да блещи като голямо златно блюдо на близката поляна. Той за пръв път напусна непроходимото си обиталище, излезе нашироко, изтърси тъмносивите си криле и застана сред това златно блюдо. Тръпки минаха по якото му тяло и огън плъзна по жилите му. Той вдигна глава, погледна небето, погледна чистата гора, силната му човка неволно се отвори и от гърдите му излезе страшен звук на учудване.

Стана тихо, тихо. Дивият петел се вслуша, като че

ли стреснат от тоя страшен звук, що неволно излезе от гърдите му. И ето че отнякъде далече, като че ли от оня край на света, до неговия остър слух дойде познат любовен глас на кокошка. Гората се завъртя пред очите на дивия петел. Слънчеви пожари се вдигнаха из долините, небето се счупи, падна и отново се вдигна пак и засмя, синьо и безкрайно. И възцари се наново дълбоката, великата, спокойната горска тишина. Бог благославяше живота. Дивият петел, царят на боровите гори, вдигна глава и топъл приветствен звук излезе от дълбочината на сърцето му. Из далечините на гората пак му отговори любовен глас.

— Там, там към височините. В гората, която е под самото небе, дето няма никой. Там при вечната тишина. Там ще те чакам.

Тревога изпълни душата на дивия петел. Някакви чудни сили обладаха тялото му. Топли вълнения заиграха в душата му. Той безумно се разтича по поляната, кръстоса я няколко пъти, ослуша се и не знаеше накъде да се отправи. Земята не беше вече за него. Краищата на настръхналите му крила опираха в нея и се мокреха от росата. Тогава той ги размаха силно, вдигна се тежко и кацна на върха на най-високия бор. От толкова време за пръв път той се вдигна така високо. Шумът на силните му крила го упои и мъжка гордост изпълни душата му.

От височината на дървото той видя цялата планина. Голите снежни върхове под небето ослепително блещяха и по тях се очертаваха кръстни знамена от зеленина.

— Там горе, горе ще те чакам — отново чу петелът любовния вик.

— Там горе, там горе, под небето — повтори той

почти шепнешком и тоя шепот премина като тръпка през горската тишина.

Петелът се обърна право към великите върхове на планината, които се редяха пред очите му — далечни, светли като мечти, като хубави сънища, които трябваше да се сбъднат, гледа ги дълго, мълчаливо, като че четеше пред тях някаква молитва, после отведнаж се вдигна и полетя към тях.

Женската, която се луташе и го търсеше из долините, чу тоя шум. Тя трепна. Тя разбра. Той отиваше Но тя не можеше да лети като него. Нейните крила бяха слаби. Тя му извика. Тя го поздрави. И се спусна из гората, по следите на неговата сянка.

— Там горе.

Там дивият петел празнува праздника на пробуждащата се пролет. Там —сред великата самота и тишината, под самото небе.

ВРАБЧЕТАТА НА СТРИНА ДОЙНА

Не отрая сърцето на стрина Дойна. Току-що прибраха житото от вършачката, тя седна да си очисти пантофите от осила и рече на мъжа си:

— Иване, не мога повече! Ще вървя да си видя врабчетата.

— Сега вече няма да те спирам — отговори той. — Хайде иди, поразходи се. Виждам, че много ти се стяга душата.

— Ами ти?

— Ние с Койка ще гледаме къщата. Работата понамаля и кое как ще се върши.

Светнаха ѝ очите на стрина Дойна, запали се като мотор и скокна. И макар че бе тлъстичка и тежка наглед, тя изхвръкна от къщи и излезе нанякъде.

— Дойне, къде така си затичала? — викна ѝ един съсед от чешмата насреща.

— Утре отивам. . . отивам да си видя врабчетата, та рекох да се обадя тук-там.

Съседът се изсмя с глас. Тя го чумоса на шега и замина.

Отиде у Марийкини. Марийка е близка на нейния Станчо. Да се обади.

Марийка шеташе по двора. Млада, хубава, с изгоряло от слънцето лице.

— Марийке, при тебе ида нарочно.

— Влезни, стрино Дойне. Влезни в къщи.

— Не, Марийке. Много бързам. Тук те намерих, тук ще ти кажа. Отивам при моите врабчета. Да ги видя. Ще кажеш ли много здраве?

Изчерви се Марийка. Разтупка се сърцето ѝ. Засмя се и наведе глава.

— Ами ще кажа, стрино Дойно. Носи им много здраве и на Станчо, и на Митко.

— Някоя китка да набереш, Марийке. Да му занеса. Ще се зарадва много врабчето ми.

Тя се́ така наричаше децата си.

— Кога тръгваш, стрино Дойне?

— Утре рано-рано.

— Ще дойда да те изпратя и китка ще набера.

Рано на другия ден стрина Дойна, задяната с тежка, шарена торба, тръшна пътната врата и излезе на улицата. Селото още спеше. Марийка с голяма китка в ръка я посрещна на чешмата.

— Откога чакам, стрино Дойне. Хайде добър път и много здраве на момчетата. . . на Станчо.

Стрина Дойна, сърдечно засмяна, целуна момичето по двете страни, пое китката и тръгна весело.

Марийка я гледа, докато кривна и се изгуби.

Стрина Дойна излезе от село, погледна към изток и пое пътя.

Стрина Дойна бързаше и сърцето ѝ сѐ още се вълнуваше и биеше неспокойно.

Полето, нивите, покосените ливади, пръснатите редки дървета още спяха. Отдъхваше си земята, уморена от родилните мъки, които беше преживяла, от труда, от човешките усилия, които бяха минали над нея. Стрина Дойна бързаше. Бързаше да не пропусне

рейса. Голямата торба на гърба ѝ тежеше. Тежеше ѝ и нейното едро тлъсто тяло, но тя сé повече ускоряваше крачките си. По едно време спря. Тежаха ѝ обущата. Нови, с гумени подметки обуща. Не беше си обувала краката от пролетта. Сѐ боса работеше. По оран, по копан, по жътва, по вършитба тя не видя обувка. Боса ѝ беше по-леко. Сега се усети като спъната.Тя погледна още веднаж на изток и се уплаши. Стори ѝ се, че ще закъснее. Отби се от пътя, седна до една чугла и събу обувките си. Превърза ги отстрана на колана. Олекна ѝ и на краката, и на душата. Тя хвъркна по пътя.

Зад гърба ѝ изтрополи каруца и бързо я настигна. Драган бакалина отиваше някъде. Кончетата му теглеха здравата.

— Къде така, Дойне? — извика той от сандъка, на който седеше мъничък като лалугер.

— Отивам при врабчетата, Мите. Да ги видя, да им занеса нещичко. Гоня рейса.

— Ха качвай се, и аз съм нататък.

В каруцата седеше жената на бакалина, бледа, болнава. Стрина Дойна се намести до нея с товара на гърба си.

— Вие къде сте подранили?

— Отиваме при доктор. Жената нещо я не бива.

— Свали товара — извика високо бакалинът, защото каруцата много тропаше и разговорът им не се чуваше.

— На бригада ли са децата? — попита бакалинът.

— На бригада.

— Дълъг път си тръгнала — каза някак замислено бакалинът. — Ти рейса ще вземеш. Както и да е, до Сивулци ще стигнеш. Ами оттам нататък?

— Ще ги намеря, ако ще би през джендема да мина — каза решително стрина Дойна. — Адреса им нося тук.

Тя потупа едрата си пазуха.

— Ще питам, ще разпитвам.

Обгореното лице сияеше от усмивка. Тя все го обръщаше към слънцето. Дано то се позабави, да стигне веднаж до рейса.

Каруцата излезе на шосето и тръгна по каменния паваж, равен и гладък, но тропането ѝ се усили и те не можеха да чуят разговора си. По-добре да мълчи, да може свободно да си мисли за врабчетата. А слънцето вече се подаде и ярки светлини заляха далечните баири и се плъзнаха по полето.

— Да не закъснеем, Мите? — викна високо стрина Дойна.

— Няма, няма. Та ние стигнахме вече. Ето хей Иконово. Тук ще вземеш рейса. Рано е още. Той минава в девет. Има да го чакаш.

— Веднага ли тръгва?

— Не. Тук пътниците правят почивка. Някои закусват.

— Ох, има да ми се стяга душата — въздухна стрина Дойна.

Каруцата спря пред голяма нова сграда. На нея, по цялата дължина на стената е закачен надпис «Ресторант рейсова спирка».

— Тук ще чакаш.

Стрина Дойна слезе тежичко, свали долу товара си и Марийкината китка. Мите бакалинът замина с каручката си нататък.

Стрина Дойна седна на пейката пред ресторанта. Там седеше и друга селянка, непозната.

— За рейса ли? — попита тя.

— За него — отговори стрина Дойна и погледна към непознатата. Тя бе завита с черна забрадка. Лицето ѝ бе тъжно, старо и бледо.

От ресторанта излезе висок мъж, с небръснато лице. Той тръгна за някъде, но като видя жената, спря се.

— Ти ли си бе, како Дойне? — рече той малко зачудено. — Що щеш тука толко рано?

— Рейса чакам. А ти?

— Ида отгоре. Ходих по работа.

— Ами не видя ли някъде моите врабчета, бе Лукане?

— Кои?

— А че децата ми, бе. . . Двенките ми врабчета!

— А къде са те?

— В бригадата са. При тях отивам. Рейса чакам.

Селянинът тури ръце в джобовете на излинелите си панталони и каза замислено:

— Рейсът ще те заведе до Сивулци. Оттам нататък път има. Как ще отидеш?

— Ще отида, както мога. Тръгнала съм и няма да се върна, докато ги не намеря.

— Трудна работа! — каза пак замислено Лукан и като помълча, додаде: — Знаеш ли що? През Сивулци минават камиони натам. Карат материали, хора всякакви. Помоли някой да те вземе. Може да имаш късмет чак при децата да те заведе. . .

Стрина Дойна го погледна с решителност.

— Както и да е, ще ги намеря. А ти като отидеш в село, кажи на бае си Иван, че сме се виждали.

Рейсът дойде, почака цял час и тръгна. Нямаше места и стрина Дойна с големи молби едва се настани в него.

— А че може ли такова нещо? — викаше тя на шофьора. — Ще ми намериш място. Отгоре на багажа ще ме качиш, но ще ме вземеш. Аз искам врабчетата си да видя. Ако ме не вземеш, на пътя ще легна да ме прегазиш.

Стрина Дойна много пъшка и много се мъчи, докато влезе през малката врата на рейса с Марийкиния букет в ръка.

— И ако ѝ твоите врабчета са като тебе, радвам се, че не са тук. Ще ми смажете колата — говореше шофьорът, като и помагаше да се набута вътре.

Тя за пръв път се возеше на автомобил и не ѝ хареса. При всеки завой, при всяко по-силно заклащане тя викаше уплашено и се хващаше здраво за тясното столче, върху което едвам се е хванала тежката ѝ снага. Пътниците се смееха и я закачаха.

Като слезе в Сивулци, тя се почувствува щастлива.

— На такова чудо се не качвам, ако ще би не знам какво да е — каза тя към пътниците, като затвориха вратичката зад нея. — Вмириса ми се душата на бензин.

В Сивулци други пътници не слязоха. Стрина Дойна се намери сама. Селото беше като пусто. Хората си бяха по работа. Някъде гърмеше вършачка. Слънцето печеше силно. Стрина Дойна се отби в кръчмата, пред която я свалиха. Беше огладняла. Тя седна до една малка масичка, извади хляб и сирене от торбата си и хапна.

— Откъде сте? — запита я червендалестият ханджия, който шеташе около тезгяха бос и с разкопчана, нечиста риза.

— От Развигорово.

— Дотук ли?

— До бригадите. Имам две врабчета там, отивам да си ги видя.

— С какво ще отидеш дотам?

— По крака.

— Дълго е. Има път да биеш.

— Тръгнала съм, ще вървя. Казаха ми, че камиони оттук минават.

— Минават, но не спират. Препълнени са.

— Не ги обичам. Рейсът ми умириса душата. И лошо ми стана. Главата ми се замая, слязох като метилява овца. Пешком ще вървя, па кога стигна.

И прибра си стрина Дойна останалия хлебец в торбата. Качи товара на гърба си. Превърза обущата на колана си, взема букета и тръгна.

Пътят върви покрай буйна река, която хвърляше хлад. Гъстите елшаци покрай нея постилаха със сенките си половината път. Това беше хубаво, защото слънцето беше се издигнало и жегата беше голяма.

Стрина Дойна вървеше леко. Пътят беше потънал в прах и босите ѝ крака стъпяха по-леко. Хубави мисли пълнеха главата ѝ, хубави чувства бликаха в душата ѝ. Из горичките наоколо гукаха гълъби, реката весело шумеше. Стрина Дойна се усмихваше щастлива на подвига си, на голямото си желание час по-скоро да види децата си. Селският път я изведе на друго шосе. То се бялна пред нея, нагряно от слънцето, и свиваше над гористите баири, за да се завре в планината. Тя пое по това шосе. Настигнаха я и я заминаха тежки камиони, натоварени с дълги дървета. На тях лежеха полуголи, напечени от слънцето, млади хора. Облаци прах се вдигаха след тия луди коли и стрина Дойна се спираше, за да я отминат. Прахът беше тежък и падаше бавно. Никакъв ветрец не излизаше, за да го отпъди. Пешаци никъде нямаше. Само тя едничка вървеше по широкия бял път и беше хубаво, че е самичка, че носи толкова топли чувства.

«Както и да е, ще стигна. Ако е далече, ще почина тук, ще почина там, ще преспя тук, ще преспя там и ще стигна» — мислеше си с радост тя.

На един завой я настигна голям камион. А какъв беше чуден товара му. Сѐ младежи, момчета и момичета. Обгорели от слънцето, разсъблечени по къси панталонки, един до друг, те пееха високо и тяхната песен трептеше бодра и хвърката. Камионът отмина стрина Дойна, а после спря и я възчака. Предната вратичка, дето стоеше шофьорът, се отвори. Подаде се една руса глава на младеж и извика:

— Стринко, за къде?

Стрина Дойна развълнувана приближи. Момък като нейния Станчо!

— Към бригадите. Моите врабчета са там. Отивам да ги видя.

— Коя бригада са?

— Е, тук на тая книжка пише — извади тя една хартийка от пазухата си.

— Знам — каза момъкът със сериозен вид. После поговори нещо с шофьора и слезе.

— Качи се на моето място, стринко. Аз ще отида отзад при другарите.

— Аз пешком ще си вървя, синко. По-добре ми е. Ще ми стане лошо от миризмата.

— Качи се, качи се — настоя младежът. — Право при твоите врабчета ще те заведем.

Стрина Дойна помисли.

— Не, синко, вървете си. Да не би нещо да ви преча.

— Качи се, качи се, стрино. Свали си товара. Дай тука букета и се качи. Няма да ни пречиш.

Стрина Дойна седна при шофьора и колата се понесе по дългия път. Младежите отзад пееха. Шофьорът мълчаливо въртеше кормилото, а стрина Дойна, впила очи през прашното прозорче на машината, гледаше как белият път се навиваше зад нея като платно и щастливите мисли пак зацъфтяха в главата ѝ. Умората ѝ мина, душата ѝ се успокои. Дълго вървяха така,после спряха в някакво село и дълго стояха там. Стрина Дойна оставиха самичка в колата, а всички отидоха някъде и се върнаха привечер, когато слънцето се спускаше над далечните планински върхове. Вече се здрачи, когато тръгнаха пак. Стрина Дойна не ги попита къде бяха и защо се бавиха. Тя имаше вече дружинка и знаеше, че вечерта ще бъде при врабчетата.

Те нагазиха вече в тъмното. Светлините на фаровете осветяваха пътя, но наоколо не се виждаше нищо. Стрина Дойна напрягаше поглед и не можеше да познае в гора ли, в планина ли, в поле ли са. От време на време почнаха да се мяркат и да изчезват големи огньове. Те бързо се явяваха и изчезваха. Един, два, три. В село ли сме, в град ли сме — мисли стрина Дойна, но не пита. Някъде се чуваха викове, огньовете зачестиха и най-после колата спря. През прашното стъкло на колата стрина Дойна видя голям огън, който разпръскваше тъмнината наоколо, а от нея изскачаха хора. Чу се бодър вик. Някой попита нещо.

— Тук! Да, тук! — отговориха отведнаж няколко бодри младежки гласове.

Вратата на колата се отвори. Показа се младежът, който беше поканил стрина Дойна да се качи, и каза весело:

— Пристигнахме, стринко. При тоя огън ще намериш твоите врабчета.

Стрина Дойна слезе развълнувана с букета в ръка. Подадоха ѝ торбата. Младежът я поведе към огъня.

— Кого търсиш, майко? — запита я някой.

— Моите врабчета, синко. Дали ще са тука?

— Имената им?

— Големият е Станчо. Иванов. И малкият е с него. Врабченцата ми.

Мракът зад огъня срещу нея се вдигна и оттам изскочи едър млад мъж, с едвам поболи черни мустаци.

— Майко, майко — извика той, спусна се и я прегърна.

Прегърна я и малкият.

— Ето ги, милите. Намерих си ги. Намерих си врабчетата.

— Какви врабчета? — изсмя се шеговито някой. — Не врабчетата, а камилски птичета са това.

— За мене са врабчета, синко. Мои врабчета — зарадвана каза стрина Дойна.

Целият стан се събра около огъня.

Бележки

Вторият том от новото издание на съчиненията на Елин Пелин повтаря II том от шесттомните «Съчинения» от 1972. Той обхваща разкази и повести, публикувани от Елин Пелин от 1906 до края на живота му. Те са подредени тук хронологично, по реда на първото им публикуване. В основния дял на тома са дадени тези произведения на писателя, които сам той включи по-късно в прижизненото издание на своите съчинения от 1938. От тогавашния т. I, излязъл с обединителното заглавие «Летен ден», тук влизат разказите «Сиромашка радост» и «Скорецът»; от т. II, «Щъркови гнезда» — разказите: «Нане Стоичковата върба», «Старият вол», «Самодива», «Мечтатели», «Първи сняг», «Сълза Младенова», «Ангелинка», «Моите приятели», «Среща», «Син», «Тотка», «Изпусната дума», «Лаборатория», «Наслада», «Грях», «Започването на един ден». Тук влиза също и целият тогавашен т. III, «Повести»: «Гераците» и «Земя». В основния дял на тома включваме сега и «Щетинското ханче» — публикуваното от Елин Пелин под това заглавие в последните години на живота му начало на преработения негов някогашен разказ «Нечиста сила». Този голям разказ, публикуван първом 1909, той не включи през 1938 в съчиненията си, тъй като тогава все още продължаваше да работи върху него, възнамерявайки да го напише наново като роман, който да заеме отделен том от тогавашните Съчинения. Но до края на живота си Елин Пелин успя да даде в завършен вид само началото — именно «Щетинското ханче». Тази негова късна творба следва да се присъедини според нас несъмнено към основния дял от творчеството на писателя.

При работата върху текста на разказите и повестите от основния дял на тома бяха проучени сега наново всички техни

прижизнени на автора издания, тъй като включените тук произведения са преглеждани и поправяни многократно от него. Тези издания са посочени в уводните думи към бележките в т. I на настоящото издание. Препечатвания без участието на автора, каквито има доста и приживе на Елин Пелин, както и по-късните издания на съчиненията му (1948 и 1950), които излизат без участието на автора и на привлечения от него редактор, не са взимани под внимание от нас при редактиране на текста, тъй като промените в тях (каквито за съжаление има) не са авторски.

Някои промени в текста спрямо прижизненото издание на съчиненията Елин Пелин от 1938 и 1940 се оказаха належителни в следсмъртните издания: при проучване на запазените коректури за прижизненото издание бидоха установени редица поправки, нанасяни на шпалти и на страници с ръката на писателя, които обаче не са отразени в изданието. Те бяха взети под внимание и проведени от нас едва при 10-томното издание от 1958 и по-късно в 6-томното от 1972. Наред с това в изданията от 1958 насам са възстановени (съобразно първоначалните публикации на разказите) по отношение на всички суми цифрите, които Елин Пелин промени в изданието от 1938 с оглед на тогавашните цени (основанията за това възстановяване са посочени от нас в Събрани съчинения, 1958, т. III с. 257—258 и стр. 402 и 403—404 на настоящия том). Отбелязват се по-съществени различия, като първом се посочва възприетият сега текст, след това текстът от изданието 1938 и 1940:

ИЗДАНИЯ 1958, 1977 г.	ИЗДАНИЯ 1938, 1940 г.
Стр. 7, р. 25 . . . нейното домакинство	вм. . . . своето домакинство
Стр. 18, р. 11 . . . нарушиха	вм. . . . нарушаваха
Стр. 22, р. 10 . . . и гласът му	вм. . . . а гласът му
Стр. 22, р. 17 . . . стана с нея	вм. . . . става с нея
Стр. 27, р. 28 . . . трохици	вм. . . . трохички
Стр. 29, р. 27 . . . непожалена	вм. . . . непожелана
Стр. 30, р. 7 . . . привързаха	вм. . . . привързваха
Стр. 3, р. 26-27 . . . по-гърба си	вм. . . . на гърба си
Стр. 39, р. 5 . . . гледаше замислен	вм. . . . гледаше замислено
Стр.39, р.16,22... пет хиляди лева	вм. петдесет хиляди лева
Стр. 44, р. 19 . . . плочите, с които беше постлан целия под	вм. плочите, скаквито беше постлан целия под.
Стр. 45, р. 16 . . . Що дирите	вм. . . . Какво дирите . . .
Стр. 58, р. 32 . . . тържествено	вм. . . . таинствено
Стр. 59, р. 10 . . . над водата. . . .	вм. . . . към водата
Стр. 74, р. 21 . . . обиколен	вм. . . . заобиколен
Стр. 90, р. 26. . . някакво видение	вм. . . . някое ведение
Стр. 93, р. 25. . . пееше с провиквания	вм. . . . пееше с извиквания
Стр. 103, р.20. . . се познаваше. . .	вм. . . . се виждаше
Стр. 105, р. 1, 3, 4. . . сто и осемдесет	вм. . . . хиляда и осемстотин
Стр. 105, р. 5. . . сто и шейсет	вм. . . . три хиляди и осемстотин
Стр. 132, р. 4 . . . едно грошле	вм. . . пет левчета
Стр. 156, р. 18 . . . пълните закръглени	вм . . . тънките закръглени
Стр. 158, р. 7 . . . ниската Цветина къщица	вм. . . . малката Цветина къщица
Стр. 175, р. 18. . . нечакано	вм. . . . неочаквано
Стр. 182, р. 17. . . що я мъчи	вм. . . . какво я мъчи
Стр. 193, р. 25. . . тръшна вратата	вм. . . . гропна вратата
Стр. 199, р. 30 . . . остави на моите ръце	вм. . . . даде на моите ръце

Текстът на произведенията се дава по новия правопис, като са запазени някои особености в езика на Елин Пелин, особено в препинателните знаци.

*

ГЕРАЦИТЕ. Отделни части от повестта Елин Пелин печата още от 1904 насетне: най-напред в сп. Просвета, III, кн. 9—10, с. 459—563, юни 1904, бъдещата 4-а глава на повестта, под наслов «Павел». Глава из неиздадения разказ «Герацитe». Две години по-късно в сп. Ново общество, I, кн. 1, с. 1—6, януари 1906, излизат 1-а и 2-а глава, озаглавена «Баща и деца», с подзаглавие «Първите две глави из неиздаден

разказ «Гераците». На следната година в сп. Художник, II, кн. 7—8, с. 19—31, март—април 1907, е дадена цялата първа третина на повестта, до края на глава 4-а, под заглавие «Гераците». За пръв път цялата повест в завършен вид излиза в PII, 1911.

Елин Пелин работи върху повестта с голяма любов в продължение на години. В своята беседа пред писателите-белетристи на 3 май 1949 той разказва външния повод за възникването ѝ. Но трудностите идват след това: «Много мислих върху нея, много бележки си правих и веднаж седнах и написах една-две глави от нея. Добре, написах ги и остана да продължа, обаче спрях и не можех да си развия по-нататък работата.» Постепенно работата зрее у твореца, докато му се изяснява цялата фабула. В едно писмо до приятеля си Димо Кьорчев от 24 юни 1909 Елин Пелин съобщава: «Сега планирам «Гераците» и почвам работа, за която като никога имам особена охота.» И в беседата си от 1949 той разказва: «И едно лято, хубаво, топло лято, мене ми се изясни цялата идея за «Гераците»: какво трябва да се напише за това семейство, как да бъде единият брат, другият брат, и т. н. И продължих да пиша това нещо и го написах цялото. За десетина дена го написах, отдаден всецяло на тая работа.» При окончателното завършване на «Гераците» Елин Пелин преработва основно всички публикувани по-рано откъси, включва ги в изяснения вече за него общ план на повестта. Откъсите «Павел» и «Баща и деца» са преработвани и преди това, за повторното им публикуване в Художник. Но преработките преди цялостното завършване на повестта рядко засягат същността на разказа, те са по-скоро външни уточнявания. В първоначално публикуваните откъси напр. вторият син на стария Герак се нарича Никола, жена му Николица, големият бор сред двора е ясен, баба Марга се споменава само с две-три изречения, няма я картината на задружния семеен живот в началото на повестта и пр. И все пак тия поправки представляват несъмнено богат материал за разкриване творческата история на повестта.

И след излизане на цялата повест в PII, 1911, Елин Пелин продължава да работи върху нея, той доуточнява и усъвършенствува текста в редица следващи издания: PII, 1918; «Избрани разкази», юбилейно издание, 1922; «Сборник от разкази», издание на М-вото на народното просвещение, 1923; PII, 1926. В повечето случаи поправките са дребни и засягат отделни думи

или съчетания от думи, по-рядко цели изрази. Наред с авторските поправки обаче в текста на тия издания се вмъкват и изопачения и грешки, някои от които го доста чувствително опорочават. Едни от тях са недоглеждания и пропуски на печатари и коректори, други са «поправки» на брата на писателя, гимназиалния учител по български език Христо Иванов, който се е грижил за изданията на Елин Пелин през ония години. При подготовката на своите «Съчинения» в 1938 Елин Пелин преглежда наново цялостно текста на повестта и го установява окончателно за тогавашния т. III «Повести».

В настоящото издание «Гераците» се печата по СIII, 1938, като целият текст бе наново основно проверен и сравнен с текстовете на всички авторски по-ранни издания. Проучен бе освен това внимателно и запазеният текст със собственоръчни поправки на Елин Пелин, по който е набирана повестта през 1938. При това се откриха и изправиха някои дребни грешки и опущения в текста от 1938, който по начало е меродавен за настоящото издание. В едно отношение само ние се върнахме към текста на PII, 1926. В 1938 Елин Пелин изменя, и то чак на коректура, размера на сумата, която Павел иска от дядо Йордан, от 5 на 50 хиляди. По-късно той неведнъж изказва съжаление за тая промяна, както пред тогавашния си редактор, така и пред други свои близки (срв. и Хр. Радевски. Елин Пелин. — Септември, XXV, кн. 3, с. 216—217, март 1972). За времето, когато стават събитията в повестта, единствено уместна е сумата 5000 лв. и няма основание тя да се изменя поради настъпилото покъсно обезценяване на парите. В настоящото издание ние възстановихме затова първоначалния текст.

МОИТЕ ПРИЯТЕЛИ. Публикуван за пръв път в сп. Слънчоглед, I, кн. 1, февруари 1909, с. 11—13, със заглавие «Моите приятели от Върбови ливади», подзаглавие (Разказ) и подпис Пан. Слънчоглед, от което излизат всичко пет книжки голям формат, от февруари до юни 1909, се редактира съвместно от Елин Пелин и близкия му приятел Димо Кьорчев. В него участвуват и други приятели от същия литературен кръг, някои от тях сподвижници и от хумористичния лист «Българан»: Ал. Балабанов, Ал. Божинов, Дим. Бояджиев, Т. Траянов, К. Константинов. Елин Пелин печата в същата книжка на списанието и други свои работи, и желанието да се

избегне многократното явяване на същото име го кара навярно да подпише разказа с нов псевдоним, изиграва роля може би и съображението да се прикрие на първо време истинският автор. В разказа се визират доста прозрачно д-р К. Кръстев и някои лични отношения между участниците в групата около сп. Мисъл. С многобройни стилно-езикови поправки и под новото заглавие включен в PII, 1911, с. 92—100. Дребни промени са правени и в следващите издания на втория том. Наново прегледан и поправен, някъде съществено, разказът е включен в СII, 1938. В Събр. съч., II, 1958, с. 364—365, са възпроизведени някои от по-интересните промени.

СТАРИЯТ ВОЛ. Публикуван за пръв път в сп. Художник, III, кн. 3, март 1909, с подзаглавие (Спомен) и подпис Елин Пелин. Цялостно преработен, в голямата си част наново написан, включен в PII, 1911, с. 122—126. Почти без промени в следващите издания на втория том. С чувствителни поправки на няколко места и новонаписано начало влиза в СII, 1938. В Събр. съч., II, 1958, с. 366—370, е предаден изцяло текстът на първата редакция от Художник, а на с. 370—371 по-съществените промени при включването му в СII, 1938.

АНГЕЛИНКА. Публикуван за пръв път в сп. Просвета, V, кн. 1, януари 1910, с подпис Елин Пелин. Преработен основно при включване в PII, 1911, с. 150—156. Без промени в следващите издания на PII. Нови, немногобройни, предимно езиково-стилови поправки в СII, 1938. По-съществените промени от 1911 са посочени в Събр. съч., III, 1958, с. 247—248.

САМОДИВА. Печатан за пръв път с подзаглавие «Разказ», посвещение «На Д. Кьорчев» и подпис Елин Пелин в сп. Съвременна мисъл, I, кн. 1, януари 1910, с. 28—34. Без посвещението, с подзаглавие «Разказ на един стар ерген» и с доста много поправки включен в PII, 1911, и с незначителни промени в следващите издания на втория том. Цялостно и основно преработен, разказът е включен в СII, 1938. Тук възрастта на Калина е покачена на 18 години. В духа на целия разказ смятаме, че е правилно да се възстанови възрастта, която авторът ѝ дава първоначално. По-значителните промени при двете

преработки са възпроизведени в Събр. съч., III, 1958, с. 249—256: развитието на текста, при което разказът е добил сегашната стегната завършена форма, без да е променено съдържанието му, би изпъкнало при цялостно съпоставяне на трите основни редакции.

СЪЛЗА МЛАДЕНОВА. Печатан за пръв път с подзаглавие «Разказ» и подпис Елин Пелин в сп. Просвета, V, кн. 3, март 1910. Това е последният разказ на Елин Пелин из живота на народния учител. С някои предимно езиково-стилни поправки включен в PII, 1911, с. 114—149, и в следващите издания на втория том. С нови немногобройни поправки в СП, 1938. В настоящото издание, което възпроизвежда по начало текста от 1938, възстановихме обаче текста на PII, 1911, по отношение заплатата на народния учител («сто и осем лева», а не «хилядо и осемстотин лева», както го поправи авторът в 1938), тъй като разказът отразява определена епоха и не е уместно едно външно указание в него да се нагодява към променливи обстоятелства, в случая — покупателната сила на лева.

МЕЧТАТЕЛИ. За пръв път публикуван в сп. Съвременна мисъл, I, кн. 6, юни 1910, с. 409—412, с подзаглавие «Разказ» и подпис Елин Пелин. С доста много и съществени поправки — втората част на разказа е написана наново, — включен в PII, 1911, почти без промени излиза в следващите издания на втория том. Цялостно наново огледан при включване в СII, 1938, но поправките сега са предимно стилно-езикови. Някои от промените в първата преработка показват в каква насока се развиват обществено-политическите възгледи на Елин Пелин в десетте години на века. По-съществените са посочени в Събр. съч., III, 1958, с. 258—261.

ПЪРВИ СНЯГ. Публикуван за пръв път в сп. Знание, I, кн. 1, октомври 1911, с подзаглавие «Разказ от Елин Пелин». Списание Знание, което започва да излиза тогава като издание на Съюза на гимназиалните учители и е предназначено за ученици от средните училища, се редактира от комитет под председателството на литературния критик Ник. Атанасов. В него сътрудничат Ив. Вазов, Кир. Христов, А. Страшимиров, Ал. Балабанов, Н. В. Ракитин и редица по-млади тогава

писатели. Д-р Ив. Велков, племенник на Елин Пелин, разказва: «Известни бяха някога в селото (Байлово) и героите чичо Кола Радин, с голямата си ловджийска страст, и Доне Козицата, облечен в бялата риза на жена си, за да не се чернее на снега» (Литературен глас, бр. 414, 21. XII. 1938). С незначителни поправки включен в РII, 1911. Наново поправен за РII, 1918, и почти без промени в следващите издания на РII. Нови, предимно езиково-стилни поправки при включването му в СII, 1938.

НАНЕ СТОИЧКОВАТА ВЪРБА. Печатан за пръв път в сп. Художествена култура, III, кн. 23, януари 1912, с. 8—10, с подпис Елин Пелин. С доста поправки публикуван повторно във в. Военни известия, XXV, бр. 14, януари 1916. Разказът бе сравнително слабо познат, понеже не влиза в широко разпространените два сборника «Разкази». Елин Пелин обича да го чете сам на литературни четения в София и в провинцията — с голям успех и винаги като нов. В луксозния сборник «Избрани разкази», издаден с илюстрации от Никола Маринов от к-во Ал. Паскалев по случай юбилея на писателя в 1922, разказът е включен с нови поправки от автора. Изцяло наново написан, с многобройни промени, набиран по авторския ръкопис, разказът е даден начело на втория том от С, 1938, и от неговия сюжет целият том получава заглавие «Щъркови гнезда». Първоначално Елин Пелин дава на втория том заглавие «Разградени дворища», така е набран и заглавният лист на тома от печатницата (коректурата е запазена), но поради намесата на Ал. Балабанов, комуто това заглавие не харесва, Елин Пелин го променя на «Щъркови гнезда». Окончателният текст на разказа, включен в СII, 1938, преминава през толкова многобройни и такива промени, че те биха могли да се видят само ако се възпроизведат успоредно цялостно основните редакции.

СРЕЩА. Публикуван за пръв път под заглавие «Гост» във в. Военни известия, XXIV, бр. 173, 16 декември 1915, с подпис Елин Пелин, Включен с незначителни промени в сбирката «Китка за юнака. Разкази» от 1917 и в следващите ѝ издания. Единствен разказ от «Китка за юнака», който Елин

Пелин включи в съчиненията си от 1938, като внесе редица поправки и му даде новото заглавие. Поправките се стремят да отстранят белезите на военновременно написано произведение, с присъщата тогава терминология. Направена е обаче и една поправка, която ние не възприехме тук: в «Китка за юнака» на прощаване бай Стоян «бръкна дълбоко в пазвата си, измъкна кесията, развърза я, извади едно грошче и го подаде на момчето»; това «едно грошче» е станало в СII, 1938, «пет левчета». С оглед времедействието на разказа (и в последната му редакция е явно, че той се отнася за Първата световна война) това осъвременяване (за 1938) ни се вижда неуместно.

СИРОМАШКА РАДОСТ. За пръв път печатан в Развигор, I, бр. 10, 12 март 1921. При подготовката на съчиненията от 1938 Елин Пелин преработва съществено началото и написва наново първите три странички ръкописно; останалата част на разказа е набирана за СI, 1938, по изрезка от Развигор, на която са нанесени от автора с мастило подребни поправки — целият тогавашен ръкопис е запазен.

ЗАПОЧВАНЕТО НА ЕДИН ДЕН. Публикуван за пръв път в Развигор, I, бр. 37, 17 септември 1921. При подготовката на СII, 1938, Елин Пелин прави върху изрезки от Развигор някои дребни промени.

СКОРЕЦЪТ. Първоначално разказът е печатан в Развигор, II, бр. 51, 25 януари 1922. При подготовката на съчиненията си в 1938 Елин Пелин написва разказа наново — той е станал почти три пъти по-голям от първоначално публикувания — може да се говори за два варианта на една и съща тема. За СI, 1938, разказът е набиран изцяло по ръкопис на писателя, като при печатането Елин Пелин е нанесъл допълнително стилно-езикови поправки при коректурата «на шпалти».

СИН. Разказът е печатан първоначално в Развигор, II, бр. 52, 4 февруари 1922. За съчиненията си в 1938 Елин Пелин го преработва цялостно, разказът е станал почти двойно по-голям. По историята на разказа (полемиката с Г. Бакалов) и по неговата преработка срв. бел. към «Събрани съчинения», т. IV, 1958, с. 328—331.

ЗЕМЯ. Втората си повест Елин Пелин печата за пръв път на части в списанието на приятеля си Димо Кьорчев Пролом, I, кн. 1—8, януари—април; кн. 13, септември; кн. 19—20, декември 1922, но тя несъмнено е замислена по-рано. Още в края на 1919 в поканите за новозапочващото тогава списание Златорог е обявено, че в него ще излезе повест «Земя» от Елин Пелин. В беседата си «Как пиша» той разказва някои моменти от творческото възникване на повестта — те са предадени в Събр. съч., V, 1958, с. 360—365. Външната история на написването ѝ е изложена по лични спомени от Т. Боров (Как бе завършена повестта «Земя». — Вечерни новини, IX, бр. 2575, 3 декември 1959; препечатано в кн. «Живот с книги», С., 1973, с. 248—250). Повестта бива наградена от М-вото на народната просвета като най-добро белетристично произведение през 1922. Елин Пелин обаче очевидно иска да поработи още върху нея — като отделна книжка тя излиза, издание на МНП, едва в края на 1927 и за втори път от к-во «Хемус» през 1932. За изданието от 1927 Елин Пелин преглежда целия текст и прави много поправки — отстранява или изменя някои думи и изрази, променя имена, доуточнява разпределението на първите пет глави и пр. Много повече, и то съществени изменения са внесени в изданието на «Хемус» от 1932. За своите съчинения от 1938 Елин Пелин наново преглежда цялата повест и върху текста на изданието от 1932 нанася редица нови поправки, но в повечето случаи дребни — чисто езикови и в пунктуацията. Съвсем наново е написан тогава и сегашният край на повестта. По-значителните преработки, които засягат съществени моменти от съдържанието, са възпроизведени в Събр. съч., V, 1958.

ИЗПУСНАТА ДУМА. Публикуван за пръв път във Вестник на жената, XIII, бр. 539, 23 септември 1933. При включването в СII, 1938, са направени от автора редица езиково-стилни поправки и преди всичко — доразвит е краят на разказа.

ЛАБОРАТОРИЯ. Публикуван за пръв път в сп. Завети, I, кн. 1, януари 1934. Със съвсем дребни промени включен от Елин Пелин първоначално в сборника от 1936 «Аз, ти, той». Впоследствие обаче при подготовката на съчиненията от 1938 изваден оттам, преработен изцяло — върху текста от

1936 и на коректура — и включен в СII, 1938, «Щъркови гнезда». По-значителните промени са посочени в Събр. съч., IV, 1958, с. 332—334.

ТОТКА. Публикуван първоначално в сп. Подслон, II, кн. 2, февруари 1935. През следната година Елин Пелин го съкращава близо с една четвърт и го дава в Читанка за III отделение, 1936, с. 35—37. При включването в СII, 1938, авторът преглежда внимателно текста от Подслон и внася някои малки промени.

ГРЯХ. За пръв път напечатан в Развигор, VIII, бр. 1, 30 януари 1937, под заглавие «Убийство». Това е последният по време на написване разказ от включените от Елин Пелин в съчиненията от 1938. При подготовката на текста за СII, 1938, авторът му дава новото заглавие и внася някои дребни поправки.

ЩЕТИНСКОТО ХАНЧЕ. Това е първата част на последния опит на Елин Пелин да преработи и развие като роман своя някогашен разказ «Нечиста сила». В тоя си вид началото на романа е печатано за пръв път в сп. Изкуство, II, кн. I, април 1946, с. 3—10, и повторно след смъртта на писателя в сп. Септември, II, кн. 4, декември 1949, дето е добавен и откъслекът «Отец Герасим». Тъй като преработката на «Нечиста сила» беше предвидено да влезе в съчиненията от 1938, ние включваме сега «Щетинското ханче», което представлява една от последните и най-завършени в художествено отношение работи на Елин Пелин, в основния дял на неговите съчинения — смятаме, че това е в духа на неговата воля.

ПРОИЗВЕДЕНИЯ, НЕВКЛЮЧВАНИ ОТ ЕЛИН ПЕЛИН В СЪЧИНЕНИЯТА

Във втория дял на тома са дадени и сега няколко от публикуваните от Елин Пелин през същия период (1906—1948) единични разкази и скици, които той обаче не пожела да включи в съчиненията си при събирането им в 1938. Всички дадени сега в този дял произведения влизаха и в десеттомното издание от 1958, където невключените от Елин Пелин в съчиненията от

1938 произведения бяха дадени по-пълно. Сега се сметна, че някои от тях, изобщо по-слаби, не е уместно да се включват в настоящото масово издание.

НЕЧИСТА СИЛА. Печатан единствен път с подзаглавие «Разказ» в сп. Слънчоглед, I, кн. 1—4, февруари—май 1909, списанието се редактира и издава съвместно от Елин Пелин и Димо Кьорчев, то спира с 5-а книжка. Още при публикуването на разказа, при което е бил принуден да го завърши набързо, Елин Пелин не е доволен от вида му, както успява да го напише тогава. До края на живота му, цели 40 години, това произведение го занимава, той неколкократно се връща към него, прави усилия да го разшири, да го дообработи, да го напише наново като роман — самото съдържание, фабулата му явно напира да се излее в една по-крупна форма. В писма и изказвания на писателя, в съобщения в печата дори е посочвано многократно намерението на Елин Пелин да пресъздаде «Нечиста сила» като роман — още в 1909, после в 1912, в 1914, 1915, 1938, в годините на Втората световна война и след нея, и найпосле в 1949. Своите усилия да напише този роман той споделя неведнъж, изказванията му намират отражение и в редица спомени — срв. напр. Г. Караславов. Елин Пелин. В кн.: Близки и познати, 2 изд. 1971. На няколко пъти Елин Пелин печата откъслеци, отделни глави от новото написване на «Нечиста сила», върху която продължава да работи, винаги посочвани като извадки от подготвяния роман. Така: «Младен» (сп. Художествена култура, IV, кн. 32, март 1914); «Наказан от греха» (Литературен глас, XI, бр. 414, 1938); и най-после, вече след Девети септември, «Щетинското ханче» (сп. Изкуство, I, кн. 1, януари 1946), «Младен» (в. Лост, I, бр. 4, 1947) и «Отец Герасим» (Литературен фронт, V, бр. 33, април 1949). При подготовка на съчиненията на Елин Пелин от 1938 бе предвидено романът «Нечиста сила» да съставлява четвърти том на изданието. Но и тогава, и до края на живота си Елин Пелин не завърши своя роман. Напълно завършено е само началото, което се публикува след смъртта на Елин Пелин под заглавие «Щетинското ханче» — ние го даваме сега в основния дял на Съчиненията. Задълбоченото проучване на последните две редакции на началото на

«Нечиста сила» има изключително значение за разкриване на творческия процес на Елин Пелин — това показа една работа на Цветан Боров (Път към непознатото. — Литературна мисъл, VII, кн. 1, януари 1963). Проучването прави убедителен извода, че «Процесът на преработка не означава за него само очистване на някои недомислия и оглаждане на стила — Елин Пелин е творел наново; другояче той не е умеел да постъпва. Това ни обяснява защо най-общият извод от сравнението ще бъде, че той никога и никъде не се е ръководел от теоретични принципи или установени правила, а единствено от своя жив художествен усет». — Двете посмъртно публикувани в сп. Септември глави, представляват така последните творчески прояви на писателя. В 10-томното издание на съчиненията на Елин Пелин от 1958—1959 те са дадени в предпоследната им редакция, публикувана от писателя в 1946—1947. Тук се дава последният, публикуваният посмъртно авторски текст на тоя откъслек.

ПРЕЗ ПОЛЕТО. Публикувано за пръв път в сп. Художествена култура, I, кн. 1, януари 1910, с подпис Елин Пелин. Почти без промени публикувано повторно от автора в Развигор, II, бр. 67, 21 май 1922. Ние даваме текста от Развигор.

ЕСЕН. Публикувано за пръв път във в. Пряпорец, XIII, бр. 216, 19 август 1910, с подпис Елин Пелин. Основно преработено, добавена е и срещата с приятеля художник — цялата третинка след «Любов, любов, любов! Навсякъде нейните следи — ту като възторг, ту като разочарование» — и публикувано повторно от автора в сп. Съвременна мисъл, I, кн. 6, септември 1912. Ние даваме текста на Съвременна мисъл, сверен с първоначалния.

КИТКА ЗА ЮНАКА. Разказите, които пише по задължение като мобилизиран писател през време на участието на България в Първата световна война 1915—1918 и помества в тогавашните военни издания, Елин Пелин събира и издава 1917 в отделна книжка «Китка за юнака». Книжката претърпява впоследствие още пет издания (1918, 1925, две в 1942 и последон

1944). В 1938, когато събира своите съчинения, Елин Пелин изважда от нея единствен разказ «Гост», преработва го чувствително и под ново заглавие «Среща» го включва във втория том на своите съчинения — «Щъркови гнезда», с. 134—139, останалите военни разкази не пожела да включи в съчиненията си (повече подробности по написване и издаване на «Китка за юнака» срв. в бележките към Събр. съч., III, 1958, с. 288—290). В настоящото издание ние даваме от тая сбирка като пример само два разказа, като сравнително не толкова казионно-патриотарски, въпреки че и те са написани по задължение, без истинско вдъхновение и са изобщо под възможностите на Елин Пелин. В бележките към Събр. съч., III, 1958, са дадени и по-съществените промени, които авторът е правил при включването им в книжката. Там посочваме и библиографските данни за тяхното първо публикуване.

РАДОСТ. Военни известия, XXIV, бр. 164, декември 1915.

ВОЙНИШКА НИВА. Отечество, III, кн. 6—7, февруари 1916.

НА СЪРНИ. Публикувано на две части в Развигор, I, бр. 49 и бр. 50, 13 и 20 декември 1921.

ГРОБЪТ НА БАЩА МИ. Публикувано първоначално като част от «Войнишкото сърце» във Военни известия, XXV, бр. 138, 1 август 1916; след това като самостоятелен очерк в Развигор, II, бр. 80, 26 август 1922. Авторът възпроизвежда съвсем точно спомени за своя баща.

ЦАРЯТ НА БОРОВИТЕ ГОРИ. Отпечатано в алманах «Литературен глас», излязъл под ред. на Д. Б. Митов (София, 1931, с. 18—19).

ВРАБЧЕТАТА НА СТРИНА ДОЙНА. Публикувано най-напред в Младеж, I, кн. 2, февруари 1948, с. 20—25, и след това във в. Отечествен фронт, IV, бр. 12[illegible]4, 1948. Последен разказ на Елин Пелин.

СЪДЪРЖАНИЕ

Повести и разкази 1906 — 1948

Произведения, невключвани от Елин Пелин в съчиненията

ЕЛИН ПЕЛИН

СЪЧИНЕНИЯ

В ШЕСТ ТОМА

Том II

РЕДАКТОР СВЕТЛА ГЮРОВА
ОФОРМЛЕНИЕ КИРИЛ ГОГОВ
ХУД. РЕДАКТОР ЕЛЕНА МАРИНЧЕВА
ТЕХН. РЕДАКТОР ВИОЛЕТА КРЪСТЕВА
КОРЕКТОР ВИОЛЕТА РАЧЕВА

Формат 32/84/108; тираж 60113 екз.;
печатни коли. 26; издателски коли. 21,84;
л. г. VI/32; изд. №. 4172.; поръчка № 77/1977 година
на издателство «Български писател»;
дадена за набор на 28. II. 1977 година;
излиза от печат на 15.VII. 1977 година;
Цена 1,98 лева
Код: 15 9536172511 / 5506-7-77

ДПК «ДИМИТЪР БЛАГОЕВ» — СОФИЯ